Jouluna 1962. Väinöltä ja Ilmalta

VANHAA LAPPIA JA PERÄPOHJAA

SAMULI PAULAHARJU

WANHAA LAPPIA JA PERÄPOHJAA

KUSTANNUSOSAKEYHTIÖ KIRJA, HELSINKI

HELSINKI 1923
KUSTANNUSOSAKEYHTIÖ KIRJAN
KIRJAPAINO

IL:h7SI [FA] MM:1816 ISAKI:IOHAN:SOH:
OLLI:1824 : IJOПhelhpп. 7[I·PI(·П:1817:П7

»Puukkostyyliä» vanhan kalapirtin seinästä Jierisjärveltä.

AIKUSANA

Samoilla Länsi-Lapin ja Peräpohjan kesämatkoilla, 1920—1922, kerättyjä kuin viime vuonna ilmestyneiden »Lapin muistelusten», ovat tämänkin kirjan ainekset. Lisäksi olen kesän alussa 1923 tehnyt uuden lyhyehkön keräilyretken Kittilään, Muonioon, Enontekiölle ja Tornion jokilaaksoon täydentääkseni ja tarkistaakseni edellisillä matkoilla saatuja muistiinpanojani.

Saman Lapinkorven entiskansan elämää, tapoja ja oloja kuvailevina liittyvät nämä kirjoitukset kuin jatkona ja toisena osana »Lapin muisteluksiin». Samat kiveliöiden vanhukset, jotka edellisen kirjani muisteluksia saarnailivat, ovat olleet näidenkin kirjaanpanojen haastelijoina. Kymmenet, milteipä sadat vaarit ja muorit, ukot ja eukot ovat saaneet sanoa sanansa, semmoiset vanhan polven eläjät kuin Kittilän Marjalan ja Karilan äijit, Kaukosen Tuomas, Auton Heikki, Koskaman Janssi ja Pokan Pekka, Kieringin Kurtin Eeva, Rovaniemen Tarkiaisen ukko, Lohinivan Heikki ja Martinin ukko, Muonion Liikavainion Kalla, Töyrän Penhartti ja Purasen Iisakki, Kolarin Kankaan Heikki, Käki-Salkko, Raution Erkki, Niilo Heikkilän leski, »Friskin äiti» ja Koivuniemen muori, Turtolan Heikki Jolma, Iisakki Matti, Tornakan muori, Matinlompolon Pekka sekä Nallin »faariska» ja »muoriska», Ylitornion Anuntin Pekka, Enontekiön Eiran Pekka sekä Köngäsen ruukinpatruuna Sohlberg — mainitakseni vain muutamia huomatuimpia haastelijoita. Monet keski-iän ihmisetkin, samoin kuin nuorempikin polvi,

ovat olleet mukana muistelemassa. Ja minkä kiveliö on kertonut, sen on kirjoitusmies merkinnyt paperille. Niinpä siis ovat nämäkin muistelukset syntyneet ahkeralla yhteistyöllä, »seurapyydöllä», Lapinkorven vanhojen — ja osaksi nuortenkin — kanssa. Ja tälle kiveliön kansalle, etupäässä vanhalle väelle, saa kirjoitusmies olla kiitollinen muistelustensa aikaansaamisesta.

Korpi on miltei pohjaton muisteluksissaan. Kaukaisen erämaankin kansan elämä kaikessa yksinkertaisuudessaan on kuitenkin niin monivivahteista, ettei sitä kaikkea voi yrittääkään sisällyttää yhteen eikä useampaankaan kirjaan. Niinpä eivät nämäkään muistelukset suinkaan saata »tyhjentävästi» kuvata Lapinkorven entistä elämää, vaan ovatpahan ainoastaan muutamia palasia ja piirteitä menneen polven kadonneista ja katoavista tavoista sekä oloista, kerrotut ja nähdyt semmoisina kuin muistelusten haastelijat ovat niitä kirjamiehelleen esittäneet. Satalukuisen, tuhattietoisen muistelijaparttion täytyy tyytyä siihen, että saavat vain vähäisen osan muisteluksiaan painopaperille.

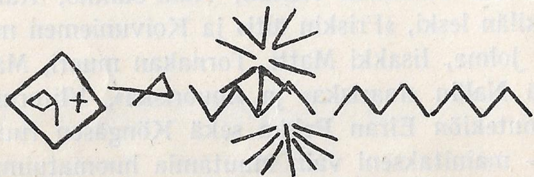
Muisteluksiin liittyvät valokuvat ja piirrokset ovat myöskin matkojen tuloksia. Lukujen alkukirjaimet on jäljennetty vanhojen — muutamat aina 1700-luvun alkupuolelta — aittojen, kalapirttien y. m. ikähuoneiden seinäleikkauksista. Samoista »puukkostyylin puustaimista» on niinikään saatu lukujen otsakkeet sekä nimi- ja kansilehden tekstaus.

Kalevalaseuralle, jolta olen saanut matkarahoja vv:n 1920 ja 1921 keräilyretkille, olen myös kiitollisuuden velassa näistä muisteluksistani.

Osan muisteluksissani esiintyvistä asioista on kirjalle pannut vaimoni, Jenny Paulaharju, joka matkoilla on seurannut mukana »apumiehenä» kansaa haastattelemassa.

Oulussa, elokuulla 1923.

Samuli Paulaharju.

Leikkauksia vanhan kalapirtin seinästä Jierisjärveltä.

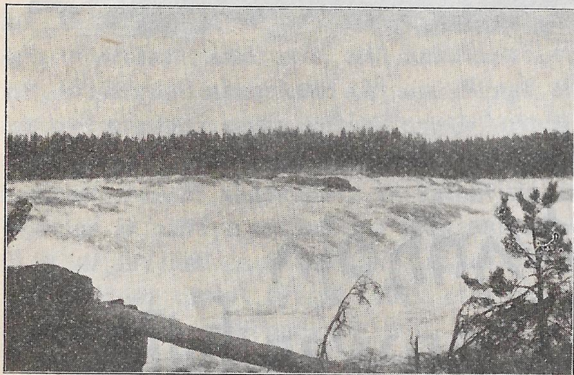
Wanhoja Lapinkorwen teitä

Pimeästä pohjoisesta työntyvät suuret virrat, Kemi- ja Tornionjoki, lukuisine lisähaaroineen, olivat laajan Lapinkorven aikaisimpia kulkuteitä. Niitä myöten puskeutui lantalaisasutus yhä syvemmälle lappalaisten valtakuntaan, jopa aina jokien lähteille asti, Lapin vedenjakaja-tunturien laiteille, raivaten yksinäiseen kiveliöön pälven sinne, toisen tänne ja kohottaen suotuisimmille paikoille kokonaisia kyläkuntia.

Virrat opastivat korvenraivaajan kiveliöihin ja taas näyttivät hänelle suunnan alamaihin. Virtoja myöten tapahtui kaikki kesäinen liikenne. »Väylä» oli kiveliön miehen ainoa yhdysside muuhun maailmaan, monesti hänen ainoa toverinsa erämaan yksinäisyydessä. Kaukaisista korpimaista se toi viestejä, ollen aina vaeltamassa ja ohjaten matkansa etäiseen etelään, missä maailmanrikkaat häärivät. Sen mukana metsien mieskin aina silloin tällöin lähti veneineen taikka lauttoineen laskemaan alas, saaden hyvän kyydin, jopa toisinaan oikein hirvittävän vauhdin vaahtoavissa koskissa. Sillä suureen maailmaan rientävä, tunturien hiljaisissa kirkkaissa kaltioissa

syntynyt, omissa kotiseuduissaan iloisesti haastellen hypähdellyt vedenväki kasvoi alamaissa valtavaksi voimaksi, joka lukemattomissa koskissa ja könkäissä kiukkuisena kuohahteli ja ärjähteli, jopa toisinaan kuin metsäläinen yltyi mielettömään raivoonsa huutaen ja pauhaten, niin että koko erämaa sen kuuli ja vapisi.

Tornionjoen suulle oli jo aikaisin sukeutunut tärkeä liikepaikka sekä sitten pieni kaupunkikin, jossa etelä ja pohjanpuoli kävivät tavaroitaan vaihtamassa. Sinne jokivarsien asukaskin suuntasi matkansa. Aina äärimmäisistä pälvistä Könkämäenolta, Maunusta, Naimakasta, Iitosta, Mukkavuomasta, saatettiin lähteä laskemaan Torniota kohden neljin-, viisinkymmenin peninkulmin vuolasta virtaa alaskäsin ja taas sauvomaan takaisin monisataiset kosket. Samoin Ounaan varren metsäkansa laski jokeansa ja suurta Kemiä pitkin Keminsuulle, josta merta myöten ohjasi Tornioon. Mutta Ounaan latvaseutujen kylät, Peltovuoma, Vuontisjärvi, Ounasjärven Hetta sekä Muotkajärvi saattoivat käyttää toistakin vesitietä: muotkia veneensä poikki puolen neljänneksen taipaleen Muotkajärvestä Sotkajärveen, siitä laskea Sotkajokea Palojoen kautta Muonioon ja sitten suoraan alas Tornioon.

Peräpohjan mahtavia koskia. Köngäsen Köngäs Tornionjoessa.

Ylimaiden metsät vaelsivat virtojen mukana alas tukkeina taikka lankkuina suuriksi lautoiksi iskettyinä, taikka puristettiin metsien elinvoima ruskeaksi tervaksi, työnnettiin tynnyreihin ja lautattiin Tornioon. Samoissa lautoissa taikka pitkissä jokiveneissä joutuivat alamaiden markkinapaikoille myöskin erämaan voit ja poronsarviliimat sekä muut lapintavarat. Palattaessa oli vene kuormitettuna jauhoilla ja suoloilla sekä muilla alamaan tarpeilla, joita kiveliö ei tuottanut. Viikkoja kului pitkään Tornion retkeen. Alaskäsin kyllä mentiin kilvaten virran kanssa, niin että rannat vilisivät ja päivä

miltei seisoi paikoillaan, mutta ylös noustessa saatiin soutaa vastaisia vesiä, sauvoa nivoja ja koskia sekä äkäisimmissä paikoissa kiskoa kuormaa köysissä taikka raahata rantaa myöten; päivät vain vilahtivat ohitse, mutta rannat melkein seisoivat taikka siirtyivät käymäjalkaa taaksekäsin. Vierähti siinä ennenkuin matka oli tehty »pio päiviä, koura huomenia.»

Talvisinkin olivat suuret jokiväylät erämaiden tienviittoina etelään. Laskettiin useinkin vain suoraan selkäjäätä pitkin, oiustaen matalat niementyvet ja taas työntyen tasaiselle väylälle. Kyläisillä mailla toisinaan ajettiin pitkin rantojakin taloloita myöten ja sulien koskien kohdalla häädyttiin niinikään maatjalkaa matkaamaan milloin toista milloin toista rantaa sen mukaan kummalla puolen olivat paremmat maat. Siten ajettiin Kolarista Suomen puolta Jarhoisiin, josta taas Ruotsin rantaa Pelloon. Täältä päästeltiin Suomen rantoja Turtolaan, mutta sitten jälleen toista puolta Kattilakosken alle, Kaulirannalle, josta tultiin yli tälle puolen ja ajettiin pitkin mataloita rantaniittyjä Närkin kylän kautta Ylitorniolle. Alkkulasta alaspäin oli talvitie kummallakin rannalla. Jokitörmälle noustiin helpoimmin matalaa kurua myöten. Sellaista paikkaa sanottiin »tiensuuksi», ja jos sen lähimaille sitten joku pystytti talonsa, sai sekin Tiensuun nimen. Niinpä on esim. Kolarinsaarella Tiensuun talo vanhan talvitien maallenousun tienoilla, samoin alempana Lappean lähellä.

»Kirkkotieksi» tällaista talven valtatietä sanottiin Tornion-Muonion laaksossa. Sitä näet aikoinaan pitkä pohjan perukka kaikkein useimmin vaelsi kirkkomatkoillaan — oli määräpyhät, jolloin kunkin kulmakunnan oli saavuttava Herran temppeliin. Vanhastaan käytiin Ruotsin puolen Ylitorniolla, sitten Pajalassa, väylän takana, sen jälkeen taas Suomen Ylitorniolla sekä myöhemmin Turtolassa ja Kolarissa. Kuuli sama tie kyllä markkinamiestenkin metelöimistä ja näki pitkiä raitoja, jotka jutivat milloin Köngäsen korkealle markkinakentälle, milloin Tornioon taikka Alkkulan kirkomäelle, milloin taas Kolarin kirkkosaarelle markkinailoa pitämään.

Syntyi aikojen kuluessa jokien vaiheelle kesätiekin, vain semmoinen pahainen jalkamiesten palas, joka noudattaen väylää väliin kapusi yli vaarojen, väliin oiusti portaita pitkin vuomien ja jänkien ylitse ja kierteli asutuilla seuduilla kyläkujasia myöten talosta toi-

seen. Ukot itse vain omin apuinsa ja yksissä miehin porrastivat vetelät jänkänsä, ja näiden vanhojen äijien suoporrastuksen jäännöksiä on ylemmillä jokivarsilla vieläkin paikoin näkyvissä. Kirkkoon ja naapureihin taivallettiin näitä erämaan teitä, ja joskus, kerran, pari kuukaudessa, kulki niitä jalkaposti keveine laukkuineen.

Omia porraspolkujaan sai Tornion jokivarsi polkea polvesta polveen, poika isänsä perässä. Ei ole siitä vielä vierryt sataakaan vuotta, kun ensimmäinen kärrytie saatiin kuusi, seitsemän penikulmaa Torniosta ylös Ylitornion Alkkulaan, ja vasta viimeisinä vuosikymmeninä päästiin tunturien tienoille Enontekiön kirkonkylään. Ensimmäisen tien teosta tietävät vanhat vieläkin kertoa muisteluksia, vaikka asia on tapahtunutkin jo »äijäfaarin aikoina». »Sant-Mikkelin» mies, Malmi, oli urakalla teettänyt tietä ja »santmikkeliläisiä» olivat olleet tekomiehetkin. Rukiista puuroa olivat Mikkelin miehet pistelleet leivän kanssa, kun ei heille taloista riittänyt lehmänantia puuronkasteeksi. »Pakottakkoo, pojat, kakkoo puuron kanssa!» oli muuankin isä kehoitellut poikiaan. Ja »kainulaiset kaitakasvot» olivat kummissaan katsoneet, kun »savolainen pulloposki» oli syönyt puuron leivän kanssa. Mutta vaikka tietä tehtiinkin puuron voimalla ja sant-mikkeliläisellä väellä, ei siitä sittenkään tullut valmista. Malmi-ukon urakka ei lyönytkään leiville, saati sitten puurolle: tie tuli huonosti pohjatuksi, sillat jäivät tekemättä ja urakkamies hävisi. Paikkakuntalaiset saivat sitten viimeistellä töitä ja rakennella siltarumpuja. Halvarin ukko, suuri omintakeinen rahaseppä Rovaniemeltä, teki Keroputaan sillan urakalla, ja silloin iskettiin siltapelkkoja jokeen, niin että raskas junttakin jyskäytteli:

»Taas yksi sa'anpankko tuli!
Taas yksi sa'anpankko tuli!»

Samoin kuin Tornion jokiväylää, noudatti toinen talvinen valtatie Kemi- ja Ounasjoen väylää, milloin ajaen pitkin jokea, milloin oiustaen halki maiden. Niinpä laskettiin Rovaniemen Jääsköstä Kittilän Alakylän Jääsköön Ounasjoen itäpuolta »pitkin uomanreikiä», jängältä jängälle, niin ettei koko matkalla jouduttu kuin joku neljännes kulkemaan kangasmaata. Aivan taloton oli tämä lähes viisipenikulmainen taival, ja »Pitkäksiväliksi» sitä sanottiinkin. Alakylästä taas laskettiin vuomia myöten Kaukoseen ja täältä niinikään vaaroja kierrätellen Kittilän kirkolle.

Kemistä saatiin kesätie pitkin Kemijokivartta ylös Rovaniemelle ja sieltä Ounasjokea seuraten Kittilän kirkonkylään, sekä viimein siitäkin ylös pari, kolme penikulmaa Sirkkaan ja Könkääseen, missä hiekoitettu kärrynraitio painuu ja päättyy Ounasjokeen. Ei ole siitä kulunut kuin alun neljättäkymmentä vuotta, kun kärrypeleillä ruvettiin pääsemään Kittilään asti. Tämän tien rakennustöistä saamme tietoja Kittilän Alakylän kirjamiehen, »Vene-Aapon», muistiinpanoista. Kesäkuun 29 päivänä 1879 on ukko merkinnyt: »Kruunun tienteko tie auksuuni on ollu eilen Kaukosesta maunuiokeen asti hätä on pakottanu Ihmisiä huutamaan niin halvala ettei ole markkaa nossu syltä tietä pahki mettäsä ei iängiläkään Se on 25. pennistä liki 90. pennin välillä. väkiä on ollu kauhian palion ulkopitäistäki, hätä on kova ioka suunala Surkia aika nyt.» Sitten marraskuussa 1881: »Silta Maunuiokeen on valmis, sen teetti Juho Tiura Rovaniemeltä», ja taas 1884: »Pahtajoven Sillan teko . . . Tiura on Siltain teettäjä koko Rovaniemi Kittilä tiellä», sekä 1888: »Kruunun tietä kuljetaan Rovaniemessä hyvä tie», ja tammikuussa 1889: »Soraa veetään Kruunun tiele, Väisänen päällikkö, on oululaisiaki», ynnä lopuksi syyskuun 24 päivänä 1889: »Ruununtien Syyni on nyt tie hyväksyttiin ja tullee Kunnalle.»

Eivät kaikki erämaan asukkaat erikoisesti tietä halunneet, eivät ainakaan aivan porttinsa viereen. Niinpä suuri Kaukosenkyläkin »pölkäsi» mokomaa kruununsarkaa, niin että tahtoi ajattaa sen ohitse, parin neljänneksen päähän kylästä. Sitten eivät kaiken maailman kulkurit, karkulaiset ja tattaraiset osaisi taloihin, kun tie menisi metsiä myöten, arvelivat kaukoslaiset. Tiemestarit eivät kuitenkaan kuulleet kyläläisiä, vaan vetivät suuntansa Kaukosenkin kautta.

Poikki laajan monipenikulmaisen kiveliökairan, joka erottaa Tornion-Muonionlaakson Ounasjoesta, kävi jo vanhoina aikoina muutamia valtaväyliäkin. Sellainen oli Kittilän Sirkasta Pöntsön ja Jierisjärven kautta kulkeva erämaantie, jota kesäisin voitiin lyhentää vesimatkoillakin, osaksi Kulkujokea sauvomalla ja sitten laskemalla Jierisjärveä ja -jokea alas Muonioon. Talvisin taas ajettiin matka poroilla. Tätä »vanhaa postitietä» vaelsivat entisaikaan Lapin virkamiehet, papit »houvit», tuomarit ja kaikki herrat virkamatkoillaan Sodankylästä ja Kittilästä Muonioon, matkustipa joskus läänin maaherrakin. Kerran vuodessa, talvella joulun jälkeen,

houvi ja tuomari ajoivat Muoniosta asti kantamassa veroja sekä pitämässä käräjiä, ja matkan varrella piti kansan olla heitä »vastustamassa», laittaen huoneet lämpöisiksi, varaten syötäviä ja toimittaen hyvät ajokkaat. Kittilässä oli Välitalon suuri pirtti herrojen asuntona ja käräjätupana, ja täältä saatettiin matkamiehet Jierisjärven Rauhalaan, johon jo muoniolaiset olivat saapuneet »vastustamaan».

Kittilän—Muonion tieltä kesäkuun alussa. Kulkukeron takaisia tievoja.

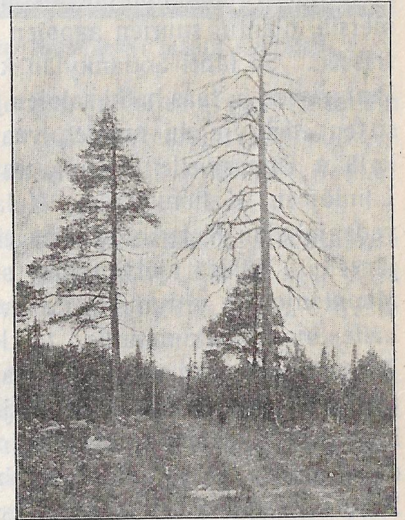
Talvisilla umpiteillä piti matkaherroja saatella kymmenelläkin valitulla porohärällä, ja sittenkin matka kävi hyvin hitaasti. Mies hiihti edellä sivakoilla ja hiihtäjän perässä kahloi pari poroa tyhjine ahkioineen; kolmannessa ahkiossa oli herrojen neuvoja, sitten vasta neljännessä istui itse herra, samoin viidennessä, jonka jälkeen taas oli neuvoja ja muuta tavaraa sekä tyhjiltään astuvia varaporoja. Päivässä tehtiin matkaa vain viisi, kuusi neljännestä, ja kolmipenikulmaisella Sirkan ja Rauhalan välisellä taipaleella häädyttiin viettämään yötä. Lyötiin vain honka, mitä suurinta »pakanaa» löydettiin, yöpuuksi, ja sen lämpöisissä loiottiin yökausi, kunnes taas lähdettiin puhkomaan paksuja hankia.

Mutta silloin kun itse maaherra oli maata vaeltamassa, ei kelvannutkaan porokyyti, vaan piti häntä kyyditä hevosilla. Läänin päämies vaelsi kuin valtaherra omalla komealla »koijallaan», oma »kuskakin» pukilla istumassa sekä saattomiehenä perässä paikkakunnan vallesmanni. Pari hevosta valjastettiin koijan eteen, kolmas oli perässä »tiuhteimenä», hevosten omistaja sai hypätä perälaudalle, kuski poukauttaa pukille, ja sitten ajettiin tulista »piililaukkaa» senkuin kaviotusinasta lähti. Perälaudalla kykkijä sai kovertaa kyntensä kiinni pysyäkseen paikoillaan, ja nimismies koetti parhaansa

mukaan painaa perässä. Rauhalaan asti saatteli Kittilän vallesmanni maanvaaria, ja sinne taas piti Muonion nimismiehen saapua vastaan vereksien hevosten ja miesten kanssa.

Kaikilla taipaleilla ei kyllä maanisäntäkään päässyt näin mahtavasti laukottamaan. Maaherra »Althaanikin», kun kerran matkusti pohjoisessa valtakunnassaan, joutui Rovaniemen ja Kittilän Jääsköjen »Pitkää-väliä» ajamaan aivan umpitiellä. Miehen täytyi hiihtää edellä sompasauvalla tunnustellen tienpohjaa ja pari miestä sivakoi sivuilla hoidellen maaherran »koijaa», ettei se kaatuisi. Täiselässä, Hämeenmetsässä, yövyttiin taipaleelle, jolloin »kuernööri nukkui koijassaan» ja kyytimiehet makasivat hongalla.

Maaherran käynti Lapissa olikin merkkitapaus. Ainahan niitä tuomareita, houveja, vallesmanneja ja muita pikku herroja näki ja sai poroilla laukkuuttaa, mutta ani harvoin heidän päämiestänsä. Hänen komeaa koijaansa kyllä lennätettiin, vaikkapa piililaukkaakin, varsinkin kun päästiin itse samaan matkueeseen perälaudalle kyköttämään. Oikeinpa mielihalulla odotettiin maanvaarin tuloa. Niinpä Pekkalan äijä Kaukosessa ryhtyi jo kesällä harjoittelemaan hevosiaan parivaljakoksi, jotta sitten pääsisi maanäijää kyytiin. Reen eteen ukko valjasti nuoren oriin ja ruunan, ja ajella kahnusteli edestakaisin pitkin kylänraittia, jopa koetti totutella valjakkoaan astumaan komeasti samaa jalkaa niin kuin kasakkain sotaratsut Torniossa. »Vasen, oikea, vasen, oikea!» karjui äijä ajokkailleen repien ja riepoitellen suitsiperistä. Mutta vallaton ori ei malttanut astua vanhan ruunan tahtiin, hyppi vain ja hammasteli toveriansa sekä viimein rietaantui ja laukkasi metsään. Mutta Pekkalan äijä ei heittänyt, vaan hankki Hakalan vanhan tamman ruunansa toveriksi harjoitellen niitä ja päästenkin sitten maaherran perälaudalla ajelemaan.

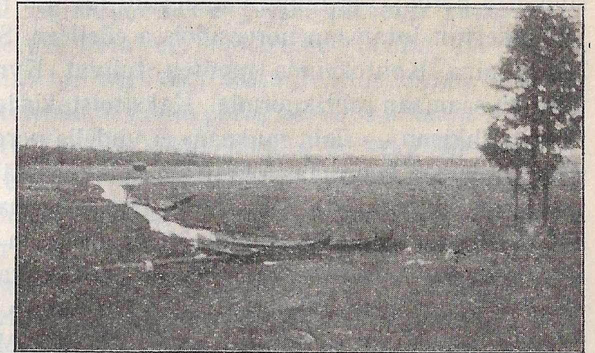

»Päiväkirja-honka» Pöntsön ja Rauhalan välisellä taipaleella.

Kesällä eivät herrat juuri joutaneet Lapin erämaita matkailemaan. Kittilän-Muonion kiveliötietä kulki silloin tällöin vain yksinäinen postimies taikka joku paikkakunnan asukas. Joskus vain joku etäisempi matkamies samosi poikki leveän kairan, levähti Kulkukeron takana Kotasenmaan suurella puolivälipetäjällä, »Päiväkirjahongalla», leikkasi siihen nimimerkkinsä ja vuosiluvun ja taas paineli edelleen. Joutui kerran sentään tuomari »Kytenius» vaeltamaan pitkän kesätaipaleen Kittilästä Pöntsön kautta Muonioon, pitämään välikäräjiä »Rikinän» taloon. Ukko oli jo vanha mies, kainalosauvoilla kulkeva äijänkäppyrä, mutta virka vaati lähtemään. Veneellä soudettiin häntä minkä voitiin, ja maataipaleet kannettiin paareilla. Eihän vanha pieni käpsä paljoa painanut; kun kahdeksan miestä oli vuoronperään kantamassa, katkesi kiveliötie muutamassa päivässä, ja korkea oikeus pääsi istumaan Rikinän isoon pirttiin.

Toinen talvinen valtatie kulki poikki kairojen Sodankylästä Kolariin. Tämäkin oli oikea erämaiden »keino», joka halkoi synkkiä metsiä, ojentui suurien aapojen ylitse käyden suoraan järvikylästä toiseen. Se lähti Sodankylän kirkolta länttä kohden Vaalajärven Pumpaseen ja taas halki salojen ja jänkien Kittilän Kelontekemälle, sitten edelleen ohi monien vaarojen ja vaaranselkien Kaukosenkylään Ounasjoelle. Kaukosesta ajettiin poikki maiden, poikki Lainiojoen Kallonkylään, Kolarin rajoille, josta ojennettiin yli vedenjakajan Kolarin Venejärvelle, sitten Vaattojärvelle ja Sieppijärvelle. Täältä ajettiin joko suoraan länttä kohden Tornion- ja Muonionjokien yhtymille, Pajalan kirkkomäelle ja Köngäsen vanhalle markkinakummulle, taikka laskettiin Naamijoen juoksua Tornionjoelle sekä samaa suuntaa alas Tornioon. Tämä tie oli mitattu ja paalutettu; joka neljänneksen päässä oli toista metriä korkea lurikkapäinen patsas kuin mies seisomassa ja matkanmittaa osoittamassa, ja joitakuita vanhoja patsaita on Kelontekemän ja Kaukosen salolla vieläkin pystyssä. Pisimmillä taipaleilla oli maja taikka kota levähdyspaikkana. Sellainen oli Kelontekemän ja Kaukosen puolimatkassa kyhjöttävä Lylymaan Kuolemanlaen pyöreä pirrikota, johon matkamiehet pysähtyivät ajokastaan hengähdyttämään. Paikkakunnan talollisten oli pidettävä talvitie ajokunnossa; jokaisen isännän piti huolehtia määrätystä osastaan. Tätä tietä käytettiinkin ennen ahkerast.. Sitä ajettiin toisaalle Sodankylän kirkkoon ja Kaukosen, sitten Kittilän, markkinoille, toisaalle taas

Pajalan kirkkoon ja Köngäsen markkinoille. Samoin myös Lappi juti samaa tietä alas Tornioon, ja etelän kauppasaksat nousivat Lapin markkinakentille. Ruijanrannan matkalaiset sitä kulkivat sekä Ivalon kullankaivajat ajoivat Ounasjoelle asti ja siitä jatkoivat matkaansa jokea seuraten ylös tunturimaihin.

Kirkkokaltio Jiesiöjärven suussa Kittilässä.

Kesäisinkin seurattiin tämän tien suuntaa kulkien kuivia maita myöten, kierrätellen jänkiä ja vuomia. Kittilän kirkkomiehet astelivat sitä Sodankylään ja levähtivät Loimiojan rannalla, Kirkkojyrhämän pienellä tievahamaralla. Matkaryypytkin siinä otettiin, ja toiset ryypyt nakattiin Rakkumanlaella sekä Viinamaassa. Kelontekemäjärvelle päästyä tehtiin Tilkkuanlahden pohjukkaan savu, että kyläläiset tiesivät tulla tuomaan venettä.

Vanha tiesuunta kulki Sodankylän Vaalajärven Pumpasesta myöskin Riipi- ja Syväjärvien kautta suurelle Unarille sekä siitä edelleen alaskäsin Ounasjoelle Meltaukseen, jossa yhtyi Lapista tulevaan Ounasvarren tiehen.

Tunturien takaiseen yöpuolen Lappiin vei päiväpuolen mailta useitakin kulkuteitä. Sellainen, aina Ruijanrannalle kulkeva, vahva valtatie meni Kittilästä Ounasjokea ja jokivartta Könkään, Tepaston ja Kyrön kautta Enontekiön Peltovuomaan ja Vuontisjärvelle sekä sieltä edelleen halki tunturimaiden ja lapinjänkien Norjan puolelle Koutokeinoon, jossa muinaiseen aikaan pidettiin suuria markkinoita. Ajettiinpa Koutokeinostakin yhä eteenpäin, ohi Ruijan mahtavien tunturijonojen, pitkin Alattiojoen suurta kurua alas Jäämeren rannalle Alattioon eli Possukoppaan, missä talven kuluessa pidettiin kahdetkin suurmarkkinat: syystalvella joulukuun alussa ja kevätmarkkinat Matinpäivän aikoina.

Alattion markkinoille ajoi tätä tietä koko Peräpohja ja Lappi

Sodankylää ja Sallaa myöten, vieden lannanvoita, naudanlihaa, poronpaistia, riekkoa ja muuta maalintua, poronnahkoja ja turkiksia ynnä kotalappalaisille hamppulouteita, sekä tuoden jauhoja ja suoloja, kahvia ja sokeria, turskaa, saitaa, silliä ja kaikenlaista merikalaa. Kittilän Kyröön asti ajattivat kauppasaksat kuormiansa sekä hevosilla että poroilla, ja täällä vaihdettiin tavarat reslareista ahkioihin ja lähdettiin jutamaan pororaidoissa edelleen. Seutukunnan lappalaiset, aina Koutokeinoa myöten, tulivat Kyröön kauppamiehiä vastaan saamaan rahtikuormia. Kaksitoistakin leiviskää nuoritettiin yhteen ahkioon — »lain mukaan» ei yhdelle porolle saanut sälyttää sitä suurempaa kuormaa — ja sitten kymmenissä raidoissa lähdettiin jutamaan Ruijanmerta kohden. Kolme kruunua maksettiin 10—12 leiviskän voipuolikosta rahtia 30 penikulman matkasta Kyröstä Alattioon, ja vielä piti vetomiehelle antaa joka puolikolta eväiksi puoli naulaa, joskus koko naulakin »kyrsävoita». Useimmin nähtyjä rahtimiehiä olivat koutokeinolaiset Isosilmä-Matti, Pierras-Niila, Maaretan Mikko ja Musta-Mikko sekä hettalaiset Iisakki ja Tuomas Näkkäläjärvi.

Toinenkin pimeille perille vetävä tie haarautui Kittilästä ja vei tunturien ylitse Inariin sekä sieltä edelleen Jäämerelle. Vanhimman Inarin tien sanotaan kulkeneen Ounasjoen Tepastolta, Tepastojokea Puljun lapintalon kautta Ivalojoen latvoille ja poikki Repokairan Repojoelle. Sitten otti »Inarin postitie» suoremman suunnan, kulkien Kittilästä Nälkäjärven, Sotka- ja Kuivasalmenjärvien ohitse Kiistalaan, josta lähti halkomaan vanhoja peuranpyytäjien erämaita Seurujärven kautta Pokkaan, Kitisen latvoille. Pokasta mentiin poikki Kitisen monien latvapurojen ja vedenjakaja-tunturien »Inarinmaahan» Mirhaminpirtille ja Ivalojoen Ivalo-Mattiin, sitten Karvaselkään, Menesjoen latvoille, Menesjärvelle, Suolujaurille ja niin Inarin kirkolle.

Talvisin painui tätä keinoa tunturientakainen Lappi etelän markkinapaikoille, ja etelästä taas nousivat sitä ylös kauppiaat ja Ruijanrannan kalamiehet, samoin kuin monet muutkin lapinkävijät. Pitkä oli tämä erämaan matka — Kittilästä laskettiin Pokkaan seitsemän, kahdeksan penikulmaa, Pokasta Menesjärvelle kahdeksan ja siitä Inarin kirkolle viisi — ja varsinkin tunturien mailla pitkät sen talottomat taipaleet. Sinne olikin pitkin matkaa puolentoista, parin penikulman päähän toisistaan taikka asutuista seuduista, rakennettu majapirttejä, »välitupia», joissa matkaavainen saattoi levätä ja lämmitellä, yöpyäkin sekä pitää suojaa pahalla säällä. Sellainen tunturikoti oli Mirhaminselän laiteessa sekä Karvaselässä ja Menesjoen latvoilla. Seurujärvellä saatiin suojaa Jakolan talossa, Pokassa asusteli Suikki-Antti, Ivalolla Ivalo-Matti ja Menesjärvellä eleli vanha lapinäijä, Menes-Jussa, pienessä pöksässään.

Kesäisinkin kuljettiin tietä sen minkä näillä mailla oli kuljettavaa; »takkapostikin» tallusteli Kittilästä Inariin kerran kuukaudessa. Tie olikin laitettu kuin Lapin paras keino: kankaalle raivattu »nilja», tuntureille rakennettu rastit ja jängille sekä vuomille ladottu pari-, kolmirunkoiset porrastukset. Viisi, kuusikymmentä vuotta takaperin olivat Kiistalan Sammu, Jolan Jussa ja Rastin Pekka-raukka olleet Pokan seutuja porrastamassa.

Vieläkin vaelletaan tätä tietä Kittilästä tunturien taakse ja sieltä takaisin. Mutta alkumatka Kittilästä Pokkaan on suunnattu suoremmiten Könkäästä Rautuskylän ja Hanhimaan kautta Kapsajoelle Karhulaan ja siitä halki salon Pokkaan. Tätä polkua painelee vielä postimieskin kerran viikossa Pokkaan asti.

Vanhoja lapinteitä on sekin viisipenikulmainen palas, joka nousee Ylimuoniosta pitkin Siosjoen suuntaa Ounastunturin, Paljukan ja Sammalvaaran välistä laaksoa Ounasjärvelle Hettaan. Näitä maita jo entisinä aikoina Muonion ja Hetan noidat hyökkäilivät toistensa kimppuun ja sitten Muonion-Tornionlaakso ajoi Alattioon. Vanhan tiesuunnan porrastettuja jänkiä ja komeita pikku järvien välisiä hiekkaharjuja astelee vieläkin Hetan takkaposti, ja talvisin jutaa tätä samaa taivalta Muonio ja Kolari matkatessaan Alattion markkinoille.

Lapinteiden jänkäportaita. Suuri Ahvenlammen vuoma Kittilän ja Sodankylän välillä.

Jo vanhoista ajoista kuljettuja taipaleita on myöskin Muonion-

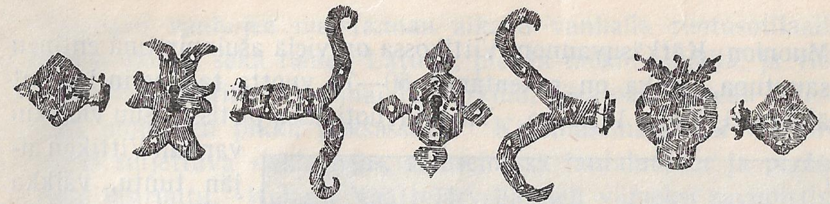
ja Könkämäjoen suunta Kilpisjärvelle ja siitä yli tunturiselän Norjan rannalle Skibotteniin eli »Jiukeaan». Tämä tie veti entisaikaan raitoja sekä etelästä että lännestä Rounalan ja Enontekiön muinaisille markkinakummuille, ja sitten taas ohjasi etelän markkinamiehet Juukean kauppakentille.

Vuolaat virrat ja suuret järvet sekä pitkät erämaan palkaat ovat vieläkin enimmäkseen Lapinkorven kesäisiä kulkukeinoja, soutaminen ja sauvominen sekä jalkaisin jutaminen on tunturimaan miehen matkantekoa. Vanhaan tapaansa hän vieläkin vaeltaa ikivanhoja kulkuteitään, pysähtyen levähtämään ja keventämään eväskonttiaan vanhoissa totutuissa paikoissaan, polun varren välituvassa, kirkkaalla metsäkaltiolla, »Penikulmapetäjällä», taikka »Päiväkirjahongalla», taikka vanhalla tutulla nuotiopaikallaan, »mettäkevarissa» väylän rannalla.

Samoilla sijoilla ovat entisetkin äijät väsyneinä levähtäneet, ja niiden viereen vieläkin vanhankansan hyvät haltiat ohjaavat erämaan matkamiehen.

Metsäpolun viitta Muoniosta.

Vanhoja saranoita ja avainsuullisia Peräpohjasta.

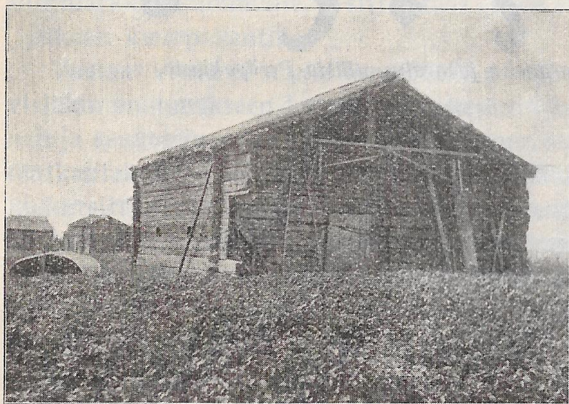
KUN WANHA KATOAA

Wanhat hyvät tavat säilyivät kauan Lapinkorvessakin. Siellä poika paineli samoja polkuja kuin isäkin, ja nouseva polvi sivakoi kalmistoihin vaipuneen kansan aukomaa latua. Peräpohjan äkäiset virrat vaikeuttivat uusien suuntien tuloa erämaihin, korpien kaitaiset tiet ja metsäpalkaat eivät suvainneet alamaiden leveää, joutuisaa menoa. Lapinkorven virtoja kuljettiin vain selkä köykyssä sauvoen ja kiveliöiden keinoja taivallettiin verkalleen kontti selässä.

Mutta Peräpohjan kansan ahkera liikkuminen Lapinkorpensa pohjoisilta ääriltä, Ruijanrannoilta asti aina alas etelään Pohjanlahden laitamille, jopa Hämeen, Savon ja Karjalan maille saakka, toi mukanaan uusia kummia sekä suuren maailman tietoja ja taitoja tiettömiin erämaihinkin.

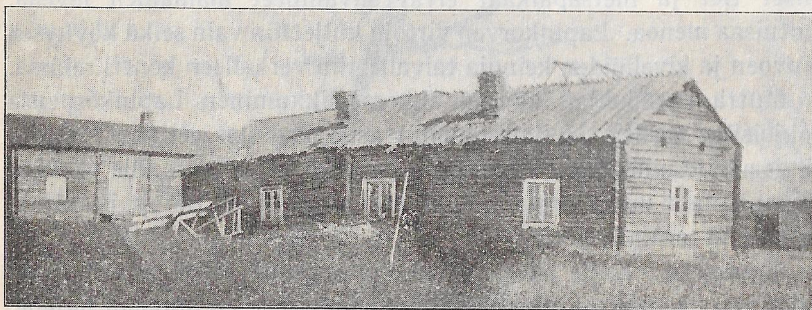
Savupirtti on jo aikoja sitten huokaissut viimeiset harmaat haikunsa. Jo entiset äijävaarit löivät sen kotoisen kiukaan hajalle, karistivat kiiltävänmustat karstat katosta ja nuohoivat nokiset seinät, työnsivät räppänän tukkoon ja rakensivat uudenaikaisen uunin, joka puski savunsa suoraan ulos. Olkilatoina ja riihirötteloinä näkee siellä täällä vielä muutamia menneen polven asuinpirttejä. Sellainen vanhan väen musta pirtti on esim. Putaan talon riihenä Kittilän kirkonkylässä, toinen olkilatona Enontekiön Peltovuoman Eirassa, kolmas Kolarinsaaren Rautiolla heinälatona.

Muonion Kätkäsuvannon Vittikossa on vielä asuinpirttinä entinen savutupa, jonka on rakentanut 60—70 vuotta takaperin kuollut äijävaari, Kalle Vittikko. Yli satavuotiaassa pirtissä asuu vieläkin vanhan Vittikon äijän tuntu, vaikka uuni jo puhalteleekin henkihaikunsa piipun kautta ulkoilmaan. Mutta mustuneet välikattovuolet, piitat ja pikkuorret ja pienehköt lasi-ikkunat kertovat äijän aikaisesta elämästä.

Putaan vanha riihi, ent. savupirtti. Kittilän kirkonkylä.

Pienehköjä vaatimattomia tupasia ovat vanhat savupirtit olleet nykyisiin asuntoihin verraten, vain viisi, kuusi metriä seiniltään, ikkunatkin tuskin pari, kolme korttelisia luukkureikiä, ja ainoastaan joku isompi lasi-ikkuna perässä taikka sivuseinässä. Ensimmäisen lasi-ikkunan paikkakunnallaan sanotaan

Vittikon talo Muonion Kätkäsuvannosta. Oikeanpuoleinen pirtti ollut ennen savutupana.

olleen Kittilän Kaukosenkylän Kiviniemessä: pienen ruutupahasen lautaluukun sijassa. Mutta kylän kumma oli sekin ollut, naapuritkin olivat sitä katselleet moitiskellen: »Jo on ylpeä mies, kun seinätkin laittaa lasista.» Viimeinen savupirtti Turtolassa oli vielä

nykyisten vanhojen muistannan aikana vanhalla ruotusotilaalla, Hurtti-ukolla, sekä toinen Latulla, pienen mökin eläjällä, ja vielä vanhalla suutarilla, Tervahaudan Erkillä, joka pärevalkean ääressä istui ommellen pikku pöksässään. Karsinaseinässä oli »lautaröpällä» suljettava »lakheinen», sivuseinässä lautaluukku ja perässä pieni lasiruutu. Kolarin Vaattojärvellä eleli viimeksi savupirtissä muuan »Käräjä-Kreetaksi» sanottu emäntä, Kurtakossa oli viimeinen savutupa Palomaassa, ja Ylimuoniossa haikusi myöhäisin pirtti Ylitalossa.

Tuohikatot alusruoteineen ja peittomalkoineen olivat ennen aivan tavallisia, ja vieläkin joskus näkee sellaisen komean entiskansan katon suojaavan vanhaa hyvännäköistä asuinrakennustakin, vaikka pärekatto jo onkin ottanut ylivallan. Ensimmäinen pärekatto Turtolassa tehtiin kunnan lainamakasiiniin n. 70 vuotta takaperin. Puukolla vain kiskottiin päreet yhteisin voimin; jokainen talo toi määräosansa, rengitkin repivät pienen osuutensa, ja siten saatiin suureen makasiiniin kirkon luona uudenmallinen katto. Epäillen koko kattopuuhaa kyllä katsottiin ja arveltiin: »Ei siitä mitää tule, ei pärheestä tule pitävää kattoa!» Mutta pitävä siitä tuli, ja sitten ruvettiin pian rakentamaan pärekattoja muuallekin. Kittilän Alakylään saatiin ensimmäinen pärekatto 1872. Tämän on Vene-Aapo merkinnyt kirjoihinsa: »Tänä kevänä on Jukka niminen mies Lappajärvestä kotosin Salvanu Rautiole Ylitalossa pirtti Rehon ja lyöny päre katon siihin ensimmäinen täsä kyläsä.» Ylimuonioon teetti 1875 ensimmäisen pärekaton Muotkan Salkko Kolarin miesten ollessa mestareina.

Opittiinpa myöhemmin valmistamaan kattopäreitä höylälläkin. Ensimmäisen pärehöylän Kittilän Kaukoseen laittoi Hakalan isäntä 30—40 vuotta takaperin. Se oli pitkä, toisesta päästä seinään kiinnitetty vipu, jota miesvoimin työnneltiin. Samanlaisia suuruksen voimalla käypiä pärehöyliä nähdään paljon vieläkin.

Aurinko ja taivaan tähdet olivat entisen kansan ajanmittaajina. Heitellen suurvempelettään aurinko päästeli sille päiviä jakaen ne aamu- ja iltarupeamiin; sydänkesällä se ajoi täysinäistä valtapyöröänsä ympäri koko Lapinkorven. Auringon juoksusta laski kansa päivänsä juoksun. Niinpä Kieringin Kumpulan isäntä aamulla ajeli renkejään ylös, huutaen: »Aurinko on jo Rutovaaran päällä!» ja emäntä illalla lehmiä odotellessaan päivitteli: »Eipä lehmiä kuulu,

ja aurinko on jo Raaterovan päällä.» Päivällä taas merkittiin: »Nyt on syönnin aika, aurinko on jo mellamoolin päällä, Soasjärven kohalla.» Mutta synkimmän talven aikana päivä painui pimeään ja heitti ajankulun kokonaan tähtien hoitoon, niinkuin ainakin pimeän yön hetkinä. Tähdet olivat öisen erämaan asukkaan parhaita oppaita ja ajanmääräajiä. Kiveliön ukko oli pannut merkille, että korkealla avaruuden laella pohjoisen napatähti seisoi tarkkana pohjoisen merkkinä ikuisesti paikoillaan, ollen kaikkein vakaisin tähti, jonka ympäritse kiertyi koko taivaanlaki ja kaikki mitä siinä näkyi. Ja tämä oli sellainen napa, että jos se liikkui, niin silloin liikkui koko maailman olento, eikä tarvita muuta kuin että tämä napa naksahtaa poikki, niin tulee yhteinen loppu. Aurinko ja muut taivaankappaleet saattoivat kyllä vähän nutkahtaa radaltaan mitään häiriötä tuottamatta; onhan joskus tapahtunutkin, että aurinko on nutkahtanut asemiltaan viisitoistakin minuuttia, vaikkeivät siitä ole tietäneet muut kuin annakantekijät. Vakaisessa pohjannavassa riippui pitkäpyrstöinen, seitsentähtinen otavakin, joka makasi taivaalla niinkuin ruunanraato; sen ympäri juti pikku-otava, joka oli kuin neitsykäinen, ja samoin matalampaa pyöröä vaeltava seulajainen, jonka ympärysvanne oli täynnä pieniä tähtiä niinkuin seula, sekä Aaroninsauva, jossa oli kolme tähteä suorassa ja kaksi viteessä. Iso otava pyöritti pyrstöänsä kuin kellon viisaria auringon mukaan, ja varsinkin syystalvesta jouluun asti se tarkalleen näytti auringonlaskun ja kulun sekä päivänkoitteen, mutta sitten kun »päivä tuli täythen», tuli sille kevättalvella liian hoppu meno: se alkoi ajaa auringon edelle niinkuin kello, joka käy liian nopeasti. Seulajaiset pysyttelivät aina vastapäätä aurinkoa, ja Aaroninsauvalla oli lännen suunnalla varma paikkansa silloin kun päivä valkeni. Sen mukaan lappalainenkin määräsi iltaveikinsä.

Olihan niitä paljon muitakin tähtiä, jotka kaikki jutivat määrättyä keinoansa, Mooseksensauvat, ehdontähdet ja kointähdet ja sitten lukematon määrä suuria ja pieniä taivaannastoja, joiden nimen tiesivät vain tähtiherrat, maailman viisaimmat miehet. Heidän kirjoissaan oli kaikkien tähtien nimi ja paikka, ja minuutilleen he tiesivät taivaankappalten juoksun, eikä heitä koskaan saatu valheesta kiinni. Olivatpa he niin tarkkoja, että jos yksikään tähti taivaalta katosi, he tiesivät paikalla lähteä sitä etsimään. Siitä on jo yli 70 vuotta, kun Ylitornion Rahtulaan tuli viisi tähtiherraa

muun toimensa ohessa etsimään kadonnutta taivaannastaakin. Tuntureille saakka olivat herrat saaneet taivaltaa, ja kun sieltä olivat aikansa kiikaroineet, niin olivatkin löytäneet kadonneen tähden Ruijanmerestä ja taas merkinneet sen kirjoihinsa.

Alkuperäisimpiä erämaan kelloja oli »päivätaulu» eli »tiimastukki», joka vielä vanhojen nuoruuden aikana nähtiin muutamien talojen pihamaalla, kalakentillä taikka niityillä. Sellainen puusta veistetty pyöreä lauta niinkuin lakinpohja, oli ollut Karungin Kukkolan kyläläisten niityillä Vojakkalan korvessa, ja siitä olivat niittymiehet käyneet katsomassa päivänjuoksua. Samanlainen, kolmen jalan nokkaan istutettu »puukello» oli Kukkolassa Kissalankankaalla, Kissalan Iiskon mökin luona, Kourilehtolaisten kirkkopolun varrella. Kolmella jalalla seisoi »kellopyörä» ennen Unarissakin Mäntylän pihamaalla. Laudassa oli »lumerot» kuin kellotaulussa, ja keskellä pystyssä napa, jonka kalve lankesi aina sille merkille, kuinka paljon kulloinkin oli kello.

Päivätaulua parempaa kelloa ei entisaikaan ollut monessakaan talossa. Pidettiin vain silmällä, milloin kellotalosta alkaa aamutuli vilkkua, ja sen mukaan tiedettiin itsekin työntää valkea uuniin ja ryhtyä päivän toimiin. Vanhoilla emännillä oli kyllä »nousunaika tunnossa», niin että he osasivat omia aikojaankin kavahtaa ylös ja ruveta töihinsä. Iltapuhteen kuluminen katsottiin »karsiloovasta», joka oli päreen alla. »Nyt on asettuma-aika, kun karsia on niin paljo karttunut», sanottiin. Juoksengin Nallissakaan ei vielä ollut kelloa, kun 55 vuotta takaperin taloon tuotiin miniä Kulluvaarasta.

Siitä on jo alun kahdeksattakymmentä vuotta, kun »talalaisia» kulki kellokaupalla, viipyen Ruotsin puolen Pellossa useita päiviä. Silloin monet paikkakuntalaiset hankkivat ensimmäisen ajanmittarinsa, »taalakellon», pirttinsä seinälle. Niissä kyllä ei ollut kaappia, »huoria». Kulluvaaran Iisakki-ukkokin osti kellon ja teki itse »huorin», onnistuenkin siinä niin hyvin, että rupesi muillekin niitä nikkaroimaan, ja Hetan Pekka Matarengissa piti huolen maalaamisesta. Kukkolan Rantakallion ukkokin osti taalakellon ja meni heti naapurin isännälle isoistellen sanomaan:

— Osta siekin kello!

Mutta naapurin äijä arveli vain:

— Aina mie olen tiennyt kellottakin nokkoni hajottaa.

Mutta Kourilehdossa oli jo entiseen aikaan oma kelloseppänsä, 40 vuotta takaperin vanhana äijänä kuollut Kourilehdon ukko, »Pelimanni-Jussi», joka oli laiska talontöitä tekemään, mutta ahkera nikkarustöihin ja niin mainio kellomestari, että teki kukkukellonkin Kuuren taloon, ensimmäisen koko paikkakunnalla. Teki Jussi vielä kummemman kellon Longille Liakanjoen varrella. Siinä aina täysillä tunneilla tulla tuiskahti pikku tyttönapero luukusta ja soittaa rimputteli niinkuin pelimanni. Ja Laasin taloon Vojakkalassa nikarteli äijä sellaisen kellon, joka pelasi »hopseerit ja valssit.»

Kittilässä sanotaan ensimmäisen kellon olleen pastori Nordbergilla, joka oli sen isänperintöinään tuonut Torniosta, ja kello oli oikein »Könni-raukan» tekoja. Pastorin auksuunista huusi sen Törmäsen isäntä Tepastolta, ja nyt on sama kello Kontinniemen talossa.

Kaukosenkylän ensimmäiset seinäkellot rupesivat naksuttamaan Vaaran talossa, Kiviniemessä ja Hakalassa. Kyrönkylään, Pallastunturin taakse ilmestyi ensiksi Mikkolaan pikkutauluinen ajanosoittaja. Mikkolan äijä toi sen 50—60 vuotta takaperin Kolarin markkinoilta.

Seinäkellon perässä kulkeutui sitten taskukellokin. Tuli kerran — siitä on noin 50—60 vuotta — Kaukosen Lassi Pekkala kirkolta ja tiesi, kun kirkonkuulumisia kysyttiin:

— No ei mitää erityistä kuulu, mutta Pietin Ollilla oli plakkarikello.

Turtolan Juoksengissa nähtiin ensimmäinen taskukello Kulluvaaran Aapolla, joka oli etelässä matkustellessaan saanut sen poveensa naksuttamaan, näytellen sitten kotikylässään sitä suurena kummana. Mutta Kulluvaaran vävy, yhdeksättäkymmentään käyvä Nallin Salmo-äijä halveksii vielä nytkin koko vehettä ja puhelee:

— En ole sitä tavaraa pitänyt päivääkään . . . Nyt se pitää olla kaikilla porsaillakin.

Muinaisten ukkojen alkuperäinen tulenteko oli Lapinkorven ukoillekin tuttu. Metsäretkillään täytyi heidän joskus, kun ei ollut tulineuvoja mukana, tehdä tuli tyhjästä. Niin Karhulan Jussakin Kittilän Puljussa kerran häätyi veistämään metsässä kaksi sileää tervaspalikkaa ja alkoi niitä hivuttaa vastakkain, sahaten niin kauan, että viimein savu tuprahti ja tulikin leimahti. »Hivutustuleksi» ja »kitkantuleksi» vanhat ukot sellaista tulta sanoivat.

Tuluksista muuten otti vanhakansa sytyttävät kipinänsä. Niillä iskettiin valkea pirtinuuniin, niillä viritettiin metsänuotio, niillä ukot lipsauttivat piippunsakin savuamaan. Taulaa valmistettiin koivun taulakänsästä, tuliraudat olivat kotiseppäin takomia, ja piikiven kappaleita saatiin Tornion kauppiailta »päällyskaupaksi». Vuoltiin myöskin päretikkuja, kastettiin niiden nokka sulassa tulikivessä ja niillä tarpeen tullen pistettiin tuli hiilloksesta taikka taulasta. Ja nämä olivat kiveliön ensimmäisiä tulitikkuja.

Mutta sitten, 70—80 vuotta takaperin, ruvettiin Ruotsista tuomaan »ihmeellisiä» raapaisutikkuja, jotka eivät kaivanneet tulitauloja eikä hehkuvia hiiliä, ei muuta kuin housuistaan vain raapaisi, niin heti tuiskahti tuli. Nallin Salmo-äijäkin poikakasakkana ollessaan toi kerran jonkun »loovan» Ruotsin Pellosta Suomen Pelloon, antoipa yhden tikun Puskan Priita-muorillekin. Muori sytytti sillä piippunsa ja ihastui niin, että sammutti tikun heti ja pisti poveensa, jotta »saanpa sillä tulen toisenkin kerran». Enontekiön Ylikyröön toi ensimmäiset »ruottintikut» Kyrön Iso-Jaako kerran Muoniosta palatessaan, raapien niillä tulta housuistaan, niin että koko kylä kummasteli, luullen Jaakon oppineen noitakonsteja. Kaukosessa taas nähtiin ihmetikut ensikerran Kiviniemen ukolla, joka eli niin isoisesti, että käveli »saapaskengissäkin», varsipieksuissa, muiden astellessa vain paulakengissä ja karvaisissa naudakkaissa. Sellaista rentoilemista kyllä toiset paheksuivat, jopa arvelivat:

— Saapi nähä, kuinka kauan sekin mies talossaan pysyy, kun saapaskengissä kävelee ja housuistaan tulta raappii!

Mutta monet vanhat ukot olivat niin kiintyneet rakkaisiin tulusneuvoihinsa, etteivät koskaan ruvenneet »persetikuilla» housuistaan tulta raapimaan. Vanha, hieltä ja savulta tuoksahtava, kiiltäväksi kulunut tuluskukkaro oli mieluisa toveri; sen ääni oli lapsuudesta asti kuultua tuttua kilkutusta, sen kirkkaat kipinät singahtelivat kuin tähdenlennot, ja sen taulantuoksu oli kuin pyhää savua. Mutta ruotsintikut kärhähtivät aina vihaisesti ja haisivat kuin myrkky. Ja sitten niistä vielä piti maksaa rahaa. Nallin vanha Pekka-vaarikaan ei milloinkaan viljellyt tikkuja, tuluksillaan vain iski piippuunsa taikka otti uunista hiilen ja puhalsi siitä valkean. Samoin myöskin parikymmentä vuotta takaperin kuolleet Turtolan Konttajärven Vittikon äijät, Antti ja Jussa, käyttivät tuluksia koko ikänsä. Eivät raskineet vaarit luopua vanhoista vehkeistänsä,

vaan kovin moittivat Konttajärven äijääkin, joka rennommanluontoisena »kalmarintikuilla» piirteli tulta piippuunsa. Jopa ukot halveksien sanoivat:

— Sie olet ylön rento, kun niin tuhlaat!

Rätisevä, lekuttava päretuli valaisi pimeää pirttiä, ja syksyisinä teurastusaikoina kastettiin satamäärin talikynttilöitä, joita sitten pitkin talvenselkää poltettiin. Mutta n. 60 vuotta takaperin rupesi ilmestymään lamppuja kiveliönkin pirtteihin. Ensimmäisen lampun toi Ylitornion Raanujärven sydänmaille Vanhantalon Iisko, rikas napatalon isäntä. Koko kylä tuli katsomaan Vanhantalon ihmeellistä uutta kynttilää, joka loisti oikein lasitorvesta ja valaisi pimeimmänkin loukon. Kummissaan katsottiin sen kirkasta valoa ja ihmeteltiin, »kuinka helppo oli näkö».

Nauris oli entisten savupirttien syötäviä, vaikka piti se valtaansa vielä savuttomienkin pirttien pöydällä. Uusiin peltokarkeoihin, juurakoiden ja risujen polttotuhkiin kylvettiin se ensiviljaksi, ja niissä nauris kasvoikin hyvin laajaksi ja latuskaiseksi. »Syljettiin» sitä myöskin vanhoihin lypsykaarteisiin, joita porotokka oli polkenut ja lannoittanut, samoin myöskin viimevuotisiin kesantotarhoihin. Syksyllä nauris viime viljana korjattiin, paikoin kymmenin tynnyrein. Hauvikkaina nauriita syötiin sekä poronlihavellissä keitettynä, ja kovina vuosina pantiin nauriinkaaletkin pataan höystöiksi.

»Eikä perunaa ollut olemassakaan.»

Mutta sitten viime vuosisadalla peruna pyörähti Peräpohjaan ja Lappiinkin, ajoi savupirttien aikaisen nauriin pois pöydältä ja valtasi vähitellen sen aseman. Hitaasti se kyllä tapahtui, vaikka uusi tulokas olikin niin sikiävää sukua, että muni juurikoloonsa kerrassaan koko pesueen, sen sijaan että tuuheatukkainen vanha naurisraukka teki vain yhden ainoan kalpean mukulan. Satakunta vuotta takaperin sanotaan Karunkiin tuodun ensimmäiset perunat. »Kruunulta panthin se potonistutus-oppi» ja lähetettiin perunoita kappa joka taloon, sen verran vain, että saatiin siemeneksi ja päästiin juuri makuun; joku »pottu» vain oli Juoksengin Kulluvaarassakin voitu maistaa, ja sitten piti koko sato säästää uudeksi siemeneksi. Turtolaa siementeli kruunun perunoilla kuulu »Vestolan herra», joka viime vuosisadan alkupuoliskolla asusti Turtolan kirkolla. Häneltä Kolarikin sai uudispottunsa. Kankaan vanhan muorin isävainaa,

Pääkön Jussa, toi ensimmäisen perunakapan Sieppijärvelle, ja siitä sikeysi sitten Sieppijärven pottusato. Kittilän Kyröön saatteli ensimmäiset perunat Mikkolan Pekka, nykyisen Mikkolan äijän isä. Kittilässä oli niitä kruunun toimesta jaettu ja Mikkolan äijäkin oli saanut konttiinsa pari kappaa, antaakseen alkua toistenkin kyröläisten pottuviljelykselle. Sodankylän Kieringin perunasato sai alkunsa, kun Ranta-Mikko 70 vuotta takaperin toi taskussaan muutamia mukuloita Alakylän Puljulasta.

Ei ollut peruna alussa mikään mielivilja; kapoin ja kieloin sitä vain entisaikoina viljottiin, ja puolikon jos joku pani peltoonsa, niin toiset jo sanoivat: »Jopa sie panit paljo pottuja!» Voinhukkana ja sianruokana monet pitivät koko mukulaa.

Mutta vähitellen levitti peruna alusmaatansa ja nousi yhä ylemmäksi »sen mukaan kuin ihmiskarjakin hyötyi». Enontekiön takamaiden peltovuomalainen saattaa jo kylvää neljin, viisin tynnyrein, jopa joku porojen kanssa alituisesti erämaita kiertävä lappalainenkin on kesäkenttäänsä Pöyrisjärvellä peittänyt muutaman pottukymmenisen ja aidannut tämän ainoan pellonviljelystilkkunsa porokelkoilla.

Kapoin, kieloin ja puolikoin mittasi vanhakansa perunansa sekä jyvänsä, suolansa ja kalansakin, ja mittaa monesti vieläkin entiseen tapaansa, laskien lisäksi vielä nelikoita ja tynnyreitä. »Riihipuolikko» oli 15 kappaa, mutta suola- ja kalapuolikko vain 12; kieloon laskettiin neljä kappaa ja nelikkoon puolikahdeksatta, mutta lestiin lyötiin 12 tynnyriä.

Vanhat pituusmitat olivat tavallisen kokoisella miehellä aina matkassaan. Tuuman hän mittasi etusormensa »pyetten» välillä, keskinivelellä, ja vaaksan vaaksoi peukalolla ja etusormella. Sylen voi hän määrätä levittäen kätensä, jolloin sormien päiden väli, »nenäsormisyltä», oli kolme kyynärää. Lyhyempiä olivat »peukalosyltä» ja »nyrkkisyltä». »Kyynärpääsyllällä», joka oli levitettyjen kyynäspäitten väli, määrättiin lehmänhinkalon tavallinen leveys. »Syrjäkämmen» ja »pystykämmenkin» olivat tarpeellisia ja aina mukana olevia mittoja. Edellinen oli kämmenen leveys, jälkimmäisessä lisäksi kohotetun peukalon mitta. Naisillakin oli oma mittansa, etusormen ensinivel, »tippi», jolla he mittailivat sukan ja vanttuunkudelmansa pituutta. Peltomaitaankin mittasivat vanhat isännät sylikepeittä. He astella haarikoivat vain pitkin piennarta, saaden

kahdella askeleella aina »syllän». Viisisylistä peltosarkaa viisi syltä pitkälti oli kapanmaa eli 25 »kanttisyltää», ja kielonmaa oli sata kanttisyltä, ohratynnyrinala 800, ja ruistynnyrinala eli kuorman maa 40 syltä »ristiinsä».

Niittyjä raivattaessa käytettiin mittana tavallisesti kielonmaata, kuormanmaata sekä »yhen lehmän heiniä». Heinätöissä kesälaskuna määriteltiin häkkiin eli kuormaan kuusi rukoa heiniä, ruko painaen kuusi vanhaa leiviskää, ja lehmän talviheiniksi tarvittiin 30 rukoa. Laskettiin häkki myöskin »olkalapoittain», joita heinämies niityllä saattoi haravanlavan ja kättensä varassa kantaa olallaan. Kolmetoista olkalavotta luettiin häkkiin. »Tuontihäkki», mikä talvella niityltä ajettiin kotiin, oli kyllä pienempi kuin kesäinen «laskuhäkki.»

Olkia mitattiin köydellä, jonka pituus solmusta solmuun oli kolme syltä. Olkikupolatomuksen ympäritse tiukalle vedettynä piti solmujen sattua vastakkain, ja siinä oli »mitta» olkia.

Matkan mittoja olivat »pelikuormat» ja neljännekset, joita oli sekä »rapeoita» että »nättiä». Talvisella järvenselällä ja väylällä olivat tien osoittajina ja mittoina tikat ja tikkavälit. Kahden puolen tikoitettuna oli tikkavälin pituus 25 syltä, mutta jos vain toiselta puolen, piti tikkain välin olla 12 ½ syltä.

Viina oli jo savupirttien ajoilta periytynyttä vanhanväen juotavaa, jota entisaikaan saatiin itse kotoisin keinoin keittää kuhisuttaa. Vanhat äijät sitä enimmäkseen joivat ja matkoillaankin kuljettivat mukanaan tinalaskussa. Viinaryyppy tarjottiin vieraallekin suun avaukseksi ja puheenjuoksutteeksi. Viina, ruoka ja tupakka olivat entisen talon vierastarjoilut.

Tuli sitten kahvi Tornioon, ja musta pannu lähti vaeltamaan kohti Lapin erämaita, ei kyllä erikoisella kiireellä, mutta hitaasti vain ja piileskellen matkamiesten eväsarkuissa ja raitoahkioissa.

Alatornion Vojakkalassa osui kahvipannu ensiksi Korven ja Peräntien taloihin. Se tapahtui siihen aikaan kuin »sant-mikkeliläiset» rakensivat Alkkulan maantietä. Korvella oli silloin kievarinpito, ja »tientehettäjä» Malmi asustaessaan kievarissa perehdytti talonkin uuteen juomaansa.

Karungin Kukkolassa Tuomaan talossa tapahtui ensimmäinen kahvinkeitto-yritys noin 70 vuotta sitten. Tuli taloon römppäviikolla vieraisiin kaupungissa palveleva sukulaistyttö tuoden kahvia ja

sokeria tuliaisiksi. Heti ruvettiin keittohommiin »herskapissa» palvelleen tyttären toimiessa mestarina. Pienellä padalla paahdettiin pavut, paperi levitettiin pöydälle ja siinä halstuopin pullolla rullattiin ne jauhoiksi. Samalla pikku padalla keitettiin kahvikin, jota sitten kaupungin opin käynyt tytär antoi jokaiselle tilkkasen sokerin kanssa, kysellen: »Eikös olekkin hyvää?»

Samoihin aikoihin saatiin kahvi Kittilän Kaukoseenkin Kiviniemen taloon, joka oli silloin kestikievarina. Sitten siirtyi majatalohoito Hakalaan tuoden mukanaan kahvipannunkin.

Mutta Kolarin Sieppijärvelle Pääkön taloon ennätti kahvi jo 80 vuotta takaperin. Pääkön Jussa, Ruijanrannat, Köngäsen markkinat ja kaikki kulkenut kaupanmies, toi Torniosta vanhimman tyttärensä ristiäisiin kahvipannun sekä kahvia ja sokeria. Kahvipannu oli kyllä vain kuin miehennyrkki, ja kahvia oli ainoastaan naula, toinen sokeria, mutta kahvia silti ristivieraille tarjottiin. Mutta ei maistunut uusi musta juotava monellekaan, jopa jotkut sylkivät sen heti maahan sanoen: »Kyllä viina on parempaa!» Eikä vieraille kahvia kovin paljoa tyrkytettykään, naulasta riitti vielä jäämäänkin. Loput korjasi Jussa aittaan ja kestitsi niillä taas vieraita, kun toinen lapsi oli ristittävänä.

Turtolan Pelloon toi ensimmäiset kahvit kauppias Lindgren. Häneltä Matinlompolon syrjäkylän Karhakka-Ollikin kerran hullaantui ostamaan, kokeillakseen, miltä nuo maistaisivat. Kertoipa ukko sitten naapureilleen:

— Ostin miekin neljänneksen kumpaakin, kahvia ja sokkeria.

— Kuinkas sie osasit ne käyttää, ku et sie ennen ole koskaan nähnyt? toiset kysyivät.

— Ka, miksen osannut? Mie poltin pöönät piipussa, ja akka söi sokkerin.

Käsin, pivolla, vain entisaikaan toimitettiin jyvien puhdistaminen. Viskaaja istui riiholäjän eli rusan vieressä kourallaan heitellen kasasta, niin että raskaimmat »seinhäisjyvät» lensivät seinäinvieriin, keveämmät »raihaiset» jäivät lähemmäksi, ja kepeät ruumenet putosivat kaikkein lähimmäksi. Sitten vielä kaksikorvaisella käsipohtimella pohdettiin jyvistä pöly pois. Ison rusan viskaamisessa vierähti kohta päiväkausi.

Tuli sitten riihimiehen apulaiseksi viskuukone, »rusamasiini». Sellainen hankittiin Tornion Vojakkalassa ensiksi Korven taloon

60—70 vuotta takaperin. Muuan puuseppä sen teki, ja konetta lainasivat muutkin kyläläiset, vaikka arvelivatkin:

— Kun tulee nöyrä vuosi, niin tuollaisella ei saa puhtaaksi, kun tulee heikompi vilja.

Ylitornion Nuotiorannalle toi ensimmäisen viskuukoneen Ojan vaari Hämeestä pellavaisten hakumatkaltaan. Mutta ukko pani uuden masiininsa riiheen lukon taakse näytellen sitä kyläläisille vain »rahan eestä». Isännät kävivät kummaa katsomassa ja saarnasivat siitä pyhäiltaisissa istunnoissaan. Toiset sanoivat, etteivät mokomasta huoli, se kun ryöpyttää kaikki jyvätkin ruumenten joukkoon, toiset taas väittivät, että »hyvä se on selithän». Mutta Kulluvaaran Karisten Iisko ja Masiini-Aapokin maksoivat rahat, katsoivat masiinia ja tekivät itselleen samanlaiset, jopa rupesivat rakentelemaan niitä muillekin.

Kolarin ensimmäinen viskuukone saatiin Vaattojärven Alataloon n. 60 vuotta takaperin, ja koneen tekijä oli ylitorniolainen puuseppä Pekka Karinen. Pari vuotta myöhemmin hankki Sieppijärven Filppakin koneen, ja kun toi emännän taloonsa, niin vei hänet ensiksi riiheen katsomaan uutta masiiniansa, pöyryyttäen sillä paremman puutteessa ruumenia.

Kittilän Kaukosessa teki Mokon Matti ensimmäisen rusamasiinin noin 50 vuotta takaperin. Matti oli vain vaivainen kylän elatusukko, joka kerran avojaloin asteli Ouluun valittamaan maaherralle huonoa elatustaan, saaden maaherralta kuulla, että »pitää Matille antaa enemmän elatusta». Pitkällä etelänmatkallaan sai Kaukosen mies muiden kummien ohella — Oulun kirkossa ukko kuuli uruilla soitettavan, ja sitä sitten useasti matki möristen, piipittäen ja luiluttaen, että semmoista jumalatointa jongaa Oulun kirkossa pidettiin, kun ihmiset yrittivät veisata — nähdä rusamasiininkin ja kotiin päästyään teki samanmallisen kojeen. Puusta ukko vain nikarteli kaikki vehkeet, veistellen koivusta rattaatkin, ja sitten masiinia selässään kantaen kulki riihestä toiseen jyviä puhdistamassa, saaden maksua kapan rusalta.

Kärrypelit kulkeutuivat ylimaihin vasta maantien matkassa. Tulipa viimein polkupyöräkin, joka oli jo niin hirveä koje, että muuan Kaukosen muori nähdessään ensi kerran sillä ajettavan kauhistuneena kiljaisi: »Herra Jesus, piru viepi miestä!»

Mutta ennen maantietä sentään ruvettiin jo kotipihasilla ja pelloilla ajelemaan puukärryillä. Kaukosen Kiviniemessä ja Hakalassa, jotka varakkaimpina olivat aina kylänsä edelläkävijöinä — m. m. ranka- ja lankkusahojenkin omistajina — nähtiin ensimmäiset lantakärrytkin jo 50—60 vuotta takaperin, puuakseliset, puupyöräiset lannanajovehkeet. Mutta oikeat kärryt, Kittilän esikoiset, nähtiin pastori Nordbergilla, joka oli tuonut ne etelästä. Kirkonkylillä ukko niillä vain saattoi ajella, mutta ei etemmäksi, sillä ei ollut tietä etelään ei pohjoiseen. Pastorin huutokaupassa 1870 joutuivat kärryt Vaattoäijälle, Kolarin Vaattojärvelle ja sieltä Könkääseen.

Ompelukonekin osui viimein Lapinkorpeen, vaikkei sellaisesta ihmeestä vielä moni ollut kuullut puhuttavankaan. Kaukosen mieskin tuli kerran etelästä koneella ommelluissa takeissa, ja sitä kaikki kummastelivat:

— Siinäpä vasta mestari on ollut, kun näin hiinisti on ommellut.

— Se onkin masiinilla ommeltu! selitti takinomistaja.

— Masiinilla! Voiko rusamasiinilla ommellakin? kyläläiset taas ihmettelivät.

— On niitä parempiakin masiinia! ylpeili mies.

Sellaisen »paremman masiinin» hankki ensiksi, noin 40 vuotta takaperin, Kittilän kirkonkylän kraatari Mikko Vettainen. Ja koko Kittilä kulki kummastellen katsomassa, kun kraatari ei enää kyköttänytkään pöydällä jalat ristissä kuin lappalainen, vaan istui jakkaralla masiininsa ääressä polkea veivaten ja herrana käännellen ompelustaan, jota masiini hyrräten hakata nokitti kuin tihulainen. Kraatarinkin arvo nousi siitä, niin että hän alkoi taksoittaa työtänsä sen mukaan, minkä tukkimies hevosineen ansaitsi päivässä, eli markka-kymmeneen, kun se ennen oli ollut vain neljä, viisi markkaa.

Uudenaikaisia olivat jo ne vaatteet ja parseelit, joita masiinilla ommeltiin. Entisen kansan käsin ommellut puvut olivat silloin jo kadonneet, ja vain kaikkein vanhimmat muorit ja vaarit niitä enää muistavat.

Pellavarohtimista nuoruaiseksi kudottu »prostinapaita» oli alimmaisena arkipaitana sekä miehillä että naisilla, pyhänä taas hienompi liinapaita. Pellavaloiminen, villakuteinen hame oli musta- taikka tummanruskeapohjainen, punaisine, sinisine ja viheriäisine pitkinraitoineen. Röijy oli tummavärinen, usein raitainenkin, vyöllä »hoikemuksesta» kohdasta kiinnitetty. Päässä oli varakkailla naisilla,

lukkarin muoreilla ja tyttärillä sekä muilla rikkailla sininen tykkilakki »fluureineen» ja leveine silkkisolmuineen, jaloissa raitaiset sukat sekä mustat ruojuskengät. Housuja eivät naiset tarvinneet, »jopa olisivat nauranhet suunsa halki, jos joku olisi housuja pitänyt. Sanothin kyllä, että herrasfröökynöillä oli housukki . . . Mutta mieki olin lopulla seittemääkymmentä kun ensimmäiset housuni sain.» Paksu »toppihame, joka oli tehty kuin täkki», oli alushameena talvella. Vielä oli naisilla komea »silkkifluurinen» punainen hartiohuivi, »lonksaali», jonka rikkaat kiinnittivät kultasormuksella »lean alle», vieläpä muutamilla oli suolivyössä toinen korea huivi. Emännän sormessa oli leveäkantainen »kraveerattu» hopeasormus, ja kotoisissa oloissa riippui hänen vyössään komea messinkinen vyölliskoukku monine avaimineen. Talvella käytettiin päällä vielä »kohtua», turkkia, jonka päällinen isoisilla oli »ruottinverkaa, hyvää jos hyvää», sisus oravannahkaa sekä kaulus »hiiniä vesielävännahkaa tai siperinnahkaa . . . ja se vesielävännahka olikin tyyristä». Krinuliinejäkin oli noin 60 vuotta takaperin nähty kaupungin mamseleilla, olipa oltu näkemässä, kun kerran »Toornion fröökynöitä» oli viety Haaparannalle »paaleihin»: heinähäkkiin oli täytynyt fröökynät sovittaa jaloilleen seisomaan, kun eivät pystyneet istumaan ajurin rekeen. Jotkut ylpeimmät Tornion laakson tyttäretkin, samoin kuin Kittilän ja Muonion parhaimmukset panettivat krinuliinivanteita alushameeseensa. Niin oli Kittilässä »Ranken frouvalla», Jussilan Maria-Johannalla ja Sirkankylän Kaijalla sekä muilla semmoisilla »höökäreillä» komeat pönkkähameet. Vanha, 80-vuotias Palon Mari-mummukin Kukkolassa sanoi parissakymmenissä ollessaan komeilleensa kolmen vanteen hameessa, mutta oli muutamilla ollut kahdeksankin vannetta. Semmoinen hame oli kuin puupirri, alimmainen pyörökin oli jo kuin pyykkisaavin vanne. Ovesta kun sellaisissa hameissa yritti, niin »aina länkkyä jäi jälkhen». Mutta surullisen lopun sai Kittilän krinuliinikoreilu. Muuanna talvi-iltana punotti taivas ja lumi ja koko maailma aivan verisenä. Kittilä kauhistui ja yhteistä loppua odotellen riisti pois ja repi synnilliset koreutensa, Jussilan Maria-Johannakin poltti krinuliinivanteisen hameensa.

Miehet häärivät kesällä hurstihousuissa ja röijyissä. Talvella taas oli »kankhasta» housut, joiden etumuksessa oli pelti, mikä avattuna »putosi polvhin asti, niin että koko hoito näkyi». Pystykauluksinen röijy oli valkeaa villakangasta, ja sen rintaa koristi rivi kirkkaita

messinkinappeja. Ulkona liikuttaessa oli päällä miltei nilkkoihin ulottuva, villavyöllä vyötetty vitivalkea sarkakauhtana, umpitakki, »ja se merkithin, että oli vireä vaimo, kun miehellä oli kauhean valkea takki». Takkinsa »poovessa» säilyttivät miehet lappalaisten tapaan tuluksia sekä muitakin »kaluja». Metsämiehilläkin oli eräretkeltä tullessaan povi lintuja täynnä. Pitkillä matkoilla pantiin umpitakin päälle vielä turkit, ja sidottiin kaulan, rinnan ja vyötäisten ympäritse 8—9 kyynärää pitkä leveä villavyö. Päässä pidettiin kesällä omien räätälien tekemää »lippilakkia», talvella taas koiran- taikka lampaannahkaista reuhkaa. Jaloissa oli karvaiset »nauvakkaat» taikka poronnahkaiset kallokkaat, joissa lyhytvartisten sukkien, »kuopien», lisäksi käytettiin täytteinä heiniä.

Mutta rikkailla isännillä ja valiomiehillä oli juhlatilaisuuksissa päällään »rokki», joka oli sinisestä verasta tehty, puolimäärään polvia ulottuva, leveäkauluksinen, messinkinappinen herrasparseeli. Nivusten kautta se otti ihoon kiinni, mutta helmoista oli niin alava ja leveäpoimuinen, että siitä saattoi hyvinkin sivaltaa pari lakkivaatetta, »eikä tiennyt mithän, että oli otettu». Takahelmoissa oli rokin »salaplakkari», josta tavallisesti »pikkuisen joku valkea nuska näkyi», kun isäntä pyörähteli. Valiomiesten parseeleja olivat myöskin korkeat »tröttöhatut» sekä samettiperäiset karvalakit, joissa oli »niinhiini karva, että jos minnekäpäin pyyhkäsi, niin se jäi sinne päin nojalhen».

Itse kehräsi ja kutoi naisväki kaikki vaatteensa ja kankaansa. Siinä hommassa menivät talven pitkät päretulilla valaistut pimeät sekä keväiset päivät, ja sai siinä hääriä

»totinen Toimelan emäntä
ja viisi vireää piikaa».

Talvella kehrättiin, keväällä maaliskuussa ruvettiin kutomaan, ja sitten jo ennen kesätöitä piti joutua kaikki valmiiksi.

Kotona toimitettiin värjääminenkin, ja värjäysaineet olivat miltei kaikki kotimetsistä kerättyjä. Mustaan käytettiin »mustien kaltioitten» mutaa, »maamustaa», lepänparkkia ja pyörätahon ihviä, harmajaa saatiin jauhopuolan eli hietapuolan varvuilla, punaista värjättiin koivunkänsillä, »ja piti siihen olla vähän myrkkyäkin», ja keltaiseksi painettiin koivun pihkalehdillä, lupoilla ja kelloilla sekä vi-

heriäiseksi koivun pihkalehdillä, sinikivellä ja »saltsyyrällä». Sinistä värjättiin myöskin ikivanhaan kansan tapaan: hapatettiin kiukaalla astiassa sinikiveä ja ihmisen »virstaa» ja siinä päiväkausin liotettiin ja hämmennettiin värjättäviä lankoja taikka villoja, »ja se haisi kuin väripytty». Kaikkia metsävärejä piti keittää vedessä ja panna väripataan hiukan suolaakin ja sitten »kultioida», että väri paremmin tarttui kiinni.

Sarat, »kankhat», vanutettiin kotona. Muutamissa taloissa oli vartavastiset lovikylkiset vanutuspuut, mutta toiset toimittivat vanuttamisen potkimalla. Pari päiväkautta saivat poikaset maata selällään penkillä pöydän ja seinän välissä jalat vastakkain, potkien sarkakääröä, toinen alta, toinen päältä, niin että se myötäänsä pyöriä kihnutti tullen yhä tiuhemmaksi.

Ei osannut entisten pirttien kansa kirjoitustaitoa, hyvä kun sai painetusta sanasta selvän siksi, että läpäisi rippikoulunsa ja lukukinkereillä tuli toimeen pappinsa kanssa. Pienimmätkin paperit, velkakirjat ja palvelijain »päästöseelit» piti kirjoituttaa papilla taikka muulla pitäjän virkamiehellä ja ottaa ne vastaan useinkin ruotsinkielisinä ymmärtämättä sisällöstä muuta kuin kömpelön puumerkkinsä.

Oli siellä täällä sentään joku oppinut »kriivarikin», jonka luokse ukot saattoivat astella asioineen, tarvitsematta aina mennä virkaherroja häiritsemään. Sellainen oli Turtolan »Vestolan herra», Nils Ekström, joka kyllä jo kuului virkaherroihin, sellainen myöskin Pellon »Länkke», Suomen sodan aikainen, »Sant-Mikkelistä» lähtenyt kersantti Herman Lemke, joka rauhan jälkeen oli jäänyt Ruotsin puolelle ja sieltä kulkeutunut Pelloon. Vanha kersantti oli »hyvä kriivari», osaten kirjoittaa »ruottinkielenkin», ja ruotsiksi hän kaikki kirjoittikin, päästöseelitkin päästeli samalla kielellä. Kolarilaisten kynämiehenä oli Pellikan Olli, joka saattoi toimittaa »värteerinkejäkin», sekä Kristiina Ulriika Torneus, »Tupa-muori», joka alhaalta Tornionjoelta oli joutunut Lanton Heikin emännäksi. Hänkin osasi

Vestolan herran nimikirjoitus v:lta 1812.

lukea ja kirjoittaa »ruottinkielen» ja kykeni suomentelemaan ukkojen maakauppakirjoja sekä muita papereita, jopa niitä kirjoittamaankin. Velkakirjan kyhäsi Tupa-muori esim. tällä tavalla:

»Minä alle kirjoitettu olen Lainaxi ottanut Johan Matin Pojalta KihlanKin Koste Yden Summan suuren 60 Ricsiä Welka Rahasa ilman Räntyä Jaakon Päivän asti mutta jos Silloin ei maxo tapahtu niin Lankea sille Rahale Lailinen Ränty sexi kun se maxetan Kolarisa 15 Päivä Joulu Kuusa 1845.

Johan Joh:son Lanto

Kirj-

C U Lanto»

Mutta sitten nousi ukkojen omasta joukosta kirjoitusmiehiä. Pellosta kävivät Jolman pojat, Antti ja Heikki, Torniossa Viipon mamsellin koulussa vuoden oppien kirjoituskonstin sekä »neljä ensimmäistä laskutapaa» jopa, ruotsinkieltäkin. Antista tuli sitten Lemken jälkeen Pellon kynämestari. Suomeksi hän kyllä kirjoitti, vaikka saikin »kaiken valon ja kaavan Länkken papereista ja muista vanhoista kirjoista».

»Tupa-Muorin» nimikirjoitus v:lta 1845.

Turtolan kirkolla oli kirjoitusmiehenä Vestolan herran jälkeen pari, kolme vuotta takaperin 90:n ikäisenä kuollut Heikki Lauri, joka hoiteli kaikki kunnan asiat. Kolarin ensimmäiset kirjoitusmiehet oppivat taitonsa pastori Bäckmanilta, joka oli Kolarissa 1858—1862. Pastori piti pyhäiltoina kylän nuorille koulua kotonaan, luettaen biblianhistoriaa, katkismusta ja virsikirjaa sekä sisähuoneessa opettaen muutamille pojille kirjoitus- ja laskutaitoa. Siinä koulussa Heikkilän Niilokin ja Pellikan Heikki oppivat kynämiehiksi, Heikkilän Niilosta, »Houvin Nikusta», tulikin sitten koko kunnan kuulu toimimies, »kirjailija» ja asianajaja, joka saattoi miltei kaikki juttunsa ajaa aina »sinaathin» asti, ja »sen miehet sinaatissa korjasivat, vaikka Nikulla oli toinen käsi housunliitingissä

Niilo Heikkilän nimikirjoitus v:lta 1875.

kun kirjoitti». Ukolla olikin niin paljon kirjoittamista, ettei joutanut juuri koskaan talon töihin. Myötäänsä vain piti kynä kädessä istua pöydän ääressä, ja silloin »kun ukko kirjoitti ulos, ei saanut paljo partten päällä kävellä». Lattiaparret kun liikkuivat ja natisivat, niin kynämies »ei saanut verta niin seisomhan että olisi tullut selvää». Ukko, jolla oli »lutheerilainen usko joka kohassa», kuoli 57-vuotisena 1898.

Kittilän parhaita kynämiehiä oli Alakylässä asuva Vene-Aapo, taitava kenkäseppä ja venemestari, joka kirjoitteli kuulumisia sanomalehtiinkin sekä omiksi huveikseen pisteli kaikenlaisia asioita muistiin, saaden aikaan paksun päiväkirjan. Pitäjän ylipään kirjamiehenä oli Köngäsessä asuva Jokelan Mikko.

Kynämiesten eturivissä puuhatessa saatiin kuntiin sitten kaikenlaisia uusia laitoksia, lainamakasiineja, teitä ja muita hyviä asioita. Saatiin yhteinen paloapuhoitokin. Jopa Kittilässä pari metsiä kiertelevää lapinäijääkin hyvästyi palovakuutukseen, niin että he menivät ja pyysivät vakuuttaa pirrikotansa kaikkine hoitoineen. Sitten toinen otti ja poltti vanhan tuohiröttelönsä ja meni vaatimaan rahoja.

— Mitäs sulta sitten on palanut? kysyttiin.

— Na, kota paloi ja aikainen hyvä uihkuralyly ja kotkansulkaviuhka, jolla tulta viihothan palamhan.

Pilanpäiten annettiin ukolle markka-pari.

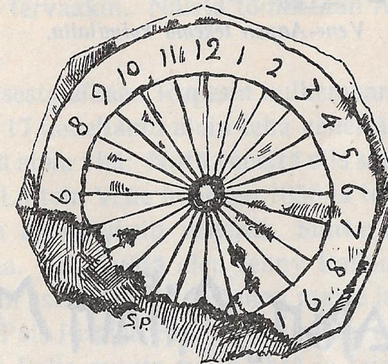
Mutta pian tuli toinenkin metsien mies vaatimaan palorahoja.

— Mitäs sulta on palanut ja milloin? tiedusteltiin.

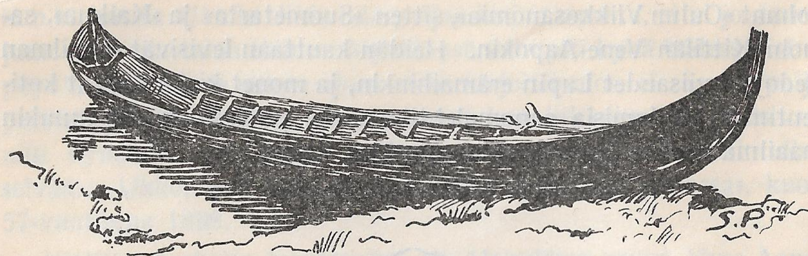
— Na, ei mithän vielä, äijä selitti. Mutta huomenna mie poltan!

Kirjoitustaitoiset miehet, Laurit, Jolmat, Houvin Nikut, Vene-Aapot, Jokelan Mikot, olivat Lapinkorpensa uuden ajan ensimmäisiä miehiä. Heidän kirjahyllystään saattoi löytää muitakin kirjoja kuin katkismuksen, virsikirjan ja jonkun vanhan postillan. Houvin Nikullakin oli »iso kirjasto», mutta ukon kuoleman jälkeen vietiin se aitan yliparsille, ja sitten kun aitta purettiin, joutuivat kirjat ajelehtimaan lumihankeen, sinne häviten. Kirjamiehet olivat myöskin ensimmäisiä »aviisujen viljojia» paikkakuntansa pirteissä. Niinpä luki Heikkilän Niku »Virallista lehteä» ja »Kaikua», Heikki Lauri ja

Jolmat »Oulun Viikkosanomia», sitten »Suometarta» ja »Kaikua», samoin Kittilän Vene-Aapokin. Heidän kauttaan levisivät maailman tiedot ja viisaudet Lapin erämaihinkin, ja monet kirjoittelivat kotiseutunsa kuulumisia sanomalehtiin; siten puolestaan sai muukin maailma kuulla Lapinkorven elämästä.

Liuskakivestä veistetty päivätaulu Muoniosta.

Vene-Aapon tekemä kolmilaita.

Vene-Aapon „Aikain Muistoja"

»Mie olen Syntyny Sinä 11. päivä heinä Kuuta 1819. Kuoli minulta Isä 4 bänä helmi Kuusa 1841. Maalis Kuun 21 päivä 1844 Kuoli minulta äiti. 1848 olen mie nainu. 20 huhti Kuuta 1851 Anna Kaisa syntyny = pääsin asumaan omaan huoneesenin syksyllä samana vuonna nivanniemele. nämä Eteliset vuodet ovat nöyriä. 1859 mitattijn minule Nybyki: Suutari nimeltä. Minun vanhimmillani oli huonet ylitalon ylempänä josa asut. Isänin oli Rovaniemestä, ala Jääsköstä Kotosin mainio Vene Seppä. Josta sai nimengi = Vene Jussi: tavallisesa puhesa.»

Näin aloittaa Kittilän Alakylän merkkimies, viime vuosisadalla elänyt »Vene-Aapo», päiväkirjansa, jota 1850-luvun alusta lähtien viiden vuosikymmenen ajan uskollisesti kirjoitteli, täyttäen vuosi vuodelta sivun toisensa jälkeen, niin että siitä ukon kuollessa 1900 oli paisunut paksu, viidettäsataa tiheää vihonsivua täyttävä teos. Sen nimeksi kelpaavat ensi sanat kuuluvat:

— Kiriotan Aikain Muistoia J. A. Jääskö.

Johan Abram Jääskö eli Suutari, jota myöskin »tavallisesa puhesa» sanottiin »Vene-Aapoksi», ei ollut aivan jokapäiväisiä lapinmiehiä. Hän oli niinkuin isänsäkin koko seudun kuuluisimpia veneseppiä, satojen kaksi- ja kolmilaitojen rakentaja, vielä mainio »pitäjän suutari», pieksujen, lapin nutukkaiden ja koipisaappaiden sekä anturakenkien ompelija, jopa taitava länkimestarikin, lisäksi »nybykin» viljelijä, joka joutessaan kävi kalalla, kulki oravametsässä, joskus »pruukasi» tervaakin. Näistä toimistaan Aapo kertoo päiväkirjassaan:

»Kymmen uotisesta alkaen Rupesin kulkemaan Isä vainan kansa veneen tevoisa — 17 uodellanin aloin tehä veneitä itte Päinin Rovaniemesä ensin Siitä aioin yhä: Niitä veneitä olis satamäärin joisa olen ollu teosa. Vasta Laitoin Vene huoneen 1856 ia tehin siinä. mie olen tehny enimästään aivan yksin veneitä. Suutarin työ on minulta vieny Palion aikaa. Sitä työtä olen tehny Palion Erittäin Pieksokengiä aina Ouluun asti ia etemä ahvenan maale ia helsinkiin asti — nyt 1862 luovuin Pois Pitäjän Suutarin virasta muta ei siitä työstä päse erileen — ia Palio muuta työtä yhtä ia toista huoneita tehny — Ja tervaa Pruukanu kansa — Se on veneen teko useingi Syriä Työnä ia kaikki kotinen työ yhen miehen päälä, niin siinä on palion aian kulua ainuale miehele.»

Mutta vaikka nämä leipätyöt tuottivatkin paljon »aian kulua ainuale miehele», riitti ahkeralta raatajalta silti aikaa muuhunkin. Vene-Aapo oli koko paikkakunnallaan ainoa mies, joka osasi lukea muutakin kuin almanakkaa, katkismusta ja virsikirjaa. Hänelle tuli jo aikoinaan »Suometar» ja »Oulun Viikkosanomat», sitten Kivekkään »Kaiku» sekä Gummeruksen »Kyläkirjasto» kuvalehtineen, ja hänen kirjahyllyssään nähtiin koko joukko aikansa tietokirjallisuutta. Merkillisen kirjoitustaidonkin Aapo sai oppia — pappi piirsi hänelle kirjoituskirjaimet malliksi — ja pian tuli venemestarista semmoinen kynämestari, että pystyi kirjoittamaan kaikki paikkakuntalaisten asiakirjat, jopa kyhäämään lapinuutisia Kai-

Vene-Aapon nimikirjoitus 1840-luvulla sekä v:lta 1884.

kuunkin, vieläpä joutoaikoinaan huvikseen pistelemään asioita »Aikain Muistoihinsakin».

Nämä »Aikain Muistot» ovatkin Vene-Aapon merkillisimpiä aikaansaannoksia. Jo kirjallisena miehenä ja kynämestarina oli Aapo kotiseudullaan jalossa maineessa, mutta hänen paksu päiväkirjansa, jota ukon tiedettiin ahkerasti kirjoittelevan, herätti kylän miehissä kummastelua. »Vene-Aapon Aikakirjasta» tiesi mainita ei vain kotikylä, vaan koko seurakunta, jopa naapuripitäjäkin.

Eikä suotta. Olihan jo outoa lapinkorven yksinäisen miehen kirjanviljelys ja vielä oudompaa, kun tämä uudismaan raataja, veneiden veistäjä, pikilangan pistäjä rupesi pistelemään paperille muitakin asioita kuin velkasitoumuksia, renkien ja piikojen »päästöseelejä» sekä perinnönjakoja, saamatta siitä palkakseen edes tolppaakaan niinkuin velkakirjoista ja muista pikku papereista.

Syrjäisen erämaankylän miehellä ei ollut suinkaan suuria ihmeitä annettavana »Aikain Muistoillensa». Tiettömien taipaleiden takainen kylä eli jokivarrellaan vain hiljaista arkea, jossa ei tapahtunut juuri sen kummempia, maailmaa järkyttäviä asioita kuin että talvi meni ja kesä tuli, joki purki jäänsä ja taas vuoroonsa jäätyi. Kesällä kiusasi räkkä ja talvella paukutti pakkanen. Mutta näistä seikoista riippui erämaan hyvinvointi, näitä tarkkasi korpikylän pienien peltojen raataja sekä metsiä kiertelevä poromies, näitä seurasi kylän kirjamieskin pistellen niitä ahkerasti paperiinsa. Vuodenaikain vaiheet ilmanlaatuineen, lehden, ruohon ja viljan kasvuineen ja vuodentuloineen täyttävätkin suurimman osan Vene-Aapon päiväkirjaa. Päiväpaisteet ja pilvisäät, sateet ja ukoniilet, tuulet, myrskyt ja nöyrät säät, hallat ja pakkaset, tulvat ja lumikinokset on hän vuosi vuodelta, jopa usein päivä päivältä tarkoin merkinnyt kirjaansa. Varsinkin vanhankansan merkkipäivät on ukko joka vuosi muistanut. Joulun edelliset pesäpäivät, jolloin talven yö oli kaikkein armottomimpana, hän aina merkitsi muistiin sekä sitten »merkkipäivät Joulusta loppiaiseen», jotka hän järjesti vastaamaan vuoden kuukausia, sillä ne »merkittevät Kuu Kausia uoden ympäri». Sitten pitkin vuotta piti merkkipäivinä istahtaa kirjan ääreen ja piirrältää päivän laatu. Paljon niitä Aapolla olikin: Paavali, Heikki, Kynttilä, Matti, laskiainen, pääsiäinen, Tipurtti, suviyöt, Kleetus, Monikka, Rosa, Kothart, Sikismunt, Mamertus, Valpuri, Erkki, Urpanus,

Petronella, Helluntai, Eskeli, Juhannus, Jaakko, 7 unikekoa, Lauri, Perttuli, Ristinpäivä, Mikkeli, Simu ja Kekri. Onpa hänellä vielä muistissa »Jupelin juhla» 18. kesäk. 1851 sekä vanhat »Kanttauspäivät.» Toukokuun 5—6 p:nä 1860 on Aapolla »Vijmeiset Kanttaiat» sekä 6. toukok. 1892: »Kylmä mahoton itäpohjanen Karjuu. Jo Kanttajat Kapisti saa nähdä mitä seuraa.»

Pakkanen on lapintalven tavallinen isäntä. Sitä saa Vene-Aapokin päivä päivältä joskus viikoittain merkitä muistoihinsa. Väliin on pakkasenlainen, kuurotuspakkanen ja vitipakkanen, väliin rautaisen kylmä tai kipsa pakkanen taikka pakkasen vingerä ja »pakkas häkärä niin Ettei Kylä nävy», sitten taas kurikkapakkanen, tulipalo-pakkanen ja »Pakkanen parasta laija», jopa »Kauheia Pakkanen» ja »Siperjalainen Kylmyys» sekä joskus »Isä Pakkanen se nyt on pikku poikia net ennen on olleet vielä tämän Rinnala». Silloin saattaa hyvinkin sanoa: »Sen lainen se Isätalvi on», kun vielä »Väki viina pruvarikin» näyttää 60 astetta ja »Elävä Hopeja on peräti Kylmettyny.» Tyvenillä pakkassäillä »huve seisoo mettisä aivan liikkumatta ja niin kovasti suiuttaa koivut vempeliksi Että tien Reijät umpeen koiukoisa ja mettä on kun Seinä huvetönkkyrisä.»

Mutta sitten saattoi ilma lauhtua, sekä tulla »suvi ia kova», niin että »Iso huve kyllä lähti ia Rästäät holuaa ia vesi lammit nurkisa.» Taikka voi tulla vitikönttyrää, alkaa lunta kilmoa ja karvoa, jopa kerrassaan ajaa »hirmuisen lumen annon ia kauheian tuiskun» taikka käydä vain »kova uho kaakosta» tai »luoti Pohianen kariua Kauhiasti» taikka pitää »kylmän vinkejää ja yhenlaista nöyrän sään tuheroa ia kihnutusta». Voi talven pakkaskiherillä myös lykätä umusään ja höyryn häkärän, niin että puut riimottuivat, jopa työntää pakkashöyryn juotkuja vaaroihin ja vielä olla »höyry alta auki pahinta laatua», ennustaen kesäisiä hallaöitä. Voi talvella pitää myöskin kaunista pilvisäätä, seesilmaa, lauhaa takkalaa taikka kuivaa takkalaa, voi joskus taivas punaisena pohottaa, ennustaen huonoja ilmoja ja ryöppysäitä, jolloin talven lumikinokset yhä kasvoivat. Tavattomasti toisina talvina lunta tulikin. »Oho hirmunen lumen palious ia kinokset Että kauhistaa», sai Aapo väliin huudahtaa, sekä: »Oho hirmunen sitä Lumen tuloa Ku sataa mitä ales mahtuu.» Niinpä saikin kirjamies toisinaan mitata kuuden, seitsemän korttelin lumen tasamailla, jopa voi toukokuussa 1859 merkitä: »Tämän Talven mainio 9 Korttelin Lumi on aivan Lijkkumatta tähän asti.»

Kevätpuoleen sitten huhti- ja toukokuussa alkoi »etelä sosehtia ja pitää suven kihnutusta». Silloin »lämmin seisoi pääle yhä», toisinaan lykäten auterenkin, toisinaan taas lunta mäskäten ja toljaten. Mutta lämpöisen lisääntyessä tapahtui niin että »io se Lumi Riepu Kävi penikan Saunala — ku mennä Keskiviikkona oli aivan talvi — ia nyt ei näy lumipilkkaa palioksi misään, ia on lämmin ia sataa.» Ei kyllä aina lumiriepu näin äkkinäistä penikansaunaa saanut, monesti liehtoi pitkällinen kevätpohjoinen, jolloin talven hanget makasivat joko »koiran kantavina» taikka porohankina ja ihmishankina, jopa hevoshankinakin.

Kevään kulusta on kirjanpitäjällä useinkin miltei jokapäiväiset merkinnät. »Vesi tulee ... sulia on virroisa palion ... Lumi näkee semmoista löylyä ... Vettä sataa ... Kesämaa alkaa näkyä .... Jäät liikkuvat ... suantojäät huilaavat ... Jäitä purkaa joen täyveltä ... Jään sohruia kulkee ... äpöistä lunta sataa ... Jää tekee patoa ... Vesi tuleskelee ... vesi nousee ... kärkkyy rantatörmän pääle ... Lauttavesi seisoo törmälä.» Ja vihdoin sitten: »Kyllä nyt vesi menee ... kulkuu ... meneskellee ...» Tulvan mittareina on ukolla Keilakivi, Nivansaari sekä sittemmin Sarasaari, joskus »kuukuman kirjanen kivi» Suutarin rannassa. Suurella tulvalla on Keilakivi hupussa, Sarasaari »upesa» ja vain varvut näkyvät Nivansaaresta sekä »kuukuman kirjasessa kivesä jäi nennää 1 tuuma ylös.» Mutta kun tulva rupeaa laskemaan, niin »Keilakiven nenä on vähän ylhälä», Nivan saari nousee ja »Sarasaaren laki alkaa näkyä». Mielihyvin Aapo joka kevät oikein alleviivaten merkitsee: »Lehti hiiren korvala ... Lehti Häpäsee Havon.» Muuttolinnuista on käki miltei aina muistettu. »KÄKI KUKKU» on toisinaan pistetty »latinalla» ja vielä viivattu alle. Toukok. 11 p:nä 1882 on ukko saanut merkitä: »KÄKI. tuo vanha tuttu lentää Liuvotteli maata myön tästä ylös päin meni. Saa nähdä että malttaako tuo Pohiolan Kevä Kökkönen olla Kukkumatta vanhan Erkin viikkoon asti kuin näin aikuisin io tänne tuli.»

Varsin tarkoin on Aapo joka kesä merkinnyt pellonteot sekä viljan kasvun. Niinpä varhaisena kesäntulona 1889 näemme jo 16. p:nä toukok.: »Pellot tehty melkein kaikki», ja kuun lopulla: »Oraat maan päällä piippaavat.» Kesäkuulla sitten »Pellot vihottavat haara oraala ... Pellot alkavat tuppeja Kääriä ... Pelto alkaa hiusta näyttää ... Pellot alkavat Päitä tehä.» Heinäkuulla: »Pellot alkavat Käydä tasa terälle ... Pelto on Ruan alulla ... Pelto vanhin pää Maito jyvälä ... Pellot alkavat veriä näyttää.» Ja elok. 2. p:nä: »Peltoja on jo leikattu», sekä taas: »Pellot on leikattu pian kaikki.»

Tämän aikaisen kesän alkupäivinä Aapo toiveikkain mielin kirjoittaa: »Jo Tämä on Erin omasen lämmin ja varhainen kevä ei sitä ole mies muistiin monta sen laista Kevättä ... nyt on toive kaikesta laista jos Jumala sois hyviä ilmoja marioja Joka laija ja muuta Kaikkia Jo palkittis menneen vuoden Kurijuutta hyvästi.»

Kesän aikana on Aapolla »Pouta ja lämmin kovasti», väliin »virheetön pouta» ja »Pouta Ponneton Pohiasesta», väliin oikein »mettä Sian Poutakin» sekä »sees niinku Kupari», joskus taas »Pouta viikko kelvollinen», vaikka se toisinaan »peltoia liinahuttaa». Mutta on vuorostaan taas »Kaunis Puoliselvä ilma» ja taivaalla hajapilviä taikka liennepilviä taikka »ohutta pilven resua». Väliin myös sataa pirskoo, pitää sateen tuheraa, sataa aika tavalla, lujasti, jopa »Kauhian Kovasti». Sataa joskus miltei koko kesänkin, niin että kirjanpitäjä saa merkitä: »Se on mainio mätö kesä 3 päivää on ollu poutaa heinän aiala» (1871). Joskus taas puhaltaa kuostepohjanen, jopa äityy lietsomaan kuukausimäärin, ja silloin täytyy tulla kirjaan (25. 8. 1878): »Tämä on Se mainio pohias kesä ku Juhanekselta on kääntyny pohiaseen niin ei ole liikkunu sieltä, imeeksi on juuri ympäri pyörähtäny. Se oli io keväilä pohias kavon, pohiainen kariuu kauhiasti koko päivän.»

Ukonilmat on myöskin tarkoin merkitty kirjaan. Joskus sattuu oikein »Kovasti Muistettava Ukkosen Ilma». Toisina kesinä ukkonen liikkuu harvoin, mutta toisina se taas myötäänsä kulkee, niin että Aapo saa tuon tuostakin kirjata: »Ukko Kulki ia paniki vielä ... Ukko pani aamula ia päivälä ... Ukko Pani kovasti mennä yönä puolen yön aikana ja salamat Läikyit yön pimeytessä ihanan kirkasti ia sato ... Ukon iiliäpyöryiä ia kuohuia on kulkenu mutta ei ole täsä satanu». Hallat on niinikään aina muistettu. Miltei joka kesä halla »rippo ia rapistelee potonkaalia» taikka »syö» ja »panee», monesti se on »melkein kova», joskus »hirmusen kova ia se mokkaa peltoja oikein.» Väliin kesäkuivana liikkuu »tuppihallakin», ja joskus pakkasien pelosta tehdään »sirppihallaakin». Elokuun 20—22 p:nä

1857 »näytti halla hirmusta haamuan Sangen peliättävälä muodola Ja uhkas Ihmis Raukkoia näliälä Jotka Jo Entistään olit hyvin hätäntynet mutta sen varieli Kuitengi Jumala Imhelisela tavala vaikka luode tuuli ankarasti Ja sato äppöiä Ja oli Kylmä niin Joka yö nousi nuori pilvi luoteelta Kuitengi Rikko vähän pottomaita Ja arinta lakua.»

Kesänaikainen Lapin räkkäkin saa usein merkintänsä. Sattuu joskus, kuten 1862, sääsketön kesä, ja siitä piirtää Aapo kirjaansa: »Se on Se Sääsketön kesä Eipä niitä ole huoneesa palion yhtäkään niin ku kevä parhaten. Siitä laista huono tuli uosi, sen pääle ei loppunu hyvään sääsketön kesä.»

Riihen puinnit ja vuodentulo on aina syksyisin pantu kirjaan. Saamme siitä lukea hyvät ja huonot vuodet, kamalan katovuodenkin 1867:n kulun ja tulokset: »nälkää kuuluu Joka Suunalta . . . hätä Leipää laitetaan nyt io iostaki . . . luppoia täälä nyt syötään palion . . . iauho leiviskä maksaa täälä 5 markkaa . . . Suomestaki kuuluu näliän kuoloa — koko mailmasta kuuluu Surkiaa hädän huutoa . . . Ei nyt naura Rovaniemi-Läisekkään Lapin olien Syöntiä ku Parhaila höökäreiläki on olki huhmari pirtin loukosa ia vanteen sisään lyötään leipää — ia Rahaa ei ole ollengaan . . . nyt on kova aika, Jumala itte tietää miten viimen käynee.» Hyvinä vuosina taas Aapo voi merkitä: »io Se Kerta tuli pelto täysilleen, kuivanu vähin on, io se anto Jumala Leipää, hyvä vuosi, verraton Kaikesta, hyvä heinän teko moni pässy io heinästä, ia kaikkia maan kasuia yltäkyllin, marioiaki Joka Laija» (20. 8. 1878).

Joka syksy on merkitty kirjaan lehden lähtö sekä »maan ja puun ruska», ruohojen ja lehtien syksyinen väri. Väliin on »Ruska hirviä sekä puusa että maasa», väliin taas »Ruska puusa Joksiki kaunis eikä maa Ruskakaa paha», taikka »Ruska on hyvin helevä». Sitten seuraa syksyn sateet toljauksineen, tulee ensin »lunta livuksi» ja viimein paukahtaa täysi talvi, joskus jo Ristinpäivältäkin — 14 p. syysk. — eikä »enämpi löysää», niin että »Kyllä tämä on aika Kiriaan pantava asia». Vuoden loppuessa voi Aapo toisinaan antaa todistuksen: »Vuosi on taas Loppunu talvi on tähän asti ollu mainion kaunis ilmoile että sitä ei vielä talveksi tiijäkään.» Ja talvipäivän seisahtuessa hän huoahtaa: »Talvi Päivä Seiso eelä puolen päivän Kiitos Jumalalle päästiin myötäselle.» Ihastuksella merkitsee kirjoitusmies auringon ensimmäisen näyttäytymisen uudelle vuodelle:

»Kaunis Seesilma Aurinko armasti paisto jo vähän aikaa taas meile» (3. 1. 1885).

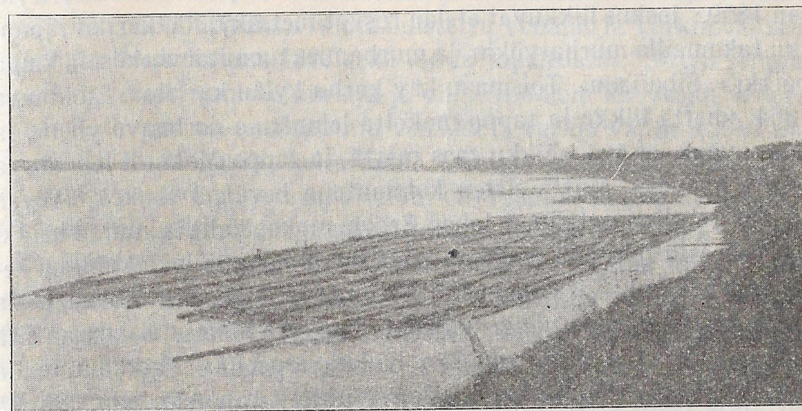
Alituiselta luonnontarkkaajalta eivät suinkaan jääneet erikoiset luonnonilmiöt huomaamatta. Milloin on »eriskummilinen» kesä tai talvi taikka syksy, milloin taas »aurinko kummittelee», taikka revontulet ilmestyvät kaakosta, taikka »tulee suvi kuin pyssystä» keskelle tammikuun pakkasta; ja sekin on ennen näkemätön kumma, kun syksyllä »maakivet ovat puhtaat lumesta vaikka satelee lunta ja kartuttaa maan ja puun pääle mutta ei kiven pääle, vaikka ovat kuopala, niin ovat lumesta puhtaat niin ku olisit lämpimät.» Kaikkein suurimpia kummia on, kun syksyllä 1858 »näkyy suuri Pyrstö tähti aurinkon ja otavan välilä». Siitä merkkiää Aapo lokak. 20 p:nä »Tällä vijkola Katos pyrstötähti (Tonatin nimi) Sen Kijre Juoksu näytti olevan Itä pohiasta Länsi Etelään alta otavan Sen Kumma pyrstö näytti olevan arviolta 5 syltä pitkä Ja näkyään kuin auringon Sääri Lalvalta Leviä Ja umia Ja auringosta ulos niin Kuin auringon Sääri tavallisesti pruukaa mutta Lalva suiu Itä pohiasta Kohti näytti Kuin olis hänen Kijre kulkunsa sujuttanu pyrstön Lalvaa Jälkijnpäin — Tämän Juoksu on vastaan muita Kierto tähtiä Se on nähty melkein koko mailmasa.» Kuvauksensa on saanut myöskin »ihmeellisen merkilinen Tähti suihtu», joka tapahtui marrask. 27 p:n iltana 1885: »Mutta se oli mahoton jonka laista mie en ole nähny Ku niitä sinkoili juuri aivan yhä satoja yhtä aikaa niin että koko taivas pani yhtenä Suittuna isompia ja pienempiä net menit aivan länsi etelään niin isot muutamat että iuova näky ku sammuit.» Aikakirjaan merkittävä asia oli myöskin vuoden 1866 lokak. 7 p:n hirmumyrsky, joka oli niin »hirmusen kova Erittäin puihin mettisä että ios maailmaa Seiso niin sen iäliet tuntuat varmaan Satoia uosia eikä ole ollu useihin satoihin uosiin sen laista Puun kaatua kun nyt oli Se kaato kaickiin vahvimatki puut ia taitteli niin ku luokua niin ettei pääse kulkemaan mettisä, ia väänsi mullan ia kiviin kansa kumoon kotivaaran aihkitki ei auttanu.» Paperille pantava kumma on sekin, kun »Pari käkeä lentelee täsä vainioila ia istuat pielisä ia seipäisä ia ovat kesuia kummallisesti ia mokon Ranta aitan takana oli vene oikiasa iohon teki yhen munan ia mokon kalle ampu Sen naaraan.» Seuraavana vuonna on Aapo tähän lisännyt: »eibä siitä ole ollu mitään taikaa Uosi on io kulunu ei muuta ku kalle on nainu tänä kevänä».

Kesäiset lohenpyynnit ja saaliit on Aapo tavallisesti vienyt kirjaansa. Elokuussa 1856 on merkitty: »lohia on saatu heitola mie sain Ala Karisa 18 parassa yönä», ja taas: »Ala Karista lohia 33: yhteen», sekä 1869 heinäkuussa: »Lohia saahan vähän. Pavot alhala ei saa olla kiini Se on väylä viimenki päätetty auki ia kemiläisten väki valta on nyt toki viimen lopula . . . Se on nyt väylä auki ei saa panna kiinni.» Väylän avattua ruvetaankin saamaan lohia, mutta otetaan niitä säälimättä: »Kutu Lohia on taas pyytäneet kovasti ei kuunela lakia . . . Kutu lohet on täälä perin hävitetty . . . Lohia on tähän asti saatu tääläki hyvin ia Kaukosesa viisi kuusi sataa (29. 6. 1873). Mutta sitten jo esim. 1884 näemme: »Lohia saaskennellaan» sekä 1886: »Lohia ei nyt taija olla ollenkaan», ja 1893: »Lohia vähin saahan.» Metsälinnuistakin ja oravista Aapo nuorempina vuosinaan pitää kirjaa. Marraskuussa 1859 näemme: »Oravatki valkene, on vielä aivan tulikko oravia joku . . . Mie tulin oravista Ja sain päivän pääle 10 vaikka on lunta Kortteli toista Oravila on hyvä hinta, mennä uona oli Korkein hinta 3 Ruplaa 50 Kop- Rihma: nyt toivotaan Samaa ja vielä Enämpääkin Kolarin markkinoila on Saatu 4 Ruplaa.» Ja 1861: »Oravia Saatiin hyvin: mutta myytiin halvala 2 Ruplaa Rihma; markkinoisa saatiin 2 Rup- 25 kop.» Syksyllä 1868 on merkitty: »Lintua on peräti vähä . . . oravia ei ole ollenkaan nyt.»

Leipää täytyy karussa Lapissa useimpien eläjien joka vuosi ostaa, vaikka Herra hyvällä vuodella siunaisikin. Siksi leivänhinnat ovatkin aina päivän tärkeimpiä asioita, ja Aapokin ahkerasti muistaa niitä merkitä kirjaansa. Niinpä syksyllä 1852 »Jyvät maksavat 5 Rup: tynnyri ohria», ja 1857: »Tänä uona on maksettu siemen tynnyristä 12 Rup Ja hätä olis tullut Ilman Kruunun Siementä», sekä 1861. »Jyvät maksaa 7 ja 8 Rup. ohrat eikä saa sittenkään.» Nälkävuonna 1867 »jauho matto maksaa Kittilän markkinoila 70 markkaa — Torniosa 56 mark.» Huhtikuussa 1870 luemme: »Elo on täälä kallista matto 50 markkaa, iauho £ 3 mar: 20 penniä; ohra tynnyri 30 mark; Ruvis tynnyri 40 mark: Oulusa ohrat 14 mark. Rukiit 16 mark. Torniosa ohrat 20 mark. Ruk 22 m. Kyyti sen tekee ku ei saaha prahin vetäiä vähälä eikä paliola.» Sitten 1893: »Elo on kyllä halpaa ku olis Rahaa — 20:markkaa 100. kilon S. Rovaniemesä. ei se ole tyyristä».

Tervaa poltettiin Vene-Aapon aikoina Kittilässä vielä parhaasta

päästä, ja joka kevät joen auettua lähdettiin laskemaan tervalauttoja alas. »Tervalautat huilaavat», on Aapolla miltei joka keväisenä kirjaanpanona. Aapo itsekin joskus poltti tervaa. Niinpä »Uona 1863 on minula taas tervan Pruukia vähän vanhaan hautaanin Porovaarassa — 60 poron kuormaa — Ulos iuoksi 25 tynnyriä, net Jäit tulevaan uoteen eli syksylä Jos sopis alasvienti.» — »Ei sopinu hinta on syksylä ylön halpa 3 Rup — 75 kop — keväilä saatiin 4 Rup — 75 kop — niitä langes sanomaton palious tervoia.» Mutta syksyllä

Tukkilauttoja Tornionjoessa Pellon rannassa.

1862 oli terva hyvässä hinnassa: »Tervoista saatu Torniosa 8 Rup — 5 kop — tynnyristä», Kymmenin tynnyrein Kittilän miehet tervojaan juonsivat alas, 1863:kin helluntaimaantaina »Erkkilän laurin terva lautta menee alas 70 tynnyriä kuinga käynee».

Tervalauttojen jäljessä rupesivat sitten tukkilautat laskemaan, kun tukkimiehet nousivat Peräpohjan suuria metsiä kaatamaan. Talvella 1870 on Aapo merkinnyt paksusti ja alleviivaten: »Tukin hakko on alkanut Kinis Selisä Sinetän Sahalle» ja myöhemmin jo »Tornion iätkiä on täälä, Simula on palion, Lindrutile tukin laskuun Kerpuale, olleet 3 viikua muutamat hakaneet kehää Simulasa Aution Riihesä on kansa miehiä.» Sitten seuraa keväisin merkintöjä tukinlaskusta ja tukkilauttojen menosta. Kevättulvan loputtua »tukkilauttoia on huilannu koko päivän illala oikein», taikka »Lautta Miehet ovat pantisa oottavat tyvenemistä.»

Yksinäisen takamaan kylän erikoiset, puheenaihetta antaneet tapaukset saavat myös Aapon aikakirjassa paikkansa. Monet kylässä tapahtuneet »romiaiset», häät ja vihkimiset, kuolemat, hautajaiset ja perunkirjoitukset saamme siitä nähdä, samoin hukkumiset ja muut tapaturmaiset kuolemat, Niemen pikkupojan, Matin, kiveliöön katoamisen, kuuromykkätytön harhailun metsissä, Seppälän Iisakin kartanon palot, Sammun Hannun valkian vahingot ja Uopion riihen palot, vielä talon kaupat, ensimmäiset pärekatot ja ensimmäisen ratasmyllyn teon 1871, ensimmäisen palovakuutusyrityksen 1869. Joskus liikkuvat etelän rosvot metsäkylillä, kerran tapahtuu takamailla murhatyökin, ja murhamies tuomitaan »käsi ia kaula poikki =Siberiaan». Toisinaan käy karhu kylän karjassa. Elokuussa 1864 »mettä liikku ia tappo mokolta lehmän — ia haavo yhen», ja seuraavana kesänä »liikku taas mettä Ja tappo Mokolta Iehmän ia toisen haavo». Mutta sitten kolmantena keväänä toukok. »12vää Vasten Saatiin mettälinen Johan Erik ia mokon kalle ia vaaran heikki luu vaarasta taisi olla se pahan tekiä ku oli laiha se joka kahtena kesänä oli Iiikkunu.» Keväällä 1881 »Koiras HIRVI sarvipää (naaraala ei ole sarvia) nähtiin hangen aikana . . . pyytö himoset sanotaan sitä ajaneen ioko Iienee tuo metsän Kukka tapettu.» Paikkakunnalla liikkuneet kulkutauditkin on joskus merkitty Aapon kirjaan. Niinpä »1866 Tänä Syksynä on koleera Rutto Iiickunu haaparannalla ia vähin tälläkin puolela ia tornion Joela ylempänäki syyskesälä», ja elokuussa 1858 luemme: »Tämä Vuosi on Kovin Tautinen nyt on Iijkunu Isompaa Ja pienempää Roskaa Rupulista ja Isosta tauvista aina Vatta puru Ja Silmä tautijn asti — on Kuollu Kaivattaviaki.» Ruijanrannan kalaretketkin sekä Ivalon »Kultavuoreen» meno ja lopuksi suuri Ameriikkaan muutto on pantu kirjalle. Jo 1881 »Aleksanteri Kallo väkineen meni ameriikaan ja Ranta kalle Kaukosesta», ja vuosikymmenen perästä »Ameriikaan meni 50 henkejä Kittilän kirkolta.» Mutta kun läänin maaherra matkusti syrjäisillä perukoillaan, oli se, jos mikään aikakirjaan merkittävä asia. Elokuun 5 p:nä 1886 »Oulun Uusi Kuernööri Kenral Maiuri A. Kripenberg trilla vaunuila, meni Kittilään veneelä. Myöskin meni Kittilään senattööri Iknatius ja Kalastus Insbehtori Malmkreen ja Kenraal Kuernöörin siainen Daen.» Sitten 7 p:nä »Isot Herrat palasi Kittilästä veneelä Kävit sielä nelipyöräinen trillavaunu oli vaaran kartanola sen aikaa.» — Ensimmäisten metsänhoitajain saapuminen 1860 Kittilään oli myös

muistettava asia, samoin isonjaon aloittaminen 1874 sekä jatkuminen, sitten kinkerien pito, »pispan kokoukset» ja pappien seurakuntaan tulo sekä lähtö. Maaliskuussa 1883 kirjoittaa Aapo: »Kirkkoherra heikeli meni täältä menneelä viikola Pudasiärveen, on ollu täälä toistakymmentä vuotta Se Karle apiel Heikeli oli alkkulan kirkkoherran poika ia vallan hyvä pappi vaikka ei uskovaiset oikein tykänneet, mutta se oli kuitenki oikia uskovainen pappi.»

Sanomalehtiä viljovana kirjallisena miehenä sai Vene-Aapo aina tietoja suuren maailman menostakin, ja merkillisimmät tapahtumat piirteli hän päiväkirjaansa. »Sota iulistettu Venäiän ia Turkin välilä», paukahtaa toukokuussa 1877 sekä »on io tapeltukin». Sitten seuraa venäläisten voittojen merkintöjä ja viimein oikein kehyksiin vedettynä: »Sota verinen on Loppunu venäiän ia turkin välilä Rauha on alle kirioitettu molemilta keisareilta, Kultasila Kiriaimila, tämä Sota oli hirmusen kova ia verinen erittäin oli Pleuna kauhia teurastusplassi iota puolusti turkin urholinen Sankari Osman passa ioka viimein kuitenkin hääty antaumaan väkineen vankiksi, mutta sitte ei ollu ennäin vastusta misään Venäläiset menit talvisytännä palkaanin vuoret yli heitä ei estäneet kouat luonnon vastukset eikä mikään muu atrianopoli otettiin ilman vastusta ia samoin olis käyny Konstanttinopolile mutta Rauha tuli, Nyt on euroopan kristityt maat erotettu turkista pois Enklantti nyt härskyy venäiää vastaan kovasti kuinka käynee siinä täytelinen Rauha on tehty perliinin valtain kokouksesa, ia kaikkein Euroopan valtain suostumuksela, Turkki kävi pesola 1878.» Isoilla komeilla kirjaimilla nähdään aikakirjassa 1880: »H. M. Keisari ALEKSANDER II Riemu Juhla 25. Uotta Istunu Venäjän Keisarillisela Istuimela», ja vihan kauhussa kirjoittaa veneseppä keisarin murhasta: »Ryssäkoff heitti pommin keisarin vaunuin alle 3 tiiman perästä loppui henki, tämä 6.tes kerta murha yritystä nihilistoilta, iotka perkeleellisessä murha vimmassaan ei herjenneet vainoomasta niin kauvon kuin sait aikomuksensa täytetyksi, hyvää ia leppiää keisaria kohtaan.» Sitten Kittilässäkin — 2. 5. 1881 — vannottiin »uskollisuuden vala, minulla toinen kerta, Aleksanter III nelle tuomarin puustellisa.» — Valtiopäiväin avauksenkin on Lapinkorven kirjamies muistanut panna paperilleen muutaman kerran, ja hyvillä mielin Kivekkään kaukainen henkiystävä ja Kaiun lukija kirjoittaa tammik. 1 p:nä 1884: »Suomen kieli on nyt vihdoin viimeiki päässy Kahleistaan Keisari vainan päätös on nyt vahvis-

tettu nykyiseltä Keisarilta Aleksanteri III nelta 20 uotta on nyt täytyny niin ku keisari vainan päätös määrää. Mutta jo Ruotsikiihkosila pää Nulpistu.»

Kirjoittajansa elämänjuoksusta ja toiminnasta antavat »Aikain Muistot» paljonkin tietoja. Vene-Aapo asui ensin Nivanniemellä, jossa hänellä oli tupa ja venetyöpaja. Kesäkuussa 1859 mitattiin Aapolle Suutarin uudispaikka Saranivan rannalle, Alakylän alapuolelle. Tänne muutti hän venehuoneensa Nivanniemeltä 1875, asuen ensin itsekin siinä, kunnes 1877 sai siirretyksi tänne tupansakin. Ahkerana sai talon ainoa mies aina hääriä. Monesti kuulemme hänen käyvän milloin venetarpeiden etsinnässä ja hankinnassa, milloin taas rakentelevan venettä. Useasti on veneseppä merkinnyt kirjaansa, kenen tilaama vene kulloinkin valmistui taikka kenelle hän valmistunutta venettä kävi viemässä. Milloin rakensi Aapo veneen »Ahnger voudille», Puljun äijälle, Kyrön Kallelle, milloin »houti Barliinille» taikka »Ruottin näyttelöön». Muutamina vuosina seppä pani kokoon toistakymmentä venettä; niinpä 1874 seitsemän kolmilaitaa ja yhtä monta kaksilaitaa sekä 1887 kymmenen kaksilaitaa. Vielä lähes 80:n ikäisenä teki Aapo kolme venettä. Kaikkiaan on ukko merkinnyt rakentaneensa 325 venettä vv:na 1856—1898. Sitä ennen valmistetut veneet, ehkä toista sataa, ovat jääneet panematta paperille. Veneitten hinnoista on Aapo merkinnyt: »Venetten hinnoisa on tullu Suuria muutoksia Ensin ku mie tein myymä veneitä 1836 niin oli korkein hinta kolmilaiale 20 Riksiä Eli 6 Rup — 83 kop kaksilaita 8 Riksiä Eli 2 Ruplaa — 75 kopeikkaa hopia. Nyt (1864) maksaa kolmilaita 25 Rup — Eli=100 mark kaksilaita 12 Rup— Eli 48 markkaa hopiaa näin on muutos tullu kaikesa Rahan Suhteen Samoin kaiken kalun hinnoisa ia Raha Asioisa. Rupla — se on 4 markkaa Ruottin Riksi: 1 markka 40 pen.» Päiväkirjansa loppulehdelle pisteli venemestari muistiin, missä oli tavannut sopivia tarvispuita: »Uopion välilä iso kuusen käyrä kanan iatko . . . palovuoman ylipääsä Rämekäyriä . . . tuosa haan ylipääsä kojun tyvi käyrä siestin puu tyvesä maasa», j. n. e.

Monia muitakin kotoisia asioita ja tapauksia on veneseppä pistellyt kirjaansa: lehmän ostot ja myynnit, poronkaupat, markkinoilla, käräjissä jopa kylässäkin käyntinsä, pikku pihlajan istuttamisen sekä vanhan, 18-vuotiaan »Passi» -koiran saamisen ja kuoleman.

Vaimona oli Aapolla Hietaniemen Maria Alakylästä. Tämä kuoli jo 1875, jolloin Aapo kirjoittaa: »Sinä 21 nä aamula varhain Kesäkuusa — Kuoli minulta vaimo, vahvasa uskosa Jesuksen päälle iota hään oli kivuloisen ia vaivaloisen elämänsä viimi aikoina ikävöiny Elettyämme yhdesä 27 uotta —1 lapsi: anna kaisa on meilä.» Ikävissään Aapo piirtelee sitten: »yksinpä mie nyt oleskelen aivan . . . Ikävänlaiselta se tuntuu välistä, Mutta Sinne Menee.»

Vene-Aapon tytär, Anna-Kaisa, joutui naimisiin Juho Aapo Neitiniemelle Alakylään, ja Neitiniemen perheestä on kirjassa tuon tuostakin merkintöjä, milloin ilmoitus lasten — talossa saatiin kahdeksan poikaa ja kaksi tytärtä — syntymisestä, kastamisesta ja kolmen pojan kuolemasta, milloin mitäkin taloa koskevaa asiaa. Useasti kävi ukko kylässä tyttärensä luona, ja pojat isommiksi tultuaan olivat äijävaarin apulaisina venepuita etsimässä. »Mie kävelin Neitiniemeen», esiintyy useasti, ja joskus vielä »olin sielä saunassaki». Kauniin kehystetyn kuoleman ilmoituksen on ukkovaari piirtänyt kirjaansa tyttärensä ensimmäisen pikku pojan poismenosta, liittäen loppuun: »tämä lapsi oli erin kaunis ihana ia viisas — Se oli pieni engeli — Suurela Surula kaipaama me kaikki häntä — Mutta hään on taivaan ilosa.»

Anna-Kaisa, Vene-Aapon tytär.

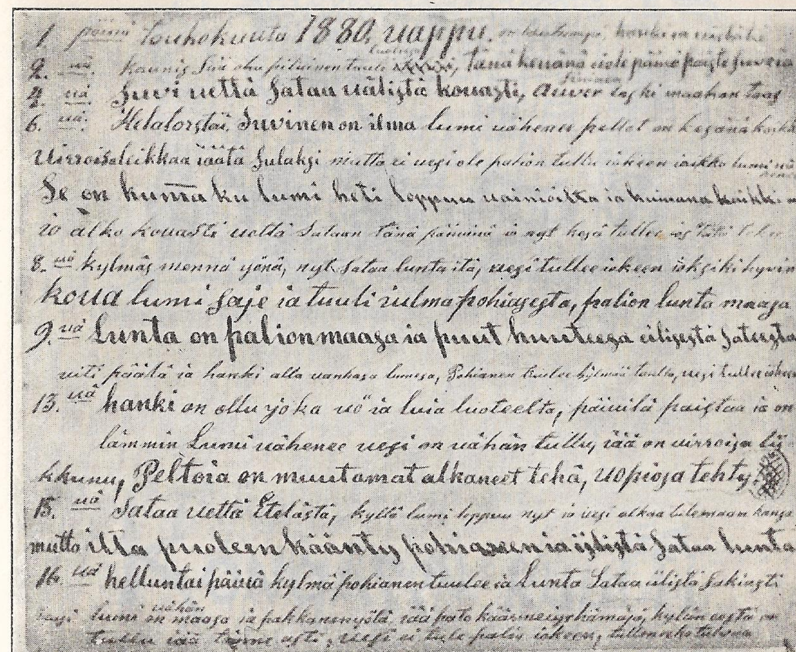
Harras uskonnollisuus esiintyykin useasti Aapon kirjaanpanoissa, vaikka veneseppää toiset sanoivatkin suruttomaksi. Syksyllä 1866 kirjoittaa Aapo: »hyvä uosi tuli ei tehnyt halla vahinkua Se oli Imhelinen Jumalan armo yli Ihmisten ymmärryksen ku kevä oli kylmä ia pitkä ia kaikki hiliastu niin kovin.» Elokuussa 1870 taas luemme: »io nyt Rakas Isä avas armokätensä kaikin puolin Runsaasti.» Huonon vuoden uhatessa piirtää Aapo: »O Herra auta O Herra anna kaikki hyvin käydä ja menestyä», ja ankaran hallayön jälkeen hän voi sanoa: »Herrale olkoon Kiitos kaiken armonsa edestä.» Pääsiäi-

senä saattaa Aapo piirtää: »Pääsiäis Pyhä Pääsin Päivä Pääsimä Pois Pirun Pahoista Pauloista.» Tyttärensä kolmannen pojan kuolemaa merkitessään isoisä huoahtaa: »Herra anto Herra otti Herran nimele olkoon Kiitos», ja täyttäessään 80 vuottaan ikämies kirjoittaa vapisevalla kädellä: »tämä Päivänä täytän 80 Vuotta: Siis alkaa yhdeksäskymmen kiitos herralle kaiken armonsa edestä.»

Tämä olikin vanhan venemestarin viimeinen syntymäpäivän vietto. Terveenä oli Aapo saanut elää, lukuunottamatta kesää 1869, jolloin kirjaan on heinäkuussa merkitty: »En ole vieläkään parannu mileen Raiale ei ole vielä työn tekiää minusa, vaikka siitä on pian kolme kuukautta ku alko sairaus (heeperi).» Aikakirjakin on tänä aikana jäänyt tavallista vähemmälle, ja veneitä valmistui vuoden nimiin vain neljä. Mutta sitten marraskuussa 1898 otti vanhan miehen koville. »Olen yskässä Kipejänä», Aapo kirjoittaa, »Kovasti ryvittää ei ole nyt aikaa nukkua yhä ryvittää aivan katkejamatta Siinä hään Kojen tuhertaa lämmin pirtti kyllä on hyvä mutta Kahu ja pauke on kova minule outoa olentoa Sinne häntä kojen mennä päivästä toiseen.» Koko talvikausi meni Aapolta, niin ettei paljon voinut kirjaansa muistaa. Valmiiksi päivätyillä sivuilla on vain joku vapiseva merkintä siellä täällä. Simulassa sekä Neitiniemessä ukko aikakirjoineen sairasteli. Mutta kesän tullessa vanha vielä virkistyi, palasi kotiinsa kirjoineen, ja aikakirja alkaa täyttyä päivä päivältä kuten ennenkin. Tulee syksy, halla rippoo potun kaalia, pellot leikataan, maa käy ruskalle, lehti varvalle, seuraa talvi, vierähtää joulukin ja tammikuu pakkasineen, ja »mettä seisoo Kauhijassa huuvetönkissä», pääsee helmikuukin alulle jokapäiväisine merkintöineen pakkasesta ja pakkasen häkärästä. Kuun 13 p:nä on Aapo kirjoittanut: »Pakkasen kiherää joka päivä tyven sää muuten.» Ja tähän »pakkasen kiherään mutta muuten tyveneen säähän» päättyy vanhan miehen 50-vuotinen aikakirja. Ei jaksa vanhus enää piirrellä rakkaita ajantietojansa, eikä häneltä monta päivää jäänytkään merkitsemättä. Sillä saman kuun viimeisenä päivänä päättyivät kirjoittajankin päivät.

Niinkuin »Aikojen Muistojen» sisällössä niin sen ulkoasussakin kuvastuu kirjoittajansa henkilöllisyys, kehitys ja elämän juoksu. Alussa on kirjamiehen kynänjälki epätasaista ja kömpelöä, mutta vuosien vieriessä se käy yhä paremmaksi, kunnes 1870—80 luvuilla kynä toisinaan kykenee piirtämään kirjaan mitä kauneimpia auke-

amia. Isolla kaunokirjoituksella pyöräytetyt, alleviivatut rivit, lauseet taikka sanat ja huolelliset antikvatekstaukset puolisuuren tasaisen kirjoituksen sekä pienen sirosti piirretyn tekstin joukossa, tuo mieleen entisaikaiset kauniisti painetut hartauskirjat erikokoisine kirjainlajeineen. Monesti on Aapo vielä kyhännyt lehden reunaan si-

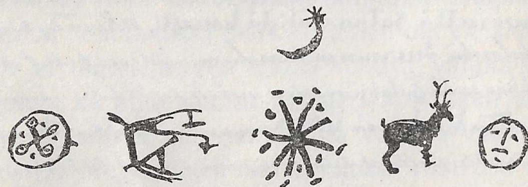

1 päivä Touhokuuta 1880 vappu [illegible]
2. [illegible] tänä kowana [illegible]
4. [illegible] suvi wettä Sataa välistä kowasti, [illegible]
6. [illegible] Helatorstai. Suvinen on ilma lumi vähenee pellot [illegible]
[illegible]
Se on kumma ku lumi heti loppuu [illegible]
[illegible]
8. [illegible] kylmä [illegible] yönä, nyt Sataa lunta [illegible]
kowa lumi sage ja tuuli julma pohjasesta, palion lunta maasa
9. [illegible] Lunta on palion maasa ja puut [illegible] välistä Satesta
[illegible]
13. [illegible] hanki on ollu yö ja yö ja luja luoteelta, päiwilä paistaa ja on
lämmin Lumi vähenee wesi on vähän tullu, jää on [illegible]
[illegible] Peltoja on muutamat alkaneet tehä, uopioja tehty
15. [illegible] Sataa wettä Etelästä, [illegible]
mutta illa puoleen käänty pohjaseen ja välistä Sataa lunta
16. [illegible] helluntai päivä kylmä pohjanen tuulee ja lunta Sataa välistä [illegible]
[illegible] lumi on maasa ja pakkasen yöllä [illegible]
[illegible]

Vene-Aapon »Aikain Muistojen» lehti v:lta 1880.

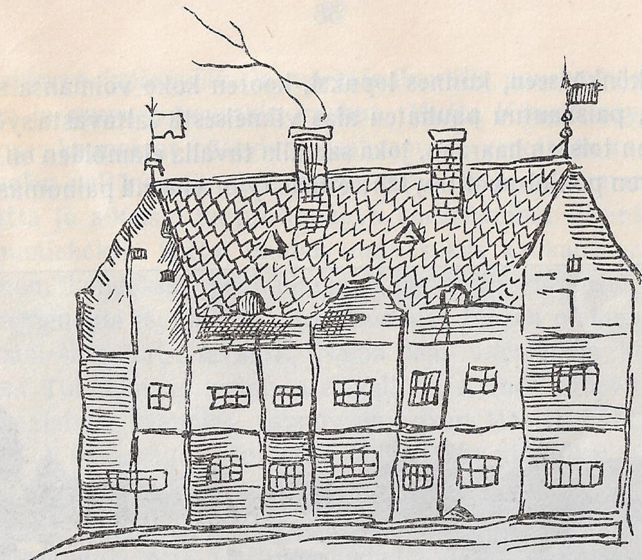
sältöön liittyviä pikku piirroksia: ristin kuoleman tapaukseen, veneen veneestä, poron porosta puhuessaan, miekan ja kiväärin mainitessaan Turkin sodasta, kruunun nimismiehelle sekä kuunnaaman täydelle elokuulle, lisäksi vielä kaikenlaisia piirroksia ja koukeroita milloin mihinkin. Vanhuuden lähestyessä kynänjälkikin muuttuu, kunnes lopuksi rupeaa isäntänsä kanssa vapisemaan.

Samalla kun Vene-Aapon paksu päiväkirja on tekijänsä elämän kuvastin, on se hänen kotiseutunsakin aikakirja. Kaukainen erämaakylä pienine ja suurine tapauksineen ja edesottamisineen sekä suuren maailman maininkeineen on siinä puolen vuosisadan vieriessä asetettu eteemme. Kaiken hyörinän valtavana taustana on

taivaan ja jumalanilmojen alituinen tarkastelu. »Pesäpäivinä oli höyryä vähin puitten Lalvoisa ja Vaarain lajisa» alkaa Aapon teksti 1852 ja tyvenen sään pakkaskiheraän se loppuu v. 1900. Ja samasta tekstistä voi alkaa ja samaan loppua kiveliön kylän ukkojen puhelukin. Mutta näiden välille saattaa sisältyä kokonainen ihmiselämä.

Piirroksia Vene-Aapon päiväkirjasta.

Köngäsen ruukin asuinrakennus v:lta 1660. Joris Dengin kartan mukaan.

KÖNGÄSEN RUUKKI

Kohosi kaukaiseen Lapin erämaahan jo entisinä aikoina mahtava rautaruukkikin, joka sai »ainheensa» ja voimansa Lapinkorven rikkaista malmivuorista ja mahtavista koskista sekä kirveen käymättömistä ikimetsistä, pani vuoret paukkaamaan ja jylhät korvet elämöimään sekä kokosi ympäristöilleen suuren seppäkunnan pikkuvasaroillaan säestämään tehtaan suurmoukarin jymähtelyä.

Tornionjoessa, neljänneksen Tornion- ja Muonionjokien yhtymiltä ylöskäsin, on suuri Köngäsenkoski, koko jokialueen valtavin vesiryöppy. Kolme-, neljäsataa metriä pitkää, parikymmentä korkeaa kivistä myötälettä syöksyy mahtavan virran voima valkeana pauhuna kahta puolta keskelle jokea asettunutta kalliosaarta. Yhtämittaisena myllerryksenä paiskelehtii eteläpuolinen haara kön-

käästä könkääseen, kunnes lopuksi, kooten koko voimansa suureen syliinsä, paiskautuu pauhaten alas viimeisestä valtavasta syöksystä ja yhtyen toiseen haaraan, joka samalla tavalla elämöiden on kiertänyt saaren pohjoispuolitse, lähtee taas tyyntyneenä painumaan alaspäin.

Köngäsen koski. Vasemmalla saha ja jauhomylly ent. ruukin paikalla.

Tämän mahtavan erämaan voiman äärellä, koko kiveliön isäntänä, seisoi ennen Köngäsen kuulu rautaruukki.

Muinaiseen aikaan koski kohisi vain korven peikoille ja lappalaisille sekä joillekuille lantalaisillekin, jotka jo olivat kulkeutuneet kaukaisiin kiveliöihin. Omia aikojaan sai Köngäs huutaa yöt, päivät kenenkään häiritsemättä. Se oli niin suuri ja ylpeä, ettei kiveliön asukas uskaltanut ajatellakaan panna sitä palvelijakseen, pikemminkin hän lähestyi kuohuvaa kuilua peloissaan ja manasi sen kiljuvaan kitaan pahimmat kipunsa. Vaatimattomassa pikku purossa oli kylliksi väkeä lantalaisen härkinmyllyä käyttämään. Erämaan miehet vain rakentelivat lohenpyytöjään Köngäsen rantapuolien kalaväyliin, jopa lappalaiset uskalsivat sauvoa kuohujen alta saaren kosteeseen ja pystyttää kotansa ryöppyjen saartamalle metsäiselle kalliosaarelle. Joskus myös Tornion kauppasaksat matkustaessaan

Jukkasjärven lapinkylille ja markkinakentille nousivat jokea ylös soutaen ja sauvoen kovatkin kuohut. Mutta Köngäs näytti heille mahtinsa: kauppiaat häätyivät raahaamaan venettään rantaa pitkin puolen neljännestä, yhtä hyvin meno- kuin paluumatkallakin.

Mutta jo aikaisin joutui kuohuva korvenvoima sittenkin ihmisen apumieheksi. Sattui muuan uudisasukas kaukana erämaassa, seitsemän, kahdeksan penikulmaa Köngäsestä ylöskäsin, Junosuvannon tienoilla löytämään rautavuoren ja toi sen malmia Tornion kauppamiesten katseltavaksi. Nämä taas vuorostaan kuljettivat näytteet Tukholmaan kauppatuttavalleen, Arendt Grapelle. Tämä tukholmalainen kauppias, »syndyisin Saxan Maalta Lybäkin kaupungisa oli se ensimmäinen, joka ulos otti taikka alkoi Köngäisen Pruukia rakendamaan», niinkuin sanotaan tunnetun Keksin laulun selityksissä. Kristiina kuningattarelta sai Grape 1645 »pohjakirjat ja privilegiumit, jotta laittaa pruukin Lapin erämaahan», jopa luvan vapaasti ja maksutta ottaa haltuunsa maata ja metsää kaksi penikulmaa joka suunnalle sekä murtaa malmia tehtaaseensa Junosuvannon rautavuoresta.

Seppien, raudankeittäjien ja sydenpolttajien sekä muiden taitomiesten kanssa lähti Grape Lapinkorpeen ja rakensi tehtaan kaikkine hoitoineen Köngäsenkosken alaiseen korvaan, tulisimman kuohun ääreen, joen etelärannalle.

Ja kohta pantiin vanhankansan vahvimmat väet,

»vesi vanhin veljeksistä,
tuli nuorin tyttäristä»,

ankaraan yhteistyöhön, nostamaan ja rakentamaan kolmatta mahtavaa voimaa, rautaa ja raudanväkeä, tuomaan sitä ilmi semmoisella voimalla, että kaukainen korpi kumahteli.

Sysimiehet menivät metsiin miiluja polttamaan, ja Junosuvantoon, rautakentän lähelle, rakennettiin masuuni, jossa vuoresta väännetty malmi sulatettiin takkiraudaksi. Junosuvannon seutu olikin rikas rautamaa, ja tänne, keskelle kiveliöitä, kehittyi suuri malmin louhimispaikka, »Masugnsby» eli »Masuunin pruuki», jonka merkillisimpänä laitoksena oli mahtava masuuni. Se oli niin kauhistavainen ja hirveä paikka, että erämaan mies oikein peloissaan sitä lähestyi. Siinä oli syvä tulenpalava pätsi, joka ahmi kitaansa röykkiöittäin sysiä ja malmia, keitti malmin kiehuvaksi tulivelliksi, puhaltaen

sen sitten hehkuvana aineena torvestaan ulos. Takkirautaharkot, »kaltit», vedätettiin Köngäsen pääpaikkaan ja muokattiin siellä valmiiksi raudaksi. Erämaan asukkaat, lannanmiehet ja lappalaisetkin pororaitoineen, kävivät kaltteja vedättämässä, vaikka sanotaan Grape-ukolla itselläänkin olleen useita hevosia, joilla toimitteli tehtaansa ajotöitä.

Grapen ajoilta on Köngäsen ruukinpatruunalla vielä tallella tehdaspaikkansa ensimmäinen kartta, Joris Dengin piirtämä 1660. Karttaan on Joris kuvannut koko korpitehtaan semmoisena kuin se näinä alkuvuosinaan oli. Siinä ovat monilukuiset huoneet ja kömmänät, komeasta kaksikerroksisesta asuinrakennuksesta ja päätehtaasta alkaen pajoihin, myllyihin, makasiineihin ja työväen asuntoihin, jopa saaren pariin lappalaiskotaan saakka. Puolessatoista vuosikymmenessä oli pimeään korpeen kohonnut jopa pikkuinen kylä, vaatimattomia harmaita pöksiä ja tötteröitä kyllä, mutta suurenmoisia senaikaisiksi Lapin erämaan esitöiksi.

Jokivarrelle tehtaan ympärille raivattiin niittyä ja peltoa ja etempääkin metsistä vallattiin jokien ja järvien rantoja niittymaiksi. Niinpä Tornionjoen itäpuolelta aina Sieppijärveltä, yli parin penikulman päästä, otettiin parhaat heinämaat ruukin omiksi.

Mutta kauan eivät Grapen voimat eivätkä varat riittäneetkään. Kaukainen ja autio Lapin erämaa vaati uudisraivaajaltaan enemmän kuin saattoi olla yksinäisellä Tukholman kauppasaksalla. Lapsia kyllä sanotaan Grapella olleen viiteentoista asti, mutta muuta varallisuutta ei ollut samassa määrässä. Rahat rupesivat loppumaan, ja ukon täytyi ottaa yhtiömiehekseen Momman veljekset, Abraham ja Jakob, ja niin ruvettiin kolmen miehen voimalla lyöttämään rautaa. Viimein kumminkin Grape kyllästyi koko ruukkihoitoon, niin että heitti osuutensa Momman patriarkkain hallittavaksi, ruveten itse maamieheksi, niinkuin Keksin laulun selittelijäkin kertoo: »Pruukin möi hän vanhalla ijällänsä ja osti Nautabuodin maan, jonga Kartano oli Nautabuodin saarella.» Mutta pian täälläkin, Ylitornion Kainuunkylän jokisaarella, äijä sai kokea kovat päivät. Tuli suuri jäänlähtö Tornionjokeen, kuulu »Keksin tulva» 1677, ja

»Naaki maalle Nautabuodijn,
Saxan saaresta eroitti,
Grapin lapset laudi kaikki,
Kangahalle karkotti.»

Saaren kartano kokonaan »jäildä hukattijn», ja ukko sai rakentaa uuden talon mantereelle.

Vanhan Grape-äijän lukuisan lapsijoukon jälkeläisiä levisi sitten koko Länsi-Pohjaan ja Lappiin. Muuan ukon pojanpojista luki papiksi ja tämän kolme poikaa taas »stuteeras» samaan säätyyn. Grapesukua olikin ennen Pohjan puolessa sekä pappeina ja papinrouvina että lukkareina, nimismiehinä ja koulumestareina, vielä seppinä sekä talonisäntinä ja emäntinä.

Mutta Momman Abraham ja Jakob, jotka myöskin olivat etelän lähtöä, Hollannin Brabantista kotoisin, koettivat kaksissa miehin pitää rautaruukkiaan pystyssä. Ja pysyikin se. Sillä veljeksillä oli jo ennestään hallussaan Svappavaaran kuparikenttä, joka oli vielä syvemmällä Lapin sydämessä, 7—8 penikulmaa ylöskäsin Junosuvannosta, Tornionjoen pienen syrjähaaran, Luongasjoen latvoilla. Sen oli eräs lappalainen, Uula Tolkki, keksinyt 1640-luvulla. Mommat ottivat kuparikentän hoitoonsa 1655 ja tuottivat, päästyään Köngäsen isänniksi, Lapin erämaasta sekä kuparia että rautaa. Saivatpa veljekset 1674 vielä kuninkaallisen lupakirjan Svappavaaran kuparista »uloslyödä mynttiplootuja ja ne päälle leimata Kuninkaallisen Majesteetin stämppelillä». Mommat kaivoivat kuparivuortaan ja lyöttivät Köngäsen pajassa tuhansittain plootuja, jotka levisivät ympäri valtakunnan, ja »se oli sitä isonploovun aikaa, kun Köngäsen pruukissa oli ominaiset rahat.» Nämä Lapinkorvessa taotut »Köngäsen ploodut» ovat miltei jo kaikki kadonneet, lyödyt kahvipannuiksi, kattiloiksi sekä muiksi kuparitavaroiksi, taikka piiloitetut aarnihautoihin; vain pari plootua sanotaan olevan Tukholmassa, ja Helsingin yliopiston kokoelmissa on pari 1903 listä löydettyä kappaletta. »Ja pruuki itte maksaisi vaikka mitä, jos saisi yhenkää kappalhen niistä, mitä on omassa pajassa lyöty.»

Uutterat rahasepät sekä Lapinkorven raatajat korotti kuningas »korkeamphan säähyn», ja veljekset ottivat nimekseen Rhenstierna, käyttäen sitten plooduissaankin merkkiä AIR. »Simpel-aatelia» heistä kyllä vain lähti, vaikka sitten jälkeläiset olivatkin »korkeissa viroissa».

Momma-veljesten aikana hävitti suuri Keksin tulva Köngäsenkin seutuja. Runo kertoo, että

»Pajalassa pahoin teki,
Nijtyn otti, karin jätti,
Kaatoi karin nijtyn päälle,
Puodin Mommalta pudisti.»

Ja taas Torniossa, missä ruukinpatruunalla oli kauppapuoti ranta-aittoineen, tulva

»Momman Aittaa ahdisti:
Onko raudast' rakettu,
Taikka vaskest' valettu?»

Svappavaaran 80-prosenttinen kuparivarasto ei kumminkaan ollut loppumaton. Parikymmentä vuotta tuotti se rohkeasti, jopa toisina vuosina 600 ja 800:kin kippuntaa kattiloiden ja plooturahojen takomisainetta. Mutta sitten rupesivat kuparivuoren kätköt vähitellen ehtymään, ja samassa määrässä väheni plootujenkin lyöminen, kunnes se 1700-luvun alussa lienee kokonaan loppunut.

Ei päässyt Köngäsen tehdaskaan oikein vauhtiinsa. Lapinkorven raudantarve ei ollut suuren suuri, ja maailman markkinoille oli kovin pitkät matkat sekä hankalat tiettömät taipaleet, niin että tehtaan tuotteiden kuljetus tuli varsin kalliiksi. Tuskinpa Mommatkaan hyötyivät erämaassa rehkimisestään paljon muuta kuin aatelisen nimensä. Mommain kuoleman jälkeen joutui Köngäsen ruukki 1697 Svappavaaroineen »Wästerbottens-Bergslags-Societet» nimiselle yhtiölle, joka jatkoi raudanvalmistusta ja sai oikeuden lyödä plootujakin. Mutta näinä aikoina sai Köngäs kokea kovimmat kohtalonsa. Tuli kaikki mullistava Suuri Pohjan sota, ja Isonvihan ryssä nousi Lappiin asti, osuen turmaretkillään Tornionjoen taaksekin. Köngäsen ruukin vihavenäläinen ryösti puhtaaksi ja sitten poltti aivan sileäksi 1717. Asukkaat ja työmiehet pakenivat metsiin, vain muuan mies jäi ruukin maita hoitelemaan.

Sitten siirtyi Köngäsen tehdas yhtiöltä toiselle, eikä kenelläkään »lyönyt tulot sisälle», kunnes taas 1730—40-luvulla saksalaissyntyinen Abraham Steinholtz otti yksin koko tehtaan hoitoonsa. Uusi isäntä heitti Svappavaaran köyhtyneen kuparivuoren omiin oloihinsa, ruveten valmistamaan vain rautaa. Mutta ei tämän toisenkaan Abrahamin tulot oikein hyvästi lyöneet sisälle, koska hänen kuoltuaan 1780 perikunta heti myi koko hoidon »puulaakille», joka taas vuorostaan sen paikalla kaupitteli »yhdelle herralle Värmlannista», nimeltä Olof Ekström. Huonosti veteli värmlantilaistakin: erämaan tehdas vei äijän vararikkoon 1821. Mutta ukon poika, Jonas Ekström, — Vestolan herran, Nils Ekströmin veli, — uskalsi sittenkin taas yksinään ottaa haltuunsa tehtaan kaikkine hoitoineen ja ruveta vuorostaan yrittämään. Jonas lyötti rautaa ruukissa ja pani niityt tuottamaan heinää, pellot ohraa ja perunoita, mutta hän kuoli jo 1833, ja leski luovutti ruukin viljelyksineen taas »puulaakille».

Tuli silloin toistamiseen »yksi herra Värmlannista», Karl Sohlberg, joka ensin rupesi vain »puulaakin puukhollariksi», mutta rohkeni viimein 1855 ottaa omiin nimiinsä koko ruukin, vanhan korpitehtaan, joka parisataa vuotta oli kulkenut miehestä mieheen, tuottaen monesti vain tappioita ja pettymyksiä, mutta »lyöden» ainoastaan harvoin »tulot sisälle».

Ja näin tuli taas Värmlannin miehestä Köngäsen ruukin patruuna, jopa viimeinen, jonka aikana Lapin erämaiden vanhan tehtaan isovasara jymäytti viimeiset iskunsa. Tämän »Vanhan-patruunan» aika on vielä tuoreessa muistissa, samoin kuin koko Köngäsen ruukin viimeiset vuosikymmenet töineen, oloineen ja toimineen. Elää ruukin seuduilla vielä muutamia vanhoja seppiä, jotka ovat »Vanhan-patruunan» aikana sulatelleet rautaa sekä heilutelleet vasaraa ruukin pajoissa.

Junosuvannon malmikentässä oli jo vanhastaan Köngäsen ruukin parhaat rautakaivokset, samoin myöskin Svappavaarassa, josta kuparin loputtua ruvettiin louhimaan rautaa. Murrettiin malmia myöskin Kiirunasta ja Jällivaarastakin. Pitkin talvea vedätettiin hevosilla ja poroilla malmia kaukaisista kaivospaikoista halki kiveliöiden Junosuvannon masuuniin sekä sitten pari penikulmaa alemmaksi, Palokorvaan, johon rakennettiin uusi sulattimo Torniokosken rannalle. Kolme, neljä viikkoa joka kesä sulatettiin masuunissa malmia takkiraudaksi, ja taas talven kuluessa hevosilla ja poroilla ajettiin kaltit alas Köngäsen tehtaalle. Monesti myös laskettiin kaltteja veneissä pitkin Tornionjokea.

Jo aikaisin, »ennen Joonaa» — Ekströmiä —, löydettiin rautamalmia Suomenkin puolelta, Kolarista, Juvakaisen »rautavuoresta», Niesajoen latvoilta. Sinne ruukki rakennutti pirtit ja makasiinit ja lähetti miehiä louhimaan vuorta. Suuri jyske ja pauke kuului sitten alituisesti Juvakaisen sydänmailta, kun siellä miehet möykkäsivät.

Mutta lappalaisten vanha palkimaseutu ei oikein suvainnut rautamiesten metelöimistä, varsinkin kun he vielä pitivät huonoa elämää, joivat ja kiroilivat. Erämaa nosti vanhat haltiansa möykkääjiä säikyttelemään. Niinpä kerrankin ilmestyi malminkaivajille suuren hongan pituinen karjuva äijä säikäyttäen miehet niin että he laukkasivat pakoon, huutaen: »Se on itte perkele, koska se niin karjuu!» Kolarinsaaren ukon, Sokean-Heikin, otti äijä kiinni ja painoi jänkään. Mutta kun Heikki hätäyksissään rupesi lukemaan raamatunsanoja ja muisti: »Polvensa kaikki taivuttakhot taivhassa ja maan päällä, koska Jeesuksen nimeä mainithan», hävisi metsäläinen ja laski Heikin vapaaksi.

Kesät, talvet nostettiin Juvakaisesta malmia ja vedätettiin väylän rantaan Niesajoen suulle, jossa oli malmin lastauspaikka. Suuriin veneisiin, joita veistettiin Jokijalassa, Erkinrannassa, työnnettiin rautakiveä kuormittain ja laskettiin Köngäsenkosken rantaan. Vuosikausittain jyskättiin Juvakaisessa ja myllerrettiin vuorta, niin että siellä vieläkin ovat entiset jäljet näkyvissä. Suuria kuoppia ja malmikasoja on kaikkialla, ja koko seutu vielä nytkin haisee raudalle, kun sattuu olemaan lämmin ja sateinen kesäpäivä.

Elämää ja liikettä tuotti metsiin sysien polttaminenkin. Alkuaikoinaan ruukki hankki Värmlannista ja Taalainmaasta parhaat sysimiehensä, jotka ruukin avaroissa metsissä myötäänsä korventelivat sysimiiluja. Mutta ruukki tarvitsi tavattomat määrät sysiä sulattimoihinsa, suurpajaansa ja moniin pikkupajoihinsa, ja pian oppivat paikkakuntalaisetkin polttamaan miilua sekä tuomaan tehtaalle sysiä. Varsinkin Kolarin metsäkansa ahersi alituisesti miilujensa savussa, vedellen valtavia haikuja suuresta piipustaan ja kehuskellen:

»Sysimies tekee sitä, mitä sysihautakin.»

Melkein joka talossa sysihauta haikusi, ja vanhojen miilujen sijoja nähdään vieläkin kaikkialla Kolarin metsissä. Sysimiehiä sanottiin »kolareiksi», ja sitä lyytä ruvettiin kolarien kotiseutua ja sitten koko pitäjääkin sanomaan Kolariksi. »Tiikaripalkalla» ukot sysiä korventelivat, ja puolitoista lestiä laskettiin aina tiikariin. Oli kyllä myöhemminkin aina joku oppinut etelän sysimestari ruukin omia metsiä hiiltämässä. Sellainen mestari oli Taalainmaan mies, Johan Palm, joka Vanhan-patruunan aikana johti sydenpolttamista.

Oli ankara työ Köngäsen »pajatehtaalla», ennenkuin sulattimoista tuotu karkea kaltti oli muokattu valmiiksi takoraudaksi. Kolmi-, nelikertaan piti kaltit vielä sulattaa ja moukaroida, ja vasta sitten rupesi malmivuoren rauta tottelemaan sepän vasaraa. Hirveällä, nelikymmenleiviskäisellä moukarilla, »isollahamaralla», jonka vartenakin oli kuusikyynäräinen hirsi, jymäyteltiin kalttia. Kosken voima kohotteli moukaria iskuihinsa, ja »valtaseppänä» hääri Vikströmin ukko, apumiehinään kolme muuta seppää. Suurta kalttilimppua leivottaessa käytiin kiinni neljin miehin, kun Vikströmin ukko komensi: »Nyt, miehet, lujasti kiinni!» Valtavalla alasimella käänneltiin kalttia neljillä suurpihdeillä, ja väkivasara ensin verkalleen paineli ja litisteli sitä, sitten jyskäytteli täydellä voimallaan, sen mukaan kuin sulkulaitosta hoitava tampulapoika valtasepän komentoa kuullen laski enemmän taikka vähemmän voimaa moukaria käyttävään vesipyörään. Kuusi-, seitsemäntoista leiviskää sulatettiin samalla vuorolla tehtaan suuressa ahjossa ja samaa menoa taottiin kankiraudaksi. Se oli tulenpalavaa tappelua, jossa mustat miehet koskenvoiman ja tulenväen avulla käyttivät isäntävaltaansa, muokaten ja rääkäten ikivanhaa vuorelaista, niin että se todellakin oli »rauta raukka, koito kuona», ja siitä »pahat haltiat pajanahjoon jäivät». Ahjo hehkui helvettinä, rautaharkko sähisi niin kuumana, että ripposi, ja moukarin iskuista räiskähteli kiukkuisia tulisirpaleita ympäri seiniä. Mutta nokiset sepät liikkuivat puukengissä, mustuneet pellavapaidat päällään, edessä nahkainen esiliina ja päässä leveäreunainen karstainen hattu.

Tehtaan pienemmässä vasarassa, »pikkuhamarassa» eli »kniphamarassa», oli päämiehenä »Hosmarki», seppä Forsmark. Pikkuhamarakaan ei silti, vaikka niin sanottiin, ollut suinkaan mikään pikkuvasara, sillä sekin painoi kokonaista kymmenen leiviskää ja takoi vedenvoimalla niinkuin päävasarakin. Pikkuvasaralla lyötettiin rautakangesta rekirautaa, pyöreää ja nelitahkoista »saikaraa», sekä muuta pienempää raudanlaatua.

Oli tehtaassa vielä kolmaskin vedenkäyttämä vasara, »naulahamara», joka, painaen kaksi leiviskää, oli myöskin Väkevän-Matin moukareita. Sillä taotettiin »piikareita», isoja rautanauloja, ja »siinä piti olla tahti päässä ja luonnossa», kun naulahamaralla moikotettiin piikareita. Kaksine apulaisineen naulamestari siinä työssä hääri: toinen apulainen kuumensi vain saikaraa, seppä itse hoiti vasaraa

taottaen nauloja, ja toinen apulainen takeli naulojen kannat. Sillä tavalla tahtia noudattaen saattoi kolme miestä päivässä päästää kolmituumaisia piikareita 2500—3000 kappaletta.

Suurpajan lisäksi oli tehtaassa useita »käsipajoja», joissa monet sepät kalkuttelivat kaikenlaista tarpeellista rautatavaraa, jota lähetettiin maakuntaan ja markkinoille. Taottiin kaikenlaisia työkaluja, kirvestä, kuokkaa, lapiota, viikatetta, sirppiä, rautakankea, vielä lehmänperäimiä, hevosenkenkiä ja -kenkänauloja, venenauloja, vieläpä ketun-, ahmanja, karhunrautoja, lukkoja, saranoita ja mitä ikinä rautakalua maailmassa tarvitaan. Varsinkin pimeän talvisydämen aikana, kahta puolta joulua, jolloin tehdas pantiin puoleksitoista kuukaudeksi seisomaan, joutivat kaikki rautiot, valtasepistä alkaen kalkuttelemaan käsipajoissa. Joka sepällä oli oma ammattinsa. Toiset takoivat työkaluja, toiset nakuttelivat nauloja, ja Forsmarkin ukko oli varsin taitava rakentelemaan kaikenlaisia metsäeläinten pyydysrautoja.

Ruukin vanha »käsipaja».

Kokonaisemmat olivat silloin päivät kuin nykyisten tehtaiden vajavaiset rupeamat: rynnistettiin aikamiehen työvuoroja eikä tyydytty hetkellisiin poikasten ponnisteluihin. Jopa silloiset miehet yhdessä auringonkierrossa ennättivät melkein sen, mihin nykyiset raatajat menettävät kaksi päivännousua ja -laskua. Mutta silloin paukutettiinkin aamuviidestä iltayhdeksään asti, pitäen välillä vain 8—$^1/_2$ 9 »frukostin», 12—1 »murkinan» sekä 5—6 »aftonin».

Kovinkaan suuri ei ollut ruukin seppien palkka: kruunu kesäiseltä päivältä, taikka kruunu ja tolppa, parhaimmilla pankkokruunu. Lisäksi oli heillä maksuton asunto sekä kahden lehmän heinämaa, ja leipäaineita he saivat ostaa patruunalta kohtuhinnoilla samoin kuin viinaakin. Mutta talvipäivinä ahkerat rautiot ansaitsivat käsipajoissa kolme, neljäkin kruunua. Sillä silloin sepät saivat takoa »kippuntapalkalla». Annettiin kippunta rautaa ja määrättiin maksu sen mukaan, minkälaisia tavaroita oli siitä taottava. Piikareita vain taottiin kappalepalkalla, mutta tehtaan naulavasaraa käytettäessä laskettiin niidenkin takominen »leiviskärätingillä». »Akorttityö» ei kyllä tahtonut tulla niin kunnollista kuin tavallinen tehtaan työ.

Siten häärivät rautakourat, kuka pajatehtaassa, ken käsipajassa, kukin ammattinsa mukaan. Mutta kun oli toimitettava »isokeitos», kokoontui koko seppien sääty saman työn ääreen. Vanhaksi käyneen suurmoukarin sijaan oli valmistettava uusi, kahdesta parinkymmenen leiviskän möhkäleestä hitsattava kokoon mahtava valtavasara, ja sitä työtä sanottiin isoksikeitokseksi. Se olikin kamalan vaarallista, tulikuumaa työtä sekä niin tarkkaa, että vaati joka sepän pihteineen ja taitoineen keittomestariksi ynnä keittomestarin apulaiseksi. Tämän tiesi kyllä patruunakin, ja siksi hän aina isoakeitosta alettaessa lupasi kannun viinaa joka miehelle, jos keitos onnistuu hyvin. Tavallisesti se hyvin onnistuikin, ja sepät saivat »isonkeitoksen kannunsa» sekä vapaan iltapäivän. Silloin oli rautioilla hauska ilta, kun he kokoontuivat yhteen »praataamhan» ja juomaan isonkeitoksen onnistumista. Aamupuoleen siinä riitti muistelemista jännittävästä suurtyöstä, jopa lopulta jouduttiin tinkaamaan »raamatun nytheistäkin». Ja välillä aina otettiin ryypyt isonkeitoksen muistoksi.

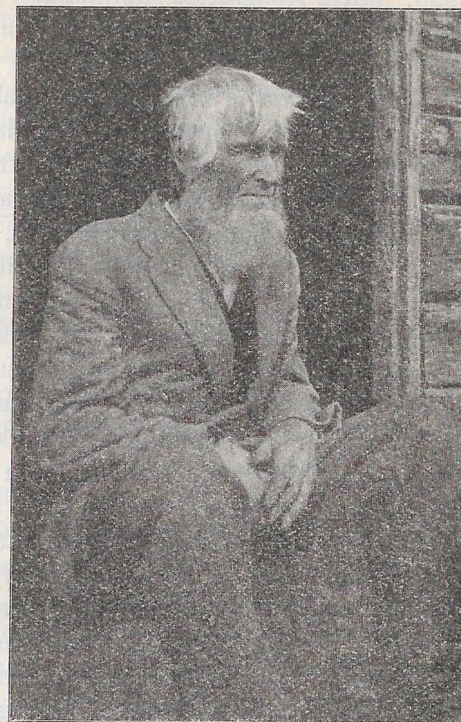
Ruukin seppien vanha asuinrakennus.

Seppiä ja sepänapulaisia työskenteli pajatehtaassa 7—8 miestä, lisäksi vielä käsipajoissa muutamia rautioita. Sepät olivat melkein järjestään ruotsalaisia. Kuultiin rautioiden joukossa sellaisia nimiä kuin Hammerstedt, Lindmark ja Forsmark, Björnström, Karlström, Gäddström ja Vikström, Strålberg, Hjärtberg ja Hedlund, Stålnacke, Mört ja Fors, Löfgren, Rundgren ja Kruutta-Antti. Vain joku suomalainen, niinkuin Juunas Liminka, oli päässyt livahtamaan suureen ruot-

salaisjoukkoon. Sanottiinpa muutaman sepän olleen »Itävallan sukua» ja toisen taas »valuuneja». Useimmat rautiot olivat vanhojen rautamaiden, Värmlannin ja Taalainmaan miehiä taikka ainakin niiden lähtöä. Monet olivat raudantuttuja jo useammassa polvessa. Niinpä Vikström-ukon isä ja isänisä olivat olleet rautioina, jopa valtaseppinä Melstenin ruukissa Råneåssa, Luulajan seuduilla, ja Forsmarkin suku taas oli kalkutellut Uumajassa Robertforsin tehtaassa. Mutta Lapinkorpeen, suomalaiseen — ja lappalaiseen — ympäristöön jouduttuaan oppivat eteläntulijat solkkaamaan suomenkieltä, ja seuraava polvi jo puhui täyttä jokilaakson murretta. Näiden jälkeläisistä monet eivät enää osanneetkaan entisten taalalaisseppien kieltä. Useiden edesmenneitten ruukinseppien jälkipahnaa elää vielä kahtapuolta rajaväylää, toiset entisessä isiennimessä, toisilla taas suvun ja kielen mukaan nimikin muuttuneena. Niinpä Suomen puolellakin tavataan Stålnackeja, Mörtejä, Strålbergia, ja Pajalan tummaihoisten Karlströmien sekä Vittikoiden sanotaan olevan »valuunien ja Itävallan» seppien jälkisatoa. Samoin myös joutuivat suomalaisvyöryn alle ruotsalaiset kaivosmiehet, jotka tunkeutuivat suomalaismetsien malmikenttiin rautaa kaivamaan. Niin esim. mainitaan Junosuvannon Masugnbyssä 1770 olleen 32 ruotsalaisnimistä perhettä, mutta parikymmentä vuotta takaperin siellä haudattiin »viimeinen ruotsalainen». Samoihin aikoihin oli Svappavaarassa 13 ruotsalaista ja vain yksi suomalainen, mutta nyt tuskin on Svappavaarassa enää yhtään ruotsia puhuvaa.

Alituinen pauke ja kalkuttelu ruukin pajoissa nosti aikojen kuluessa pajoja sekä seppiä ympäristöseutuihinkin ja saattoi erämaassa vasaran paukkumaan muuallakin kuin Köngäsessä. Useita yksityisiä seppiä, jotka takoivat vain omiksi ansioikseen, asettui ruukin tienoille. Sellaisia, jopa oikein valtaseppiä, oli Anders Drygge, samoin Olof Hjärtström, sitten vielä monia muita pikku rautioita ja poropeukaloita. Myöskin väylän itärannalle, Kolarin sysimiesten parveen, kohosi monia raudantakojia. Varsinkin Kolarinsaaren sepät olivat taitavia ja kuuluisia kautta kiveliöiden. Siellä paukkui paja miltei joka talossa, parhaiten Rautiolla, Kurussa ja Simulla sekä Kaaskossa Jokijajan puolessa. Monessa talossa oli takomistaito polvesta polveen kulkenutta »esi-isäin oppia», niin kuin Rautiossakin, jossa 70 vuotta takaperin 90-vuotisena kuollut Uollo-äijä oli isänsä Nikun oppipoikia; Uollon pojasta sekä pojanpojista kasvoi taas rau-

tamiehiä. Uollo olikin paikkakuntansa parhain rautio, osaten takoa, paitsi kaikenlaisia työaseita, myöskin pyydysrautoja, lukkoja sekä lehmänkelloja, vieläpä hyviä piilukkoisia pyssyjäkin. Kahdet silmälasit, toisina »tuliklasit», oli äijällä nokallaan, kun hän hääri pajassa, mutta sittenkin tuli ukko niin kuin moni muukin suurseppä alituisesta ahjoon tiiraamisesta vanhana umpisokeaksi. Pajansa tuotteet myivät rautiot paikkakuntalaisille, ja etäältäkin tultiin noutamaan Kolarinsaaren rautakalua. Lappalaisetkin tarvitsivat yhtä ja toista sepäntakomaa maksaen ostonsa hopearikseillä, »jotka tekivät neljä kruunua». Paljon kulkikin ennen saareen hopeaa »takomisen kautta». Raution talo oli entisaikaan hyvin rikas samoinkuin Kurukin, jonka äijä myös oli »kauhea takomhan».

Kalle Mäki-Kokko, vanha seppä Muoniosta.

Köngäsestä noutivat sepät rautansa ja kuluttivat sitä monet sadat leiviskät, vaikkeivät pitäneetkään sitä kaikkein parhaimpana raudanlaatuna. Raa'aksi, karkeaksi ja hauraaksi rautiot tahtoivat sitä moitiskella. Mutta Köngäsen rautaa oli aina saatavissa, eikä sitä tarvinnut pitkiä matkoja vedätellä.

Paljon kysyi Köngäsen rautaa oma erämaakin, mutta enin osa täytyi sentään kuljettaa kaukaisempaan maailmaan. Tornion satamakaupunkiin vedätettiin sitä talvella hevosilla sekä pororaidoilla, ja kesällä taas laskettiin venelastittain. Kuljetettiin rautaa ja rautakalua myöskin tunturien ylitse Ruijaan, ja silloin oli lappalainen poroineen rauta-ahkioita ajamassa. Suurilla Lapinmaiden markkinoilla, joita Köngäsessä 1796:sta alkaen ruvettiin pitämään joka talvi jou-

lun edellä, sai rautakin ja rautatavara ostajansa, ja monet rautakuormat lähtivät jutamaan joka ilmansuunnalle. Hyvin »löivät tulot sisälle» Köngäsen ruukissa Ranskan—Saksan sotavuonna 1870. Silloin kallistui koko maailman rauta, eikä sitä tahtonut aina saada rahallakaan. Mutta Köngäsessä suurmoukari moikotteli minkä ennätti, sepät häärivät kahdessa vuorossa, ja ruukki sai raudoittaa koko Suomenmaata.

Koko ruukkia ja sen toimintaa valvoi Vanha-patruuna, Värmlannin rautatehtaiden kasvatti. Apulaisina hänellä oli kaksi velimiestä, Antti ja »Erkki-maisteri». Antti kyllä ei tehnyt juuri muuta kuin pilkkoi puita talon tarpeiksi ja makaili pirtissä hoidellen kipeää jalkaansa, jonka kantapäässä oli vettä. Pirtissä kävivät seppien poikaset toisinaan ärsyttämässä puunpilkkojaa, haukuskellen häntä »Treepollaksi», ja silloin Antti äkäisenä »plätkä» kourassa lennätti poikaset ulos. Erkki-maisteri, iso mies niinkuin patruunakin, toimi tehtaan kirjanpitäjänä, ja sanottiin häntä myös »Erkki-puukhollariksi». Vanha-patruuna oli ahkera, kaikkeen ennättävä mies. Aamulla aikaisin hän jo oli liikkeellä kulkien tehtaan toimintaa tarkastelemassa. Mutta vanhat, vuosikausia vasara kourassa seisoneet sepät olivat »niin valtavia miehiä», ettei ukko uskaltanut heitä paljoakaan komennella eikä neuvoa, vaikka joskus olisi ollut syytäkin. »Hyvä mies työkansalle» patruuna kyllä oli, vaikkei kaikkein korkeimpia palkkoja maksanutkaan. Talvisaikaankin »pruukilaisilla» oli aina ansiotyötä, sen sijaan kuin muut paikkakuntalaiset saivat työttöminä nähdä nälkää. Sanotaanpa ruukin makasiinissa olleen monia suuria »oomia», joista tarvitsevaisille mitattiin hyvää viinaa, ja riksin vain maksoi »halstoopi». Sai viinaa kyllä ostaa Pellon Lindgreniltäkin ja Muonionalustan Forsströmiltä, mutta heidän tavaransa oli vetistä eikä sillä ollut »jumalan-siunausta», niinkuin Köngäsen viinalla, joka tuotiin »suorhan prännäristä» ja myytiin lieventämättä, niin äkäisenä kuin se oli pannuntorvesta tippunut. Niinpä olikin ruukin viinalla aina paras menekki, varsinkin Köngäsen markkinoilla, vaikka sinne monet porvaritkin kuljettivat suuria sadan kannun oomeja.

Jo vanhastaan oli Köngäsen tehtaan seudulla oma kirkkonsa toista kilometriä ylempänä ruukkia, Tornionjoen ja Kirkkojoen välisellä komealla törmällä, vastapäätä markkinakumpua. Momma-veljesten mainitaan jo 1669 kustantaneen saarnamiehen huolehtimaan Köngäsen tehtaan ja kaivosmiesten sielunhoidosta. Vanhanpatruunan aikana oli Pajalassa — tehtaan ympäristölle muodostui suuri Pajalan seurakunta, jonka kirkoksi sitten tuli Köngäsen kirkko — pappina Laestadius vuodesta 1849 kuolemaansa asti. Lapin suuri herätysmies saarnasi kiivaasti myöskin kauheaa juoppoutta vastaan ja haukkui ankarasti juomareita ja viinaporvareita, nimitellen heitä »pirunpaskan» syöjiksi ja kauppamiehiksi. Köngäsen saarnatuolista hän monet kerrat pauhasi ruukista ja ruukinpatruunasta, »siitä kalanpyytäjästä, joka asuu kiehuvan kosken alaisessa korvassa ja saa paljon kaloja». Kirkko oli tupaten täynnä, ja siellä Vanha-patruunakin joka pyhä omalla paikallaan istui vakavana kuunnellen saarnatuolista tulevaa pauhua. Sitten äijä ajoi kotiinsa — ja makasiinin oomeista mitattiin edelleenkin väärentämätöntä tavaraa, jolla oli »jumalansiunaus matkassaan».

Mutta kun Laestadius 1861 kuoli ja Pajalaan tuli uusi pappi, sanoi patruuna:

— Ennen kirkossa haukuthin kansaa joka pyhä, ja silti se oli aina täynnä, mutta nyt siellä kaikkia kiitethän, ja sittenkin kirkko seisoo tyhjänä.

Kansanopetuksestakin oli tehtaalla huolehdittu, samalla kuin saarnaajankin toimesta, jo Mommain ajoista alkaen. Patruuna Sohlbergin »hallitessa» korpivaltakuntaa rupesi Erkki-puukhollari tehtaan lasten koulumestariksi. Ei viitsinyt iso mies istua alituisesti pitämässä järjestyksessä tehtaan tilikirjojen loppumattomia numeroita, vaan katsoi helpommaksi järjestyksen pitämisen ruukin »poikakläppien» keskuudessa. Laittoi mies itselleen vanhanpojan mökin tehtaan maalle jokitörmälle, hankki pari lehmää, joita itse hoiti ja lypsi, ja päivätöinään opetti poikia lukemaan. Nähtiin kyllä, että Erkki-puukhollari oli »maisterin-virkainen» mies, sillä koulussaan hän vallattomat ja laiskat kläpit sukkelaan komensi eteensä, kokosi pojan sormet kouraansa ja sitten »pärheellä knapsi sormienpäihin». Kun ei koulumestarilla ollut kläppejä leivottavana, leipoi hän vehnärinkilöitä, joilla tehtaan seppäväki hyvin halusta herkutteli. Hihansa kääräisi mestari vain kyynäspäitten taakse, »sylkäisi piihoon ja rupes rullaamhan krinkilöitä». Joskus »pohjanpalkhet» yrittivät salaa kähveltää ukon rinkilöitä, mutta maisteri piti virastaan vaaria, juoksi pojan kiinni ja kiristi: »Poika, maksa minu krinkla!» Ottipa mökin maisteri kerran Forsmarkin Kallen kasvattipojakseen, luvaten hä-

nestä kouluuttaa korkean herran. Hyvillä mielin juosta kipaisi herranalku kasvatti-isänsä mökkiin, istui siellä ikävissään pari pitkää päivää syöden rinkeleitä, niin että alkoi yököttää. Mutta sitten poika karkasi kotiinsa ja meni pajaan saikaraa lämmittämään, kun isä naulahamarassa takoi piikareita. Eikä tullut pojasta korkeaa herraa, tuli vain kunnon seppä niinkuin oli isäkin.

Rautatehtaan möykätessä pidettiin huolta maanmuokkauksestakin ja karjanhoidosta. Joen etelärannalla oli ruukilla pelto- ja niittykenttä, ei kyllä varsin laaja, mutta sitä paremmin hoidettu. Ohraa ja perunoita viljeltiin paljon sekä hiukan ruistakin. Jo Jonas Ekströmin aikana mainitaan tehtaan pelloista saadun kolmen tynnyrin ruiskylvöstä 48 tynnyriä sekä kymmenestä ohratynnyristä 60—70 tynnyriä. Perunoita, joiden viljelys viime vuosisadan alussa levisi näille maillekin, korjasi Jonas 20:n tynnyrin siemennyksestä 400 tynnyriä. Timoteita ja apilaakin Ekström viljeli jokitörmänsä heinämaissa. Hyvin hoiti patruuna Sohlbergkin edeltäjiensä muokkaamia maita, hankkipa vielä toisenkin tilan Palokorvan luota Piipiösaaresta. Neljä hevosta ja 25 lehmää voitiin Köngäsen tehtaan maalla elättää, ja hevosten ohella kynnettiin maata parilla nautasonnillakin.

Mutta sitten tuli vanhasta rautaruukista loppu. Kesäkuun 1 päivää vasten yöllä 1879 käväisivät jotkut tervamiehet tehtaan sahassa piippuineen kähräilemässä, varistellen tulta, joka kohta teki tuhonsa, hävitti sahan sekä koko tehdasrakennuksen.

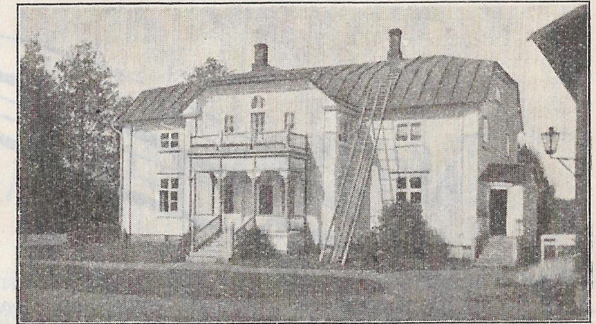
Siten meni Lapinkorven yli parisatavuotinen rautatehdas tulena taivaalle. Tulella se oli Lapin erämaiden rautaa rääkännyt, ja tuli otti lopulta sen itsensäkin.

Ei ruvettu enää rakentamaan uutta tehdasta Köngäsenkosken alaiseen korvaan. Kaukaisen korven ohitse oli aika jo ennättänyt. Melstenin ruukki oli jo aikoja sitten vallannut Kiirunan ja Jällivaaran malmikentät, ja sitten saatiin uudenaikaiset tavattomat rautatehtaat Jällivaaraan; vedettiinpä sieltä rautaratakin tunturien ylitse maailmanmeren rannalle.

Silloin täytyi Lapinkorven kiehuvan kosken jäädä unohdettuna käyttämään vain vähäpätöistä sahaa ja jauhomyllyä.

Siellä nyt korpien keskellä kohisee ja kuohuu suuri erämaan koski miltei vain omia aikojaan ja vanhoissa muistoissaan. Palavan korvan vierellä, entisen »pajatehtaan» paikalla, käydä kalkuttelee vanha

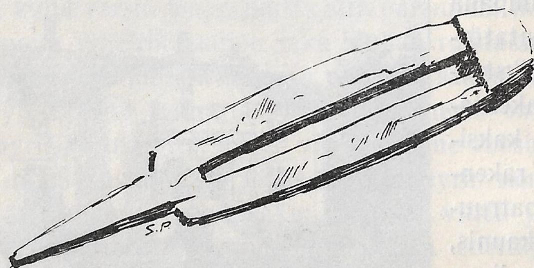
mylly, vierellään matala harmaa »käsipaja», missä entiset rautiot ovat alasinta helkytelleet. Ylempänä rannalla on rivi punaisia pikkutaloja, joukossa ikivanhakin, viisiovinen, viiden perheen asuinrakennus. Siinä ennenvanhaiset valtasepät ovat pitäneet majaansa, juoneet isonkeitoksen kannujakin, tingaten »raamatunnytheistä». On rannalla vielä vanha valtamakasiinikin, mistä tarpeen tullen suurista oomeista mitattiin halstuopittain väärentämätöntä »jumalanviljaakin». Mutta kaikkein komeimpana kohoaa rantatörmällä Olof Ekströmin 1804 rakentama valkea kaksikerroksinen rakennus, ruukinpatruunan asunto, kaunis, aikansa tyylinen herraskartano taitekattoineen, pienine yläikkunoineen, pylväseteisineen, ympärillään puistot ja varjoiset lehtikujat, vieläpä pitkät koivuistutukset viljapeltojen pengermillä. Siinä eli ennen Jonas Ekström, siinä Vanha-patruunakin vaikutti, nähden lopulta vanhan tehtaansa muuttuvan poroksi. Sai ukko täällä kokea toisenkin kovan iskun: »pruukin frouva» lähti ainoaa tytärtään viemään etelään oppia saamaan, sekä samalla hankkimaan »huonheijen ja vaatteijen mallia ja kaiken maailman malleja». Mutta molemmat jäivät sille matkalle: kuolivat koleraan Luulajassa. Täällä Köngäsen valkeassa talossa Vanha-patruuna kuoli 1894, ja nyt elää siinä viimeisenä ruukinpatruunana ukon poika, kohta 80-vuotias, pitkä komea herra, Karl Sohlberg, kasvattipoikineen ja pojanpoikineen, hoidellen ruukin vanhaa viljavaa maata, käyttäen sahaa ja myllyä, pyytäen lohta ja myyden metsää.

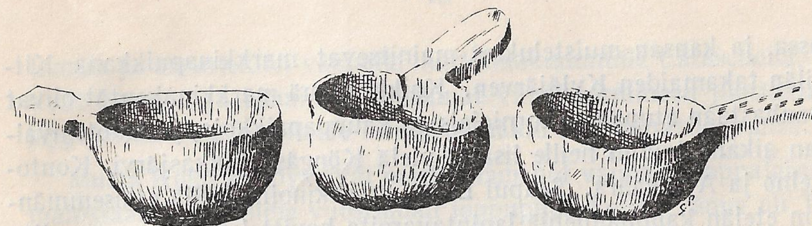
Ruukin patruunan asunto.

Kohta kolmisatavuotias on Köngäsen viljelysseutu. Monet vaiheet se on pitkällä korpivaelluksellaan kokenut, monet ihmiskohtalot liittyvät sen historiaan aina Arendt Grapen ja Momma-veljesten ajoista alkaen, ruukin monilukuisten patruunain, saarnamiesten, Värmlannin ja Taalainmaan seppien ja sysimiesten, suomalaisten

rautioiden, rahtimiesten ja kyläseppien, jopa lappalaistenkin, jotka kaikki tavalla taikka toisella tulivat erämaan tehtaan kanssa tekemisiin. Näiden kaikkien osallisuutta, työtä ja raatamista on tarvittu tätä Grapen aloittamaa korpiraiviota pidettäessä sulilla sekä edelleen kehitettäessä. Näiden kaikkien yhteistoimintaa on kysytty, ennenkuin erämaan kosken äärelle nousi tämä vanhojen muistojen ja viljelysten ympäröimä kartano, joka on kuin Lapinkorven Ekeby.

Köngäsen ruukissa taottu »naulastooli».

Ryyppynaappuja Lapista.

KOLARIN MARKKINAT

Halveksituilla Lapin peskiukoilla oli rikkautta ja tavaraa, joka kelpasi ylpeälle etelällekin. Siksipä jo aikaisin ruvettiin Lapin erämaissa pitämään markkinoita, joille etelän kauppamiehet suurin joukoin riensivät vaihettamaan omia tuomisiaan kotakansan tavaroihin. Mutta rannattomassa jänkien ja tunturien maassa, jossa metsien kansa harhaili hajallaan, täytyi joka perukalla pitää omat markkinansa, vieläpä talviseen aikaan, jolloin tiettömissä erämaissa pääsi parhaiten tavarakuormineen liikkumaan. Markkinoille saapui koko seudun kotaväki. Saapui näihin tilaisuuksiin kauppasaksain kintereillä myöskin kruununvouti perimään veroja, tulipa tuomarikin lukemaan lakia lappalaisille ja selvittelemään heidän riitajuttujaan.

Markkinapaikkoina olivat tavallisesti Lapin kirkkoseudut, ja kauppakenttä oli kirkon lähimailla, jopa toisinaan aivan kirkon ja hautausmaan vieressä. Sillä kirkko pappeineen oli Lapissakin alueensa keskeisimpänä paikkana. Siitä usein vieläkin lappalainen sanoo kirkonkyläänsä »markkinaksi». Sellaisena markkinakenttänä oli Suomen-Lapissa entisaikaan jokainen kirkkomäki: Inarin, Sodankylän, Kittilän, Kuolajärven, Kuusamon — nämä kaikki luettiin ennen Kemin-Lappiin — sekä Utsjoen ja Enontekiön ja myöhemmin myöskin Kolarin, jotka olivat Tornion-Lappia. Pidettiin markkinoita myöskin Sodankylän pohjoisosan lappalaisalueella, Sompi-

ossa, ja kansan muistelukset mainitsevat markkinapaikkana Kittilän takamaiden Kyläjärven. Kaikki nämä markkinakentät olivat vanhastaan etupäässä torniolaisten kauppapaikkoja, ja Ruotsinvallan aikana kuului heille lisäksi vielä Köngäs, Jukkasjärvi, Koutokeino ja Aviovaara. Saapui Lapin markkinoille kyllä etäisemmänkin etelän kauppamiehiä lapintavaroita havittelemaan, mutta siitä Tornion saksat eivät ensinkään olleet hyvillään. Monesti torniolaiset äkämystyivät ja valittivat, että Oulun porvarit ja Kemin seutulaiset, vieläpä vienankarjalaisetkin tuppautuvat heidän vanhoille kauppamailleen. Mutta kun Lapin markkinat myöhemmin julistettiin »friimarkkinoiksi», sai niille rientää kuka tahansa tekemään kauppoja ja pettämään lappalaisia. Ahkerasti tunturin asukasta markkinoilla petettiinkin, ja vielä helpommin sai viinalle ahneen lapinäijän kanssa tehdyksi »hyvät kaupat», kun ensiksi juotti hänet humalaan. Siksipä monet etelän kauppasaksat piilottivat tavarakuormiinsa viinaottinkeja, joista saattoi tarjota kaupanalkajaisiksi virkistävät ryypyt, vieläpä myydäkin hyvillä voitoilla. Viinan vienti Lappiin oli kyllä kielletty, mutta kukapa kiellon rikkomisesta rupesi valittamaan. Hyvillään vain olivat kaikki, kun saivat viinaa, lappalaiset kaikkein enimmin. Jopa lapinäijät monta kertaa pyysivät viinakieltoa kumottavaksi ja valittivat, ettei heillä ole muutakaan virkistävää juotavaa, vettä vain pitää latkia pakkasellakin ja tulla kipeäksi, kun taas viina on kovin lämmittävää ja terveellistä ankarassa pakkasessa. Eikä markkinoistakaan olisi viinatta tullut kunnollisia lapinmarkkinoita. Sen tiesivät kyllä niin hyvin ostajat kuin myöjätkin. Ottinkien, ankkojen ja oomien pakkasen panematon vilja vasta sai kylmän kangistamat peskimiehet virkeiksi ja pani tavaran vaihdon oikeaan vauhtiin. Ja viinanhimo veti erämaan asukasta markkinakentälle yhtä paljon kuin etelänmiestä voitonhimo.

Aikojen kuluessa kuitenkin, kulkuneuvojen parantuessa sekä olojen muuttuessa ja järjestyessä menettivät Lapin monilukuiset erämaamarkkinat merkityksensä. Lapin parhain rikkaus, metsänriista ja turkikset, rupesi vähenemään, niin ettei kauppamiesten suurten joukkojen enää kannattanut lähteä ajelemaan monia kymmeniä penikulmia kylmiä ja tuiskuisia taipaleita. Niinpä rupesivat monet kaupankäyntitilaisuudet lopulta muuttumaan pelkiksi viinamarkkinoiksi. Viime vuosisadan alkupuolella tulivatkin jo useat markkinat lakkautetuiksi, vain muutamiin kaukaseutuihin, kuten

Inariin ja Enontekiön vanhalle markkinakummulle Lätäsenolla, jutivat Tornion ja Kemin talonisännät viinakuormineen juottamaan lappalaisia. Mutta viimein saivat nämäkin markkinat loppunsa.

Mutta Kolarissa pysyivät markkinamenot vanhassa lappalaisessa mallissaan vielä viime vuosisadan loppupuoliskolle. Tänne oli Tornion kauppamiehillä vain 18—19 penikulman jokivarsimatka tasaisine taipaleineen, ja lappalaiset saivat lasketella tunturiseuduistaan pitkin myötäleitä alamaita kohden. Sitten kauppakentällä tapasi Etelä ja Pohjainen toisensa, ja isienaikainen markkinahumu alkoi.

Vanhaan lapintapaan oli Kolarin markkinapaikka kirkon luona, jopa aivan sen vieressä. Kirkon pohjoispuolella, hautausmaan aidan sivulla, oli tasainen kenttä, jota ylipuolen miehet lappalaisten mukaan sanoivat »siljoksi». Iso nelikulmainen siljo oli joka puolelta ympäröity kauppiaiden ja tavarantarjoojien myymälöillä ja myyntipaikoilla, ja jokaisella kaupparyhmällä oli oma vakituinen alueensa. Etelästä tulleet Tornion miehet olivat vallanneet eteläisen sivun, kirkonvierustan, sekä länsipuolen, »Toornion plassin», idästä saapuneilla karjalaisilla »laukkuryssillä» oli hallussaan itäpuolen »Ryssäin plassi», ja pohjoisesta jutaneet lappalaiset saivat tyytyä omaan pohjoispuoleensa, »Lapin plassiin», männikön reunassa. Torniolaisilla oli »plassissaan» omat pienet »markkinatupansa» pirtteineen ja kamareineen. Kamarissa asusti kauppias markkina-aikana, ja pirtti isoine piisimuureineen, »tiskeineen» ja tavarahyllyineen oli samalla »puojina», josta tavaraa myytiin. Monella kauppamiehellä oli lisäksi varastomakasiini markkinatuvan takana, niin että siljon laidalle muodostui kaksinkertainen rakennusten rivi. Omat markkinatuvat ja makasiinit oli jollakulla Karjalan miehelläkin, mutta lapinäijät tekivät kauppansa vain paljaan taivaan alla ahkioistaan, samoin kuin muukin maaseutujen markkinarahvas, joka otti haltuunsa koko markkinasiljon.

Markkinakenttä monine vanhoine pikkupirtteineen muodosti oman ykinäisen piirinsä Kolarinsaaren eteläpäässä. Neljänneksen pituinen männikkö eristi sen saaren taloista, ja eteläpuolelle Jokijalkaan mentäessä piti kulkea väylän ylitse. Mutta mökkiryhmän seuranpitäjänä seisoi 1819 rakennettu kirkko kellotapuleineen ja pienine hautausmaineen, jossa oman kirkon aikainen vanha Kolari vietti lepoaan. Vaatimaton, matala lapintemppeli vielä matalam-

pine kellotapuleineen sopi hyvin ympäristöönsä ja seisoi kuin iso ukkovaari muorikäpsineen lukuisan pikkuperheen kaitsijana.

Joulun edellä kokoontui kauppaväki Kolarin markkinasiljolle tekemään jouluostoksensa ja -myyntinsä, hankkimaan joulurahansa ja viinansa. Markkinat vietettiin jo niin aikaisin, jouluk. 10 — 14 p:n tienoissa, että pitkämatkaisetkin ennättivät jouluksi kotiinsa — elleivät ostoksineen ja viinoineen väsyneet taipaleelle.

Kolarin kirkko ja kellotapuli.

Ensimmäisinä tulivat torniolaiset ja samassa matkassa muutamia Haaparannan kauppamiehiäkin. Monine kuormineen he tulla rymistivät, jono jonon jäljessä; alamaiden asukkaitakin oli mukana rahtikuormia vedättämässä saaden maksua markan penikulmalta. Saksat itse suurissa supsiiniturkeissaan taikka mahtavissa majavannahoissa ajelivat etukynnessä. Kontionnahka vain komeasti heilahteli reenperässä, ja suuri aisatiuku pauhasi ylpeästi. Siinä nähtiin Goveniusta, Bergmania, Taucheria ja Rechardtia, Hallstrandia ja Herkepaeusta, »Terkustia» ja »Kallan-Kustoa». Oli joukossa rihkama- ja nisukuormineen »Teinin frouvakin», vankka nainen, sekä »Nylanterin Piata», kyytimiehenä vanha merimies, joka oli käynyt »Jierusalemissa asti». »Anelli-härjärikin» ajeli tavaroineen ja Tornion apteekkari rohtopulloineen, vieläpä juti joukon jatkona ontuva »Ooperi-kraatarikin» viinalasteineen. Markkinapirttien avaintenhoitajat, paikkakunnan talolliset, olivat jo etukäteen puhdistaneet pirtit ja laittaneet piisiin valmiiksi suuren roihun, niin että matkamiehet saivat kylmästä tultuaan astua lämpöisiin asuntoihinsa ja tuloryypyt otettuaan »lyyvä heti kaupan pysthyn» sekä ruveta odottamaan Pohjanperän markkinarahvasta.

Joutuivatpa myöskin Karjalan kauppurit, »Venäjän saksat», omalle »plassilleen». Toiset tulivat Tornion tietä reppu selässä, toiset taas ajoivat poikkimaisin Kuusamon, Sallan, Kemijärven ja Rovaniemen kautta järvikyliä myöten suurine hurstikuomuisine resloineen, tuoden kuormissaan Venäjän vaatetta ja tupakkaa, pellavaa ja hamppua sekä kaikenlaista Viipurin ja Pietarin »kräämätavaraa», prenikoista alkaen. Nähtiin Karjalan miesten joukossa Larisia, Haurisia, Pällisiä, Rempsusia ja Painajaisia. Tuli joukossa myös muutamia Savon ukkoja pitkissä, nilkkoihin asti ylettyvissä sarkakauhtanoissa. Heidänkin kuormissaan oli pellavaa ja hamppua sekä monet kääröt Savon tupakkaa.

Suurina joukkoina saapuivat Lapin ja Peräpohjan lantalaiset, aina Hettaa, Sodankylää, Kemijärveä ja Rovanientä myöten, puhumattakaan lähiseutulaisista, jotka tien täydeltä päästelivät sekä hevosilla että poroilla. Ylimaiden markkinamiehet ajella junnasivat verkalleen pitkiä taipaleitaan. Tyynellä pakkaskireällä kuului jo neljänneksen päähän vitsan kitinä ilmoittaen, että metsämaiden miehet olivat liikkeellä. Vitsasta väännetyt ruomat ja vitsaiset savirikot kitisivät ja kitkuttivat pakkasessa: »Kitkat, kitkat, täällä tulhan.» Kengittämättömillä hevosilla ylimaan ukot useinkin vanhaan tapaansa liikkuivat pehmeillä metsäteillään. Mutta joskus sattui markkina-aikana tulemaan suvi, joka sulatti tietkin jääkaljamalle. Silloin täytyi ukkojen mennä Kolarin seppiin hevostaan kengittämään. Sellainen tavaton markkinasuvi sattui talvella 1861, kuoraisten aukeilta mailta kaiken lumen ja muuttaen tiet jääkaljamaksi. Pasmajärven Vilkku on markkinapäivinä merkinnyt tämän tapauksen muistiin Kolarin kirkonseinään, jossa se on vieläkin nähtävänä.

Mutta vasta lappalaiset antoivat markkinoille entisen lapintunnun. »Lapinmaa hylläsi tien täyveltä», myötäänsä juti raito raidon perässä sekä pohjoisesta että idästä ja lännestä. Pohjoisesta työntyivät Muonion, Enontekiön, Koutokeinon ja Kaaressuvannon tunturilaiset, idästä taas Inarin, Sodankylän ja Kittilän kotakansa sekä lännestä, rajan takaa, Ruotsin-Lapin eteläisiä erämaita jutavat poromiehet. Monet lappalaiset saapuivat koko kotakuntineen, naiset ja lapsetkin mukanaan, kitisevät komsiokäärötkin eukkojen ahkioiden kokkapuolessa. Suomen ja Norjan lappalaiset heiluivat nelikolkkalakeissaan, mutta Ruotsin tunturikotolaisten päässä piipotti tupsupäinen pirrilakki, ja Koutokeinon naiset koreilivat kirjavissa koparalakeissa. Nuotioiden ja roitovalkeain ääreen tunturikansa vain aset-

tui markkinakentän läheisyyteen, viettäen siinä yönsäkin paljaan pakkastaivaan alla, mutta »kuntalappalaiset», kolarilaisten pororaitiot, menivät isäntiensä taloihin yötä viettämään. Jotkut suuret pororikkaat olivat Tornion kauppiaiden kanssa niin hyviä vääärtejä, että saivat käpertyä yösijalleen heidän pirttinsä ovinurkkaan.

Koko Kolarinsaari ja Jokijalka, vielä väylän takaiset talotkin oli markkinapäivinä täytetty kaikenmaailman kansalla. Lantalaiset olivat asettuneet majailemaan taloihin, samoin kuin nekin kauppamiehet, joilla ei ollut markkinatupaa. Joka talo oli vieraita täynnä sekä talon pihamaa hevosia ja rekiä, pororaitoja ja ahkioita, ja saaren männiköissä kuppelehti kaikkialla jäkälää kaivavia poroja. Koko paikkakunta oli joutunut markkinavyöryn valtaan.

Mutta kovimmin kuohui elämä markkinasiljolla. Lyhyt ja harmaa oli kyllä sydäntalven lapinpäivä. Aurinko ei enää jaksanut nousta yli matalan metsänrannan, heikko kajastus vain valoisimpana puolenpäivän aikana viivähti eteläisellä taivaanliepeellä. Mutta hämärää puhdetta ja pimeää yötä kyllä riitti ja niillä jatkettiin lyhyttä päivää. Jo aamupimeissä rupesivat markkinapirtit puskemaan paksua savupatsasta pakkaseen, ja rohisten ja kulkusia kalkutellen ajoi tavarakuormia siljoa kohden. Lapinäijätkin rupesivat nouseskelemaan lumikiepeistään ja ahkioitten alta, missä peskeihinsä ja nahkoihinsa kääriytyneinä olivat nukkuneet. Aamun hämärtäessä oli kauppa jo täydessä menossa, ja sitä mukaa kuin päivä kului kohosi kentän elämäkin.

Suuri siljo oli täynnä tavarakuormia, myyjiä ja ostajia. Ylimaan miehillä oli kuormissaan kotipuolen tavaraa: voita, metsälintuja sekä turkiksia. Lappalaisten erämaat vallannut lantalainen oli miltei kokonaan ottanut hoitoonsa Lapinkorven riistarikkaudenkin ja oli nyt ensimiehenä sen vähäistä loppusatoa kaupittelemassa. Ei ollut lannanmiehellä kyllä enää tarjottavana kalliita majavanhoitoja ja turkiksia, sillä majavansuvun oli isäukko jo tuhonnut, mutta oli hänellä oravan, kärpän, ketun, näädän, saukon, suden ja ahman nahkoja, peuran ja karhuntaljojakin. Oli ylimaalaisilla myöskin poronlihaa sekä porontaljoja ja koipinahkoja, jotka niinikään olivat vanhanlapin vasituista kauppatavaraa.

Vanhalappi oli vaipunut hautaan rikkaine riistoineen. Jälkipolvi asusti nyt vain kentän pohjoislaidalla, haisevassa »Lapin plassissa», jota ylpeät lannanmiehet hiukan halveksien katselivat. Oli heilläkin

kyllä porokarjansa tuotteita, juustoista, maitotshalmaksista ja punasvatsoista alkaen, poronkieliin, paisteihin ja taljoihin sekä koipikenkiin, kallokkaihin, siepakkoihin ja peskeihin asti. Oli vielä komeita lapinvöitä ja pauloja, sarvilusikoita ja poronvaljaita, paksuja ruijanraanuja ja roukoja, metsänriistaa ja turkiksiakin. Mutta kaikkein enimmin oli lappalaisten ahkioissa ja porokelkoissa Ruijanmeren kalaa. Sitä varsinkin Koutokeinon ja Hetan lappalaiset vedättivät siljolle, niin että koko lapinleiri tuoksui merelliselle. Jopa ukkojen tavara oli väliin niin kesäytynyttä, että se antoi koko markkinapaikalle oman ilmanalansa. Tuoretta jäätynyttä turskaa oli lapinahkioissa, samoin meriahventa ja merisilliä sekä kuivattua saitaa. Olipa monella lapinukolla kuuluja Ruijan paltaitakin, merkillisiä muotopuolia kalajättiläisiä, joiden silmät olivat vääntyneet samalle puolelle päätä ja suu mennyt vitaan. Muutamat paltaat olivat niin suuria, että painoivat kahdeksan ja kymmenenkin leiviskää ja täyttivät yksinään koko ahkion. Ei ollut kallista lapinukkojen kala: lihavaa rasvaista pallastakin sai heiltä kolmella markalla leiviskän, ja iso saitapari maksoi tolpan.

Kaikkein suurinta mekastusta pitivät markkinapaikalla hevosmiehet. Tornion ja Kemin puolen sekä Rovaniemen isännät tulivat aina vanhaan tapaansa kaupittelemaan hyviä hevosiaan ylimaan miehille ja väyläntakaisille. Sadalla markalla sai jo auttavan ajokkaan, mutta oikein hyvästä hevosesta vaati torniolainen 400—600 markkaa. Oli siinä äijillä ääntä, kun hevoskaupoista kinasteltiin, ja vielä enemmän, jos jouduttiin hevosen vaihtamisesta tinkaamaan. Siinä olivatkin monet ylimaan miehet yhtä hyviä mestareita kuin alamaalaisetkin. Osasivat he viilata vanhan konin kuluneet hampaat tasaisiksi, kurikoida pikku patin toiseenkin jalkaan, jos toisessa sattui sellainen olemaan, sekä monia muitakin hyviä hevosmiesten tempuja, joilla voi pettää tyhmempänsä. Monta kertaa saattoi omistaja vaihtaa hevosta, ja monella omistajalla saattoi sama hevonen olla samanakin päivänä, monet harjakaiset juotiin ja monet kaupat tehtiin niin lujat, että »ei peruuteta, vaikka länget kaulassa kuolisi!»

Poromiehet taas häärivät omien ajoikkaittensa kanssa, niitä myöden ja vaihtaen ja juoden harjakaisia. Kolmella, neljälläkymmenellä jo sai parhaan ajohärän.

Nähtiin markkinakentällä, paitsi lapinleirin monikirjaisia vöitä, jalkineita ja peskejä, myöskin lantalaisten käsiteollisuutta. Kaaka-

monkylän vaskenvalurit olivat saapuneet myymään koko Peräpohjassa ja Lapissa tunnettuja tiukujaan, kulkusiaan ja kellojaan. Vaskikulkusia ja tiukuja kaupitteli myöskin kolarilainen Mellan Vilkko, joka niinikään oli oppinut valurinammatin. Kolarin suksisepät tarjoilivat sivakoitaan, joita muutamat olivat tuoneet siljolle tusinamäärin. Lappalaiset niitä enimmin ostivat ja maksoivat ostoksensa ruijankalalla. Olivat kolarilaiset myöskin rakennelleet työrekiä ja tukkirekiä ja myivät niitä muoniolaisille markka-kymmenestä ja parista kymmenestä.

Rahassa, markoissa ja kruunuissa, laskettiin tavarain hinnat ja tavallisesti rahassa maksettiinkin, mutta voitiin myöskin vaihtaa tavara tavaraan, määräten vain, mitä hintaa milläkin kalulla pidettiin. Lopulta kumminkin, vaikka rahaakin olisi liikuteltu, tulivat tavarat vaihdetuiksi alamaalaisten ja Pohjanperän miesten kesken. Torniolaisten jauhot, suolat, raudat, tupakat, kahvit, sokerit, vaatetavara ja kaikenkaltainen rihkama joutui matkaamaan ylimaita kohden, samoin kuin karjalaistenkin kaupantavara. Vastineiksi olivat Karjalan kauppurit kääreet haltuunsa parhaimmat turkikset sekä suurimman osan metsänriistaa. Tornion saksat taas enimmäkseen lyöneet kokoon kruunuja ja markkoja, mutta myöskin turkiksia ja metsälintuja sekä ruijanpallasta, turskaa ja saitaa.

Enimmät rahat kuitenkin käärivät viinaporvarit, vaikka he eivät saattaneetkaan myydä tavaraansa markkinatuvista niinkuin muut kauppamiehet. Ooperi-kraatarillakin oli riihiladoissa olkiläjät täynnä viinaottinkeja, ja siellä hän alituisesti salakähmää kulkea nilkutti täyttämässä ostajien pulloja. Ooperin kanssa kilpaili viinakaupassa torniolainen »Pärki», ja »Anelli-härjäriltäkin» sai kyllä viinaa, kun tosi tarve tuli, samoin kuin monelta muultakin torniolaiselta, mutta »Teinin frouva» myi vain nisua, räätileipää ja ruistumppua. Ruosteojan Pekkakin yritti ruveta viinaporvariksi, mutta toimi niin tökerösti, että menetti kruununmiehille koko kuormansa. Niin ei kyllä käynyt ovelalle Ooperille, vaikka kraatari jonkun ottingin joskus sattui menettämäänkin. Monet kerrat äijä kävi Kolarin markkinoilla, kunnes lopulta heräykseen tultuaan lopetti riihilatokauppansa ja lahjoitti Kolarin kirkolle suurliikkeensä muistoksi rahasumman.

Hyvät kaupat teki Tornion apteekkarikin, jonka tupa oli länsipuolella kenttää niinkuin Rechardtin sekä Hallstrandin ja »Härkkipeuksen». »Kolinkki» ja »hommatroppi» olivat yhtä haluttua ryyppyainetta kuin Ooperinkin riihilato-troppi, koska ne hyvän makunsa lisäksi antoivat miehelle oikean markkinahajunkin. Kotiväelle sekä naapureillekin oli ostettava monet lääkkeet: »kanfärttitroppia» ja »lautatroppia» yskä- ja rintatauteihin, »sydämenvahvistusta» sydänkipuihin sekä »riikapalsamia» vanhalle muorille silmänvoiteeksi, ettei näkö huikenisi, ja lopuksi »triivasträkiä» eli »pirunpaskaa» äijävaarille, joka sitä poltteli tupakkapiipussaan, kun taudit ja muut pahansuovat liikkuivat maatjalassa.

Ooperin viina ja apteekkarin hommatroppi pitivät vireessä oikeata markkinamenoa. Pakkasen kangistaman paksun veren ne sulattivat ja lämmittivät, tehden kohmettuneet jäsenetkin notkeiksi. Mitä ahkerammin kansa kävi apteekissa, ja mitä useammin kraatari nilkutti riihiladolleen, sitä sukkelammin markkinakenttä liikahteli ja sitä kovemmalla äänellä se teki kauppojansa ja ilmoitti mielialaansa. Lopuksi oli koko siljo suurena melukenttänä, josta kuului vain huutoa, laulua, kovia kirouksia, ja »juokalheita makasi kuin liekoja pitkin mettiä». Ympärillä, pitkin saaren tietä, väylää ja väylänrantoja, kirkkoa kiertäen, ajeli edestakaisin joukko joukon jäljessä sekä ylimaalaista että alamaalaista, kuka hevosella, ken porolla täydessä markkinailossa. Monesti joutuivat markkinamiehet toraan jopa tappeluunkin, joskus välähtelivät pohjalaiset puukotkin. Eriseutulaiset varsinkin olivat kärkkäitä toisiansa hammastelemaan, ja silloin annettiin kuulla, mistä toinen oli kotoisin. Niinpä Kittilän miehiltä kysäistiin, vieläkö heidän kirkonkellonsa soivat: »Kaloleipä — loppui sekin!» Muoniolaiset saivat kuulla, kuinka heillä soitetaan: »Koljoontunhet mathet — koljoontunhet mathet!» sekä hettalaiset: »Liskis, liskis, lihapata!» Tervolan kirkonkellojen tiedettiin kehoittelevan: »Tuo kuppia, saat lohensuolivelliä»! ja Rovaniemen ylpeät höökärit soittivat valitellen: »Olkileipää — kesken sekin loppuu!» Kolarilaisilta taas tiedusteltiin, minkätähden he tapulirötteiössään soittavat: »Kopsis, kopsis, konjakkipullo!» Mutta kun satuttiin riitaan Turtolan ja Pellon miesten kanssa, lyötiin heidät vanhalla pilkkarunolla, joka paljasti heidän pahnansa. He kun olivat vain

»Kaartisen kaaroja,
Jarhoisten jaaroja,
Pellon puuropalkheita,
Turtolan tuppivariksia,
Paamajärven rökhäitä.»

Sitten vielä lisättiin: »Puuro kyllä kulkee hyvästi ruumhin läpi, mutta Paamajärven rökhäitä kun syö, niin ne ei pääse sisästä uloskaan.» Karunkilaisetkin saivat taas kuulla vanhan liikanimensä, »Karungin varkhat», sekä sen selityksen: »Joka Karungin ohitse ominensa on päässyt, on hyvin kulkenut.» Ylitorniolaista ärsytti kolarilainen kysymällä: »Yhäkö teillä riihtä tapethan? Eikö sitä jo ole saatu pois hengiltä? Meillä riihtä vain puihaan.» Muistipa Kolarin ukko vielä tiedustella: »Vieläkö teijän Jaukkurissa olhan niin riitaisia, että joka riihimies pui omassa loukoshan?» Ruotsin puolen miehet saivat kuulla olevansa »Killingin valtakuntalaisia», ja väyläntakaisen Aapuankylän ukolle voitiin sanoa: »On viis tolppaa kuin aapualaisen kruunus!» Saattoipa joku vielä lisätä: »Pellaa jälestäpäin kuin aapualaiset.» Mutta voi Aapuan ukko jo tästä suuttuakin, vetäistä toista vasten suuta ja sanoa: »Pellaavat ne välistä eestäpäinkin».

Miltei häiritsemättä sai markkinakansa juoda ja temmeltää. Järjestyksen valvojana kävi markkinoilla kyllä Alkkulan nimismies, mukanaan Leukumaan Kaapreli taikka Heikan Kusto »neljäskuntana». Kaksin he eivät mahtaneet mitään mellastavalle siljolle, tekivät vain »pislaakeja» karjalaisten repuille, naakivat Ooperia ja takavarikoivat Ruosteojan Pekan viinakuorman.

Mutta lapinmiehet pysyivät erillään lantalaisten sanasodasta ja tappeluksista. He ajelivat vain poroillaan, juoden ja joikastaen ja ollen hyvillään, kun taas kerrankin saivat virkistyksekseen juoda muutakin kuin pelkkää vettä. Niin olivat tunturiäijät suopuneet markkinaelämäänsä ja ilonpitoonsa, että yökaudetkin rehkivät roitovalkiainsa ääressä saarnaten omalla kotakielellään, särpäen lämmittävää lannanviinaa sekä joiaten ihanasta tunturimaastaan, sen suurista poro- ja susilaumoista. Vasta aamupuolella, kun otava osoitti idänpuolta, kellahtivat peskiukot nuotionsa viereen.

Vain kolme päivää oli allakka antanut Kolarin markkinoita varten, mutta kun kerran päästiin hyvään alkuun, vietettiin niitä koko viikko yhteen menoon. Torniolaisilla kyllä riitti tavaraa, apteekkarilla hommatroppia ja Ooperin olkiläjästä löytyi yhä uusia pulloja. Kraatari tuotti lisää Torniosta, jos entinen rupesi loppumaan.

Samoihin aikoihin pidettiin markkinoita Köngäsessäkin, Ruotsin puolella. Sinne Kolarin markkinamiehetkin toisinaan lähtivät ajamaan, pitkin väylää vain lennättäen, tehden sielläkin kauppoja,

täyttäen pullonsa ruotsinviinalla ja taas iloisella tuulella ajaen takaisin. Samalla tavalla Köngäsenkin markkinakummun kansa kävi vieraissa Kolarin siljolla. Helppo olikin entisaikaan vaikka kuinkakin ahkerasti seuloa edestakaisin rajan kahta puolta, »kun oli tullivapaus, eikä orjuutta vähääkään». Huoleti sai kuljettaa tavaraa niin puolin kuin toisinkin. Karjalan kauppamiehetkin pistäysivät Köngäsen markkinamäellä turkisvarastoansa lisäämässä.

Mutta rupesivat tavarat viimeinkin torniolaisilta loppumaan, polkuhinnoilla myivät kauppiaat viimeiset »räättinsä», löivät pirttinsä lukkoon, kääriytyivät turkkeihinsa ja lähtivät ajamaan alamaita kohden. Loppunut oli jo ylimaalaistenkin tavara, jopa oli vähissä rahakin, tyhjinä olivat Ooperinkin ostomiesten taskut. Moni oli tullutkin markkinoille varta vasten tekemään kauppoja vain kraatarin kanssa.

Paljoa rikkaampina palasivat Tornion kauppiaat ja Karjalan miehet Lapin markinasiljolta kuin olivat sinne mennessään. Hyvän heiton he taaskin olivat vetäneet Pohjanperän apajilta, lisäten os: ansa Lapin ja Peräpohjan rikkauksilla. Suurimman apajan oli vetänyt ontuva Ooperi-äijä, vaikka olikin markkinatupanaan käyttänyt vain riihilatoa. Tyytyväisenä ukko ajeli kotiinsa. Tyytyväisinä Karjalan kauppuritkin kalliine turkiskuormineen painuivat kaukaiseen Vienaansa, missä suuret Sungun markkinat odottivat Lapinkin turkiksia.

Ja tyytyväisiä olivat ylimaalaisetkin saatuaan yksitoikkoisen aherruksensa keskellä taas viettää repäisevän viikon, joka oli miltei kohta ovella kolkuttavaa joulujuhlaa jalompi. Olihan saatu varatuksi yhtä ja toista lannanmaan hyvyyttä toki sitäkin varten, jopa oman kirkon vierustalta, tarvitsematta jutaa Tornioon asti. Olivat ne torniolaiset miehiä, kun toivat tavaran kotiporteille!

Hyvillään ajeli lappalainenkin öisiä erämaitaan kohden. Tunturien äijä-paha oli markkinasiljon yhteisessä saalistamisessa jäänyt kaikkein vähimmälle osalle. Äijän tavara oli halvasta hinnasta siirtynyt lannanmiesten suuriin resloihin, ja hänellä itsellään oli vain pienissä ahkioissaan ja kepeissä porokelkoissaan muutamia jauhosäkkejä, voikääröjä ja suolapusseja sekä yhtä ja toista rihkamaa. Enin osa saaliista oli mennyt lantalaisen viinaan ja troppeihin jo markkinoilla hummastessa, ja viinaa oli pitänyt vielä varata monet pullot lämmitykseksi ankaraa kotimatkaa varten. Mutta ei lapinukko matkaansa surrut, eikä saaliinsa vähyyttä. Jumalanviljaahan viinakin oli, virkistävää ja tarpeellista kovassa pakkasen maassa. Iloisina ja

joiaten ajelivat lappalaiset lumisia korpiaan, peskin povessa mölkkerėhti ihanasti klunkahdellen tinasta valettu kahdeksakulmainen viinapullo, ja tuon tuostakin pysähtyivät ukot ottamaan yhteiset pakkasryypyt. Isot äijät heittivät sen »hopeatuplarista», mutta pienet poromiehet nappasivat vain pikkuisesta puunaapusta.

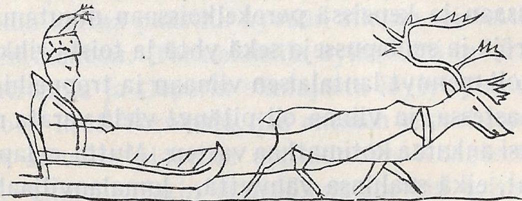
— Tintti kuusa miehen osaan, piti lapinukoilla olla viinaa matkaryypyiksi.

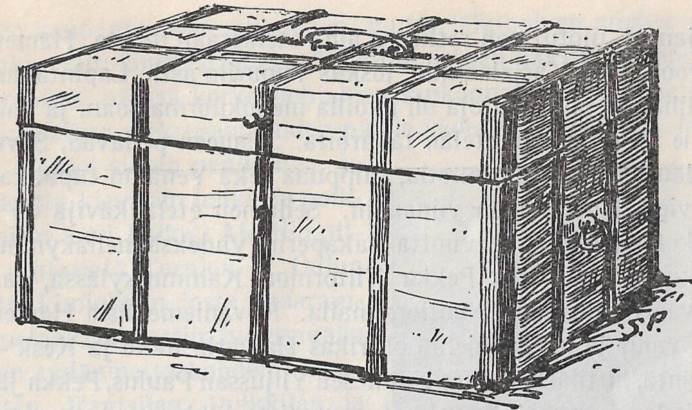
Vanha markkinatupa Kolarinsaarelta.

Loppunsa ovat saaneet jo Kolarinkin markkinat, joilla etelän porvarit markkinatuvissaan tarjosivat tavaraa ylimaalaisille. Ruvettiin Rovaniemellä 1881:stä lähtien pitämään yhteisiä suurmarkkinoita, joille riensi lanta ja lappi. Silloin jäi syrjäinen pieni Kolari unohduksiin ja juti muiden mukana Rovaniemelle.

Vähitellen hävisivät kauppiasten vanhat markkinatuvat siljon laidalta joutuen heinäladoiksi ja aitoiksi sekä polttopuiksi. Muuan pirtti on vielä Pohjasenvaarassa halkolatona, ja vanha »Kuvenjuksen» tupanen on kirkon luona väylän rannalla köyhän eukon mökkinä. Sileänä nurmikkona on vielä entinen siljo maantien ja hautausmaan välissä, onpa osa mekastuksien kenttää joutunut jo hautausmaan aitauksen sisäpuolelle vainajien lepokentäksi.

Lapinukon luupiirros.

Matka-arkku Ylitorniolta.

SAWON MATKAT

Peräpohjalaiset olivat liikkuvaa kansaa. He kolusivat kaikki Lapin ja Pohjanperän kiveliöt, kierrellen Ruijanmeren kalarannat, Ivalon kultakentät ja Lapin monet markkinat, joutuivatpa useasti matkalle eteläisempiinkin seutuihin. Viisikymmen- ja satapenikulmaisetkaan taipaleet eivät entisen Kainuun kansan jälkeläiselle paljoa merkinneet. Monet saattoivat kesällä tehdä kalastusretken Ruijaan ja sitten taas talvella lähteä sinne markkinamatkalle, Jäämeren rannan Alattioon. Vanhojen Pohjanperän kävijöiden, pirkkalaisten, henki oli jäänyt heidän entisille liikuntamailleen, ja heidän rauhatonta seikkailijavertansa kiersi ehkä monenkin kainuulaisen suonissa.

Jo vanhoista ajoista olivat Tornion seutujen miehet tottuneet tekemään kaupparetkiä Etelä-Suomeen ja Savoon. Varsinkin Tornion jokilaakson miehet kummaltakin puolen rajaväylää aina Muoniota myöten olivat mielistyneet näihin matkoihin. Samoin myöskin Kemijoen alajuoksun asukkaat Rovaniemelle saakka, jopa jotkut Ounasjoenkin miehet. Samoja taipaleita olivat ennen isätkin ja isän-

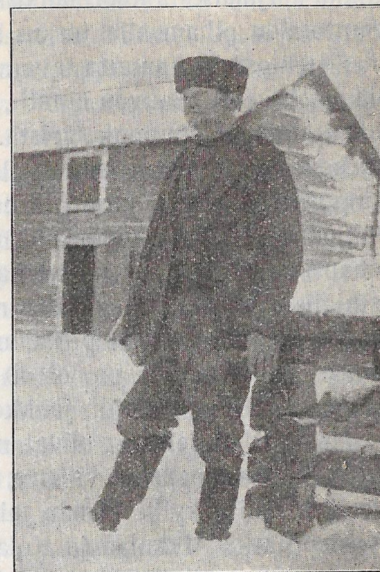
isät ajaneet, ulotuttaen retkensä aina eteläosaan maata, Hämeeseen ja Savoon, jopa Karjalaankin, joskus Viipuriin asti. Lapintavaroita, poronlihaa ja porontaljoja oli ukoilla menokuormassaan, ja palatessaan he toivat sijaan etelän tavaroita: Hämeen pellavaa, Savon ja Karjalan hamppua ja hurstia, saippuaa sekä Venäjän tupakkaa, lisäksi vielä lannanmaan viinaakin. Sellainen etelänkävijä oli ollut noin kolmekymmentä vuotta takaperin yhdeksännelläkymmenellään kuollut Anuntin Pekka Ylitornion Kainuunkylässä, samoin Ojan vaari Ylitornion Nuotiorannalla. Rovaniemeläisiä Hämeen ja Savon vanhoja matkamiehiä oli rikas Halvarin ukko ja Kesk'-Korvan isäntä, kittiläläisiä taas Kaukosen Ylijussan Paulus, Pekka Jääskö ja Hakalan isäntä, jotka olivat semmoista liikkuvaa kauppasukua. Muoniolaisia Savon kävijöitä oli entinen Efraim Puranen, Ylimuonion mahtiäijä sekä Töyrän ja Rantakokon ukot. Monet kerrat nämä miehet olivat eläessään matkanneet halki Hämeen ja Savon, käyden Kuopiot ja Kajaanitkin, ja tuoneet tullessaan kuormittain tavaraa. Anuntin Pekan kauppamaita Hämeessä oli ollut »Koskenkirkon seurakunta», Lammi, Hollola ja Hollolan Lahti, sekä tutuin käymätalo Etolankylän Rekola Koskenkirkolla.

Samoilla asioilla taas sitten pojatkin samoja maita matkailivat. Niinpä ajelivat Karungin Korpikylän ukot, Ojanperän ja Kaupin isännät sekä Ylinivan ukko joka talvi etelässä, ja Rovaniemen rikas Yliruokasen Pekkakin kävi muutamia kertoja. Viimeisiä Savon kiertäjiä on vielä elävä, 84-vuotias Anuntin Pekka-vaari, edellämainitun etelänkävijän poika Kainuunkylästä, sekä joku vuosi sitten kuollut Pekka Heikkilä Karungin Kukkolasta.

Lappi ja Perä-Pohjola tarvitsivat paljon yhtä ja toista tavaraa, jota ei oma paikkakunta tuottanut, ei ainakaan kylliksi, vaan oli sitä hankittava parempiosaisilta seuduilta. Tällaista tavaraa etelän matkamiehet kävivät noutamassa.

Kuopion jo vanhastaan kuulut suuret talvimarkkinat, joille koko kauppaa käyvä Suomi ja rajantakainen Karjala sekä pietarilainen riensi, vetivät Peräpohjan miestäkin. Tammikuun pakkasilla, 12—14 päivän tietämöissä pidettiin markkinat, niin että jo joulupyhäin päättyessä piti pitkämatkaisten Pohjan miesten lähteä taipaleelle. Raudoitettu matka-arkku työnnettiin täyteen leipää, rieskaa, voita ja lihaa, ja povessa pullotti omatekoinen vasinkannahkalompakko. Entiset etelänkävijät olivat lähteneet matkaan omilla hevosillaan

vieden kaupantavaraa mukanaan, mutta jälkipolven miehet ajoivat useinkin vain komeasti kievarikyydillä, istuen kaksissa lammasnahkaturkeissa, päässä korkeapohjainen saukonnahkainen samettiperälakki, jaloissa pieksusaappaiden päälle vedetyt kallokkaat. Markan vain maksoi silloin penikulma, ja kievarista kievariin halki- ja poikkimaisin kävi kulku. Ajettiin pitkin rantatietä Tornion ja Oulun kautta Liminkaan, josta »Haarainsillan» luota lähdettiin työntymään Savon sydänmaita kohden. Temmeksen, Rantsilan, Pulkkilan ja Piippolan kautta päästettiin Pyhännälle, sieltä Savon puolelle Nissilään ja edelleen Paju- ja Savojärville, Pöljään, Kasurilaan ja Toivalaan, josta viimein pitkin järvenselkiä oiustettiin Kuopioon. Viitisenkymmentä penikulmaa tuli ylitorniolaisille taivalta, viisikymmentä markkaa kului kukkarosta, ja viisi, kuusi vuorokautta vierähti aikaa.

Yli-Ruokasen Pekka. Rovaniemi.

Tuttuja olivat matkamiehille kaikki maantienvarren »kevarit», monikertaan käytyjä ja puheltuja. Tiesivät ukot kyllä jo etukäteen, minkälaista kohtelua missäkin talossa saadaan, minkälaisella hevosella lähdetään ajamaan ja millainen pojanrehvana vääntäytyy kuskipukille. Entiseen aikaan olivatkin kievarit usein kymmeniä vuosia samassa talossa, jopa jotkut olivat kuin itseoikeutettuja matkustavaisten majoittajia ja kyytimiehiä.

Kymmeniä Peräpohjan miehiä saapui silloin Kuopion markkinoille kauppoja tekemään. Saman puolen miehet asustelivat aina samassa kaupunkikortteerissa — kainuunkyläläiset majailivat tavallisesti Kaivopuiston pohjoispuolella »isvosikka» Pekkarisella, »möljän» kohdalla, lähellä »hevosplassia».

Perille päästyä piti »härkäpoikain», ensikertaisten Savon kävijäin, tarjota vanhoille markkinatovereilleen »härkäisiä»: hyvät kahvit ja viinaryypyt joka miehelle.

Tarpeellista olikin, että »hevosplassi» oli lähimailla. Sillä torniolaisten tärkeimpänä asiana oli hyvien hevosien ostaminen. Monet isännät hankkivat kolme, neljäkin ajokasta rekineen, kaikkineen, saaden toisinaan maksaa kolmin, neljin sadoin vankasta savolaisesta taikka karjalaisesta kuormankiskojasta. Kymmeniä hevosia karttui asuntotalon pihamaalle, joskus komeita kiljuvia oriitakin joukossa.

Sitten ostettiin muuta tavaraa hevoskuormat täyteen. Tärkeimpiä ostoksia oli »Sauvon hursti», paksu karkea vaate, jota »sauvalaiset» kutoivat hamppulangoista. Pieksämäkeläiset kaupanmiehet, Putkonen ja Purasen Asarias, olivat torniolaisia varten ajaneet sitä kauppatorille suuret kasat, ja heidän varastojensa ympärillä sitten Pohjan miehet koko joukolla häärivät. Kyynärä maksoi 40 penniä, ja tuhansin kyynärin sai pieksämäkeläinen mitata hurstiaan samalle ostajalle. Anuntin Pekkakin kerran mitautti hurstia 4000 kyynärää, saaden siitä pari, kolme pitkänmatkan kuormaa. Sillä tuhatkyynäräinen hurstilatomus painoi 40 leiviskää. — Pellavavaatettakin, Savon »palttinaa», saatiin joukkoon joku määrä.

Hamput ja pellavat olivat myös hyvin haluttua tavaraa, sillä Peräpohjassa ei pellavaa viljelty, eikä hamppuakaan kuin siellä täällä nimeksi. Niitä kyllä Vienan miehet ja savolaiset toivat toisinaan Tornioon sekä Alkkulan ja Kolarinkin markkinoille, mutta heidän tuomisensa eivät riittäneet kaikille, vaan Peräpohjan miesten täytyi itse hankkia lisää. Kuopion torille tuotiin hamppua koko Savosta, Karjalasta ja Venäjältäkin, hämäläisten pitäessä huolta pellavasta. Toivat Hämeen miehet kyllä hamppuakin, längelmäkeläinen Vialan Jussikin nähtiin joka markkinoilla suurine hamppukuormineen. Jussin vihreitä »Längelmäen hamppuja» Anuntin Pekka kerran latoi rekeensä 30 leiviskää, maksaen kymmenen markkaa leiviskästä.

Tarpeellisia ostoksia olivat tupakatkin. Venäjänlehtiä saatiin ryssiltä, ja maalaismiehet myivät omanpellon kasvuja, »sauvonlehtiä», joita myös sanottiin »pitkiksilehiksi» ja »risulehiksi». Viiden naulan ja leiviskänkin kimppuihin olivat savolaiset sitoneet tupakkansa, ja leivisköittäin latoivat Pohjan miehet niitä kuormiinsa. Monet taas täyttivät hurstipakkojen jättämän tilan taliostoksilla.

Paljon kysyttyjä olivat vielä Savon villat. Leiviskämäärin Tornion miehet tukkivat niitäkin säkkeihinsä ja maksoivat 24—40 markkaa leiviskästä.

Ahkerina saivat miehet hääriä koko markkina-ajan, tinkien, mitaten ja maksaen, ennenkuin kaikki kuormat oli saatu täysiksi. Piti milloin hypätä hevosplassille kauppoja tekemään, milloin kaapaista kauppatorille hampun ja hurstin hintoja tinkimään, välissä taas savolaisäijän kanssa kinastella tupakkaleivisköistä. Ei aina ennätetty kunnollisesti istahtaa edes eväsarkun ääressä, lipeäkielisiltä torimuijilta vain kiireessä ryypättiin kahvikuppi, johon taskupullosta lisättiin lämmikettä taikka ostettiin ryssiltä purtavaksi »sirapin kanssa tehtyjä nisuja». Suurta kiusaa tuotti, varsinkin härkäpojalle savolaisten outo puheenlaatu. Sillä jos Savon miehet eivät tahallaan viisastelleet, he kuitenkin niin merkillisesti »kiäntivät ja viäntivät» kielensä ja leukansa, ettei siitä selvää ja suoraa torniolaista päästelevä pohjalainen tahtonut äkikseltä ymmärtää mitään. Ja kun lisäksi Savossa monet »parseelitkin» sanottiin eri nimillä — kiulu oli Savossa »kappo», ämpäri »sanko», navettä »läävä» — tuli asia yhä sotkuisemmaksi. Eivätkä »täyvet sauvalaisetkaan» taas puolestaan tahtoneet ymmärtää Pohjan miestä. »Mittee työ tolkuitatta?» saattoi savolainen hevosmies tokaista torniolaiselle ostajalle, ja silloin molemmat jäivät sanattomina töllöttämään. Vaikka Tornion mies mieli kyllä kivahtaa:

— Itte sie tolkutat! Mutta mie en tolkuta enkä talkuta, vaan puhun suorhan niinkun pruukathan.

Viimein saivat Tornion miehet kääntää kuormansa kotia kohden ja lähteä painumaan päin pohjoisia maita. Pitkät hevosraidot toinen toisensa jälkeen jutivat kaupungista Kallaveden jäälle ja sitten edelleen kohti sydänmaita. Monella isännällä oli hoidettavinaan kolme, neljäkin suurta tavarakuormaa, kun talvisia teitä hiljalleen ajaa kihnuteltiin.

Nyt ei matka edistynytkään niin nopeasti kuin pohjoisesta alas tultaessa; vain viisi, kuusi penikulmaa ajettiin päivänmittaan, ja sitten taas pysähdyttiin yösydämeksi levähtämään johonkuhun tuttuun taloon. Oli pitkin matkanvartta vakituisia »syöttötaloja», tienkävijäin jo vanhastaan valitsemia, sopivia pysähdys- ja hengähtämispaikkoja, joihin jokainen matkamies suisti hevosensa. Sellaisen talon kyllä ensikertalainenkin tunsi: sen kartanolle veti kahta puolta leveä kovaksi tallattu tanner, ja pihamaa oli kokonaan heinärikkojen vallassa sekä kaivonympäristö vahvassa jääiljanteessa. Ja melkein aina seisoi talon pihamaalla valjaista riisuttuja, loimiselkäisiä hevo-

sia kuormansa ääressä apetta rouskuttelemassa. Talon portaat ja porstua olivat suvi-ilmoilla aina märkinä ja pakkasella paksussa lumessa, pirtti oli täynnä tupakansavua ja penkinvieruslattia oli reunustettu lukemattomilla tupakkasyljillä. Työttömiä miehiä istui taikka loikoi pirtinpenkillä, taikka istui niitä pöydän ääressä matkaviinoja maistellen. Sellaisen talon pihalle voi kyllä ohjata kuormansa, vaikkapa keskellä yötäkin, saattoi astua lukitsemattomista ovista pirttiin ja olla kuin kotonaan. Parhaana liikeaikana oli syöttötalojen pirtinlattia öisin laskettu täyteen vieri vieressä loikovaa matkalaista. Eikä tällaisessa kaiken maailman matkamiesten talossa juuri koskaan ollut rauhaa, vaan elettiin siinä kaiket päivät, jopa yötkin alituisessa tulossa ja menossa. Kun toiset tienkävijät nälkäisinä aukoivat eväsarkkujaan ruvetakseen suurustamaan, niin toiset jo kylläisinä röyhtäillen työntelivät eväitään arkkuun ja pyyhkivät voista puukonterää lapikkaiden nahkavarsiin; kun toiset matkalaiset karauttivat kuormineen portista maantielle, niin jo vastaiselta puolelta toisia tulla tomautti pihaan.

Olisipa luullut talonväen tuskastuvan tällaiseen alituiseen rauhattomaan matkamiesmenoon. Mutta tyytyväisenä talo vain kaikki kärsi, kohdellen matkamiehiä miltei kuin vieraissa kävijöitä, melkeinpä sukulaisina pitäen niitä, jotka olivat useamman kerran käyneet talossa levähtämässä. Monessa talossa tuotiin matkamiesten yösijoiksi olkia lattialle, annettiinpa vielä raanujakin peitteiksi. Ja vähällä maksulla sai talosta ostaa, mitä matkalainen vain tarvitsi: ruokaa ja kahvia sekä hevoselle heiniä. Pyhännän isossa Leiviskässäkin, joka oli enimmin käytettyjä syöttötaloja, paksu emäntä istuskeli pöydän päässä ja heti tiedusteli: »Mittee vierahille kuuluu?» Ja kun matkamiehet kysyivät emännältä mitä tahansa syötävää ostaakseen, vastasi paksu eukko: »Soa kaiketi!» Olihan »Sauvonmaassa» ruokaa, »sielhän se leipäperä oli.»

Mutta komean ja siistin Tornionlaakson miehelle oli merkillisimpiä Savon kummia, kun hevonenkin vietiin pirttiin. Sellaisenkin kohteliaisuuden maantien matkalainen sai toisinaan savolaistalossa osakseen. Niin tehtiin Lassilan majatalossa. Kun matkamiehet ajoivat pihaan ja riisuivat hevosensa syömään, saapui siihen isäntä sanoen:

— Viijään hevoset pirttiin!

— Mitä te puhutte? hevosmiehet kummastelivat.

Mutta talon pirtin ovinurkassa oli suuri vesiamme ynnä aperuuhi, ja siinä saivat miehet viiden pennin maksusta juottaa hevosensa sekä ruuhesta apattaa, omilla eväillään kyllä. Kerran taas Heikkilän Pekka ajoi iltahiljaisella Iisalmen Korolaan pihan ollessa jo aivan täynnä matkamiesten rekiä ja hevosia:

— Eipä taija tähän talhon enää sopia, kun on niin paljon jo muita reisumiehiä, Pekka arveli. Mutta portailla seisova isäntä huusi:

— Tuokee hevonen pirttiin!

Tämä oli vanhankansan hyvää vieraanvaraisuutta ja tavallista matkamiehen kohtelua, jota entisaikaan osoitettiin kaikille muille maantien matkaajille paitsi mustalaisille. Sydänmaan asukas ymmärsi, että »eihän tien päällä kulkija voi kotia mukanaan kuljettaa», ja siksi se antoi auliisti kotinsa »tien päällä» kävijän käytettäväksi. Vanhankansan toivomuksena olikin: »Anna, Jumala, vieras ja vierhan vara!» Matkamies taas puolestaan toi vaihtelua erämaan yksitoikkoiseen elämään sekä saatteli viestejä muusta maailmasta. Maantien taivaltajat olivatkin tavallaan entisajan »aviisuja». Tuotti matkamiesten käynti talolle vähän aineellistakin hyötyä. Viisiä pennejä keräytyi emännän taskuun kahvikupeista, kymmenpennisiä ja 25-pennisiä piimä- ja maitokannuista sekä viilipytyistä leipineen ja voineen. Isäntä taas sai kukkaronsa helisemään heinäleiviskoillään ja

Heikkilän Pekka hevosineen. Karungin Kukkola.

apeannoksillaan, ja kaupungista palaavilta matkamiehiltä hän tavallisesti sai myös hyvät »kaupungintuliaisryypyt». Kuparilantteja ja pikkuhopeoita rahat kyllä vain olivat, mutta entiseen aikaan ne olivat sydänmaiden hopeaa ja kultaa. Ja talvenmittaan kokoontui niitä talon kaappiin hyvät kasat.

Rauhassa ja huoletta saatiin silloin tehdä taivalta, milloin istuskellen kuormalla, milloin taas kuorman perässä astua karskutellen sekä omiksi lämpimikseen että kuorman kevennykseksi. Purasen Efraim-ukkokin tallusteli kuorman jäljessä Kuopiosta saakka, niin että vasta Turtolan Piippolan törmässä väylälle laskettaessa hyppäsi kannoille. Pakkasen ahdistellessa otettiin lämmitysryypyt, ja kun päästiin aavojen Liminganniittyjen ylitse, Kempeleen ylipäähän, nakattiin hyvät ryypyt. Väliin yötä myötenkin ajaa kihnuteltiin pitkät sydänmaan selkoset, eikä nähty sen kummempaa. Tavarakuormat jätettiin vartioimatta yökaudeksi pihamaalle, eikä niitä juuri koskaan vieras käynyt kopeloimaan. Puukko oli matkamiehen ainoa ase, ja sitäkin tarvittiin vain eväsvoin ja eväslihan leikkaamiseen sekä rikkoutuneiden valjaiden korjaamiseen. Päivättömästä pohjoisesta tulleiden miesten tavarat olivat sitäpaitsi vielä eri suojeluksessa. Sillä mikäpä sen tiesi, millaisilla noitakeinoilla Lapin äijät olivat varanneet kuormansa varkailta ja kosketuksilta. Olihan monesti kuultu, kuinka heidän tavaroitaan kopeloimaan käynyt varas oli tarttunut kiinni reen viereen, niin ettei ollut päässyt liikahtamaankaan, ennenkuin vasta aamulla, kun kuorman omistaja oli tullut ja antanut varkaalle sellaisen vastasuullisen, että oli veri purskahtanut. Hevoskaupoissakin varasivat savolaiset Tornion äijiä. Myydessään heille ajokkaansa päästivät Savon ukot heti hevosen häntäsolmun auki, eivätkä koskaan, rahastakaan, luovuttaneet ostajalle hevosenlointa, ei vanhaa resuakaan.

Mutta silloin, kun suurrosvo Perttunen parhaillaan liikuskeli Oulun ja Raahen tienoilla ja niiden takaisilla sydänmailla, matkamiehiä toisinaan kammotti. Savonkävijätkin liittyivät silloin suuriin joukkoihin ja varoivat joutumasta pimeän aikana pitkille talottomille taipaleille. Varasivatpa jotkut turkkinsa taskuun panostetun pistooliräikän. Pelkoa herätti myöskin toinen suurrosvo, Iso-Karppinen, joka vankilasta karkuun päässeenä piileskeli takamaiden metsissä. Karppisen kyllä pian koppasi kiinni temmekseläinen ruotusotamies Runtikka, väkevä mies hänkin, köysitti saaliinsa ja toi

Ouluun. Mutta Perttunen oli pitkät ajat koko Oulun seudun kauhuna.

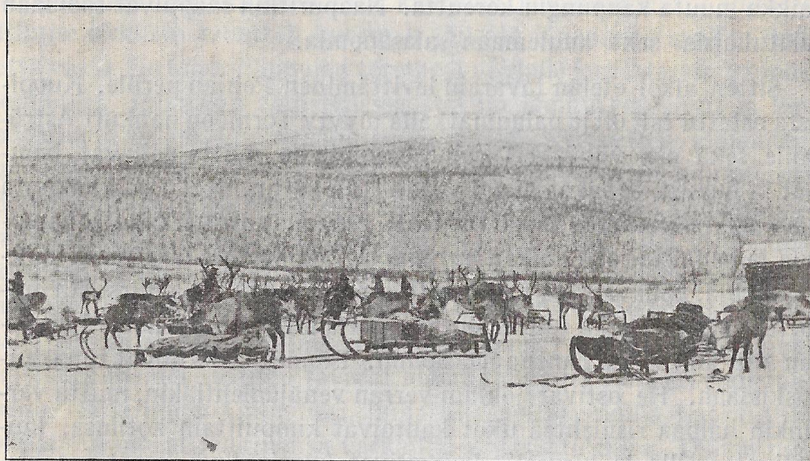
Nelisen viikkoa kesti Savonretki. Tammikuun lopulla taikka helmikuun alkupäivinä ajaa karskautettiin kotipihalle ylt'yleensä huurteessa niin miehet kuin kuormat ja hevosetkin. Kotona olikin kaukamatkalaisia jo useana päivänä odotettu. Kirkkaita lasipalloja saivat lapset tuliaisiksi, ja emäntä hyötyi huivin, kahvikuppeja taikka muuta kaupungin koreutta. Naapuritkin saapuivat saamaan »alatuliaisia» sekä kuulemaan »alasanomia.»

Sitten alkoi etelän tavarain levittäminen Pohjan perille. Kuopiosta ostettu tali oli jo paluumatkalla myyty Tornioon nahkuri Åströmille sekä osa villoista Tornion kauppiaille, mutta pellavat, hamput ja hurstit, tupakat ja voi vedätettiin kotiin. Koko paikkakunta kävi heti noutamassa Savon tavaraa. Emännät ostivat villoja, hamppua ja pellavaa sekä hiukan hurstiakin. Hampuista kehrättiin verkkolankoja, pellavaisista valmistettiin paitakankaita ja hurstista ommeltiin säkkejä sekä suuria louteita, joita levitettiin pelloille lyhteitten alle, kun viljaa pantiin haasioihin. Isännät taas tulivat tupakantuskissaan. He ostivat jonkun verran venäjänlehtiäkin, mutta varsinkin halpaa risulehteä ukot kantoivat kimpuittain kotiinsa, kuivasivat orsilla ja kirveellä hakkasivat kuusipölkyn koperossa hienoksi piipputupakaksi. Sitten

»Sauvonmaan hakkua,
isonpiipun pakkua,
sitä sopi ällöttää.»

Mutta voi ja enin osa Savon hurstia joutuivat vielä jatkamaan pitkää matkaansa. Muoniolaiset kauppiaat, Joensuun Freetrikki poikineen, Reginan Aaprami, Sieppijärven Filppa sekä muutkin ruijankävijät tiesivät kyllä, milloin savonkävijät koteutuvat. He tulivat pororaitoineen ja ostivat kaiken etelästä tuodun voin ja hurstin. Voin olivat torniolaiset valmiiksi pakanneet kymmenen leiviskän astioihin, suippopäisiin, leveäpohjaisiin »lapintynnyreihin», — etelästä he toivat voin vaatteella peitetyissä pärekoreissa, — ja 13—14 markkaa sai muoniolainen maksaa leiviskästä. Voikauppias oli itse siitä maksanut 10—12 markkaa sekä tynnyrien tekijälle »markka-

puolitoista» kappaleelta. Pieksämäkeläisestä hurstista pudistettiin Muonion mieheltä 50—52 penniä kyynärästä. Sitten pyöräytti ruijankävijä voitynnyrin aina poroahkioon taikka nuoritti siihen 250 kyynärää hurstia ja lähti jutamaan Lappiinsa, juti yli tunturien Ruijaan, Alattion kevätmarkkinoille. Muonioon olivat jo Enontekiön ja Koutokeinon lappalaiset saapuneet vastaan, ja he taas sälyttivät kauppiaiden ympäri maakuntaa kokoamat tavarat raitoonsa ja ve-

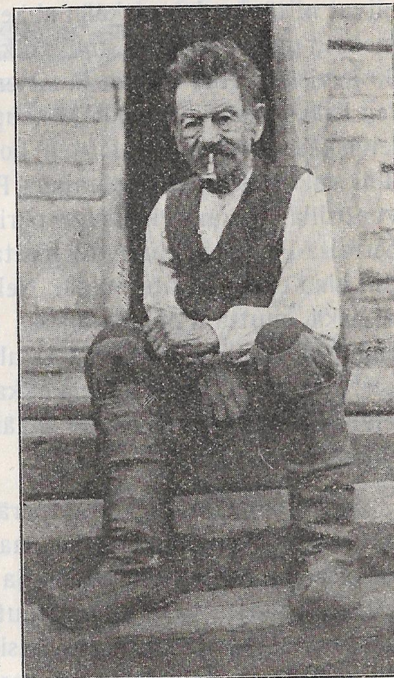
Matkalla Jäämeren rannan markkinakentille. *Valok. J. Ahola.*

tivät ne rahtikuormina Jäämeren rannalle. Täällä Suomen emäntien voi joutui vuorostaan 15—16 markan hinnasta Alattion kauppiaille Jäämeren laivoihin lastattavaksi ja vietäväksi yhä kaukaisemmille maailman markkinoille. Putkosen ja Purasen Asariaan hurstin ostivat tuntureita kiertävät porolappalaiset kesäkotiensa louteiksi, katevaatteiksi.

Kemijokivarren Savon tuomisia taas kävivät persomassa Kittilän ja Sodankylän kauppasaksat. Kittilän kauppurien »pääsankareita» olivat Hanhi-Matti ja Kari-Sammu, Sodankylässä taas Saukosken Kaapreli. Nämä suurpomot usein ostivat Savon voit ja hurstit ja ajattivat ne Alattioon taikka Vesisaareen. Pikkumiehetkin, Kosken Jussa ja Törmäsen Mikko Kittilästä, Aution Akseli Sodankylästä, jopa Kraatari-Mattikin Sallasta, yrittelivät myöskin valvoa

etujaan ja ennättivät joskus suurkauppiasten edelle. Ruijaan hekin vedättivät ostoksiansa.

Mutta Savon hevoset myytiin melkein järjestään Ruotsiin ja saatiin voittoa noin 50—100 markkaa ajokkaasta. Varsinkin Saksan—Ranskan sodan aikoina 1870 oli hevosten menekki tavaton. Ruotsalaiset ostivat niitä niin paljon kuin Tornion miehet vain ennättivät hankkia, maksoivat hyvät rahat ja saivat itse vielä paremmat saksalaisilta. Silloin Tornion laaksolaiset sitä ahkeramminn tekivät retkiä etelään, toivat hevosta jos muutakin tavaraa ja saattelivat heti joen yli Ruotsiin. Vapaasti saikin silloin viedä rajan ylitse mitä maalaistavaraa tahansa ja pitää voitot hyvinään. »Voittoja» saivat savonkävijätkin. Ei Kuopion markkinamatkakaan tullut kovin kalliiksi, n. 125—150 markkaa kaikkineen. Ja siihen oli laskettu menomatkan majatalokyyti, olo Kuopiossa sekä paluumatkalla kolmen, neljän hevosen ruokkiminen, ynnä omat syömiset ja juomiset. Voittoa, taikka oikeammin kuljetuspalkkaa, saatiin kolmesta, neljästä hevosesta yhteensä pari-, kolmesataa markkaa, hurstikaupoista kolme-, neljäsataa, voista parisataa sekä villoista, hampuista — hampuista saatiin »pari markkaa leiviskältä myynnin ja oston väliä» — ja tupakoista muutama satanen. Siis koko kaupparetken tuloksena tuhatkunta ja toisakin tuhatta markkaa, joka siihen aikaan oli jo hyvä raha.

Anuntin Pekka. Ylitornion Kainuunkylä.

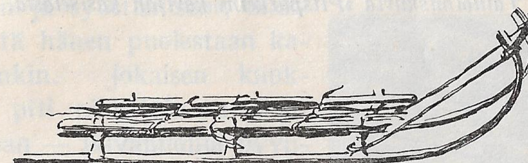
Monet kerrat kävivät Peräpohjan kauppasaksat myöskin Iisalmen ja Kajaanin markkinoilla. Ja samoilla asioilla: hevosia ostettiin ja niille kuormat täyteen maalaistavaraa. Läheisemmillä Oulun ja »Praahean» markkinakentillä nähtiin niinikään aina Pohjan-

perän ylpeitä miehiä, ja »hevosplassi» oli täälläkin heidän tärkein liikkumisalansa.

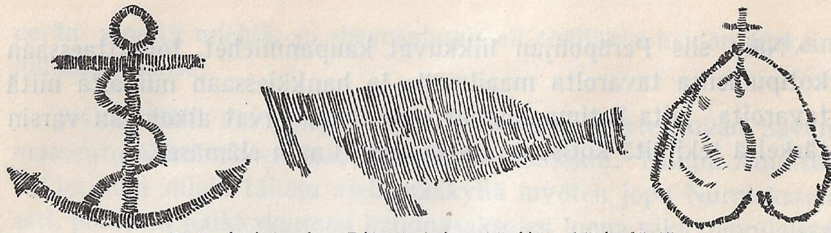
Joskus lähti Peräpohjan ukko hevosineen kiertelemään Savon maaseutujakin, tehden ostoksia milloin missäkin. Niinpä Anuntin Pekka aina silloin tällöin ajeli maakyliä myöten jopa Nurmekseen asti, poiketen paikkakunnan kauppasaksojen luona sekä pappiloissa ja muissa isoissa paikoissa. Varsinkin pappilat olivat syksytalvesta hyvin runsaasti voilla ja villoilla siunattuja — seurakuntalaiset kun olivat niitä vuoden pitkään ahkerasti kantaneet paimenilleen. Nurmeksen papin, Pfalerin, rouvan kanssa Pekka kävi kerran tekemässä 30 leiviskän villakaupan ja sitten palatessaan, monien pikku ostosten lisäksi, sai Kiuruvedeltä kauppias »Kärströmiltä» saaliikseen 24 leiviskää. Iisalmen Paloisten hovin kuulun suurrikkaan »Näälmannin» vakinaisena villanostajana Pekka oli pitkät ajat, käyden jokavuotisilla »virkamatkoillaan» perimässä sieltä villaosansa. Paloisten herralta Pekka saikin hyviä puhtaita villoja, sillä talon lampaat pestiin aina ennen keritsemistä. Neljäkolmatta markkaa ne maksoivat leiviskä, mutta Pohjanpuolessa sai niistä pari markkaa naulasta, jopa Ruotsin Kainuussa ja Luulajassa puolitoista kruunua. Voita karttui samoilla matkoilla Pekka-ukon kuormiin toisinaan satakin leiviskää, lisäksi vielä joku määrä hamppua, hurstia ja Savon tupakkaa.

Monet etelänretket ehti peräpohjalainen tehdä talvenmittaan, monet pyryt ja pakkaset kokea matkoillaan sekä viettää ikävän yönsä toisessa jos toisessakin syöttö- ja majatalossa, väliin synkällä selkosellakin talvista tietä ajaa ratuuttaen. Ikäviä talottomia taipaleita kitkutellessaan ja pakkasen käsissä palellessaan ukot tekivät monet päätökset, etteivät enää kertaakaan lähde maailmankiertolaisiksi, ei mistään rahasta. Mutta kun päästiin kotiin ja saatiin tuomiset hyvästi kaupatuiksi, unohtuivat matkan ikävyydet. Ja kun sitten taas tuli lähdön aika, veti vanha veri ukon uudestaan maantielle. Kolmisenkymmentä kertaa on Anuntin Pekkakin ajellut Savon seutuja, ostanut Savon miehiltä monet kymmenet hyvät hevoset, vedättänyt kotiseutunsa ja Lapin tarpeiksi satoja leivisköitä voita, villoja, hamppua ja tupakkaa sekä toimittanut monia tuhansia kyynäriä Savon hurstia tunturilappalaisten kotaverhoiksi.

Näin siis Peräpohjan liikkuvat kaupanmiehet, toimittaessaan kotipuolensa tavaroita maailmalle ja hankkiessaan muualta niitä tavaroita, joita kotimaakunnasta puuttui, olivat aikoinaan varsin tärkeitä tekijöitä kotiseutunsa ja koko Lapin elämässä.

Poronkelkka Kittilästä.

Tatuoimiskuvia »Pitspärkein» kävijän käsiselästä.

Ruijanrannan Kalaretket

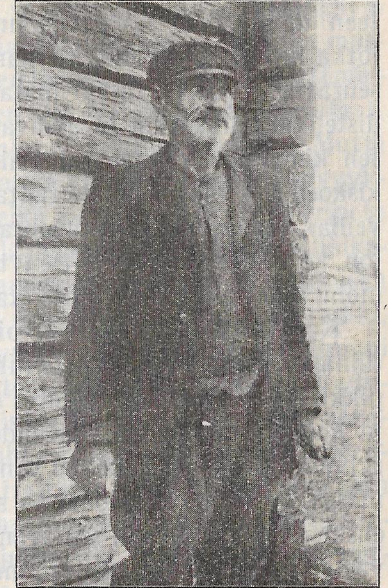
Ruija oli entisten peräpohjalaisten ja Lapin asukasten tärkeä ansiomaa. Siellä, mahtavien lumiläikkäisten Ruijantunturien takana, oli hyinen Jäämeri, Pohjolan kala-aitta, miesten syöjä summa seutu.

Vielä miespolvi takaperin, nykyisten vanhojen nuoruuden aikoina, oli Ruijankäynti vanhassa vauhdissaan. Silloin melkein koko miespuolinen Lappi ja Peräpohjola aina Oulun seutuja myöten oli liikkeellä Jäämerta kohden. Kymmenluvuin, satamäärin oli kalamiestä matkalla. Suurimmat joukot lähtivät retkelle Inarista, Sodankylästä ja Kittilästä, mutta paljon meni myöskin Kemijärveltä, Rovaniemeltä, Kuolajärveltä ja Kuusamosta sekä Tornion ja Kemin tienoilta; useita oli antautunut taipaleelle Oulunkin seuduilta, Haukiputaalta, Iistä ja Kiimingistä, ja olipa joukkoon eksynyt joku Suupohjan poikakin.

Ruijanmeren suunnattomat kalansaaliit houkuttelivat miestä matkaan, vetipä sinne isiltä peritty verikin, ja satoja vuosia käydyt kulkusuunnat ohjasivat matkaa. Sillä pohjanperäläisten kansainvaellus oli aina käynyt kohti Jäämerta; pitkin jokivarsia oli noustu järviseudulta toiselle, taivallettu poikki selkosten ja kiivetty yli tunturienkin. Ruijanmerellä oli jo ennenkin, vanhoina aikoina, saatu

pyydössä ja juksaamisessa, kun vain yhdellä veneellä kolme miestä oli työskentelemässä, ottivat neuvot neljännen osan, joten siinäkin vene nuskoineen laskettiin mieheksi.

Ahkerasti kun osamiehet kävivät pyydössä ja pohjaton meri antoi hyvän saaliin, pääsivät he toisinaan hyvinkin runsaille palkoille. Höösmanni sai vielä lisäksi kalaisännältä vapaan asunnon sekä »friin polttamisen ja syöttämisen», maksoipa isäntä hänen puolestaan kalastusveronkin. Jokaisen kuokkavieraan piti nimittäin kalastusoikeudestaan — ikivanhoilla pyyntivesillään — suorittaa kulloinkin määrätty vero, parikin peesiä kalastuskaudelta. Toimekkaat ja reippaat Suomen miehet tottuivat monesti piankin merielämään, niin että pääsivät otringin ohjaajaksi, vetelemään höösmannin parempia palkkoja. Niinpä Kittilän Kelontekemän liukas mies, Johan Aapraham Koskamakin, pari kesää kipparina kokeiltuaan, korotettiin jo kolmantena höösmanniksi, ja herrana hän sitten monet kesät komenteli kalanpyyntivenettä Ruijanmerellä. »Jans-Päkiksi» ruijalaiset häntä nimittivät, ja se merkitsee ruijankielellä samaa kuin Johan Aapraham Koskama suomenpuheessa. Ruijankieli on näet aivan toisenlaista kuin selvä suomi. Se haisee niin paljon ruotsille, että se käy melkein yhteen ruotsin kanssa, vaikkei aivan samanlaista olekaan. Höösmannina komenteli Ruotinmaan Iiskokin Jolma-ukon otrinkia, Turtolan miehen, Puskan Jussan, ja Revolahen Junnun ollessa kippareina. Jolma oli Pellosta tullut Vesisaaren suomalainen kalamies, joka omisti hämpöörin, otringin ja kolme soutuvenettä.

Johan Aapraham Koskama. Kittilän Kelontekemä.

Naiset taas, kalamiesten emännät, sekä muut mukana tulleet, häärivät miesten ruoanlaittajina ja hankkivat sivutoiminaan ansiota kalakoukkujen syöttäjinä. Muutamat kalastajaeukot olivat niin

toimekkaita, että laittoivat oikein oman ruokalan, jossa kokonaiset kalastajajoukot voivat käydä suurustamassa.

Turska sukulaisineen oli Ruijanmeren parhaana vedenviljana, ja sitä kaikkein enimmin pyydettiin. Se oli meripellon ruis, ja näiden summien seutujen »leipä, liha ja kala». Maaliskuun lopulla ja huhtikuussa ilmestyi kevätturska, »lotaturska», suunnattomina parvina Ruijaan ja Ryssänrannalle. Turskan tulosta toivat jo etukäteen tietoa vielä tavattomammat lotaparvet, pienet villakuoreet, jotka kovalla porinalla, taivaan täyttävien, kirkuvien lokkiparvien seuraamina pakkautuivat matalikoille ja rantaseutuihin. Lotaa ahdistelivat turskatkin ja ajelivat edellään, ja maalta käsin syöksyi sen kimppuun kolmas vainolainen: kalamiehet tulivat nuottineen, kiskoen sitä venelastittain rantaan, pyysivätpä sitä lipoillakin, »hooveilla», veneestä käsin ammentaen, ja sitä saatiin vaikka kuinka paljon. Lotaa käytettiin sitten turskanpyynnissä »syöttäkalana» samoin kuin toistakin pientä kalaa, »syöttäsilliä».

Kevätturskaa pyydettiin pitkällä, yli parivirstaisella rihmalla, »liinalla», jossa oli koukkuja tuhatmäärin ja joka koukussa syöttinä pikku lota. Rihma oli laskettu »pookeihin», sata syltä aina pookassa ja koukku joka sylellä. Kahdet pookat, viisitoista kummassakin ryhmässä, tarvitsi jokainen venekunta: toiset olivat meressä pyytämässä, toiset pyytöhuoneessa syötettävinä. Kalamiehet eivät itse ehtineet syöttää, vaan sen työn tekivät akat ja lapset taikka varta vasten palkatut piiat, saaden maksua viisi, kuusi peesiä koko pookaryhmältä. Sitten tuhatsurmainen liina laskettiin miehissä turskien valtakuntaan matalikoille ja merenkareille. Maamerkillä heitetty »tupuli» risteineen jäi vain veden pinnalla kelluen osoittamaan pyytöpaikkaa. Aamulla laskettiin rihmat, illalla käytiin nostamassa, ja hyvin sattuessa saatiin satainen saalis, monesti tuhatmääräinenkin. Mutta kokosivat tuhantiset koukut paljon muutakin vedenviljaa, nostaen milloin »mathenmallista» hyysää, milloin isoa punalihaista ruijanahventa. Monesti kohosi koukussa komea pallaskin, miehen mittainen Jäämeren kampela, joka joskus saattoi painaa kolme, neljäkin viekoa, ja oli niin makealihainen, että merestä ei nostettu sen parempaa keittokalaa. Suolakalanakin vain lohi ja muikku menivät sen edelle. Saatiin kaikenlaista muutakin merenkummaa. Väliin puuttui väkäkoukkuihin tainarikin, suuri ja vihainen, piikkiselkäinen elukka, jolla oli pää ja torahampaat kuin koiralla, jopa hiukan kuonoakin, mutta muu ruumis kuin mateella ja nahka korea kuin käärmeellä. Vaikka tainari oli niin vihollisennäköinen, oli se silti hyvin »rasvallinen» kala, mutta ei kuitenkaan kelvannut syötäväksi muille kuin ryssille ja lappalaisille. Ryssät niitä ostivat kymmenestä äyristä kappaleen, nylkivät ja söivät suurena herkkuna. Nousi aalloista joskus kolonnäköinen merikissa, hiukan paltaanmallinen, kissapäinen, partaturpainen kalakummitus, jonka selkäkin oli niin kova, että »krapisi kun veittellä krappas». Se oli niin ruma, ettei sitä syönyt ryssäkään. Toisinaan taas tarttui kiinni hyljekin, kohoten mustasta syvyydestä kuin karvaturkkinen lapinäijä, niin että pyytömiehet monesti ihan säikähtivät, luullen itse Vetehisen olevan pelissä, ennenkuin vasta huomasivat: »Se onkin vain liha eikä kala.» Mutta kun joskus holkeri hotaisi väkäraudan ja vääntäytyi meren syvyyksistä esiin, niin silloin ei tullut liha eikä kala, vaan oli itse meripeto pelissä. Holkeri oli kamalan suuri Jäämeren hai, jonka pieni jälkeläinen turskia ajellessaan tarttui kalamiehen koukkuun. Tämä laiska merenvönkäle nousi ylös tönkkänä kuin miehen mittainen tukki, pyörien ja kapaloiden ympärilleen kymmeniä syliä liinaa. Jos isompi peto sattui koukkuun, vei se liinat tekemättömiin, niin ettei löytynyt edes tupuliakaan. Mutta oikein isäpeto oli hirveä kymmenmetrinenkin pirulainen, joka saattoi leveihin leukoihinsa hotaista vedenvaraan joutuneen venemiehenkin. Holkeria pyydettiin erikseenkin jo helmikuussa Holkeripankilla, joka oli Varanginvuonon suusta suoraan itään. Suurilla koukuilla sitä juksattiin, mutta hirviöstä otettiin vain iso rasvainen maksa, josta keitettiin öljyä.

Kevätturskaa pyydettiin, paitsi monikoukkuisilla liinoilla, myöskin »hansnöörillä juksaamalla». Siinä oli vain yksi koukku raskaine painoineen, lota taikka vain kalannahkaa syöttinä. Veneestä käsin laskettiin koukku turskaparveen ja heti saatiin vetäistä kala ylös. Muutamassa tunnissa juksasivat miehet venelastin. Honningsvookissa kolme Juukean miestä kerran juksasi niin paljon kaloja, että vene upposi ja miehet hukkuivat.

Kevätturskan jälkeen, touko- ja kesäkuulla, tuli rannikoille sen sukulainen, komea saita. Sekin tuli tavattomissa parvissa ajellen lotaa, ja toisinaan se »ui aivan veen pinnassa, silloin kuin hän uipi veen pinnassa». Silloin se suurella pyrinällä ajeli »kriiliä», joka liikkui pitkin pintavesiä. Kriiliä, jotka ovat samoja olioita kuin järvien »möyriäiset», oli isompia ja pienempiä; isommat olivat melkein kuin

russakoita, pienemmät taas kuin mannaryynejä. Kriiliä ahmi saita itsensä täyteen, niin että maha oli pöhöllään kuin ison kalan niel-leellä hauella. Mutta kriili pelkäsi päiväpaistetta, tullen pinnalle vain auringon ollessa alhaalla taikka taivaan täydessä pilvessä. Ja saita seurasi syötäväänsä. Siksi saitaa voitiinkin pyytää ainoastaan täysipilvisenä päivänä taikka auringon ollessa pohjoisen puolessa. Saitaa kalastettiin nelikulmaisella nuotalla, joka oli »neliskanttinen kuin villahuivi». Nuotta laskettiin veneistä matalikolle, kiskottiin ylös ja saatiin satoja, tuhansiakin. Isossa-Krunnissa kerran nostettiin kuusituhatta yhdellä vetäisyllä.

Monesti nähtiin mahtavan valaankin meressä myllertelevän, komeita vesisuihkuja pärskytellen. Siihen aikaan olikin Ruijanmeressä »valhaija paljon ja jos minkälaisia», sellaisiakin suuria hirviöitä kuin trollivalas, joka oli »ainaski kolmeakymmentä syltää pitkä». Eikä ollut mitätön saitavalaskaan, vaikka se olikin trollia pienempi, ja oli »niinkun naarahampi va!as», kun taas trolli oli »koirahampi». Myllerteli aavoilla ulapoilla kolmaskin valas, pohjattomien syvyyksien suunnaton hirviö, joka oli niin vanha, että suuri kivikari oli kasvanut hartioihin. Tällainen kummitus saattoi joskus kohoutua veden pinnalle kellettelemään ja silloin voi sattua, että kalastajat erehtyivät luulemaan valaan selkää merenkariksi. Lapinäijätkin kerran nousivat oudolle karille, tekivät siihen tulen ja keittivät kaloja. Mutta kun äijät kaatoivat kuuman kalanliemen maahan, tuli heille kiire lähtö, sillä kari rupesikin äkkiä painumaan syvyyteen.

Monta kertaa joutuivat turskanpyytäjät Jäämeren jättiläisten lähimaille, ja niitä oli toisinaan niin paljon, että kalamiesten piti auskarilla veneenlaitoja paukutellen pelotella niitä etemmäksi. Sillä jos ne »veneen kautta» olisivat sattuneet nousemaan ylös, olisi pieni alus lennähtänyt nurin kuin lastu. Eikä vähäpätöisen turskan pyytäjistä ollut Jäämeren suuren jättiläisen ahdistelijoiksi. Mutta siinä toimessa hääri vanha paksu, pitkäpartainen »Höijenin» ukko, jolla Vesisaaressa, saaren länsipäässä, Kaakinnokassa, oli »suuri valastehas ja prännäri, jossa teki rasuaa valaskaloista». »Valaskapteenilla» olikin pyytöönsä »kahenkymmenen vuuen patentti, ettei muut saanhet pyytää». Monesti sattuivat turskamiehet lähimaille, kun Höijenin ukko isoine tamppeineen hääri valaan kimpussa. Laivan kokassa oli kanuuna sekä »tamppu», niinkuin oikein iso amme, ja sen ympärille oli syötetty paksu »trossi», jonka päässä riippui kanuunaan työnnettävä kuula. Toisinaan saatiin nähdä, kun merenkummitus veti äijän tamppia perässään, niin että viheriäinen vaahto vain pärskyi ja laiva »sukalteli», eikä auttanut sekään, että laivan »propälli» pörräsi vastahankaan. »Mutta kun Höijen pärhäytti kanuunalla valhaaseen torpeeton, niinkuin sokkeritopin, niin kyllä vauhti loppui.» Sitten raahattiin saalis prännärin luo Kaakinnokkaan, missä miehet »sapeleilla» ratkoivat rasvapinnan pitkiksi palkeiksi ja »pelistukeilla» kiskoivat ylös. Myötäänsä häärittiin ukon teurastamolla suurien raatojen kimpussa, kelattiin kuuta irti ja keitettiin rasvaksi.

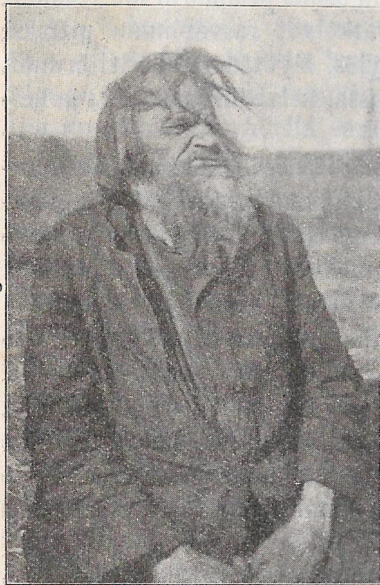
Mutta turskanpyytäjät eivät oikein pitäneet Höijenin äijän hommista. Paitsi että hänen siivoton Kaakinnokkansa levitti koko kaupunkiin kamalaa haisua ja pilasi rantaveden, teki ukko suurta hävitystä Jäämeren valaslaumassa. Kalamiehet taas puolestaan pitivät valaita turskanpyynnin parhaina apulaisina. Valaat ja turskat elivät samoilla eväillä, lotakalalla, ja valaat, meren suursyömärit, ahdistelivat ja ajelivat pikkuruikkuista lotaparkaa ympäri ulapoita, niin että se viimein hätäpäissään pakeni rantapuolien matalikoille, joihin ei isomahainen vihollisrumilas saattanut uida. Mutta turskat, toiset lotakalojen surmat, seurasivat samassa matkassa, tullen matalikoille asti, syöden lotaa ja joutuen lopulta itsekin pyytömiesten syövään suuhun.

Oli suuren rauhattoman meren mustissa salaperäisissä syvyyksissä monia muitakin kummia. Siellä asui itse Vetehinenkin, hoidellen tuhatlukuista vedenkarjaa ja kohoten kalamiesten kauhuksi joskus vedenpinnallekin, milloin minkäkin muotoisena. Toisinaan taas nähtiin merentyttärienkin häilähtelevän pyyntikareilla, ja väliin ne öisin ihanina neitosina ilmestyivät ranta-aittoihin houkuttelemaan unenpöpperöisiä kalastajanuorukaisia sulhasikseen. Merentyttärillä näet on aina tavaton mieliteko saada maanpäällisiä eläjiä miehekseen. Joskus nosti lapintietäjä aalloista merenväkeä avukseen, ja kun toinen tietäjä turvautui kirkkomaan väkeen, tuli eri väkien kesken tavaton yöllinen tappelu, niin että aamulla aidatkin olivat kumossa.

Joskus saatiin nähdä ihmeellinen »kalavalkea»: suuri komea tuli, joka merellä aivan itsekseen liikkui, lentäen pitkin myrskyistä ulappaa kuin mahtava ilta-auringossa hehkuva liinapurje. Jos kalavalkean nähtiin kiitävän ulospäin merelle, itää kohden, ennusti se huonoa

pyyntikesää, mutta jos tulipurje liikkui mereltä maalle käsin, vuonoja kohden, oltiin iloisia ja odotettiin hyviä kalansaaliita.

Mutta kaikkein kamalimpia näkyjä olivat »meriraukat». Suurien myrskyjen ja surkeiden merionnettomuuksien edellä nouseskelivat meriraukat, mereen hukkuneiden vainajien haamut, ylös ja valkeina

Sätkenän Tuomas, entinen Ruijankävija Kittilän Sirkankylästä.

Erkki Feldt, vanha ruijankävijä Turtolan Ruuhijärveltä.

kummituksina vyötäröitä myöten keikkuen aaltojen harjalla näyttäytyivät onnettomille merenkulkijoille. Kamalasti silloin kalamiehet aina säikähtivät, käänsivät katseensa pois, eivätkä uskaltaneet sanaakaan lausua toisilleen. Jos joku tietämätön ihmetteli näkemäänsä, suhahtivat toiset: »Piä suus kiinni! Mitä näet merellä, älä muistele!» Ja mitä kiireimmin ruvettiin heti »haalaamaan» rantaan. Parasta olikin, sillä tuota pikaa, jopa aivan tynkkään tyveneen, laukesikin rossotuuli ja hirmumyrsky, joka tuhosi joukoittain venekuntia.

Sillä vainajat kävivät kutsumassa tovereita synkkään vedenlaiseen asuinmajaansa.

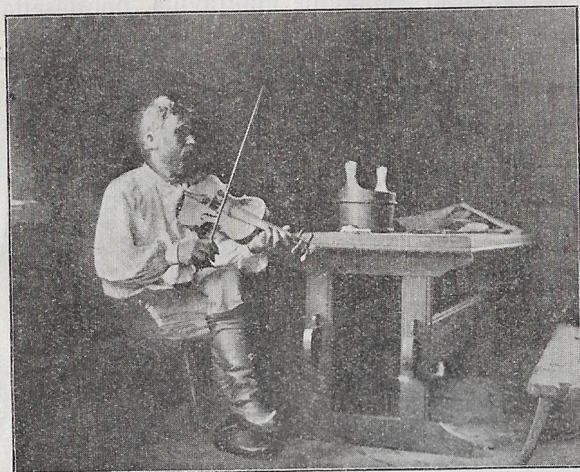
Olikin myrskyä, kun Ruijan meri oikein rupesi meuruamaan. Valtavina vuorina vyöryivät raskaat aallot kalliorantoja vasten, pärskähdellen pilviin asti, kiskoen laivat ja veneet ankkureistaan ja paiskellen palasiksi. Kalamiesten pyydykset merellä menivät myrskyn matkassa, ja monesti katosivat kokonaiset venekunnat ikuisille teilleen, otringit keikahtelivat nurin ja hämpööritkin hävisivät kaikkine hoitoineen.

Mutta pimeän syksyn ja talven yössä näyttäytyi myrskyssä myllertävä Ruijanmeri maakamaran asukkaille mahtavina, pohjoisella avaruudella liehuvina »taivaanvalkioina» ja »ruijantulina». Sillä niin voimallisesti leiskahtelivat jäisen meren suolaiset aallot, että ne auringonpaisteessa kuvastelehtivat taivaalle asti. Suolainen vesi on näet »semmoinen että se ottaa tuulessa niinkuin valkiankuvaa».

Itä-Ruijaan asettuneiden Suomen kalamiesten pääpaikkoina olivat Vesisaari ja Vuoreija. Täältä sitten kulkeuduttiin pyyntiasemille pitkin rantaseutuja: Anninjoelle, Navarinniemelle, Kyyppiin, Ekreansaarille ja Kallijoelle, Kalkkikeilaan sekä Sisä- ja Ulko-Kiiperiin. Nämä kaikki olivat Vesisaaren ja Vuoreijan välisellä rannikolla, paitsi Anninjoki, joka oli Vesisaaresta länteen lähes parin penikulman päässä. Enin osa miehien ajasta kului kalastushommiin: pyyntineuvojen kunnossapitoon, kalan pyytämiseen, perkaamiseen, kuivaamiseen ja kaupitteluun. Turskia ja saitoja kuivattiin kapakalaksi: puhdistettuina ja pyrstöön asti halkaistuina ripustettiin »kalaparit» »jälleihin» ja »rovepuihin» kevätahavan kuivattavaksi. Turskasta tehtiin myös »kalliokalaa». Kalat leikattiin vain auki ja puhdistettiin sekä suolattuina ladottiin kuin halot suuriin pinoihin, ja kun olivat kylliksi suolaantuneet, huuhdottiin ne merivedellä ja levitettiin kallionrinteelle kuivamaan.

Oli kalamiehellä sentään joskus joutoaikojakin, pyhäisin ja huonojen säiden sattuessa. Silloin useinkin vietettiin hurjaa elämää, istuttiin vanhoissa merikarhujen kapakoissa, »Juhan-Taalin» ja »Lassin puojissa» ja muissa, ryypiskellen Ruijan viinaa ja väkevää rommia, taikka käytiin herkuttelemassa kalamiesten ruokaloissa. Siellä saatiinkin oikeita kalamaailman syötäviä: kalaa ja taas kalaa, lisäksi »fiskipolleja» ja paistettua kalanmaksaa sekä turskamakkaraa, joka oli tehty ryyneistä ja turskan maksasta. Leipänä oli pehmeä paksu Ruijan »tumppu.» Mutta kun kala alkoi yökkäyttää, vedeltiin vaihteeksi lihavelliä.

Pyhäpäivinä remuttiin kaupungin kaduilla ja yöntietämöissä pantiin toimeen tanssit. Hartviikin suuri sali, kuussylinen pirtti, oli Vesisaaren kalamiesten tanssitupana. Siellä »merikravut» toisinaan hikipäissään jyskäsivät. Pelimanneja oli kolmittainkin: muuan soitteli viulua — listä kulkeutunut Alatalon Pekka oli Ruijan ja Ryssänrannan parhaita viulumiehiä —, toinen »ploosasi» pilliä, ja kolmas retuutti haitaria, niin että koko pirtti oli musiikkia täynnä. Ja miehet sekä naiset, ketä vain kalanpyytäjää ja merimiestä oli maissa, tanssia jyskyttivät läpi valoisan kesäyön. Jotkut sentään pysyivät syrjässä koko remusta, arvellen vain:

Joki-seppä, ent. Ruijankävijä Iin Särkijärven kylästä.

— Saa sitä maanselkää tanssata, kun kothin lähethän, ettei haluta joutavia hyppiä.

Joskus riesaantuivat tanssimiehet tappelemaankin ja silloin suomalaiset välähtelevine puukkoineen olivat hyvin pelättyjä vastustajia. Pian he kotimaiseen tapaansa tyhjensivät koko tanssituvan ja ajoivat toiskieliset merihöyryjä haistelemaan. Kovin pahasta menosta saattoi kyllä joutua Ruijan poliisien käsiin, jopa aina »Tronjaamin» vankilaan. »Se kun on yks kaupunki heillä se Tronjaami.»

Parhaana pyytöaikana tuli »musikki ulkomailta» Vesisaaren kalakansaa huvittamaan. Eikä se muulloin saattanut tullakaan, sillä »laki oli semmoinen, ettei muulloin saanut pelata eikä kerätä rahaa». Kaksitoista pelimiestä kuului »musikkiin», ja kaduilla kauppapuotien edessä he soittelivat. Toiset puhalsivat käyriin torviin, niin että katu räikkyi, ja »yksi takoi tahin jälkhen kahella hiilalla astian pohjahan». Ja hyvillä mielin koko Vesisaari kokoontui kuulemaan komeaa »ulkomaan musikkia».

Kesäkuun alkupuoliskolla loppui kevätkalastus Ruijanrannalla.

Turskat ja saidat, jotka lotaparvia seuraten tekivät matkaa pitkin pohjoisia rantaseutuja itää kohden, olivat silloin jo suorittaneet vieraskäyntinsä sekä kalliin rantaveronsa ja ehtineet ohitse, jolloin Ruijanmeri jäi tavalliseen kalarikkauteensa.

Siitä nekin tuhantiset maakansan joukot, jotka merenväen liikehtimisen johdosta olivat keräytyneet Jäämeren äärille, lähtivät taas palailemaan kotiseuduilleen. Päivän mukana pohjoiseen Ruijanrannoille saapunut kevättalvinen kansanvaellus, kääntyi taas päivänpalauksen kanssa takaisin, suunnaten kulkunsa auringon maita kohden.

Kotia kohden lähtivät Suomenkin kalamiehet painumaan. Jalkapatikassa nyt taivallettiin Lapin erämaat ja veneellä soudettiin järvet. Iso Inarikin laskettiin lapinmiesten purjeveneissä, nousten Inarin vanhan pappilan rantaan, josta jalkaisin astuttiin tunturien, jokien ja jänkien poikki. Viikkokausia vierähti nytkin matkalla, mutta ankarat kiveliöiden kulkijat joutuivat kotipirtilleen, ainakin Kittilän sydänmaille, kuudessa, seitsemässä päivässä.

Heinänteon ajaksi viimeistään koetettiin ennättää kotiin, mutta muutamat joutuivat Ruijan tuliaisineen jo juhannukseksi.

Sitten pitkänjuoksijat pääsivät taas monesta aikaa kotoiseen savusaunaan karistelemaan epälukuisia lapinsyöpäläisiä. Niitä olikin ruijankävijöillä toisinaan paljoa runsaammin kuin muita säästöjä. Sillä Ruijanranta oli syöpäläisistä yhtä kylläinen kuin Jäämeri kaloista. Kun Suomen miehet niiden takia joskus tuskittelivat, sanoivat ruijalaiset:

— Mitä tuota tyhjää? Täällä on pappikin täissä!

Kovin vähiin supistuivat ruijankävijäin kolmi-, nelikuukautiset saaliit. Monet olivat Ruijan huvipaikoissa hummanneet vaivalla ja tuskalla hankitut tulonsa, niin että melkein tyhin pussein saivat lähteä tallustamaan pitkää kotitaivalta. Toisinaan kyllä sattui huono pyytökesäkin, jolloin kaikki saannit menivät syönteihin. Niin onnettomasti tapahtui, jos turska ei pitänytkään vanhaa liittoaan rannassakäynnistään, vaan kulki kaukaisia selkiä ylpeästi ohitse, painuen Ryssänrannalle. Joskus taas ei saatu syöttikalaa tarpeeksi. Suunnattomat lokkiparvet ja muut lentävät rosvot hävittivät, hakkasivat ja pelottelivat lotaa, niin etteivät kalamiehet ennättäneet saada täyttä osaansa. Huonona kalakesänä oli kalalla kyllä parem-

mat hinnat, mutta kun meri antoi yltäkylläisesti, menivät hinnat alas, niin etteivät runsaatkaan saaliit tavattomia rahoja tuottaneet.

Säästäväiset ja kotiväkeään muistavat ruijankävijät olivat kohtalaisinakin kesinä saaneet sentään kokoon muutaman satamarkkasen taikka kruunusatasen. Ei se kyllä paljoa ollut, mutta entisinä huonoina aikoina sentään koko omaisuus köyhän miehen kukkarossa. Sillä vähävaraista väkeä Ruijanrannan retkeläiset olivat.

Heikki Mattila, »Pitspärkein» kävijä Ylimuoniosta.

Seuraavana keväänä tehtiin taas sama pitkä kalamatka. Monet vanhat Peräpohjan ja Lapin ukot ovat parhaina päivinään käväisseet Ruijanrannan kymmenet kerrat. He tuntevat kyllä sekä Ruijan pitkän tien että Jäämeren pahimmatkin myrskyt.

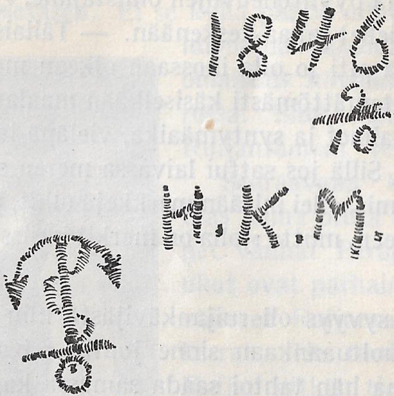
Mutta jotkut rohkeat peräpohjalaiset eivät kerran Jäämerelle päästyään malttaneetkaan pysähtyä vain sen rantavesiltä turskia juksaamaan, vaan painuivat suoraan jäiselle ulapalle, mennen Huippuvuorille pyydystämään mursuja, hylkeitä ja jääkarhuja. Niinpä vanha Mattilan Heikkikin Muoniosta kävi 1870 vaiheilla kahdet kerrat »Pitspärkeillä», ensikerran Alattion suomalaisen, Matti Nikan, ohjaamassa laivassa ja toistamiseen hammerfestilaisen, Mansikan Heikin »jatkassa». Pitspärkien matka olikin eri menoa kuin Ruijan rantavesien porkkaileminen. Vuoreijan kautta mentiin Valkeallemerelle ja sitten »Suntista läpi Kariskehaavhen». Käytiin »Noa-Selmallakin» maissa ja nähtiin siellä »samojeetaria», jotka söivät poronlihaa raakana, »verhen vain kastoit». Mutta kristitty kirkko oli heilläkin ja pappikin kävi heidän luonaan. Noa-Selmalta lähdettiin taas merelle ja kymmeniä penikulmia mutkiteltiin jäiden lävitse, häätyen väliin viikoksikin makaamaan samassa paikassa. Sitten kun viimein päästiin maihin, pistettiin »harppunalla» joukoittain rumia mursuja ja suuria hylkeitä ja ammuttiin joku jääkarhukin. Vasta syksypuolella palattiin takaisin hyvä saalis mukana. Saaliista meni kolmasosa laivan ja pyyntöneuvojen omistajalle, »Juhan Pärkärille», ja lopun saivat miehet jakaa keskenään. — Tällaisten suurien merimatkojen tekijällä piti jo olla ihossaan oikean merimiehen merkitkin: »tyssillä» lähtemättömästi käsiselkään maalattu ankkuri ja sydän sekä nimikirjaimet ja syntymäaika, vieläpä joku muukin kuva, vaikkapa mursu. Sillä jos sattui laivassa meren selällä kuolemaan, niin lykättiin ruumis, ellei mitään merkkejä ollut, parin, kolmen päivän kuluttua mereen, mutta »jolla on merkit käsissä, se tuohaan maihin».

Meren musta syvyys oli ruijankävijästä niin kolkko, ettei hän olisi halunnut kuoltuaankaan sinne joutua. Karun maakamaran köyhänä raatajana hän tahtoi saada samassa kamarassa viimeisen leponsakin, koettaen kaukaisiltakin retkiltä aina palata kotiinsa. Mutta kaikki kalamiehet eivät Ruijan retkeltään enää kotiutuneet. Monet hukkuivat Jäämeren myrskyihin, joutuen pelkäämiinsä mustiin syvyyksiin, kammottujen meriraukkojen ikuisiksi tovereiksi. Toiset taas hyvästyivät Ruijanrannan elämään, niin että hylkäsivät kotiseutunsa ja jäivät eliniäkseen Ruijaan Jäämeren kalamiehiksi; muutamat tapasivat matkoillaan erämaassa mieluisen paikan, johon asettuivat ruveten rakentamaan uudistaloa.

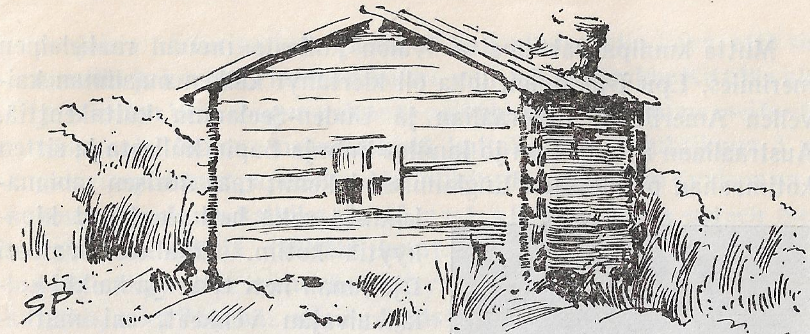
Näin on saanut alkunsa Jäämeren rannikon sekä Patsjoen ja Tuuloman suomalainen asutus. Se on melkein järjestään Peräpohjan pahnaa. Peräpohjalaiset ruijankävijät jatkoivat isiensä aloittamaa kansainvaellusta Jäämerelle aina viime vuosisadan loppukymmenille asti.

Mutta olojen muuttuessa Ruijan retket vähitellen loppuivat. Kovin pitkät ja vaivalloiset matkat ja sentään verrattain vähäiset ansiot sekä lisäksi kaikenlaiset hankaluudet norjalaisten puolelta vaikuttivat, ettei Jäämerellä käynti ollut kovin houkuttelevaa. Ei varsinkaan enää sitten, kun kotipellotkin taas rupesivat antamaan parempaa satoa, ja kotipuolessa ansiomahdollisuudet alkoivat pa-

rantua. Tulivat tukkityöt ja metsänhakkuut Perä-Pohjolaankin, ja silloin rupesivat miehet omilla kotikulmilla saamaan sellaisia ansioita, ettei enää tarvinnut, eikä kannattanutkaan, lähteä epävakaiselle Ruijanmerelle.

Tatuoimiskuvia Mattilan Heikin käsiselästä.

Autiotupa Lapin erämaista.

Ivalon Kulta-ajasta

Mitä Lapinmaassa on muuta kuin sääskiä ja susia», antaa Topelius Maamme-kirjassaan pohjalaisen panetella. Köyhänä ja kurjana maana onkin »leivätöntä Lappia» aina pidetty, ja vain harvat ovat halunneet sinne lähteä muuten kuin suurimmasta pakosta.

Sitä suurempi olikin yllätys, kun kerran yht'äkkiä levisi tieto, että tässä köyhässä »susien ja sääskien» maassa oli löydetty — k u l t a a, oikeata puhdasta keltaista metallia, joka maailmassa on monta kertaa ajanut liikkeelle kokonaiset kansalaumat.

Oli tosin jo aikaisemmin, 1830-luvulla, kulkenut viesti, että Kemin ukko olisi löytänyt kultakimpaleen Kemijoen suulta, mutta kun ukko ei löydöissään päässyt enää sen pitemmälle, unohtui koko asia. Ja sitten kolme vuosikymmentä myöhemmin, 1867, saatiin kuulla, että muuan norjalainen oli keksinyt kultaa perimmästä Lapista, Tenojoen varrelta. Silloin matkusti suomalainenkin miesjoukko etsimään kaukaisen Lapin kulta-aarteita, löytäenkin niitä Ivalojoen rannoilta, synkästä erämaasta, viisi, kuusi penikulmaa jokisuulta ylöskäsin. Mutta ei tämäkään löytö sen enempää vaikuttanut. Lappi pysyi vain köyhänä Lappina.

Mutta kuulipa sattumalta Ivalon kullasta muuan raahelainen merimies, Epu Björkman, joka oli kiertänyt kaiken maailman kaivellen Ameriikan, Austraalian ja Uuden-Seelannin kultakenttiä. Austraaliaan asti oli Epu jo kuullut huhuja Lapin kullasta ja sitten kotimaahan palatessaan Englannissa lukenut taas uutisen sanomalehdistä sekä heti rientänyt kipakyytiä kotiin. Raahessa varusti Björkman heti teltat ja kaikki kullankaivajan vehkeet, sai matkatovereikseen toisen raahelaisen merimiehen, Lepistön, ja oululaisen Ervastin, jotka myös olivat kierrelleet maailmaa kultaa kaivellen; sitten lähdettiin kolmissa miehin 1869 reput selässä Lapin erämaihin onneansa koettelemaan. Muutaman kesäisen kuukauden rehkivät miehet Ivalon tunturimaassa, ja syksypuoleen he palasivat takaisin saaliinaan pikku pussillinen kallista metallisirua, arvoltaan noin 6000 markkaa, mikä oli tavaton summa siihen aikaan yhden kesän ansioiksi. Lepistö ja Ervasti veivät saaliinsa Helsinkiin, myivät sen valtiolle ja »saivat nimensä Maammekirjaan», mutta Björkmanin Epu teetti kullastaan kellonperät pikku ankkureineen, kullankaivokuokkineen ja lapioineen, eikä saanut nimeänsä kirjoihin, vaikka olikin retken ensimiehiä; raahelaisilta hän sai vain »Kulta-Björkmannin» nimen.

Edvard Björkman, raahelainen merimies, »Kulta-Björkman». (Kuva otettu Glasgowissa).

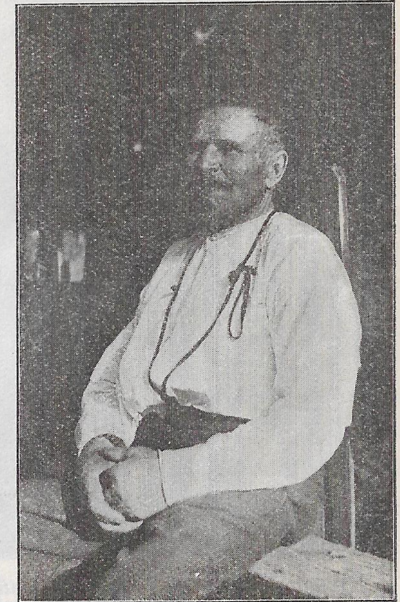
Raahelaisten löytöretki tuli tunnetuksi, ja silloin alkoi Lapin maine nousta.

— Lapissa on kultaa! kaikui pian yli koko maan, ja hidas suomenkansa nousi ja lähti kultapolulle, hyökäten taas kerrankin miehissä Lappiin, jossa ennen muinoin sen esi-isät olivat monet kerrat kierrelleet sotapoluilla, ryöstellen vähäväkisen, metsissä piileskelevän kansan aarteita. Nyt piti tyhjennettämän maan aarteet.

Heti seuraavana keväänä, 1870, riensi miestä virtanaan kohti

pohjoisia tunturiseutuja, ja »se oli kullanhumu niin kova, että sinne mentiin jo keväällä lumen aikana», muisteli muuankin Kittilän ukko. Ja Kittilän Vene-Aapon paksusta päiväkirjasta löydämme useita muistiinpanoja Ivalon ensimmäisestä kultakesästä. Huhtikuun 3 p:nä ukko on pistänyt paperille: »Merkillisin. Kulta Kiihko ijvaloon on ollu kovasa touhusa kaikila», ja 15 p:nä: »Iivalon Kulta uoreen menee kalua ia miehiä täältäki kautta yhä, näkyy sinne menevän yksityisiäki», sekä 24 p:nä: »Meiän kyläsä on miehiä oottavat kesää täälä Se on kova puuha ihmisilä kullan kaivoon menee kovasta kaukaa.»

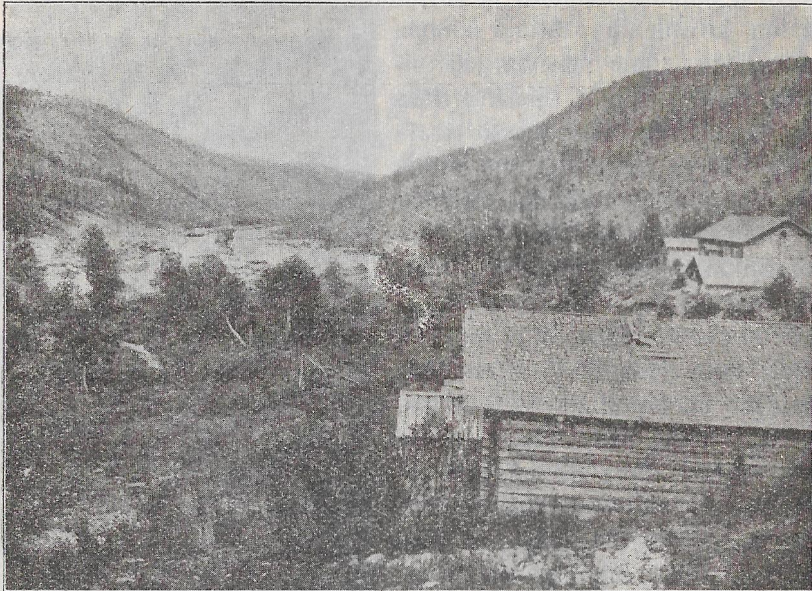
Kittilän kautta etupäässä suuntautuikin matka ylöskäsin. Ajettiin miehissä viimeisillä kevätkeleillä hevosilla ja poroilla niin pitkälle kuin päästiin ja sitten kun keli loppui, hankittiin vene ja lähdettiin jokia vastavirtaan puskemaan. Niin kova oli veneiden kysyntä, että Vene-Aapon ja muiden Kittilän veneseppien purret oli pian hyvillä hinnoilla ostettu samoin kuin yksityistenkin liikenevät soutuneuvot. Monesti täytyi miesten ryhtyä itse veneen veistoon. Niinpä tekaisivat esim. oululaisen »Rikkaan-Kaupin» miehet, Päkkilä, Korhonen ja Kuivalan Jussi, Kittilän kirkolla kaksilaidan ja lähtivät sitä sauvomaan.

Päkkilän ukko. Ent. Ivalon kullanhuuhtoja. Oulu.

Venematka olikin ankarin. Kymmenin penikulmin saatiin sauvoa ja soutaa koskia vastavirtaan, ja yhä kiukkuisemmiksi kävivät joet, mitä ylemmäksi päästiin pohjoiseen. Ensin puskettiin Ounasjokea yläpuolelle Könkäänkylän ja Tepaston, sitten noustiin Tepastojokea Puljun ohitse Vietkaojaan, jota myöten mutkiteltiin aina latvapuroihin Korsatunturin tienoille, Vietkavaaran nenään. Täällä täytyi kultamiesten muotkia veneensä kolme virstaa Vietkavaaran laitaa Kosapuroon. Mutta silloin oli jo mentykin yli maanselän vedenjakajan ja saatiin ruveta laskettelemaan lapintunturien takaista

myötävirtaa. Painuttiin pieneen Korsajärveen ja edelleen Korsaojaa Ivaloon, sitten Ivaloa alas kierrellen sen tuhannet mutkat ja käänteet, koluten sen sadat kosket ja keikkuen vihaista vauhtia ohi epälukuisten vaarojen ja tunturien, kunnes viimein pitkän Porttikosken jyrkistä kuiluista selviydyttyä oltiin kultarannalla, Pietar-

Kultala Ivalojoella. (Teoksesta »Suomal. tutkimusretkestä Sodankylään ja Kultalaan v:na 1882—83 ja 1883—84»).

lauttaoaive-tunturin eteläpuolella. Satakunta kilometriä oli saatu lasketella pystyä Ivaloa, monesti kovimmissa koskissa ja könkäissä vetäen venettä maata myöten ja kanniskellen tavaroita, jopa joskus pahoissa äkkinäisissä putouksissa joutuen vesivaraankin. Eikä oltu erämaassa tavattu ihmisasukasta sen jälkeen, kun oli lähdetty Tepastojoen Puljusta. Ja Kittilän kirkolta lähtien oli taivallettu yli 200 kilometriä.

Raahelaisten yllättävien löytöjen johdosta jo valtiokin käänsi huomionsa Ivalon kultamaahan. Se määräsi, ettei hallituksen luvatta kukaan saisi sieltä kaivella kultaa, vaatien vielä, että osa löydöstä oli annettava valtiolle. Hallituksen etuja sekä järjestystä valvomaan lähetettiin Ivalon erämaahan kokonainen virkakunta: tuo-

mari, nimismies, insinöörejä ja poliiseja, ja heidän asunnokseen rakennettiin jokirannalle kuuluisa Kultala. Hallituksen puuhista Ivalolla sekä »herrojen» matkasta sinne saamme taas Vene-Aapolta kuulla. Huhtikuun 3 p:nä 1870 hän merkitsee: »Mutta kruunu itte sinne laittaa värkkiä ia huoneita ehtimisen. Se on kovin korkialle otettu (Uusi Kalifornia) nimeltäkin io», ja toukokuun 5 p:nä »Kultauoreen menee yhä Herroja, ei piätä keli Riittokaan» sekä kesäkuun 3 p:nä »Kulta poliisia ia muita isoia Herroia menee Ivaloon Kosomalta.»

»Poliisit ja muut isot herrat» saivat erämaassa asustella valtion rakennuttamassa talossa, joen pohjoisella törmällä, mutta itse kullankaivajien täytyi tulla toimeen miten parhaiten osasivat. Toiset pystyttivät suojikseen telttoja ja rankisia, toiset rötistivät havukotuksia ja turvemajoja, muutamat salvoivat yhteisen hirsikömmänänkin. Hiljainen jylhä erämaan laakso muuttui yht'äkkiä hökkelien ja telttojen kaupungiksi, jota törmällä kohoava komea päämaja hallitsi. Ja kaupungin asukkaille lupasi vuolaana virtaava tunturijoki koskemattomine kivikkorantoineen hyvän toimeentulon.

Oli täällä erämaan kaupungissa parhaana aikana ääntä ja elämää. Jo heti ensi kesänä tulvahti Ivaloile neljättäsataa rikkaudenkokelasta. Siinä joukossa oli kansaa kaikenlaista, herroja ja muita, ympäri laajaa maata, aina Etelä-Suomea, Savoa ja Karjalaa myöten. Oli muuan »everistikin», pitkä mies, niin että polvet ulottuivat pöydän reunaan asti, mutta hänet sitten tappoi karhu, kun mies lähti yksinään kontiota kaatamaan. Sanomat Lapin ihmeellisestä »Kultavuoresta» olivat sukkelaan kulkeneet yli maan, jopa lentäneet rajan ulkopuolellekin, niin että joukossa nähtiin jo muutamia ryssiäkin ja muita ulkomaalaisia. Vene-Aaponkin muistikirjasta luemme toukokuun 26 p:ltä 1870: »Ivalon Kultauoreen menee nyt yhä vene ioukkoja Ryssiä pietarista ia Etempääki, ia Saksalainenki on sinne menosa ia mahoton palious Suomalaisia. Saa nähtä mitä Sielä alkaa Kuulua.»

Ensi toimena perille saavuttua oli maa-alueen, työskentelykentän, valtaaminen ja paaluttaminen. Työpalstoja oli maanmittari P. W. Aurén mittaamassa, ja niistä piti suorittaa valtiolle veroa n. 60 penniä ristisyleltä. Useasti kaivajat rupesivat samaan »puulaakiin», vallaten alueen ja alkaen siinä yhteisin voimin ahertaa, mutta toiset

möyrivät tilkullaan aivan yksinään pitäen saantinsa omina hyvinään. Oli muutamia semmoisiakin suurpomoja, jotka myllerryttivät työmaataan palkkaväellä, maksaen raatajille kolme, neljä markkaa päivältä. Työmiehiä olikin kyllä tarjolla, sillä kulta veti erämaahan kaikenlaisia varattomia kulkureita ja lentomiehiä, jotka eivät itse pystyneet tekemään valtauksia.

Pian olikin koko kultaranta Porttikosken seuduilta, kahta puolta jokea, lähes parin penikulman pituudelta vallattu, ollen työmaita sekä »puulaakeja» molemmilla rannoilla kymmenittäin toinen toisensa vieressä. Oli siellä Ivalon kultavuoren esikoisellakin, Ervastilla, oma työmaansa parhaalla paikalla, Kultalan päärakennuksen lähimailla, ja niillä main myöskin raahelaiset, »Pyörkmanni» ja »Pyörklunti», jotka asuivat hirsituvassa, raatoivat jopa 30—40 miehen voimalla. Kolmisenkymmentä raatajaa oli silläkin suuryhtiöllä, johon olivat liittyneet torniolaiset, kapteeni »Aspekreini», värjärimestari »Niskanteri» ja seppä »Nuuplokki» sekä Kittilän kauppamiehet Hanhi-Matti ja Kari-Sammu. Suuri »liikanto» oli rovaniemeläisellä Ruikka-ukollakin, joka niinikään herrasteli hirsipirtissä, sekä Pietarin ryssillä »Putkohvilla» ja »Niinikohvilla», jotka ihan ensimmäisinä ennättivät saaliinjaolle Lapinkorpeen. Kerrotaanpa, että Putkohvi olisi jo Ervastin ja Lepistön matkassa tullut Ameriikasta Ivalolle ensi löytöjä tekemään. Helsingin herralla, Karlingillakin, oli miesjoukko apunaan, mutta Oulun Juusela työskenteli vain viidellä, kuudella miehellä, ja toinen oululainen, Rikas-Kauppi, raivasi rantaa yhdessä Korhosen ja Kuivas-Jussin kanssa, Päkkilän ja parin muun miehen ollessa palkkalaisina. Työskentelipä muuan »sauvalainenkin» koko suurella »liikannolla», saaden paljon kultaa, mutta juoden kaikki. Ja lopuksi varastivat omat työmiehet savolaisen koko saaliin ja karkasivat Ruotsiin.

Kullan etsimistyöt Ivalon ensi vuonna näyttävät päässeen alkuun jo kesäkuun 10 p:nä. Sillä sen päivän nimiin on Vene-Aapo taas kirjannut: »Kullan kaivanto Ivalossa on alkanu tänäpäivänä Ensi kerran. Sinne on väkiä rientänyt suurila kustannuksila ia kuluila keli Riitosa ia veneilä vaikka kuinka palion olis menny sati päästiin. Mutta mitä nyt tullee siaan saa nähdä; tämä kesä sen näyttää».

Kävipä Pohjolan kivimäesssä koko tikutus ja nakutus ja pauke, kun kaikki työmaat olivat täydessä toimessaan. Oli kuin jokilaaksossa olisi ollut kellomestarin suurtyöpaja, missä jokainen konevärkki

tikutti omalla tavallaan ja omassa tahdissaan, antaen väliin kovempiakin paukauksia kuin tuntimääriä ilmoittaen. Lapin erämaiden ikivanha aarnihauta tahdottiin nyt miesvoimin saattaa päivänvaloon. Toiset kuokkivat pehmeää maata pois, toiset hakkasivat rautaisilla »tikoilla» pikku kiviä irti kalliopohjasta, taikka vääntelivät rautakangilla isompia lohkareita syrjään, taikka ruudilla pamauttelivat kallioita kappaleiksi. Tunturipuroista ja rantajängistä johdettiin työkentän yli pitkiä puurännejä, joita myöten vesi alituisesti virtasi. Niihin lapioitiin irti kiskottu soramaa veden huuhdottavaksi. Kolisten juoksivat rännissä nyrkkikivetkin ja sora meni että vilisi, mutta raskaat kultahituset painuivat pohjaan ja vierivät ylemmän irtopohjan reikien lävitse alla olevalle »rihvelöidylle» umpipohjalle. Vesi, joka aikojen vieressä oli kullan ottanut hoitoonsa — mistä lieneekään sen sitten saanut — ja kätkenyt maahan Ivalon rannoille, sai taas olla apuna aarrettansa saatettaessa päivän valoon. Täälläkin piti, ennenkuin aarteenhaltija antoi omansa kaivajalle, tapahtua kansantarujen tavalla: olla »oma käsi ottamassa, oma kynsi kaivamassa».

Ivalon kullanhuuhtojia. *Valok. E. Sandström.*

Pari, kolme kertaa viikossa toimitettiin »rännien peseminen». Pohjaan laskeutunut kullansekainen sora huuhdottiin isossa rauta-

maljassa, »vaskoolissa», huljutellen, niin että maljaan jäi vain pelkkä kultasanta. Poliisi taikka päällysmies oli tavallisesti pesuhommissa saapuvilla, ettei kallista kultaa olisi saatu salatuksi. Sillä valtiolle piti kaikesta kullasta luovuttaa kymmenykset. Alkuaikoina oli myös tapana joka ilta perinpohjin tarkastaa työmiehet, etteivät he vain piilottaisi ja varastaisi kultaa. Mutta tällainen nuuskimistyö huomattiin pian mahdottomaksi, vaikka joskus sattuikin, että saatiin mies kiinni kullan salaamisyrityksestä.

Mutta niillä työmailla, joille ei voitu johtaa vesiränniä, huuhdottiin kultaa »rokarilla», kehdonmuotoisella kaukalolla, jota myös sanottiin »lulluksi». Kaukalon sisässä olevaan seulaan lyötiin maasoraa ja vettä, ja sitten heilutettiin, niin että kulta ja hieno sora valuivat kaukalon kahdelle kaltevalle pienareunaiselle pohjapöydälle. Siitä koottiin kultasora ja puhdistettiin vaskoolissa.

Joskus tekivät miehet hyökkäyksen itse jokeenkin. Hiekkasäkeillä he patosivat matalikolle pyöreän aitauksen, muutamia syliä läpimitaten, pumppusivat sen kuiviin ja sitten pohjasorasta rokarilla soudattaen ja vaskoolilla huuhtoen erottivat kultahiukkaset.

Ahkerasti häärittiin työssä: aherrettiin aamukuudesta iltayhdeksään, pitämällä välillä 8:sta 9:ään aamiaistunti ja 3:sta 4:ään päivällishetki. Itse vain miehet yhteisillä tulilla puuhasivat ruokansa ja kahvinsa, saaden itse ostaa ruokatarpeensakin. Elintarpeita vedätettiin työnteettäjäin toimesta sekä alhaalta Suomesta käsin että Norjasta Inarin kautta. Ryssän jauhomatot maksoivat siihen aikaan Norjan Reisivuonossa 15 kruunua, ja kuljetus Patsjokea, Inarijärveä ja Ivaloa ylös tuli maksamaan yhdeksän markkaa matolta. Muutakin syötävää, leipää, suolaa, voita, lihaa ja läskiä, kahvia, sokeria ja tupakkaa, toimitettiin kiveliön työmaalle. Yhtäpäätä olivat venemiehet joella, milloin kiskomassa ylöskäsin, milloin taas laskettelemassa alas.

Mutt . lehmällistä ei erämaassa saatu. Kerran sentään Kultalan herrat ja työnantajat kustansivat neljä miestä neljän markan päiväpalkalla noutamaan Kyrön kylästä, viiden penikulman päästä, venelastin piimää, mutta se piimä tuli niin kalliiksi, etteivät herrat enää toista kertaa sitä halunneet. Joskus taas saatiin herkutella vasta lypsetyllä maidollakin. Sattui niin sopivasti, että Kittilän miehet ja eukot, kuljettaessaan karjaansa Ruijaan myytäväksi, vaelsivat sarvijoukkonsa kanssa ohitse, levähtäen ja syöttäen karjaansa Kul-

talan tienoilla. Eukot lypsivät elukoitaan, myyden maitoa erämaan miehille, ja kohta höyrysivät maitopuurokattilat nuotiolla, ja kahvia juotiin kotoiseen tapaan.

Pyhäpäivät vietettiin erämaassa jouten, käyden »kylässä» tarinoimassa ja kuulustelemassa toisten saaliita. Kuljeskeltiin myös ympäristöissä haeskellen uusia kultavarastoja, ja satuttiinkin joskus puhtaasta kalliosta löytämään puhtaita kultahitusia.

Muuten lepopäivät olivat kuin luodut suuren hummauksen päiviksi. Silloin ankaran aherrusviikon jälkeen, jo lauantai-illasta ruveten, korpimajojen asukkaat oikein miesvoimalla viettivät maailmallista menoa, juoden, rähisten ja pelaten korttia. Sillä juomatavaraa tuotiin metsän työmaalle monissa miehin ja monelta suunnalta, eikä se kovin kallistakaan ollut kaukaisen kultamaan kurssiin nähden: hyvää konjakkia sai seitsemällä markalla »halstoopin» pullon, paras viina maksoi viisi markkaa ja huonompaa sai kolmellakin. »Selpäri», jolla oli oikein »kruunun lupa ja maksoi veroakin liikannostaan», pani parastaan, ettei kuivasta erämaasta olisi juotava loppunut. Niinkuin Mooses Egyptin korvessa hankki kalliosta kansallensa virvoittavaa vettä, niin Selpärikin Ivalon korvessa etsi viinaa vaikka kiven kolosta, kun kansa oli oikein janoissaan. Väliin kyllä ukon varastoista rupesi vilja puuttumaan, mutta silloin Selpäri jatkoi sitä vedellä, nostipa vielä hintaakin. Ja silti tavara meni kaupaksi, ellei sattunut työmaalle tulemaan muita viinasaksoja. Niitäkin sinne monesti ilmestyi. Mikkolan Heikki tuli Ivalon suulta sauvoen venettä, joka oli täynnä Norjan viinoja, viidentoista kannun »ankkoja», ja kiskoi 7—8 markkaa pullosta, vaatien vielä »kuoren takaisin». Myöskin oululainen pakari Pieteliini huolehti, että korvenraatajat saivat pitkät pyhäpäivänsä viettää ilossa.

»Ilossa» sen kyllä kullankaivajat viettivätkin. Miltei jokaisessa majassa juotiin, ja joka pensaan juurella pelattiin korttia taikka muuten rehkittiin, ja lepopäivän iltana lepäili väsyneitä raatajia pitkin jokirantaa toisten ryömiessä nelinkontin majalleen. Lopulta meni hummaus niin ylettömäksi, että viinankuljetus Ivalolle kokonaan kiellettiin. Vaikka saatiin sitä sittenkin, salasaksat kyllä tiesivät, mistä tie kulki kultamaahan.

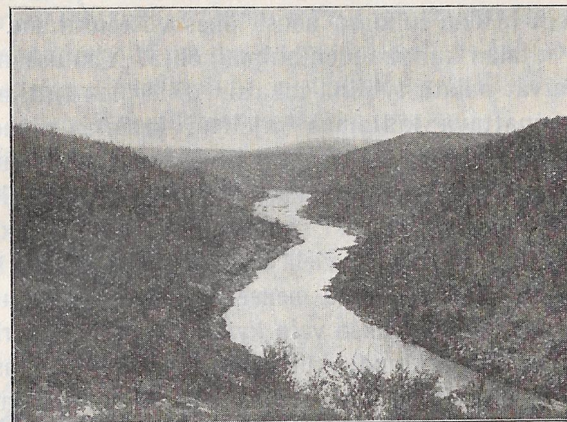
Ensi vuonna ei Ivalolla ollut ensinkään naisväkeä, vaan omin päinsä miehet saivat kesäkautensa siellä remuta. Mutta sitten seuraavat kesät jo toivat toistakin sukupuolta ilahduttamaan au-

tiota korpea. Poliisi »Neeteri» tuli emäntineen, ja emäntä rupesi leipojaksi, niin että työmiehetkin saivat häneltä ostaa valmiin hyvän leivän. »Oorningismanni», poliisien päällysmies, toi palvelijansa, »Ison-Annin», mukanaan, ja Anni olikin nimensä arvoinen: vankka väkevä nainen, suuri kuin heinäsuova. Osasi hän pitää »oorningismanninsakin» kovassa kurissa. Torailun sattuessa piika tarttui joskus isäntäänsä niskaan ja perähankuraan, roikaisten hänet portailta kentälle. Miesten kanssa Anni monesti joutui otteluun könistellen heitä ja heitellen kuin kallokkaita. Joskus naisjättiläinen seisattui selin seinää vasten, luvaten mennä sille miehelle, joka saa hänet siitä kellistetyksi. Sadat känsäkouraiset kivenvääntäjät kohauttivat housujaan, sylkäisivät kouriinsa, rynnistivät ja retuuttivat toinen toisensa perästä, mutta kukaan ei kyennyt vahvaa naista voittamaan. Mutta oli toinen nainen, jota ei tarvinnut paljon retuuttaa, ja tämä oli »mainittava Rastin Ralla-Kaisa», Björklundin emännöitsijä, nimensä kaltainen olio hänkin. Kaisa ei pitänyt päivistänsä lukua, vietti vain hurjaa elämää, juoden ja rallattaen miesten kanssa, mennen viimein ryssän matkassa Pietariin ja jääden sinne.

Posti kulki kultamaahan Kittilän kautta kerran viikossa. Pokan Pekka kantoi lähetykset Ivalojoen »postitupaan», johon sittemmin, 1877, muutti asumaan tunnettu Ivalo-Matti, ja täältä taas Kultalan poliisi kävi noutamassa postin työmaalle.

Syksyyn saakka Ivalolla työskenneltiin. Syyskuun alussa, jolloin ilmat jo olivat muuttuneet kovin kylmiksi, yöt pimeiksi ja kolkoiksi, ja talvikin alkoi ilmoitella tulostaan, lopetettiin työt. Saalis oli saatu, mikä saatu. Toiset olivat hyvinkin hyötyneet, toiset taas aivan pahoin pettyneet, mutta tuskin kukaan oli käsittänyt niin suurta rikkautta kuin oli lähtenyt etsimään. Monet suurin toivein erämaan »Kultavuoreen» saapuneet olivat heittäneet sikseen vaivalloisen työn, joka antoi ainoastaan mitättömän pieniä kultahitusia, ja tyytymättöminä palanneet takaisin. Jo heinäkuun 3 p:nä 1870 on Vene-Aapo pistänyt päiväkirjaansa: »Ivalon Kulta uoresta on tullu io palio ihmisiä takasin. Ei kuulu hyvää».

Eikä Ivalossa suinkaan lohkomalla vuoleksittu kultaa, niinkuin moni oli luullut, pieninä hitusina vain, kuin »viilanjauhoina», saatiin sitä kovalla työllä ja vaivalla kokoon. Vain sattumalta joskus tavattiin »luthenkokoinen» palanen, ja joskus semmoinen kullanmuru, joka painoi neljä luotia. Lapin aarnihaudan haltia oli saita antimiensa jaossa; ei tehnyt se ketään, ei ahkerinta, sitkeintäkään raatajaa miljoonien omistajaksi, vaan enimmänkin suositun täytyi tyytyä vain tuhansiin. Parhaita saamamiehiä oli raahelainen Björklund, Ralla-Kaisan isäntä, joka kesällä 1872 pani kolmessa kuukaudessa kokoon kymmenen naulaa kaksitoista luotia. Ukko oli sattunut valtaamaan hyvän kultamaan, ja siinä hän sitten hosui ankarasti, lyöden vahvasti soraa ränneihinsä ja saaden kultaa, mutta jättäen sitä jälkeensäkin. Toiset sitten perästäpäin, kun Björklund oli paikan heittänyt, penkoivat samoja sorakasoja, saaden hyvinkin vaivansa palkituiksi.

Ivalojoki Kultalan seuduilla. *Valok. E. Sandström.*

Sitten kun lehtimetsät tunturien ja vaarojen rinteillä jo loistelivat keltaisina, ja hillojen lehdet jängillä olivat mustuneet, lähtivät Ivalon suurkylän asukkaat matkalle etelää kohden. Samoja seutuja kuin keväälläkin kävi taas kulku, mutta monet taivalsivat nyt suoraan Vaulokankaiden poikki Rovaseen, Kitiselle, laskien Kitisenjokea alas Sodankylään. Autioksi jäi Ivalon kesäinen työmaa, autioiksi Kultalan komeat rakennukset sekä monilukuiset majat ja mökit. Vain pari poliisia jäi päämajaan vartiomiehiksi, yksinäisinä erakkoina viettämään Lapin talvea. Niinkuin metsäkyöpelit he saivat pitkän pimeän ajan kaksin asustaa kolkossa erämaassa. Niin kammottavaa oli talven ikävä yksinäisyys, että etelän miehet olivat tulla päästä vialle, kuten kerran kävikin muutamalle haapaveteläiselle poliisimiehelle, joka vielä toiseksi talveksi uskalsi jäädä Kultalaa vartioimaan. Sillä kahta talvea ei etelän asukas Lapin yksinäisyydessä kestänyt. Viimein jätettiinkin Kultalan vartioiminen inarilaisten toimeksi.

Mutta kun kevät koitti, ja kesä rupesi lähestymään, palasivat

Ivalon asukkaat taas yhtä satalukuisina kuin ennenkin. Paljon ensi kävijöitä oli kyllä jäänyt pois, mutta niiden tilalle oli astunut uusia onnenetsijöitä, niin että työt kultamaassa olivat kohta entisessä vauhdissaan.

Siten jatkui Lapin kiveliöiden kesäinen elämä vuodesta vuoteen. Toiset saivat siellä pian kyllikseen ja noituen heittivät ikuiset jäähyväiset mokomalle köyhälle erämaalle, mutta aina oli uusiakin tulokkaita. Kaikkein suurin määrä kullanetsijöitä oli Ivalolla 1873, jolloin heidän lukunsa nousi lähes viiteensataan. Mutta tämä olikin Kultalan kultakauden huippukohta. Yhä useammat Ivalon kävijät saivat palata tyhjinä takaisin, sillä pian tultiin huomaamaan, että kannattava kultamaa rajoittui jotenkin pienelle alueelle. Lapin »Kultavuoren» maine alkoi laskeutua, ja sen mukana painui kultakuumekin. Vene-Aapokaan ei enää »Aikojen Muistoissaan» siitä puhu sen jälkeen kun 1871 maaliskuun 25 p:nä merkitsee: »Ivalon kulta Vuoreen ei nyt ole vielä menny täältä kautta ketään», ja 2. 4. 71: »Kullan kaivo kaluia menee.» Kullanetsijäin luku saatiin jo 1870-luvun lopulla laskea vain kymmenissä, ja ahkerimmat raatajat, Ervasti ja Björklund, »kuuluttivat» 1877 työmaansa autioksi, heittäen sen valtion haltuun. Tulvahti kyllä vielä kerran 1880-luvulla, jonkun onnellisen löydön johdosta, Ivalolle kolmisensataa kultamiestä, mutta tyytymättöminä he sieltä taaskin palasivat.

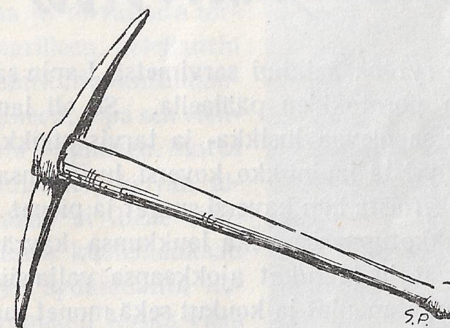
Eikä tämän jälkeen Ivalon kultamaa ole enää jaksanut saada aikaan suurjoukkojen liikehtimistä. Porttikosken kultaranta jäi vain yksityisten »vaskarien» haltuun. Kymmenlukuisin on näitä jälkisadon korjaajia aina silloin tällöin siellä vielä ollut, enimmäkseen Inarin Kyrön miehiä ja muita lähiseutulaisia sekä joitakuita vanhoja kulta-ajan ukkoja, jotka ovat niin mielistyneet hiljaiseen erämaaelämäänsä ja työhönsä, etteivät ole raskineet sitä heittää, vaikkei se varsin runsaasti olisi heitä kullalla palkinnutkaan. Niinpä Kajaanin seutujen ukko, Yrjö Heikkinen, kävi kultakentällään uskollisesti joka kesä parikymmentä vuotta, aina kuolemaansa asti.

Niin päättyi — ainakin toistaiseksi — tarina Lapin »Kultavuoresta». Köyhäksi Lappi lopultakin siinä asiassa jäi. Ei ollutkaan Lapin aarnihaudan haltian hallussa pohjattomia aarteita. Kaiken kaikkiaan nousi Ivalon rannalta vuoteen 1910 huuhdotun kullan määrä n. 460 kg:aan, ja raha-arvo lähes puoleentoista miljoonaan markkaan. Ensi vuoden osalle tulee tästä määrästä kokonaista 55 kg.

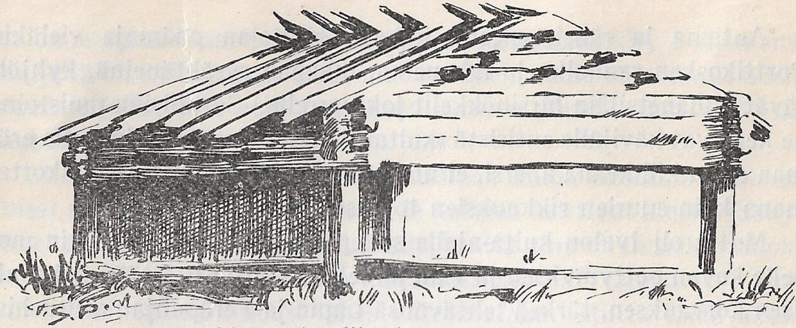
Autiona ja ränsistyneenä kohoaa Kultalan päämaja vieläkin Porttikosken rannalla, ja lahoneina, maahan rysähtäneinä, kyhjöttävät kullanetsijäin hirsihökkelit jokivarrella. Surullisina muistoina ne kertovat kävijälle entisistä »kultaisista» päivistä, jolloin autio erämaa eli ja kiihkeänä ahersi, ei niinkään nälän ja puutteen pakottamana kuin suurien rikkauksien toivossa.

Mutta oli Ivalon kulta-ajalla sittenkin, vaikka se tuottikin monelle kovan pettymyksen ja vain joillekuille antoi työstään kohtuullisen korvauksen, tärkeä tehtävänsä Lapin ja Peräpohjan asutushistoriassa. Etelän miehet tutustuivat Ivalon matkallaan pohjoisimpaan Suomeen, monet siihen mielistyivät, pysähtyivät retkellään ja rakensivat johonkin erämaan sopukkaan oman uudistalon.

Kultakauden vilkas elämä ja liike toi myös uusia ansiotilaisuuksia ja elämisen mahdollisuuksia köyhän perukan kansalle.

Kullankaivajan kivitikka.

Aidantaustan liimaluova. Kätkäsuvanto.

Poronsarwiliima

Suurena rytönä keikkui sarvimetsä Lapin sata- ja tuhatlukuisten porotokkien päälaella. Se oli lappalaisten aina saatavissa olevaa lusikka- ja tarvisryteikköä. Sen »metsän» käyristä lapinukko koversi lusikkansa, sen niveristä ja koukeroista hän kaversi suuret ja pienet puukonpäänsä ja puukkotuppensa sekä laukkunsa käyrät, näversi monet napit, renkaat ja kierukat ajokkaansa valjaisiin, teki juurien kaivamiskuokat, kotanaulat ja koukut sekä monet muut pienet tarvisesineet. Koko porolauma, tunturien elo, lankesi nahasta, lihasta ja verestä alkaen sorkkarasvaan ja ytimiin asti kotaväen tarpeiksi, mutta sarvimetsissä oli vähäisen kulutuksen takia aina liikatuotantoa, joka joutui tavallisesti maahan maan hyviksi.

Mutta sarvimetsien mailla kehittyi jo aikaisin muuan kotiteollisuuden ala, joka käytti hyväkseen porojen suuriin sarvihäkkyröihinsä keräämää ainesta. Poronsarvista keitetty liima antoi aikoinaan useille karujen kiveliöiden asukkaille hyvinkin runsaat sivutulot.

Poronsarviliiman valmistus lienee Lapissa ja Peräpohjassa saanut alkunsa Lapin taloustirehtöörin, Anders Hellantin, toimesta. Tämä, aikansa huomatuin Lapin ja Peräpohjan tutkija ja tuntija, mitä monipuolisin henkilö, tiedemiehestä tuulimyllyn omistajaan ja liike-

mieheen asti, perusti 1743 liimatehtaan Tornioon, laivaten sitten liimaansa sekä muitakin lapintavaroita Tukholmaan. Harrastaen kaikenlaista taloudellista edistystä ja hyvinvointia, hän kehoitteli ja opasti Peräpohjan ja Lapin asukkaitakin keittämään liimaa poronsarvista, jotka muuten enimmäkseen joutuivat metsiin sekä talojen takapihoille ja kotakenttien vierille tarpeettomina röykkiöinä märkänemään. Metsiä kiertelevistä lappalaisista ei kyllä ollut liimankokeiksi, heille oli kylliksi, kun vain saivat kiehutella rasvaisia lihakeittoja vatsansa tarpeiksi. Mutta monet lantalaiset ottivat opikseen, hankkivat suuren »muurin», rupesivat keittämään sarvia ja saivat liimaa ja toivat sitä torniolaiselle mestarilleen. Hellantin jälkeen mainitaan kuitenkin liimankeiton vähentyneen, jopa sen vienninkin Torniosta loppuneen. Mutta liiman keittämistaito, kerran alkuun päästyään, ei liene sentään oppimestarin kuolemankaan jälkeen päässyt sydänmailta kokonaan unohtumaan, koska vielä viime vuosisadan loppupuolella monessa syrjäisessä kylässä, ainakin Kittilässä, Muoniossa ja Enontekiöllä, sitä jopa varsin suuressa mitassa toimitettiin. Muoniossa vielä joku vuosikymmen takaperin keitettiin kauppaliimaakin, ja peltovuomalainen vieläkin silloin tällöin porauttaa kotitarpeikseen kotikeittoisen sarviliiman.

Eiran Pekka, vanha liimankeittäjä Enontekiön Peltovuomasta.

Kittilän, Muonion ja Enontekiön syrjäkyliin, Lapin kaukaisiin tunturiseutuihin, suurten poromiesten lähimaille, missä poronsarvia oli parhaiten saatavissa, oli viimeaikaisin liimankeitto keskittynyt. Kittilän ahkerimmat keittomiehet asuivat Ounasjoen ylisillä varsilla,

Tepastolla ja Kyrönkylässä sekä Puljulla, Tepastojoen varrella. Tepastolla hääri liimankokkina Koskenniskan Jussa ja Kyrössä Auton isäntä. Valmistettiin liimaa myöskin Lismajoen varrella Hanhimaassa, varakkaassa Hanhi-Matin talossa sekä Loukisella Juho-äijän talossa ja kirkolla Juhan-Sammu Kariniemessä, vieläpä Kaukosen Kiviniemessäkin. Muonion liimakyliä oli kaukainen Kätkäsuvanto, ja kylän uutterin liimamestari Aidantaustan Jooseppi sekä Ruotsin rannalla asuva Naalisvaaran Pekka. Enontekiöllä keitettiin liimaa enimmin Peltovuoman isossa kylässä Ounasjoen syrjähaaran latvoilla. Pelto-Erkki, Eiran Pekka ja Sammun Petteri olivat parhaimpia mestareita. Vuontisjärvellä hääri liimankeittäjänä Vuontis-Jaakko ja Hetassa Pekkalan ukko.

Liiman keittämiseen saattoivat ryhtyä vain varakkaat. Sillä tuottavaan keittoon tarvittiin tavaton, paljon maksava muuripata sekä röykkiöittäin sarvia, jotka — paitsi mitä oma tokka tuotti — oli hankittava ostamalla. Suurin osa sarvia saatiin tunturien porolaumoista. Monin raidoin vedättivät lappalaiset niitä talven mittaan liimankeittotaloihin, niin että niiden kartanolla oli joka kevät tavattomat rutokasat. Ostettiin sarvia myöskin paikkakunnan lantalaisilta, ja toisinaan kiertelivät liimankeittäjät ympäri naapuripitäjiäkin ostellen sarvia. Pelto-Erkkikin juti sarvikauppoja tehden Kaukosessa asti, maksaen markan, parikin leiviskästä.

Liimankeitto oli kevätkesän töitä. Jo lumenlähdön aikoina, juhannuksen alla, kun ilmat eivät enää olleet kovin kaaloja, rupesivat liimaukot toimiinsa. Isoissa taloissa, niinkuin Kätkäsuvannon Aidantaustassakin, oli vartavastinen liimakota, jossa keittomestari sai parhaansa mukaan hääriä. Se oli hirsistä rakennettu, pihanperäinen pöksä, suurine muurirötteloineen ja parin, kolmen tynnyrin vetoisine suurkattiloineen. Kodan edessä piti olla vielä toinenkin huone, joku lato taikka varta vasten rakennettu suoja, jossa toimitettiin liiman jäähdyttäminen.

Sarvet ruhjottiin kirveellä pieniksi palasiksi, lyötiin niitä suuri röykkiö pataan ja vettä pata täyteen. Suurkattilaan saatettiin työntää kerralla parikymmentäkin leiviskää sarvia. Nahkapeittoiset naamasarvetkin kelpasivat joukkoon, mutta padan pohjaa ja laitoja vasten saattoi panna vain paljaita kelosarvia, sillä karvaiset naamasarvet olisivat keitettäessä palaneet pohjaan ja pilanneet koko keitoksen.

Sitten ruvettiin keittoa kiehuttamaan, yhtä päätä työntäen uutta puuta padan alle, niin että tuli oli aina hiljakseen hehkumassa, ja kattila alituisessa kiehumisvireessä. Piti vain varoa, ettei työntänyt palavaa puuta padan pohjaan kiinni, sillä se olisi polttanut keiton pohjaan, jopa särkenyt helposti padankin. Mikäli vesi höyrytessään hupeni, sikäli lisättiin aina uutta sijaan, niin että pata aina pysyi täysinäisenä. Lämmin vesiastia oli sitä varten muurin vieressä, taikka oli liimapadassa kellumassa pikkukattila, josta saatettiin ottaa lisävettä liimapataan. Kolmekin vuorokautta kesti ensimmäisen liimakattilan keittäminen, ja saman tulen piti yhtä mittaa yötä päivää hehkua padan alla, niin ettei kiehuminen hetkeksikään heittynyt. Välillä vain silloin tällöin liimakauhalla otettiin liimavettä astiaan ja tutkittiin, milloin keitto on tarpeeksi vahvaa.

Sitä mukaa kuin liimavesi valmistui, siivittiin se rautapohjaisella sihdillä taikka harvalla säkkivaatteella saaviin, kannettiin jäähdytyslatoon ja kaadettiin pitkiin kaaroihin hyytymään. Kaaroja — tepastolainen ja hettalainen sanoi niitä liimalautteiksi — tarvittiin isossa keittimössä kymmenkunta, parikin, kolmi-, nelikyynäräistä, parin korttelin levyistä, yhdestä puusta koverrettua matalaa kaukaloa. Päivässä taikka yökaudessa hyytyi liima, niin että se voitiin leikata pitkällä ohuella luuveitsellä laidoista irti sekä viileskellä poikittain kämmennenlevyisiin palasiin. Näistä taas viileskeltiin luuveitsellä taikka rautaisella leikkovittaimella, joka oli käyrä kaksivartinen ase kuin astian sisusvuolin, pitkittäin ohuita sormenpaksuisia viiluja, valmiita liimalevyjä. Ne ladottiin liimapookeille vieri viereen kuivamaan. Liimapookat olivat isoja — 3×1,30 m — puukehyksiä, joihin oli singutettu vanhoja nuottaverkkoja, ja niitäkin tarvitsi iso keittomies pari-, kolmekymmentä.

Kuivuvaa liimaa ei saanut aurinko nähdä, sillä se olisi sen helposti sulattanut, ja huoneessa olisi liima taas hapannut ja homehtunut. Tarvittiinkin sitä varten eri suoja, patsaille rakennettu matala katos, liimankuivausluova, joka seisoi tavallisesti reunapuolessa, erillään muista huoneista. Katoksen kalveeseen, tuulen henkeen ja päivän näkemättömiin, asetettiin liimapookat vierekkäin ja päällekkäin monien orsien varaan, niin etteivät koskeneet toisiinsa. Ei saanut liima myöskään paleltua; parhaiten se menestyi kaalonlaisessa viiden, kuuden asteen kevätlämpöisessä. Viikonpäivät kun siinä sai levätä verkollaan, oli se valmista työnnettäväksi säkkeihin.

Heti kun suurkattilasta oli saatu poruutetuksi kaikki liima-aineet, alettiin samoilla tulilla keittää uutta. Padanpohjaan jäänyt sarvensohjo, joka oli mainiota maanhöystöä, ammennettiin pois ja vietiin pellolle, ja uusi sarviröykkiö pantiin pataan. Ja taas alkoi parin vuorokauden keittäminen. Kymmenen, parikymmentäkin pataa voitiin näin paahtaa yhteen menoon, yötä päivää häärien saman tulen ääressä. Sitä mukaa kuin kaukalot tyhjenivät, saatiin niihin uutta liimavettä hyytymään, ja kuivausluovan verkoille leikeltiin heti uusia levyjä, kun entiset oli ahdettu säkkeihin. Joskus oli liimaukko saanut kartanolleen niin suuren sarviröykkiön, että juhannuksen edellä kotaan sytytetty »ikuinen tuli» voitiin sammuttaa vasta Jaakonpäivän aikana.

Mutta silloin olikin liimankeittäjän kattilassa korvennettu valtava, kolmen, neljänsadan leiviskän sarvirytö, ammennettu siitä satoja kaaroja liimahyytelöä ja luovan verkkokehyksiltä korjattu kolmattasataa leiviskää kuivaa liimaa, vieläpä kannettu pellolle kokonainen tunkio sarvensohjoa. Vuosikauden olivat Lapin sadat, tuhannetkin porot saaneet koota sarviinsa samaa varastoa, jonka lannanukko nyt muutamassa viikossa oli muuttanut liimaksi ja pellonhöystöksi.

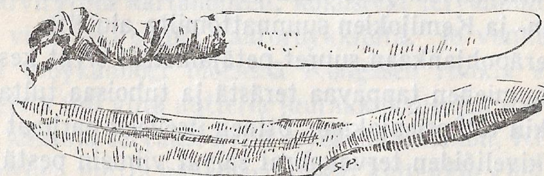
Tornion kauppiaille joutui Lapin miesten keittämä liima. Monet keittomestarit veivät itse liimansa venekyydissä Tornioon ja saivat 10—15 markkaa leiviskästä. Niinpä Aidantaustan Jooseppi aina itse kuljetti sarvikeittonsa saaliit alas, samoin Koskenniskan Jussa Tepastolta kävi liimansoudussa kolmet, neljät kerrat kesässä. Isolla kolmilaitaisella, varpehditulla veneellä laski ukko, vieden viisi-, kuusikymmentäkin leiviskää kerralla alas, ja tuoden tullessaan säkin suoloja sekä kolme, neljä 18 leiviskän jauhomattoa. Nordberg Torniossa ja Liljebäck Haaparannalla olivat tavalliset liimanostajat.

Mutta enimmäkseen kumminkin myytiin liima vain suoraan kotirannasta. Alamaiden kauppasaksat, entisten Lapinkorven erämiesten jälkeläiset, torniolaiset ja kemiläiset, tiesivät kyllä, milloin ylimaalaisten liimakattilat on keitetty. He tulivat parhaasseen aikaan, tekivät kaupat, maksoivat 8—12:kin markkaa leiviskästä. Mutta kittiläläiset lapintavarain suuret kaupanmiehet, Kari-Sammu, Hanhi-Matti ja Hannula, ennättivät toisinaan ylimaiden liima-apajille ennen alamaan miehiä, työnsivät rahat keittäjän kouraan, lennättivät säkit veneeseensä ja painuivat tiehensä, jättäen jälkeen tulevaisille vain tyhjät pookat.

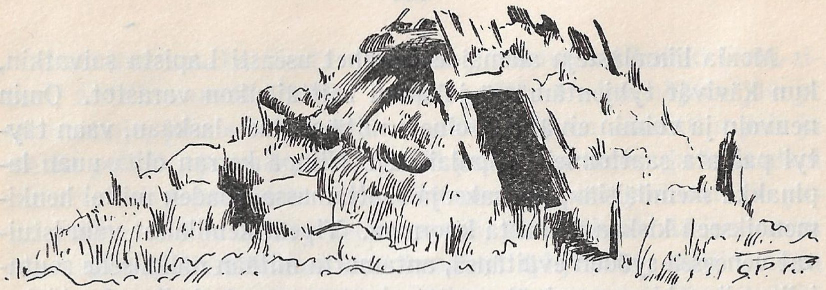
Monia liimalasteja alamaiden miehet useasti Lapista saivatkin, kun kävivät tyhjentämässä jokaisen keittäjäukon varastot. Omin neuvoin ja voimin eivät he voineet niitä soutaa alaskaan, vaan täytyi palkata saattomiehet apulaisiksi. Niinpä kerran oli nuuan lapinakka »kemiläisiä» liimasaksoja saattamassa, saaden miltei henkimenoikseen kiskoa raskasta kuormaa. Ylpeät kemiläiset vain istuivat veneessä syöden eväitänsä, antamatta mitään nälkäiselle soutajalle, viinaakin ryyppivät, mutta eivät antaneet akalle edes kielen kostukkeeksi. Loukkaantunut lapinakka rupesi silloin kostoa manaten katkerana joikaamaan:

»Lappalaisakka lantalaisraatoa
Levijärvellä soutaa.
Kemiläisakka pilkaten soutaa,
eikä mitään anna.
Itse vain syöpi,
eikä minulle anna,
leipää syöpi, voita syöpi,
eikä minulle anna,
viinaa ryyppää,
eikä minulle anna.
Jeesuksen luoma,
katso minä vaivun,
musta härkä,
itse minä vaivun!»

Niinpä kävikin sitten ylpeiden kemiläisten, että heidän veneensä kaatui Levikoskessa ja hukkui koko liimalasteineen.

Liimaveitsiä. Kätkäsuvanto.

Tervanpolttajan maakota Kolarin Äkäsjoelta.

Juurakkoterwa

Tervanpoltto on ollut aikoinaan Peräpohjan ja Lapinkin metsäseutujen tärkeimpiä elinkeinoja. Jo satoja vuosia takaperin alkoivat lantalaisten tervahaudat höyrytä Peräpohjan erämaissa ja Lapinkorven summien metsien tumma vilja virrata eteläisiin seutuihin. Jo 1600-luvun alkupuolella perustetusta Torniosta tuli pohjoisten kiveliöiden tervakaupunki, joka veti puoleensa metsienviljan, kaupungin tervaporvarien toimittaessa sen sitten edelleen kaukaiseen maailmaan. Sadoin, tuhansin tynnyrein vieri ylimaiden tervaa joka kesä Tornioon laajasta Pohjanperästä: koko Tornion- ja Kemijokien suunnattomilta alueilta.

Mutta Peräpohjankaan suuret petäjämetsät eivät kestäneet iänkaiken lannanmiehen tappavaa terästä ja tuhoisaa tulta, varsinkin kun kruunukin tuli osienjakoon, ottaen itselleen parhaat aarniometsät. Monet kiveliöiden tervakourat saivat viimein pestä kätensä ja ruveta etsimään toisia tulolähteitä, kun metsältä loppui antaminen. Mutta useat menivät sittenkin metsään ja rupesivat itsepintaisesti kaivamaan ja myllertämään niitä epälukuisia, valtavia tervaskantoja, joiden rungon isät aikoinaan olivat korjanneet, sekä kokoilemaan kiveliöiden tuhatmääräisiä, maassa makaavia ja pystyssä sei-

sovia keloja, joidenka ohitse entiset äijät olivat halveksien astelleet. Silloin kun Kajaanin kulmien tervaukot vielä täyttä päätä vetelivät koloraudallaan kokonaisia petäjämetsiä paljaiksi, silloin Tornion takamaiden tervanpolttaja jo kyykkäili kiveliöissään myyrästäen kuin kontio kantojenperiä.

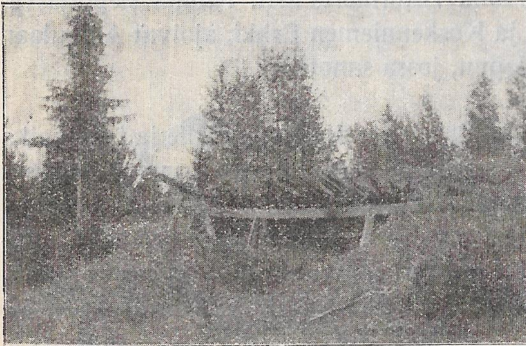
Pian oli Peräpohjan ukko omat metsänsä möyrinyt. Kruunun suurissa kiveliöissä oli kyllä keloa ja kantoa, mutta sinne ei saanut mennä myllertämään, ellei ollut metsäherran lupakirjaa taskussa. Senkin sai kun kävi »hosmestaria» puhuttelemassa. Kolarin tervaukot saivat noutaa luvan aina Ylitorniolta asti. Niinpä sieppijärveläiset, Kankaan Iiskokin ja Koskenniemen Erkki, ajoivat Alkkulaan Kingelinin luo ja saivat lapun, jossa sanottiin:

»Täten annetaan pyynnöstä talokas Isak Kankaalle ja talonpoika Erik Koskenniemelle lupa sisällä olevana talvena kruununmetsästä Pitkäkoskenrovasta, Liikamaasta ja Käkivaarasta käyttää kantoja, juuria ja kuolleita puita tervanpolttoon ottaen huomioon ne velvollisuudet, joista v. t. metsäherra korkeammasta määräyksestä kuulutuksella 2 p:ltä marrask. v. 1861 on määrännyt. Yli-Tornio 9 p. maalisk. 1862.

Ernst Kingelin
v. t. metsäherra.»

Karun Kolarin asukkaat olivatkin varsin ahkeria kantojen vääntäjiä. Kun tunturiseutujen lantalaiset tekivät jälkeä porojen sarvimetsässä, keittäen liimaa, häärivät kolarilaiset yhtä ahkerasti kantojen kimpussa, puristaen niistä tervaa. Kun liimankokit kasasivat valtavia sarvirytöjä kartanolleen, kokosivat tervanpolttajat keittopaikalleen vielä suurempia kantoröykkiöitä. Jo vanhastaan olivat kolarilaiset möykänneet metsissä Köngäsen ruukin sysikolareina, ja sitten heistä tuli yhtä uutteria juurakkohautojen »tervakolareita». Myyrtivät kantoja tervaksi kyllä myöskin Muonion, Kittilän ja Turtolankin miehet, mutta pääkolarit olivat kuitenkin »Jokijalan» vähäväkisessä pitäjässä. Kolari ei olisi ollut nimensä arvoinen, ellei siellä olisi ollut tervakolareita joka kylässä, ja juurakkohauta höyrynnyt jokaisella kankaalla. Naapuripitäjienkin miehet kun tahtoivat rakentaa ja polttaa tervahaudan, saivat tavallisesti noutaa mestarin Kolarista.

Syksypuoleen, kun kesätöistä oli päästy, mentiin metsiin, »kruunun erakkoihin», nostamaan juurakoita ja hakkamaan keloja sekä tuulenkaatoa. Juurakoita kaivettiin kuokalla ja väännettiin vivuilla ylös, sitten »raajottiin» pienemmiksi ja kerättiin kasoihin, samoin kelot katkottiin rangoiksi. Kolmisen viikkoa sai kolme miestä myyrästää kangasta saadakseen kokoon sadan kuorman haudan. Ellei ennestään käytettyä tervahautaa ollut lähimailla, piti syksyllä jo sulanaikana hankkia hautapaikkakin. Luotiin jonnekin jokitörmään haudanpohja, laitettiin siihen tervaruuhi valmiiksi ja »napa», silmä, ruuhenreiän ympärillä muurattiin savella. Syystalvella vedätettiin raajotut puut haudalle ja samalla toimitettiin niiden »silppuaminenkin», pilkkominen pieniksi hautapuiksi. Tätä työtä saattoi suuren haudan laittajalla kestää yli talvenselän, sillä sitkeät kantojurrikat olivat hitaita silputa; samoin myöskin monet suuret kymmenkertaan ympäriinsä punoutuneet kelot ja itsepintaiset oksakenkulat panivat miehen hikoilemaan. Tehtiin neljän-, viidenkymmenen, jopa sadankin tynnyrin tervakuoppia, ja joka tynnyrille laskettiin pari kuormaa tervaksia. Äkäsjoen Rautusuvannolla poltettiin kerran yli sadan tynnyrin hauta, ja siihen tarvittiin jo kokonainen ryteikkö silputtua keloa ja juurakkoa.

Vanha tervahauta Kolarin sydänmailta.

Tervahaudalla työskennellessään asustivat miehet matalassa, tievankylkeen kaivetussa, turvekattoisessa metsäkodassa, johon ahtaasta oviaukosta »sukallettiin» kuin kellariin. Töiden loputtua jätettiin kota sellaisenaan paikoilleen kyhjöttämään, sillä »asetus on semmoinen, ettei methän tehtyä kotaa saa hävittää... jos joku kulkija sattuu tarvittemhan, niin pääsee sisälle». Siksi metsissä kaikkialla näkee vieläkin vanhoja kotia.

Talven kuluessa tehtiin tynnyrit valmiiksi kesää odottamaan. Omin miehin niitä askaroitiin, taikka teetettiin jollakin joutavalla mökinukolla. Kaaskon Iisakki oli Kaukosessa renkinä ollessaan niin joutuisa käyttelemään nikkarihoitoja, että päivässä päästi käsistään tusinan tervatynnyreitä, kun aineet oli valmiiksi veistettyinä vieressä.

Kesän tullessa laitettiin hauta polttokuntoon. Haudanpohja peitettiin kuusenkoskuksilla. Koskuksille ladottiin ensin keloista särjettyjä, pitkiä suoria säleitä, jottei koskuslatomus rikkoutuisi, sitten niiden varaan vasta ruvettiin työntämään juurakkosäröksiä. Keskelle hautaa, navasta suoraan ylös, pystytettiin oksalatvainen pitkä männynkarhakka, joka sitten hautaa poltettaessa seisoi »tikkana», mihin ei tuli saanut koskea. Koko talonväki oli tervaksia latomassa, jopa useasti kutsuttiin naapureistakin nuorta väkeä, pojanpalkeita ja tyttäriäkin apulaisiksi. Lopuksi koko latomus turvehdittiin, peitettiin turvemättäillä suureksi pyöreäksi metsän hautakumnuksi. Laki varsinkin lyötiin turpeilla hyvin tiukkaan, ettei tuli pääsisi sieltä käsin uhkaamaan napaa. Maanrajaan, ympäri haudan, jätettiin turvehtimatta vain toista korttelia leveä reunus, jalka, josta tervakset voitiin sytyttää. Ja siten oli syntynyt metsäkankaalle keko,

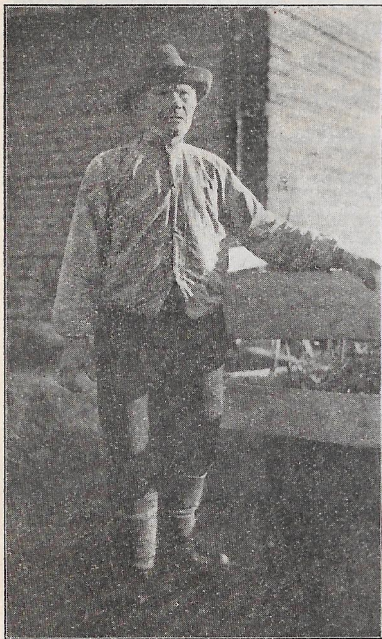

Tervahauta Kolarin Mannajärveltä.

»hongasta hoiskutettu,
männystä mäiskytetty,
mullasta veenpitävä tehty.»

Tuli sitten tyven ilta juhannuksen edellä. Silloin mentiin sytyttämään hauta, ja taas, jos oli iso hauta hoidettavana, riensi paikalle koko kylän nuori väki; »kaffekuukarikin» lähti mukaan. Hauta piti saada sytytetyksi yht'aikaa joka taholta, ja kun valkea oli päässyt vauhtiin, tukittiin jalka turpeilla, jättämällä vain joku reikä, josta kytevä hauta saattoi huokua ja vetää henkeä sisäänsä. Ja »kun laelle saathin tuli menemhän, niin silloin ryyppy ryypäthin».

Haudan sytyttämistä ohjaamassa sekä sitten koko polttamistoimen mestarina oli vanha tottunut hautakolari, joka tiesi kyllä, miten turpeiden suojaan peitottua juurakkokytöstä oli hoidettava. Alituisesti oli tulta pidettävä silmällä ja varsinkin kovilla ilmoilla katsottava, ettei tuulenpuoli päässyt palamaan hopummasti kuin alainenkaan puoli. Eikä saanut laskea tulta karhakkatikkaan, josta se olisi helposti varissut napaan ja polttanut koko keitoksen. Ukonilmoilla oli haudanpoltto hyvin vaarallista. Jos ukkonen sattui päälle, saattoi se helposti tuiskahtaa alas, työntyä hautaan ja repäistä oman tiensä ulos, mistä tahansa. Ja silloin lähti tervakin puskemaan samaa tietä. Ei joutanut hautakolari paljoa lepäilemään, joskus vain hyvillä ilmoilla saattoi hiukan kyynähtää metsäkodan makuulavalla sillä aikaa kuin apulaismies hoiteli hautaa. Mutta jos oli tyhmä apulaismies, ei siihen voinut paljoakaan luottaa: saattoi hyvinkin päästää pilalle koko hoidon, saattoi hätäpäissään vaikka hosaista multaa uhkaavan paikan tukkeiksi. Ja jos multaa karisi hautaan, niin se paloi tervan kanssa »rauvanpaskaksi». Mutta ankaran työn mukainen oli kolarin palkkakin: kymmenen markkaa, jopa kruunu-kymmenenkin, otti hän päivältä, kuten ainakin jalot mestarimiehet, masiinikraatarit ja muut samanarvoiset taiturit.

Erkki Lantto, vanha hautakolari Kolarinsaarelta.

Hautakolareita oli ennen, parhaana tervanpolttoaikana, joka kylässä, ja silloin kun polttokausi oli käsissä, saivat ukot raataa, minkä miehestä lähti. Kun yhden haudan saivat eräksi, niin jo oli toinen odottamassa. Sellaisia entisiä tervaukkoja oli Halingon Heikki ja Lapinniemen Olli, sekä hänen poikansa Juho. Elää Kolarissa vieläkin muutamia tervansavussa harmaantuneita äijiä, jotka ovat kymmeniä kesiä eläneet tervanhengessä, polttaneet satoja hautoja ja täyttäneet tuhansia tynnyreitä. Näitä vanhankansan kolareita on Erkki Lantto, Halingon äijän poika Kolarinsaarella, pieni ja tumma, mutta sitkas äijä, joka on tervan kanssa häärinyt kolmekymmentä kesää, polttaen joka kesä neljä, viisi, kuusikin keitosta, jopa joskus kymmenenkin, käyden väliin käryyttämässä Ruotsinkin puolella, Kihlangissa. Ei ole Erkki kyllä saanut tummuuttaan tervankeittämisestä, vaan se on synnyntäväriä: Halingon äijä oli lappalaiseukon lapsia. Yhtä jalo hautakolari on aikoinaan ollut Lapinniemen Juhokin, isänsä, Olli-äijän, täysiverinen jälkeläinen, 80-vuotias Vaattojärven ukko. Jo poikasesta asti on Jussa häärinyt juurakkotervan höyryssä ja neljäkymmentä kesää hoitanut hautakolarin vaikeaa virkaa, ansaiten vielä arvokkaamman virkanimen: »Tervamaisteriksi» nimitti häntä Tornion tervaporvari, Govenius, ja Tervamaisterina häntä kotiseutukin kunnioittaa.

Lapinniemen Juho, »Tervamaisteri» Kolarin Vaattojärveltä.

Neljä vuorokautta kesti ison haudan polttaminen, kun sattui hyvä ja tasainen ilma. Mutta tuulisäällä hauta palaa kohahti kolmessa vuorokaudessa, antaen vielä lisäksi epäkypsän ja paksun tervan. Hyvällä ilmalla taas ehti terva kypsyä kylliksi, työntyen ulos notkeana kuin öljy. Ruuhesta laskettiin terva »ränniin» ja siitä juoksutettiin »tratin» lävitse tynnyriin toisensa jälkeen sen mukaan kuin sitä turpeiden alla tulen tuskissa kytevät juurakot hikoilivat. Mutta terva ei tullut haudasta aivan puhtaana, vaan paljon tervavettäkin ajautui samassa matkassa. Kun tynnyrit olivat seisoneet jonkun aikaa, painui raskaampi tervavesi pohjalle. Silloin piti tynnyrit »kusettaa» eli »fräkätä». Alauurteessa olevasta tapista laskettiin tervavesi pois, ja tynnyrit päästivät väliin »mustan kusen», väliin taas

»ruskean». Musta oli paksua tervansekaista nestettä, joka oli saanut mukaansa haudannokea. Jotkut keittivät sen uudelleen tervaksi. Mutta ruskea, joka oli kirkasta, juurakkojen vesisilosta syntynyttä ainetta, laskettiin maahan.

Paljon sai tervaukko tehdä työtä, ennenkuin juurakoiden voima oli tynnyreissä matkavalmiina, mutta paljon oli hänellä vaivaa vielä sittenkin, ennenkuin tynnyrit olivat Tornion tervakaupungissa. Kajaanin takainen hautakontio kuljetti tervansa pitkissä kuuluissa terveneissään, joilla tulla soljutteli kaukaisista sydänmaan kylistäänkin väljemmille vesille ja aina alas Ouluun, tuoden 25—27 tynnyriä kerrallaan. Mutta Tornion takamaiden tervakolareilla oli omat tapansa. Oli heilläkin omalaatuiset pitkät jokiveneet, mutta he pitivät niitä mitättöminä purtiloina suuren tervalastin kuljetukseen pitkällä väylämatkalla. Tornion takainen tahtoi viedä kerralla koko saaliinsa eikä saatella sitä muutamin tynnyrein. Kaukaisista kiveliöistäkään hän ei ruvennut tervojaan veneillä soutelemaan, vaan työnsi tynnyrinsä suoraan jokeen, antaen virran niitä matkassaan viedä kellutella. Äkäsjoen latvoiltakin hän uitteli tynnyreitään neljä, viisi penikulmaa jokea pitkin väylän varteen. Oli sekin kyllä hankalaa hommaa, sillä monet kerrat sai tervojen uittaja koskissa ja matalissa paikoissa kahlata jokeen vierittelemään tynnyreitä eteenpäin. Mutta alas tultiin ja saatiin koko panos samalla kerralla pääväylälle. Isoissa syrjäjoissa laitettiin tervatynnyrit »tarhaan» eli »pyrhääseen». Haudan koko saalis ympäröitiin puomilla samaksi »laveriksi», ja sitä sitten veneellä soutaen vedätettiin myötävirtaan alas pääjoelle.

Väylää myöten laskettiin tervat lautalla. Rakennettiin hongista tavaton lautta, johon kerrallaan lyötiin kaikki tynnyrit, mitä haudasta oli saatu, toisinaan toistasataakin. Mutta pyöreät tynnyrit piti laittaa lujasti kiinni, etteivät ne kovissa koskissa vyörähtelisi matkaansa. Asetettiin lautalle pitkät vahvat riuvut, »runkkakasket», joiden varaan ladottiin tynnyrit pääksytysten pitkään riviin kyljelleen, ja sitten pantiin päälle toiset, hoikkaiset »koijukasket», joihin joka tynnyri kiinnitettiin kahdella vitsalla. Tällaisia vitsastettuja tynnyririviä saatiin lautta täyteen. Joessa piti olla hyvä »lauttavesi», ennenkuin suuri ja raskas terva-alus saattoi kulkea. Tavallinen »tervavesi» sai olla pari kyynärää yli kesäisen määrän. Kaukosen rannassa oli entisillä ukoilla merkkinä iso, komea »Tervakivi». Kun se rupesi näkymään tulvan alta, oli »tervalauttavesi makkeimmilhan, ja silloin lauttain kanssa lähethin».

Entiseen aikaan kuljetettiin lauttaa soutuveneellä vedättäen. Iso, kolmilaitainen, varpehdittu vene kiinnitettiin vahvalla, kolmisäisellä juuritauolla lauttaan, kaksi soutumiestä rupesi kiskomaan venettä eteenpäin, ja kolmas oli perässä ohjaamassa ja tauosta hoitamassa lautan kulkua. Kosketkin laskettiin samaa kyytiä, annettiin vain lautan työntyä edellä ja veneen painua jäljessä. Lautantauossa piti vain olla semmoinen ukko, joka osasi »luu-

Tervatynnyreitä uitetaan jokea myöten. *Valok. tuntematon.*

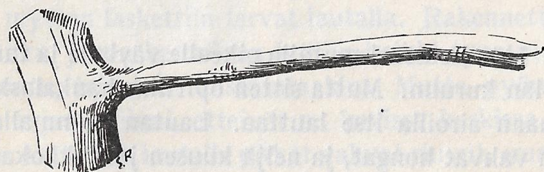
sia» kosken. Hän komensi soutajia oikealle väylälle ja tauosta ohjasi lauttaa väylän kuruun. Mutta sitten opittiin »hankalasku». Ruvettiin soutamaan airoilla itse lauttaa. Lautan kummallekin sivulle vitsastettiin vahvat hongat, ja neljä kuusen juurakkokantoa pystytettiin lautalle ja kiinnitettiin honkiin, kanto jokaiseen nurkkapuoleen. Kantoihin väännettiin vahvat hankavitsat, joihin työnnettiin pitkät airot, ja niin neljällä airolla monissa miehin kiskottiin suvannot ja mentiin kohisten kosket alas. Hyvällä vedellä ja tasaisilla säillä laskettiin viikkokaudessa Kolarista Tornion rantaan ja saatiin ruveta tekemään tervankauppoja. »Kujenus» ja »Nuurperi» olivat tuttuja porvareita, joille kolarilaiset useimmin tervansa kaupittelivat. Tulivat kyllä toisetkin porvarit, Utterströmit, Liljebäckit,

Boströmit jo satamaan kauppoja tekemään. »Västekreenin» äijäkin tuli houkuttelemaan: »Tule meille, tule meille!» vei kotiinsakin ja tarjosi ja juotti siellä viinaa kuin vettä. Halvassa hinnassa pitivät Tornion tervaporvarit ylimaan ukkojen tavaraa, samoin kuin oululaisetkin Kajaanin nälkämaiden tervoja. Kolme-, neljätoista markkaa he maksoivat tynnyristä, jopa joskus vain kahdeksankin. Kerran oli kyllä tervakin hinnassa: maksettiin 12 ruplaa tynnyristä. Se tapahtui heti jälkeen suuren sotavuoden, jolloin »Enklanti ja Franska kävit Venäjän päälle Sevastoopolissa». Väleen se siitä kyllä taas aleni, niin että 1860-luvun alkupuolella oli jo alle viiden ruplan.

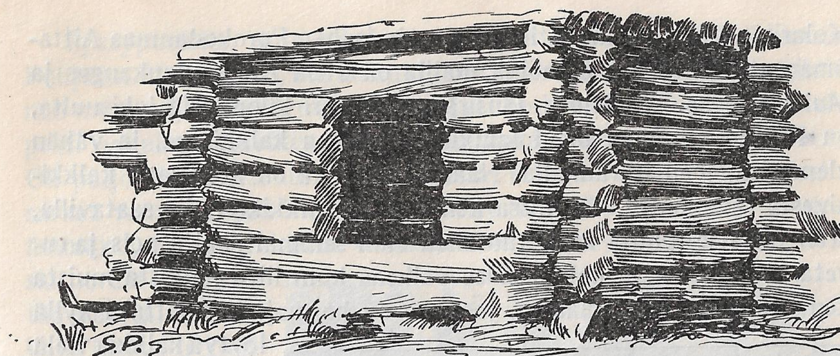
Mutta omasta tavarastaan ja kräämästään Tornion porvari osasi kyllä ottaa maksua, kun tervaukko rupesi sitä ostelemaan. Jauhomattokin maksoi joskus 50 markkaa. Ja moni tervamies oli jo talvella nälissään »tervain päälle» tehnyt velkaa ja syönyt suuren kolon kesäiseen tervahautaansa.

Paitsi tervojaan myivät ylimaan ukot koko lauttansakin kaskineen, airoineen ja kaikkine hoitoineen torniolaisille taikka haaparantalaisille. Sitten he veneellä soutaen palasivat takaisin, kiskoen veneen täyteistä kuormaa, »kesäleipää»: jauhoja ja ryyniä sekä kahvia, sokeria ja tupakkaa.

Ankara heinänteko oli silloin jo edessä, ja sitä varten tarvittiin hyviä eväitä.

Hautakurikka Muoniosta.

Kalkkilato Aittamaan kalkkikentältä.

Kolarin kalkki

Jo vanhastaan on Kolarin kalkki ollut tunnettua Tornion—Muonionlaaksossa Hetasta ja Kaaressuvannosta alkaen aina jokisuuta myöten. Kolarin kalkkimaista on koko jokilaakso jo miesmuistin ajan saanut kalkkitarpeensa. Silloin kun toiset kolarilaiset myllersivät kankaita juurakkotervan takia, möykkäsivät toiset kallioissa, murtaen kalkkikiveä. Kun köyhän kiveliön vähäväkiset raatajat eivät saaneet karuista pelloistaan tarpeellista elatusta, rupesivat he kaivamaan jokapäiväistä leipäänsä kovasta kalliosta.

Kolarin kalkkivarastot ovat pitäjän luoteisessa kolkassa. Ruotsin puolelta, Huukista, jossa on useita jo vanhastaan käytettyjä kalkkikenttiä, ulottuvat kalkkipitoiset kalliot Suomen puolelle, Äkäsjoen suun, Mannajärven ja Muonionjoen väliselle alueelle, työntyen poikki Äkäsjoenkin Juvakaisenmaata kohden, jossa kalkkimaat muuttuvat rautamalmikentiksi. Parhaat nykyään tunnetut kalkkikalliot ovat Äkäsjoen suun ja Mannajärven välissä. Siellä on rajaväylän rannalla seudun suurin kalkkikenttä, Kukkutieva, sekä Mannajärven etelärannalla iso Aittamaan kalkkikangas, jonka poikki kulkee

Kolarin—Muonion maantie, ja samoin isohko Porokodanmaa Aittamaan eteläpuolella. Samoilla mailla on vielä Annanivankangas ja Mukankangas. Äkäsjoen länsirannalla, pari kilometriä jokisuulta, on Pellikoskenmaan pieni kuukumasuoninen kalkkialue, ja vähän ylempänä, joen itärannalla, Naalatieva, joka on kokonaan kalkkikivestä rakennettu. Monissa kentissä on kalkkikivi niin saatavilla, ettei tarvitse muuta kuin kuoraista vain sammal päältä pois ja ruveta ottamaan. Ja kalkki tulee valkeaa kuin liitu kaikista muista kentistä paitsi Aittamaasta, jossa se on harmajaa. Saattaisi kyllä löytyä kalkkia vielä monista muistakin vaaroista ja maista, jos niitä vain lähtisi »vakoilemhan».

Kalkkilouhos Aittamaan kankaalla Kolarin—Muonion maantien varrella.

Kaikkein aikaisimmin sanotaan kalkkia poltetun Ruotsin rannan Huukissa, jossa se onkin oikein »ikivanhaa hommaa». Omia kenttiään Huukin äijät kaivoivat ja polttivat, kuljettaen kalkkia alamaihin. Veivätpä huukilaiset pelkkää, polttamatonta kalkkikiveäkin Alkkulan ja Hietaniemen ukoille, jotka tarvitsivat sitä tiilihautoihinsa. Entisaikaan rakennettiin tiilihauta maakuoppaan, ja tiilihaudan polttouunien terä eli tulikerros ladottiin raa'asta kalkkikivestä, joka sitten hautaa poltettaessa, yhdessä tiilien kanssa, paloi saviruukkiin kelpaavaksi kalkiksi.

Suomen puolen kauimmin käytettyjä kalkkimaita on Kukkutieva. Siinäkin on jo »satoja vuosia» aherrettu. Tievan männiköissä nähdään vielä paljon vanhoja hautoja, pikkuisia pesiä niinkuin pirtinuunia taikka lehmänhinkaloita. Niitä vanhan vanhat äijät ovat entisaikaan kalkkia polttaessaan kuumoittaneet. Huukilaisetkin kävivät Kukkutievaa kaivamassa, sillä ennen ei ollut minkäänlaista rajaerotusta, eikä tarvinnut maksaa veroa kalkkikivestä, vaan sai sitä ottaa, mistä vain sattui löytämään. Entisaikaan olivatkin kaikki, väyläntakaisetkin, aivan niinkuin saman talon väkeä.

Syksypuolella, »kun alkoi maata routimhan», asteli kalkkimies Pohjolan kivimäkeen, rautakanki, kivihakko ja kuusi-, seitsenkiloinen moukari, »nuusa», matkassaan, ja rupesi louhimaan kalliota. Helposti työ alussa kävikin, sillä kallion pinta ei ollut varsin kiinteätä. Oli paljon irtonaisiakin kivilohkareita, ettei tarvinnut muuta kuin särkeä vain ja lyödä kasaan. Mutta syvemmällä kävi kallio kiinteämmäksi, antaen miehelle ankaramman työn. Rautakangella hän sai porata ja vääntää vuorta, kivihakolla kiskoa irti lohkareita ja moukarilla ruhjoa niitä pienemmiksi, yhä avartaen kuoppaansa sekä sivuille että alaskäsin. Mutta kovin syvälle ei kalkkimies alkuperäisillä aseillaan saattanut päästä kovassa kalliossa. Laajetessaan kävi kuoppa aina vain sileämmäksi, tullen viimein niin kovaksi ja tiiviiksi, ettei miehen kivihakko enää pystynytkään, eikä rautakanki saanut palastakaan irti. Silloin täytyi se työmaa heittää ja etsiä uusi paikka. Niinpä ovatkin entisten ukkojen kalkkilouhokset kankailla tikattuja ja nakutettuja pyöreiksi ja sileiksi kuin padan pohja. Mutta sitten oppivat jo seuraavat ukot käyttämään apumiehenään »tynämiittiä». Kun heidän louhoksensa rupesi tulemaan sille mallille, ettei enää tavallisilla neuvoilla tahtonut lähteä irti, porasivat he kallioon pienen reiän, pistivät siihen panoksen ja pamauttivat, ja sitten kyllä kivi taas alkoi irtautua. Siten ovatkin kalkinkaivajat päässeet puskeutumaan yhä syvemmälle kallioon. Kukkutievassakin on kaivauduttu neljä, viisi metriä alaskäsin ja saatu pohjemmalta yhä parempaa kiveä.

Kalkkihauta Aittamaan kankaalla Mannajärven rannalla.

Syksyllä kun maa oli kylmettynyt, rakennettiin kalkkikivistä hauta, jossa kalkin polttaminen toimitettiin. Hauta laitettiin ve-

den äärelle, järven taikka joen rannalle. Suuri onkalo, 3—4 metriäkin leveä ja syvä ja kolmatta korkea peräseinältään, koverrettiin pystyn törmän rinteeseen, niin että kova kallio tuli sen kolmelle puolelle, perään ja sivuille, sillä »se piti niin olla, muuten ei kuumuus vastannut». Vanhat kalkkimestarit ennen valvasivat hautaan vain kaksi valkeapesää — heidän uuninsa kun olivat kovin pikkuisia —, mutta sitten jälkipolven polttomestarit rupesivat kasaamaan niin suuria kivilinnoja kuin vähäväkisen mökkiläisen asuinpirtti, laittaen varustukseensa kolme, neljäkin isoa tulikirnua. Haudan alaosa sekä tulipesien terät ladottiin ja valvattiin suurista pintakivistä, jotka saattoivat hajoamatta kestää ankaraakin paahtamista. Teräkiville lyötiin muuta kalkkikiveä, joka kaikki moukaroitiin pienemmiksi, nyrkinkokoisiksi mukuloiksi. Sillä kivet paloivat sitä paremmaksi kalkiksi, mitä hienommiksi ne jaksettiin iskeä. Lopuksi ladottiin tiiviisti koko haudan peitoksi leveitä laakamaisia kiviä, että ne hyvin vastaisivat tulipesistä työntyvää kuumuutta.

Silloin oli hauta valmis poltettavaksi. Polttopuut oli vain vielä vedätettävä haudan ääreen, ja tämä työ toimitettiin lumen tultua. Tarvittiinkin valtava kasa, viisin-, kuusinkymmenin kuormin, kuivaa rankaa ja keloa. Koivu oli huonoa kalkkiuunin puuta, se kun paloi pienellä liekillä, eikä jaksanut polttaa edes omaa haikuaankaan, vaan heitti nokensa kiukaaseen mustuttaen kalkinkin. Mutta kuusi ja varsinkin kuiva honka olivat kelvollisia. Ne paloivat isolla liekillä, polttaen savunsakin, niin että kalkki jäi puhtaaksi.

Vasta talvenselän kovimmilla ja kuivimmilla pakkasilla tapahtui kalkkihaudan polttaminen. Joulukuu, tammikuu taikka helmikuu olivat parasta polttoaikaa, mutta maaliskuulla, varsinkin loppupuolella, rupesivat säät jo niin kevätkosteiksi, etteivät kalkkiukkojen työt enää menestyneet.

Kolme, neljä, jopa viisikin vuorokautta piti kalkkihautaa yhtä päätä polttaa. Isoa nelipesäistä pätsiä ei saattanut yksi mies pitää paahteessa, vaan oli sen lämmittämisessä työtä kahdellekin. Sillä puuta piti toisensa perästä työntää uuniin, niin että tuli aina vain kiihtyi ja kiihtyi ja kiuas kiertyi punaiseksi kuin ahjosta vedetty rauta. Vihertävä liekki kuin viinavalkea kohosi korkealle haudanlaesta, ja väkevä tulikiven katku nousi pätsistä. Uuneissa kävi niin kova veto kuin olisi palkeilla puhallettu, ja kuumuus oli niin ankara, että se haihdutti ja »söi» kovimmankin sateen pisarat, jos sattui tu-

lemaan rajuilma. Viisi vuorokauttakin kun lakkaamatta korvennettiin neljää onkaloa yht'aikaa, meni siinä koko rytö keloa ja pahin pakkanenkin pakeni pätsin lähimailta.

Polttamisen jälkeen jätettiin hauta jäähtymään, peitettiin vain lautakatolla, ettei sade pilaisi. Sillä nyt ei kivi enää kärsinyt kosteutta. Sitten oli vielä jäljellä kalkkimiehen kamalin toimi: haudan purkaminen ja kalkin »juoksettaminen». Se oli pölyistä ja polttavaa työtä, johon ryhtyessä piti pukeutua huonoihin vaaterökäleisiin. Valkeina mylläreinä saivat miehet siinä hääriä, purkaen haudasta kasan toisensa jälkeen ja juoksettaen sen heti valmiiksi kalkiksi. Kylmää vettä ukot vain kanniskelivat järvestä ja pirskottelivat kivikasalleen, joka kohta alkoi äkäisenä sihistä ja höyrytä kuin kuuma saunan kiuas, sitä vaille, ettei tulta ottanut. Vanha vuorelainen siinä purki viimeisiä vihojaan. Tuhansia vuosia rauhassa levännyttä kallionväkeä oli ensin tulen tuskissa kiusattu ja lopuksi saatettu kosketuksiin vedenväen kanssa. Mutta kaikkea väkeä eivät ukot tahtoneet riistää vuorelaiseltaan, siksi vain ärsyttivät, että saivat sen muuttamaan haahmonsa, hajoamaan kiinteästä kivestä valkeaksi jauhoksi. Jos ukot olisivat ylimääräisesti viljelleet vettä, olisi kalliontuote menettänyt kaiken voimansa. Niin väkevänä huokui kalkki, että »poltti henkireijäkki, jos pöly pääsi sieraimhin».

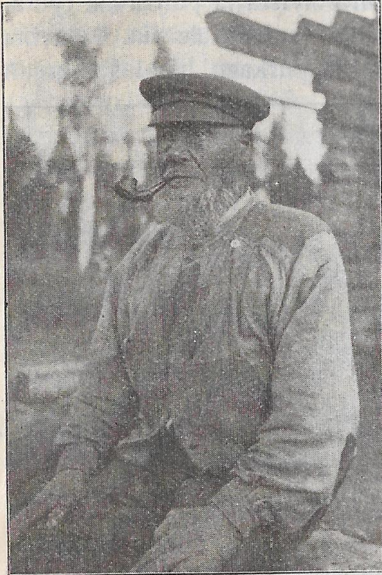

Kalkkihauta ja -lato Kolarin Mannajärveltä. Järven takana Mannajärven »kalkkipatruunin» talo.

Juoksetettuna oli kalkki valmista tavaraa. Se kannettiin lähellä olevaan latoon odottamaan kauppa-aikaansa. Paljon karttuikin tavaraa isosta haudasta. Kymmenkunta, parikymmentä kuutiometriä käsittävästä, hyvin menestyneestä kivilatomuksesta saatiin kolmesataakin isoa säkkiä, eli 400 hehtolitraa.

Kesän tultua, kun väylä aukeni, lähdettiin kalkkia kaupittelemaan. Kalkkisäkkejä lyötiin lautalle ja laskettiin alamaita kohden,

myyskennellen tavaraa kahta puolta pitkin väylän rantoja. Karvarit, muurarit ja peltomiehetkin saivat siten kotirannasta ostaa kalkkitarpeensa. Pellon suurkylään jo jäi kymmeniä säkkejä, samoin Turtolaan, Juoksenkiin, Matarenkiin ja Alkkulaan, ja kun Karunkiin asti ennätettiin, loppui jo tavarakin. Eikä ollut Kolarin kalkki ennen kallista. Alamaissa myytiin sitä neljälläkin markalla säkillinen, ja kotipaikalla saatiin säkillisestä 2:80—3 markkaa. Kalkkimaan paikkakuntalaiset käyttivätkin kenttiensä tavaraa tiilienteossakin. He löivät tiili-iskokseensa puhdasta kalkkia sekä kalkkihautojen pohjalta puoliksi palanutta kalkkisoraa, valaen niin vahvoja tiiliä, että ne polttamatta kelpasivat uunin ulko-osiin, palomuureihin ja katolla oleviin savupiippuihin. Silloin kun Tengeliönjokeen Ylitorniolla rakennettiin massatehdasta, oli Kolarin »kalkkipatruunilla» hyvät ajat ja kiireiset päivät. He polttivat valtavia hautoja ja lauttasivat kalkkia tuhansin säkein tehtaan muuraustöihin.

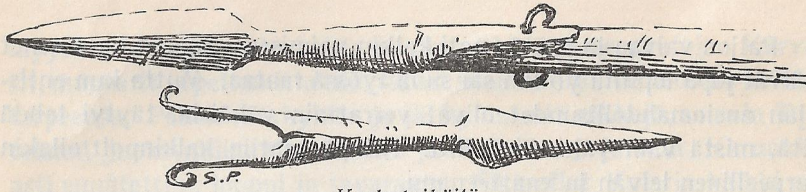

Lietorovan Pekka, vanha »kalkkipatruuni» Kolarin Mannajärven tienoilta

Enimmäkseen vähävaraista väkeä, pienien talojen omistajia ja torppareita ovat Kolarin kalkkipatruunit olleet, entiset niinkuin nykyisetkin. Entisajan ahkerimpia kalkkimiehiä olivat Mukan Heikki ja Jussa, jotka häärivät Kukkutievassa jo 60—70 vuotta takaperin, sekä Tuomaan Feetta, joka on jo 40—50 vuotta ollut kuolleena. Samoihin aikoihin Parskin Iisko ja Kosteen Matti polttelivat kalkkia Huukissa, Ruotsin puolella.

Nykyisten kalkinpolttajain suurmestareita ovat Mannajärven isäntä ja Lietorovan Pekka, jotka ovat vuosikymmeniä moukaroineet kalliota ja satoja öitä valvoneet kalkkihaudan paahteessa. Lietorovan kahdeksattakymmenettään käyvä ukko on kyllä jo aikoja heittänyt kalkkihommansa, mutta Mannajärven kalkkipatruuni raataa vieläkin vanhassa toimessaan monen nuoremman rinnalla.

Paljon vaivaa ja työtä vaati kalkin valmistus. Monet kymmenet päivät jopa lopulta yötkin sai siinä työssä raataa. Mutta kun entisajan ansiomahdollisuudet olivat verrattain vähäisiä, täytyi tehdä sitä, mistä vain vähänkin lähti. Niinpä saatiin kalkinpolttollakin tarpeellinen leivän ja vaatteenapu.

Kalkkimiehen moukari.

Karhukeihäitä.

Sieppijärweläisten Karhuntappo

Siitä on jo viisikymmentä vuotta, hiukan ylikin, Kolarin Sieppijärven kuulusta karhuntaposta. Se oli monipäiväinen ottelu, johon miehiäkin komennettiin niinkuin sotaan, ja toisia, kuten sodasta ainakin, kannettiin haavoitettuina kotiin.

Se tapahtui syksyllä, pari viikkoa ennen pyhäinmiesten päivää, jolloin jängät jo olivat jäässä, mutta ei vielä ollut luntakaan muuta kuin juuri siksi, että vuomilla ihmisen jälki vuottui. Pari Sieppijärven miestä, Aapon Olli ja Erkon Jussa, lähti muuanna syyspäivänä hakkaamaan kuusenkarhakoita tervatynnyrin vanteiksi — Kolarissa kun siihen aikaan vielä täyttä päätä poltettiin juurakkotervaa. Tulivat miehet Kuurusenvaaran laitaan, Lappean talon takalistoille, kolme neljännestä Sieppijärveltä väylälle käsin, ja siellä kuusikossa kupsehtiessaan he sattumalta keksivätkin karhunpesän. Korvenkiertäjä oli asettunut talviteloilleen kuusen alle muurahaismättääseen, ja kun miehet lähestyivät paikkaa, kuulivat he kuusenperän raskaasti huoahtelevan, arvaten heti siellä kontion nukkuvan.

Mutta karhakanetsijät pelästyivät löydöstään niin, että suoraa päätä kirves kainalossa lähtivät laukkomaan kylään ja läähättäen ilmoittamaan:

— Karhun . . . kontion pesän löysimme!

Se oli mieluinen uutinen Sieppijärven miehille. Siellähän nyt on se Lappean Lassin karhu, joka viisi vuotta on asustellut ja joskus tehnyt tuhotöitäänkin Lappean takalistoilla. Heti varustautui kolme miestä, Satan Salmo, Filpan Jussa ja Kankaan Iisko karhakanetsijäin opastamina käymään kuusenperässä nukkujan kimppuun. Ei maltettu edes odottaa seuraavaan aamuun, vaikka syksyinen päivä jo oli iltapuoleen kääntymässä. Ei muuta kuin mennään ja kuoraistaan kontiolta kesi pois.

Ja lähdettiin.

Asianmukaiset olivat miehillä aseetkin, niinkuin ainakin sen ajan karhuntappajilla. Erkon Jussan olalla oli oravapyssy, Kankaan Iiskon kainalossa isompireikäinen piilukkoräikkä; Filpan Jussa ja Aapon Olli kantoivat kourassaan länsää, karhukeihästä, ja Satan Salmolla taas oli kirves ja kanki. Pelottavathan olivat jo aseetkin, mutta mies se on tappelussa ensi sijassa ja sitten vasta varustukset.

Pesä löydettiin ja pidettiin sotaneuvottelu: Satan Salmo pelottomin poika, menee ensin ja lukitsee kangella pesänsuun, sitten toiset rynnistävät, ampuvat ja sohivat metsän äijän kuoliaaksi suoraan pesäänsä.

Ja Salmo Satta lähti painelemaan kanki kourassa kohti kuusenperää.

Mutta muurahaismättään asukas oli myös tehnyt sotasuunnitelmansa. Oli äijä arvatenkin aamulla kuullut karhakkamiesten kapsehtimisen ja nyt taas illalla uudet askelten karskahtelut, pysähtymisen ynnä hiljaisen haastelun, ja siitä heti hoksannut, että nyt on kylänmiehillä kamalat aikomukset. Niinpä se toimittikin heille yllätyksen. Ennenkuin kankimies ennätti pesällekään, ryöpsähti muurahaismätäs, ja sen karvainen ukko hyökkäsi karjuen suoraa päätä kanki-Salmon kimppuun. Pamahti kyllä Kankaan Iiskon piilukko, mutta kuula, sattumatta hengen paikalle, meni vain kupeesta lävitse. Karjahtaen pyörähti karhu ruudinsavua kohden, ja ampuja lähti pakoon. Mutta kun Satan Salmo mojautti kangella karhua hartioihin, kiepsahti se taas ympäri, kiljaisi ja paiskasi Salmon tantereeseen, heittäysi päälle ja pureskeli sääreen surkeat haavat. Siihen joutui jo Aapon Ollikin keihäineen sorkkimaan, ollen hätäpäissään vähällä keihästää miehen, mutta kun kontio huomasi Ollin, heitti se Salmon ja kaapaisi Ollia kohden. Ukko heitti länsänsä ja paukaisi pakoon,

mutta kontio tavoitti hänet, iski kenttään ja kävi taas hammastamaan. Onnekseen oli Ollilla eväslaukku selässä, ja siihen peto purki vihansa, pureskellen ukon eväsleivät, luukontit ja voirasiat palasiksi. Mutta mieheen ei karhu koskenut, koska hän täyttä kurkkua parkui:

— Älä, jumalanvilja, päälle tule! Koira se on, joka puree!

Satan Salmo, Käkivaaran ukko. Kolarin Sieppijärvi.

Karhu oli miehen sanalle kuuliainen, rutistellen vain hänen reppuansa. Silloin taas jo ennätti apuun Satan Salmo lenkaten vaivaisella koivellaan, siepaten maasta Ollin keihään ja söhäisten kontiota selkään. Äkäinen pyörähdys vain, karmiva karjaisu, ja karhu oli toistamiseen Salmon kimpussa. Ukko tarttui hädissään petoa päähän, mutta se heitti hänet nurin ja narskautti käden poikki. Salmo vielä toisella käsipuolellaan yritti karhua keihästää, mutta raivostunut peto piteli häntä vielä pahemmin, havartaen ohimoon ja pureskellen päänahkaan useita aukkoja. Kontion surmaretkestä näytti tulevankin miehen surmaretki. Mutta joutui viimein apuun Erkon Jussa, joka tähän saakka oli piileskellyt puun kalveessa, tuli piihana vireessä, mutta oli niin pois järjestyksestä, ettei ymmärtänyt pyssyään laukaista, vaikka sohikoi sen piipulla karhun suutakin. Lopuksi mies sentään hoksasi hotaista karhua pyssynperällä ja ärjäistä:

— Älä, mettänelävä, miestä revi!

Peto pelästyi, jätti Salmot ja muut ja lähti pakoon.

Kyllikseen olivat miehetkin saaneet karhuleikistä. Vaivainen Satan Salmo, kovimman leikin kokenut, kyllä koetti yllyttää heitä vieläkin käymään kontion kimppuun, »jotta se söis niistä yhenkään, kun olivat niin pelkureita», mutta eipä enää kukaan uskaltanut mennä itseään revittämään. Hyvä kun pääsivät pedosta!

Pimeäkin oli jo tullut, ja kylään oli pitkä matka, eikä voitu ruveta raadeltua Salmoa sinne yötä myöten raahaamaan. Täytyi jäädä yöksi Kuurusenvaaran laitaan, samoille maille taistelukumppanin kanssa. Lyötiin honka maahan, tehtiin rakotuli, »laiskanpojan valkia», ja ruvettiin siinä tulen loimossa hakovuoteella ukkoa hoitelemaan. Verta oli miehen naudakas täynnä, sääri surkeasti revitty, käsi runneltu, naama ja koko pää verissä. Pestiin ukon haavat, pantiin päälle pihkaa ja koivuntuohta ja sääri sidottiin vaatteista revityillä raasuilla.

Mutta äkäinen Salmo ei tahtonut jättää kontiota kostamatta. Lähetti hän kylään pari miestä hakemaan apuväkeä, oikeita miehiä, jotka pystyvät karhun kanssa tappelemaan, eivätkä heti ala jänistää.

Seuraavana aamuna lähtikin kylästä uusi, viisimiehinen joukko: Pääkön Salkko, Tuomaan Heikki ja Kurun Heikki, Koskenniemen Jaako ja Hietasen Pekka. Keihäät ja kirveet olivat nytkin vain miesten aseina. Mutta sellainen oli ukkojen sopimus, ettei kukaan saa lähteä käpälämäkeen, vaan kaikkien on käytävä kimppuun kuin yksi mies.

— Niinkuin yksi mies . . . ja kova! sai Kuurusenvaarakin kuulla.

Helposti kontio taas tavattiinkin. Se oli pysähtynyt miltei miesten yönuotion näkyville, jängän reunaan, haavojaan hoitelemaan hänkin, kodistaan karkoitettu metsän ukkopaha. Kuurusenojalla äijä peseskeli verta vuotavia vammojansa, sillä vesi on metsäläisen paras lääke; siihen se haavoja saatuaan heti turvautuu.

Säikähti karhu parka pahasti, kun metsästä yht'äkkiä taas keihäsmiehet ja kirveskourat perä perää ilmestyivät, ja, arvellen joutuvansa alakynteen, lähti heti jänkää laukkomaan. Mutta Pääkön Salkko, joka keihäineen painatteli etunenässä, karjaisi:

— Älä mene, jumalanvilja! Tule miehen päälle!

Eikä toista kutsua tarvittu. Karhu käännähti takaisin ja ryntäsi karjuen miehiä kohden. Mutta Salkko, vankka ja peloton etumies, odotti keihäs tanassa, ja kun peto kavahtaen kahdelle jalalle ryntäsi mies miestä vastaan, työnsi hän länsänsä sen rintaan. Se sattui onteen, lavan ja kyljen väliin.

— Nyt miehet, pistämhän ja lyömhän! hän huusi katsahtaen taakseen.

Mutta kaikki olivat karanneet metsään, vain lomohousuinen Kurun Heikki kirves kourassa katsella killisteli puun varjosta.

— Tule ja anna sen metsäläiselle kirvestä kalloon! karjui Salkko Heikille.

Arastellen läntysti Kurun ukko lähemmäksi häristellen kirveellään.

— Lyö päähän, lyö päähän, lyö jumalanviljaa päähän! keihäsmies karjui.

Heikki kohotti taas kirveensä. Ukon huulet vain pelosta poimusivat ja roikkuvat housut lepattivat, kun hän olan takaa vetäisi kirveellään ja hotaisi — Salkon länsän varren poikki.

— Sinä, perkele, tappelet kontion puolesta! noitui Pääkön ukko. Sillä peto pääsi taas irti. Ja niin kiittämätön se oli, että oikopäätä hyökkäsi pelastajansa kimppuun, nujertaen hänet jänkään. Hätä siinä Kurun äijälle tuli, kun kontio reuhtoi päällä ja repi reisiä. Partakarvoista pidätteli Heikki karhua ja parkui:

— Voi, voi, se neuvot syö, se neuvot syö!

Kolosti olisi saattanut ukon käydäkin, elleivät toiset, pakoon juosseetkin, olisi ennättäneet siihen sorkkimaan ja sohikoimaan. Heitti kontio Kurun Heikin ja kiepsahti Tuomaan Heikin kimppuun, joka lähimpänä uhkaili kirveellään, ja paiskasi hänet maahan iskien hampaansa miehen jalkaan. Yritti nyt Hietas-Pekka keihästää, mutta karhu kavahti ylös, jolloin ukko hätäyksissään pyörähti pakoon, kompastui ja rojahti pitkälleen. Kontio kävi päälle reuhtoen miehen päällyksetöntä turkinselkämystä, niin että »kova kropu vain kävi». Mutta päänsä Pekka sai pusketuksi jänkään, niin ettei karhu voinut sitä kaluta. Eikä ukolle tullut sen pahempaa, sillä toiset jo taas joutuivat petoa ahdistamaan.

Silloin kontio katsoi jälleen parhaaksi laukata pakoon ja heittää tappelukentän kylänmiesten haltuun.

Niin oli mennyt toinenkin päivä, tullut ilta, ja metsän äijä pitänyt nahkansa. Väsyksissä, revittyinä ja toisiansa syytellen seisoivat miehet tappotantereella, ja noloina he astelivat rakovalkealle, jossa vielä loikoili eilispäivän uhri, Satan Salmo, pää tuohella paikattuna, käsi ja sääri sidottuna.

Huonoiksi ja pelkureiksi haukkui Salmo miehiä, kun eivät koko joukollakaan saaneet yhtä karhua nutistetuksi.

— Mitä siitä tulee, kun toiset tappelevat kontion puolesta! manaili Pääkön Salkko. Kurun Heikkikin tulee ja sivaltaa länsäni varren poikki . . .

Eikä ollut karhuntappajilla muuta neuvoa kuin lähteä surulliselle kotimatkalle. Pahimmin raadeltua Satan Salmoa kantoivat terveet miehet paareilla, jotka oli metsässä tehdä rötistetty, Hietas-Pekan »virkaturkin» selkämys roikkui repaleina, ja Aapon Olli noitui resuttua eväsreppuansa ja rikottua voirasiaa.

Mutta perässä rimppaili Tuomaan Heikki kipeällä koivellaan, ja viimeisenä vaivaisena laahusti sauvojen varassa Kurun ukko housut polvissa roikkelehtaen, ja voivotellen joka askeleella. Mutta toisekseen ukko taas kehuskelikin:

— Jos ei mulla olis ollut housut niin alhaalla, niin kolosti olis käynyt . . . Jos mulla olis ollut housut niinkuin muillakin miehillä, niin kolosti olis ukolle käynyt . . .

Äijän raksittomat housut kun myötäänsä roikkua lököttivät polvissa, ollen aina varisemassa.

Kuurusenvaaran tien jänkäportaita. Taustalla Kuurusenvaaran metsää.

Mutta Sieppijärven ukot olivat silti sisukkaita miehiä: Kuurusenvaaran kiukkuinen kontio oli uhallakin nutistettava ja näytettävä, että mies, Sieppijärvenkin mies, on sittenkin metsän mahtavin. Päätettiin tehdä vieläkin hyökkäys Kuurusenvaaran karvaisen äijän kimppuun. Uusia miehiä nostettiin aseisiin, ja entisistä saivat lähteä ne, jotka vain uskalsivat.

Niin tuli ehtoosta ja aamusta kolmas päivä, syksyinen tappelupäivä. Ja taaskin, jo aamuvarhaisesta, olivat sieppijärveläiset sotajalalla Kuurusenvaaraa kohden, jopa vielä entistä suuremmalla voimalla. Vereksinä miehinä oli astunut joukkoon Palovaaran Jussa ja Kurun Mooses. Karhun raatelemat vain olivat jääneet kotiin haavojaan hoitelemaan. Keihäät taaskin keikkuivat miesten olkapäillä, kirveet välkkyivät kainalossa, ja Erkon Jussan olalla heilah-

teli suuri heinähanko. Ei riittänyt kylässä keihästä joka miehelle, eikä Jussa luottanut piilukkoiseen oravaräikkään niinkään paljoa kuin terävään heinähankoonsa.

— Onnenrengas silmässäs olkhon! noituivat miehet kateensilmää vastaan, kun peräkkäin painattelivat karskahtelevaa roustaletta yli Kiimakankaan ja Pruukinvankan, yli suurten Heinä- ja Levävuomien. Ja Karhakkamaan toratantereelle tultiin kolmas kerta.

Samoilla paikoilla, missä eilenkin oli oteltu, tavattiin Kuurusen kiistakumppani taaskin: vähävoipaisena ja haavoissaan ei ukko ollut viitsinyt vanhalta majapaikaltaan paeta sen etemmäksi.

Arvasi korvenasukas, että nyt tässä tulee viimeinen ja ankarin yhteenotto; verta itsekin vuotaen oli se yöllä tyhjentänyt pohjaan haltian tuoman verimaljan, ja siten valmistunut kovaan kohtaloonsa. Ei ruvennut karhu enää pyrkimään pakoonkaan, vaan rehtinä metsän miehenä suoraa päätä karisti kylän miesten kimppuun, tahtoen suorittaa tappelun kerralla.

Eikä se pitkäksi tullutkaan.

Kurun Mooses joutui heti kamppailuun, saaden kontion keihääseensä. Mutta niin väkevästi väsynytkin metsänmies reuhtoi, että Mooses vääntyi polvilleen, ollen joutua jo vastustajansa hampaisiin. Tuli silloin Palovaaran Jussa avuksi ja söhäisten länsänsä karhun hartioihin painoi sen alas sanoen Moosekselle:

— Nouse ylös vain, kyllä nyt pysyy!

Mooses pääsi jaloilleen, käyden uudestaan kimppuun, ja Erkon Jussakin joutui hankoineen pistämään sekä sitten muutkin miehet.

Ja siihen sortui kolmipäiväisen, kovan tappelun perästä Kuurusenvaaran äkäinen kuusenperän ukko. Pyssy ja keihäs, kirves ja heinähanko kylän äijien käyttelеminä olivat lopultakin voittaneet yksinäisen metsän äijän.

Kaatunut karhu siirrettiin kohta toiseen paikkaan, sillä kuolinsijallaan ei metsänviljaa koskaan ruvettu edes nylkemään. Olisi näet hyvinkin saattanut tulla paikalle kuka tahansa, vieras henkilö ja päästä saaliin osamieheksi. Mutta jos kontio oli ehditty siirtää pois kuolinpaikastaan, ei kellään sivullisella ollut siihen osuutta.

Mahtavina palasivat nyt karhumiehet kylään, jossa jo oikein pelolla odotettiin, ketä sieltä taaskin kannettaisiin paareilla, taikka kuka sieltä rimppaisi jalkavaivaisena. Hyvillä mielin pantiin hevonen aisoihin ja noudettiin kaatunut kontio kylään sekä kannettiin aulaen Pääkön pirttiin.

Sitten pidettiin Pääköllä peijaiset, »karhun kraviaiset». Kankaan Iisko, Pääkön Salkko ja Vaattojärven Tuomas kuoraisivat Pääkön pirtissä karhulta taljan. Koko kylän miesväki kokoontui peijaistaloon, mutta vaimojen suku pysyi loitolla miesten hommista. Heti kun karhu kannettiin pirttiin, naiset tapansa mukaan pakenivat ulos, sanoen, etteivät he saata sietää metsällisen hajuakaan, kun se tulee niin räykeälle.

Miehet saivat siis vain omin päinsä, akkaväen avuitta, hääriä peijaispirtissään. Saalis paloiteltiin ja lihoja saatiin 18 leiviskää. Lihava otus olikin. Selkäpinnastakin vetäistiin läskiä kaksi vahvaa leveää kuupalkkua, jotka olivat niin pitkiäkin, että ulottuivat aikamiehen olkapäiltä lattiaan.

Ja pataan pantiin heti parasta, mitä metsänviljasta saatiin. Karhunpää sekä rasvaista selkäpintaa lyötiin suuri kattila täyteen, ja miehissä sitten sitä pirtin piisissä keitettiin. Jo etukäteen maisteltiin keiton pinnalta makeata karhunrasvaa, vaikka se olikin niin uutta ja räykeää, että heti tuli voimalla takaisin.

Isoissa, kahden kannun vetoisissa pahkamaljakoissa kannettiin karhukeitto pöydälle, ja sitten istui miestä ympärille senkuin mahtui. Karjan viljaa ei otettu ollenkaan, haukattiin vain leipää ja syötiin mustaa metsällisen lihaa kastettuna räykeään keittorasvaan. Ryypättiin aina väliin viinaakin, jota Filpan Salkko ja Kulluvaaran äijä olivat peijaisiin hankkineet, ja taas syötiin niin paljon kuin suinkin aikamiehen mahaan mahtui.

Sitten rupesi peijaisväki tanssimaan. Rallitanssia, ukkopari aina vastakkain, karhumiehet vain pyörivät ympäri pirtinlattiaa tömpäten, niin että lattiaparret paukkuivat. Jopa muutamat äijät innostuivat laulamaankin. Kuurusenvaaran voitetusta vaarista he lauloivat:

»Jo nyt mettän
jalo kuningas tapethin,
ja heitti se miehiä repimästä!»

Mutta räykeä rasva petti monen miehen. Kesken parasta rallittamista se ajoi ukon ulos ja työntyi koskena kurkusta takaisin.

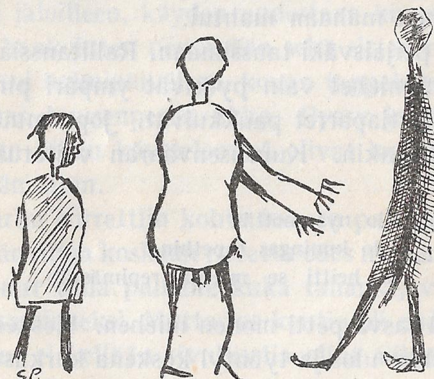
Lopuksi pantiin paljaaksi kaluttu karhunkallo vanhan tavan mukaan pirtin peräseinään. Pääkön peijaispirtti sai kunnian kiinnittää peräseinäänsä Kuurusenvaaran äkäisen kontion kallon. — Talteen pantiin myöskin karhun kurkkutorvi sekä sappi.

Mutta Satan Salmo ja Kurun Heikki eivät saattaneet ottaa osaa ankaran kiistakumppaninsa remuisiin kraviaisiin, vaan heidän täytyi loikoa kotona haavojaan hoidellen. Mutta kannettiin heillekin viinaa ja rasvaista karhukeittoa, että kovimpia kohlujakin kokeneet miehet saivat metsän maistiaisia.

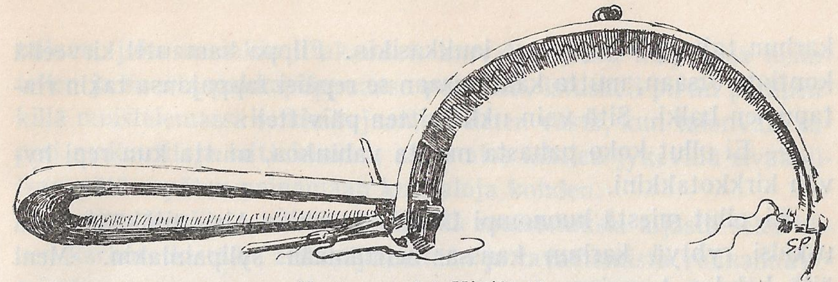
Kauan saivatkin ukot sairastella, varsinkin Satan Salmo, joka puujalalla ja kainalosauvoissa sai kopsutella koko talven. Ruotsin puolen maatohtorit, jalkansa palelluttanut, kontaten kulkeva Lahden äijä sekä Kirkkomäen mamma, hoitelivat ukkojen haavoja. Flintan Maijaa, »mahotonta tohtoria», myöskin käytettiin apua antamassa. Vasta keväällä Satan ukko kykeni omin jaloin liikkumaan.

Sitten oli vielä jäljellä Kuurusenvaaran kontion perinnönjako. Vain kolme miestä, pesän löytäjät, Aapon Olli ja Erkon Jussa sekä kovimpia kokenut, peloton Satan Salmo, julistettiin perillisiksi. Taljan, tapporahat ja lihat saivat he kolmisin jakaa keskenään. Taljasta saatiin 80 markkaa, tapporahoja maksettiin 25 markkaa ja lihoja kaupiteltiin sekä Tornioon että Haaparantaan ja Pajalaan, Köngäsen ruukin herroille.

Kuolleet ovat jo kaikki muut Kuurusenvaaran karhutappelun sankarit, paitsi urosten ensimmäinen, Satan Salmo, joka 80-vuotisena »Käki-Salkkona» vielä elää korkealla Käkivaaralla Sieppijärven itärannalla.

Leikkauksia huoneen seinästä. Enontekiö.

Karhunraudat Kittilästä.

Heikin äijä

Kokonaista kolme päivää saivat Sieppijärven ukot monissa miehin kamppailla saman karhun kanssa, ennenkuin pääsivät sen perinnön jaoille.

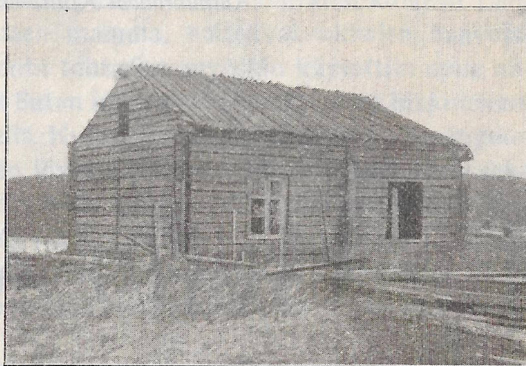
On näillä vanhoilla kontioiden valtamailla suoritettu monet korven tappelut sekä ennen että jälkeen Sieppijärven merkillisen metsäkahakan. Suurissa kiveliöissä on aina asustanut monia metsäläisiä, mutta on asustanut myöskin monia metsäläisten surmia, mahtavia ukkoja, jotka ovat riisuneet turkin kymmeniltä kontioilta. Kohvin Lassikin, lapinäijä, joka kierteli Turtolan takamaita lähes satakunta vuotta takaperin, oli kolmen-, neljänkymmenen kontion surma, ja Kolarin Äkäslompolon Jussa-vaari oli kymmenen karhun kaataja, samoin Raanujärven Sirkankylän Niemen äijä ja Sirkan Pekka.

Monet entiset ukot selviytyivät kyllä yksinäänkin metsäläisestä. Kohvin Lassi pisti useasti kontionsa keihäällään taikka iski kirveellä, yksin vain metsässä häärien. Yksinään suoriutui karhusta Filpan Anttikin, joka satasen vuotta sitten eli Sieppijärvellä. Oli ukko kirkkomatkalla Köngäseen, astellen niinkuin ainakin kirves kainalossa, ja kohtasi kontion Kuurusenvaaran metsäpolulla. Kirkkomies karjaisi karhulle: »Tule pois, jumalanvilja!» Ukon sanaa totellen täytyi

karhun tulla, ja karjuen se laukkasikin. Filppa kamautti kirveellä kontiota otsaan, mutta kaatuessaan se repäisi tappajansa takin rintapuolen halki. Sitä vain ukko sitten päivitteli:

— Ei ollut koko pahasta muuta vahinkoa, mutta kun repi hyvän kirkkotakkini.

Ei ollut miestä huonompi Unarin Luusuan Airis-äijäkään, joka uskalsi ryhtyä karhun kanssa heittämään sylipainiakin. Meni äijä kahden toverinsa kanssa kontion makuukselle, kieltäen kumppaneitaan käyttämästä aseita ennenkuin metsäläinen on maassa. Ukko astui aseettomana pesäaukolle karjaisten:

Heikin vanha talo, Heikin Juhon entinen asunto, Turtolan Rattosjärveltä.

— Nouseppas, äijä, ikämiehen kanssa painimaan!

Karhu kuopsahti ylös, ja ankara rinnusteleminen alkoi. Kun karhu aikoi purra, häpäisi äijä:

— Koira se hamphansa näyttää!

Kun karhu yritti kynsiä, pilkkasi äijä:

— Kissa se kyntensä näyttää!

Ja totisesti heitti Airis-äijä kontion kenttään, jolloin toverit keihäineen vasta tulivat apuun.

Tällaisia vanhankansan karhu-ukkoja oli Heikin äijäkin, viimeisten vuosikymmenien merkkimies.

Heikin Juho oli koko seutukunnan kuulu karhupekka, mainio metsänkävijä sekä lisäksi tavaton voiman mies. Rattosjärvellä, Rovaniemen ja Turtolan välisellä suurella kairalla, oli ukko syntynyt Heikin talossa 1827, elellen sitten myöhemmin Taka-Heikki nimisessä talossa. Kolarin Sieppijärveltä, sisukkaiden Kuurusenvaaran karhuntappajain suurkylästä, oli ukon suku lähtöisin. Sieltä oli tullut aikoinaan Juhon isä, Rovan Mikko, Rattosjärvelle.

Hyvin muistavat vielä Alkkulan, Turtolan ja Rovaniemen takamaalaiset Heikin äijän, neljättä kyynärää pitkän, vankan ukonrumilaan, joka useinkin iltakaudet, karvakenkäistä koipeansa heilutellen ja suurta pahkapiippuansa poltellen, istuskeli pirtin peräpenkillä muistelemassa seikkailujaan, ja sitten vasta, kun talonväki rupesi makuutiloja laittelemaan, astui ulos lähtien jykevillä sivakoillaan yötä myöten painamaan kotisaloja kohden.

Paljon kuullaan näillä takamailla muisteluksia äijästä sekä hänen karhuretkistään, eränkäynnistään ja tavattomista voimannäytteistään.

Heikin äijä olikin vielä niitä harvoja vanhanpolven tervasjuurakoita, joita vain entisaika saattoi synnyttää ja erämaan ankara elämä kasvattaa. Ukon suuressa ruhossa piili miltei metsähiiden voima. Kiveliöiden karhujen joukossa hän oli kasvanut ja noussut itsekin samanlaiseksi metsäkarhuksi, niin että kyllä kykeni kamppailemaan kaltaistensa kanssa.

Monet kymmenet kerrat saikin äijä koetella paremmuuttaan kontion kanssa, milloin sivakka jalassa laukattoen sitä keväthangilla, milloin taas käyden kornailemaan petoa pesästään. Sattuikin siinä kaksi kovaa vastakkain, kun Heikin äijä ja korven äijä ottivat yhteen ja tapella rytyyttivät henkensä puolesta. Siinä oli miehen mieli ja miltei yhdeksän miehen voima puolella jos toisellakin, kömpelöitä karhuja olivat kumpaisetkin päältä nähden, mutta vihapäissä pyörähdellessään itse paholaisia. Minkä pirttikarhulta puuttui rytökarhun teräviä hampaita ja kynsikkäitä kouria, ne hän korvasi suurella keihäällään ja leveäteräisellä kirveellään.

Keihäs ja kirves olivatkin ukon tavalliset työkalut, kun hän hiihteli karhuretkillään. Kirves oli vyöhön pistettynä, ja keihäs, sevikosta hartioille kiinnitettynä, laahasi jäljessä. Keihäs varsinkin oli oikein aikamiehen ase: kolmi-, nelikorttelinen terä paria tuumaa paksussa koivuisessa varressa, jonka teräpuoli oli täynnä karhun hampaiden ja kynsien jälkiä.

Monesti täytyi keihäskarhunkin tapella koko ruhonsa voimalla, jopa joskus semmoisessakin tilanteessa, että oli surma silmien edessä, tuho takana. Niinpä sattui kerrankin, kun ukko kornasi kontiota Pahtalavian pahtapesästä koetuksille, että karhu rynkäsi kuin paholainen oikopäätä vasten ryntäitä, karjuen ja karkeilla kourillaan huitoen. Ukko porautti keihään karvaiseen rintaan, mutta kiireessä se ei sattunutkaan pahimpaan paikkaan. Kiljuva peto painoi päälle pakottaen keihäsmiehen peräytymään kalliopahdalle. Siinä joutui

äijä tukalaan asemaan: peto rynnisti kimppuun, ja takana oli hirveä kuilu, niin ettei voinut enää askeltakaan peräytyä. Mutta viimein sai ukko tuetuksi keihäänsä ponnen kalliopohjaa vasten, ja sitten koko hengestään ponnistaen onnistui kiertämään keihästään, niin että itse vihollinen rojahti surman kuiluun.

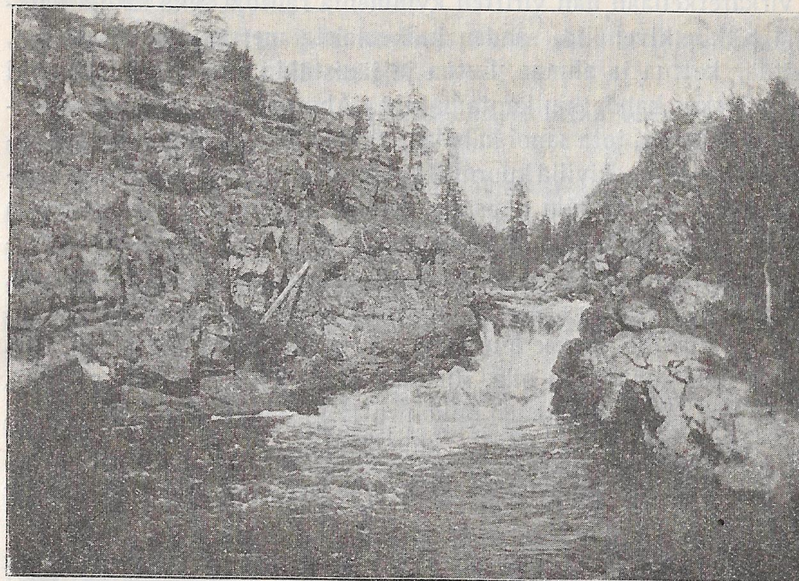
Tätä tappelua äijä sitten monesti muistelikin sanoen, että jo se oli kolo paikka, olipa vähällä ettei hänkin samassa rytäkässä rytkähtänyt alas. Samalla ukko kielteli nuorempia karhumiehiä menemästä koskaan yksinään kontionpesää kaivelemaan. Siinä saattaa joutua monta kertaa sellaiseen paikkaan, että tarvitsee toisen apua. Eikä huonon miehen pidä mennä koko korpileikkiin, sillä karhu ei ole lasten leikkikumppani. Kontio kun pesästään pöyrähtää, niin siitä on leikki kaukana. Se karjaiseekin, niin että kangas kumahtaa, ja silloin heikkoveriset helposti menevät sekaisin. Tuima on ärsytetyn karhun »liikanto», ja mitä isompi karhu, sitä sukkelammat sen liikkeet ja sitä hirveämpi sen ääni. Mutta ääreen pitää keihäsmiehen sittenkin mennä. Ei karhua saata sillä lailla pistää, että kurotellen pitää kiinni keihäänvarren päästä, vaan tyvestä on pidettävä, vieläpä miehen kourilla. Ja rintaan on survaistava. Sillä ei karhulla ole silmiä rinnassa, mutta päässä on silmät, ja irti sillä on pää, niin että kyllä se sen osaa varjella. Eikä saa rintaankaan kovin ylös pistää, sillä karhun sydän on niin matalalla ja lapa pitkällä, ettei outo arvaakaan.

Kun Heikin Juho meni karhunpesälle toisten miesten kanssa, asettui hän aina keihäineen pesän suulle odottamaan, toisten lähtiessä pelottamaan petoa ulos. Tiesivät sen toisetkin, että kesti keihäs äijän kourissa, eikä siinä turhia hätäilty, tuli ryteiköstä minkälainen ryökäle tahansa. Ei koskaan peto päässyt karkuun, jos vain äijä länsineen oli paikoillaan.

Toisille karhunpesän ronkaajille monesti kyllä sattui niin tökeröstі, että päästivät pedon karkaamaan. Sitä äijä ei voinut sietää, semmoisille mokomille karhuntappajille hän oikein vihan tiestä saarnasi. Olivat kerran ukon omat pojat metsähisen pesällä menetelleet niin taitamattomasti, että koko pesue, emo ja kaksi poikaa, pääsi pakoon. Sitä kun äijä halveksi ja päivitteli:

— Menevät karhunpesälle kuin kylhän . . . Se pitää ymmärtää, että töihin siellä alethan, tappelu siellä tulee . . . Ei karhunpesälle kylhän mennä!

Pyysi Heikin Juho karhuja myöskin raudoilla ja loukuilla. Usein ukko hiihteli pitkin selkosia, selässään raskaat karhunraudat, jotka olivat »niin suuret, että ne kyllä kerittimistä erotti». Erotti tyhmempikin. Sillä hirveitä hammasleukaisia, vankkaperäisiä hoitoja olivat ukon karhunraudat. Muut saivat niitä kaksissa miehin kangilla kingotella auki, mutta äijä vain paljain kourin väänsi ne vireeseen ja

Peräpohjan kiveliöistä. Kuerjoen Kuerlinkka Äkäsjoen varrella Kolarissa.

asetti lukot paikoilleen. Mahdottoman jykeviä olivat ukon loukutkin, joita hän rakenteli haaskoille, kun ei rautoja riittänyt. Konttajärven seuduilla, Miehuallisenkankaalla, oli ukolla viimeksi suuri loukkunsa karhun tappaman hevosen raadolla. Siihen loukkuun ei kyllä kontio erehtynyt menemään.

Mutta menipä sen sijaan rautoihin, jotka äijä vielä vanhoilla päivillään viritti lehmänraadolle. Menetti kontio kerran ukon lehmän, jopa aivan lähelle taloa, Rattosjärven rantaan Tervahaudanjängälle. Siitä äijä kimmastui ja vei raadolle suurimmat rautansa. Lehmäntappaja tuli haaskalle, tallusteli pahaa aavistamatta, ja rautahampaat säväyttivät kiinni karvaiseen koipeen. Hirmuisen elämän kontio nosti, karjuen niinkuin jängällä olisi ollut kaikki seutukun-

nan petoeläimet, reuhtoen ja myllertäen rautoineen, niin että jänkään tuli suuri kuoppa. Sen pohjassa reuhasi karjuva peto, kun äijä metakan kuultuaan riensi pyssy kädessä paikalle ja teki lopun hurjasta temmellyksestä.

Muitakin metsän eläimiä Heikin äijä oli ahkera pyydystämään ja hyvä saamaan. Ukon virkapiiri ulottui aina Ounasjoen maille, ja virkaretkellään hän viritteli kymmeniä rautoja sekä satoja loukkuja pitkin kiveliöitä, saaden kaikenlaista metsänviljaa, saukkoa, näätää, kettua ja ahmaa, lintua ja jänistäkin niin paljon, että toi kotiin joskus kahdetkin kantamukset. Ahmaa pyysi ykko »omasorttisella» loukulla, jota sanoi kahaksi. Siinä oli kaksi hirsiseinää ja niiden väliin sopiva, kivillä kuormitettu hirsikansi, joka oli laitettu kirppahoitojen varaan niin näpsästi, että se heikostakin kosketuksesta jysähti alas. Tällaisella ahmansurmalla ukko sai Kotavaarasta kerran miehenkin. Heikkilän Mikko meni pöljyyksissään sitä kokemaan, kömpien nelinkontin sisään, paneskellen: »Näin se ahmakin menee . . . näin se ahmakin menee loukhun . . .» Ja niin meni Mikkokin. Sillä mies ei malttanutkaan olla, »hiukan vain», koskettamatta syöttää, jolloin kaha laukesi painaen Mikon ruttuun. Sinne olisi mies jäänyt, ellei toveri olisi tullut kantta kohottamaan.

Saukkojen saamamies oli ukko niin jalo, että sitä toisetkin ihmettelivät.

— Minkätähen sie aina niin hyvin saukkoja saat? he usein ukolta utelivat.

— Pitää olla oikiat saukkosilmät pyytömiehellä, ukko vain naurahteli, selittämättä sen tarkemmin taitoansa.

Sellaiset »saukkosilmät» ukolla olikin, että hän tarkoin tiesi saukon elämänjuoksun, kalamatkat ja rantaretket. Kiehispyydössä laittoi äijä raudat naavoilla peitettyinä saukon ranniolle rantakuusen alle taikka johonkin hetepaikkaan, mistä saukko pudottautui jokeen. Ei tarvittu siinä mitään viristikkuja eikä polkimia, seitsemän virikelankaa oli vain laitettuina, niin ettei elukka päässyt rautain ylitse niitä laukaisematta. Syöttäpyydössä ukko taas viritti mustaksi tervatut rautansa kalasyötteineen virtaan kivenkosteeseen, niin että pimeästä pohjasta vain syöttäkala välkähteli. Kun saukko rannalta tuivasi ottamaan, se joutuikin rautoihin ja hukkui. »Polttosaukko», joka oli kerran pelastunut syöttäraudoista, ei kyllä enää

toista kertaa käynyt yrittämään kivenkosteessa välkkyvää kalaa. Kiehisrautoihin sattunut saukko syöksyi, jos vain pääsi, rautoineen jokeen, hukkuen sinne, ja pyytömies sai ruveta etsimään saalistaan joenpohjasta. Heikin äijänkin pyytö joutui kerran syvään Kienajapoukamaan. Mutta ukko otti tavattoman karhakan, ripusti nuoralla sen latvaan kirveen koukuksi, ja tällaisella »täyen miehen hoiolla» hän onki saaliinsa ylös.

Piilossa äijä aina kuljetti saaliinsa kotiin salakättä kanniskellen laajan takkireuhkansa liepeen alla.

— Niitä on niin paljon, jotka kajehtii mettämiehen pyytöä, selitteli hän tuttavilleen.

Pitkässä harmaassa sarkatakissaan Heikin äijä kuljeskeli kesät talvet. Talvisin hän käytti tavallisesti koninkoivista kuraistuja karvakenkiä, jotka olivat niin tavattomat, että niiden jälkiäkin jo tavallinen ihminen pelkäsi. Aikamieskin saattoi ne kyllä vetäistä kenkiensä päälle. Ja kengänkärkeen oli ukko piloillaan asettanut hevosen vuohistupsun törröttämään.

Semmoisena harmaana, karvatassuisena metsän kummituksena äijä myötäänsä hiihteli talvisia sydänmaita, lykellen suurilla painavilla koivusivakoillaan, joiden pohjia oli kesäkauden päiväpaisteessa paahtanut tervalla ja voidellut ahvenen sisälmysrasvalla.

Ukolla oli oma »hiihtomallinsa». Hän ei liikkunut hiihtämällä, vaan »huilaten», eikä hän myöskään jaloillaan paljoa vilkuttanut, vaan sitä enemmän reuhtoi käsillään, painautellen kahdella vahvalla sauvalla vuoron perään. Polvensa äijä vain väänsi lynkään, kun pani oikein menoksi, tavoittaen toisella sauvalla jo uutta otetta, toisen ollessa vielä työntämässä. Kylän teillä sivakoidessa ukko vain hiljalleen lykkeli, mutta päästyään metsän reunaan pani äijä voiman käymään. Juho olikin tavaton sivakkamies, eipä tarvinnut toisen ukon kyllä kilpaillen mennä hänen kantojaan kapistelemaan. Kerran olivat Palon Iisko ja Jaukkuri lähdössä porolla Ruuhijärvelle, ja sinne Heikin ukkokin sanoi aikovansa, kunhan ensin käy kotona tupakoimassa. Miehet menivät pistämään poron ahkion eteen, tolvauttaen sitten hyvää kyytiä penikulman matkan Ruuhijärven kylään. »Niinhän ovat kuin Heikin Juhon sivakat». tuumivat miehet nähdessään talon pirtin seinällä suuret leveät sukset. Ja pirtissähän itse äijä istuikin naureskellen ja jalkaansa keikutellen. Hän oli ko-

tiin päästyään kohta hypännyt sivakoille ja alkanut lykellä tavallista vikkelämmin, saaden poromiesten ja itsensä välille heti hyvän raon, jota ei juokseva porokaan kyennyt vetämään kiinni.

Pyytöretkillä liikkuessaan ukko laahasi sevikossa perässään suurta suksimiehen ahkiota, veturia, jossa oli eväät, keihäät, kirveet ja monet pyyntiraudat sekä saaliskin, mitä metsä oli antanut. Pyssyä ei äijä monesti käyttänyt. Yksinään ukko tavallisesti samoili saloja viipyen kiveliöissä väliin viikkomääriä yhteen menoon, nukkuen yönsä rakovalkean ääressä suuren kuusen juurella taikka hakomajassa. Eväittäkin ukko monesti kierteli kiveliöitä koko päiväkauden, viipyipä joskus kotisyönnillään kolmekin päivää erämaissa, eikä sittenkään kotiin palattua »niin erityinen ruuantarve ollut».

Hitaalta iso äijä näytti, kun hän pirtin penkillä istuskeli harvakseen haastellen kaskujaan, taikka loikoili penkillä. Kotonakin hän useimmat yönsä makaili vain paljaalla penkillä; suurta sarkatakkiaankaan riisumatta, semmoisenaan, ukko heittäysi pitkäkseen pannen kätensä pään alle korokkeeksi. Mutta kun äijä siitä kuopsahti ylös, oli hän kuin tulenkipinä. Ei ollut kuin pyörähdys vain, kun hän oli matkavalmiina. Varsinkin eräretkelle lätiessään ukko kiepsahteli ketteränä, mutta vielä ketterämpänä, jos oli karhu kysymyksessä. Silloin äijä tavallista sukkelammin sonnusti itsensä, otti ison länsänsä ja paineli selkoselle.

Silloin kun ei saattanut eräretkillä kierrellä kiveliöitä, hääri Heikin äijä kotona toimitellen talonsa töitä, tehden jälkeä kuin jättiläinen. Kolme tynnyrin viljasäkkiä saattoi hän kääräistä suureen vaatelouteeseen, vääntää tarakan häränselkäänsä ja kantaa riihestä aittaan. Ja kun ukko heikolla hevosellaan ajoi heinäkuormaa kotiin, eikä kuorma kotikujan kinoksista ottanut kulkeakseen, riisui hän hevosen valjaista ja itse tarttuen aisoihin kiskalsi kuorman pihalle. Taikka sattui ukon poro matkalla uupumaan, niin että heittäysi pitkäkseen; silloin isäntä iski vetohihnaan kiskoen kotiin sekä poron että ahkion.

— Onhan siinä vejikkeen jatkona porokin, ukko vain kotiväelle selitteli, kun se ihmetteli, miksi isäntä poroakin laahasi perässään.

Naapurikylästä, Ruuhijärveltä, kantoi vaari kerran hartioillaan suuren sonnivasikan, sillä keinoin kun oli muka joutuisampi kulkea

kuin sotkettaa sonnia suossa, ja »eikähän se ollut mikään sonni, olihan vain toisvuotinen sonnivasikka».

Aikamiehiä olivat ukon pojatkin, neljä vahvaa raatajaa. Oli Taka-Heikin talossa silloin voimaa, kun äijä poikineen oli ryskämässä. Saattoivat miehet pitkien ulkujen varassa kerralla kantaa pellolta riihen luo kokonaisen viljakykäänkin, niin että se täytti koko riihen. Ei tarvinnut siihen taloon miesjoukollakaan mennä ilkeilemään silloin kun ukko poikineen oli kotosalla, sillä sieltä saattoi koko joukko helposti saada punaisen lähdön.

Erkki Heikki, karhumies, Heikin äijän poika.

Eipä silti, että Heikin Juho olisi ollut töykeä ja pahasisuinen talonhaltija. Päinvastoin ukko oli hiljainen ja hyvänlaatuinen jörrikkä, joka ei juuri koskaan menettänyt mielenmalttiaan, hyvin harvoin suutahtikaan. Sai ukkoa karhota ja näykkiä kauan aikaa, ennenkuin hän viitsi edes hiukan kivahtaakaan. Mieluummin hän otti toisen suuttumisen ja ärhentelemisen vain leikin kannalta, tehden siitä pientä koirankuria. Niinpä kerran naapurin mies tuiskahteli kiukkuisena hänen ääressään. Äijä istuskeli vain penkillä, hymähdellen ja kehoitellen naapuria olemaan ihmisiksi, mutta kun tämä ei ymmärtänyt totella, tarttui hän viimein leveällä karhunkämmenellään miestä niskaan ja työnsi hänet sievästi penkin alle jurahtaen: »Menehän tuonne sitten!» Itse istui ukko penkille, pannen jalkansa penkin eteen, niin ettei toinen päässyt sieltä pois, ja alkoi laulella: »Erämaata, erämaata läpi kulkeissan».

Toisesti taas, kun äijä pottukori kainalossa asteli perunakuopalta, tuli Vaatto-Heikka, pieni pahansisuinen mies, hänelle ilkeilemään, ja huolimatta ukon monista kielloista, ylpeili vain, yrittäen jo tarrautua kiinnikin. Silloin korin kantaja koppasi miehen kainaloonsa, kantoi kotiinsa ja asetti penkille istumaan, puhellen:

— Istuhan nyt tuossa, poikaseni, niin kauan kuin panen pottukorin pois... Tapelhan sitten.

Mutta Heikka oli jo saanut kyllikseen, eikä enää halunnut »tapella».

— Puristi, konna, niin kovasti, ettei henki kulkenut kummastakaan päästä, muisteli Vaatto-Heikka sitten toisille noloa seikkailuaan.

Tappelemista ja aseella lyömistä ukko piti aivan tarpeettomana ja mielettömänä. Niinpä hän muuattakin miestä, joka vihapäissään uhkasi häntä aisalla, tarttui käsivarteen, puhellen:

— Älä, älä, pahaseni, lyö! Ei mies kestä miehen lyöntiä..... mutta puristelhan vain... Ja ukko itse puristeli, niin ettei toisen tehnyt enää mieli tarttua aisaan.

Kiroilemiselle oli Heikin äijä kovin vihainen. Vieraille kiroilijoille ei hän kyllä ruvennut opettamaan ihmistapoja, arvellen vain: »Vieras menee sivutte tapoineen, eikä se siitä parane.» Mutta naapureilleen ukko monet kerrat koveni. Leppä-äijänkin, joka aina »saatanoita» lasketteli, ukko otti kouriinsa puristellakseen, paiskaten lopuksi hänet lumihankeen. Vihaisena kömpi sisukas äijä hangesta pois, manaten. »Etpä, sakna-vie, uskaltanut tappaa!» Mutta sen kerran perästä hän kyllä varoi Heikin Juhon kuullen noitumasta.

Pirtissään äijä ei suvainnut kenenkään laskettelevan kirosanoja. Peura-Mikko houkutteli kerran Kieriän Aapoa, jotta mennään Juhon pirttiin kiroilemaan, se kun äijää kovin harmittaa. Menivätkin ja Aapo alkoi puhuessaan tavallista miehekkäämmin päästellä pahanhengen nimityksiä. Äijä istui parhaillaan syömässä, kuunteli vähän aikaa ja huomautti: »Ei meijän pirtissä saa kirota!» Siitä Aapo vain yltyi. Silloin ukko pyörähti pöydästä, havarsi miestä niskasta, vei portaille ja paiskasi hänet puolipihaan, sanoen:

— Saat kyllä tulla pirthin takaisin, mutta älä kirvaa!

Heikin äijä oli harras kristitty. Usein hän kävi seuroissa, laestadiolaisten hartauskokouksissa, ja ahkerasti hän luki »isoa kirjaa», raamattua, sekä Lutherin postillaa, niin että osasi lasketella niitä ulkoa pitkät kappaleet. Mutta silti oli ukossa hyvin paljon leikillisyyttä, jopa pientä »konnaakin» ja koiransilmää. Äijä saattoi istua seuroissa hartaana sanankuulijana, tapansa mukaan heilutellen jalkaansa. Mutta huomatessaan, että eukkoja huvitti hänen karvakenkänsä suuri kärkitöppö, hän istui sitä vakavampana ja sitä ahkerammin keikutteli karvatossuansa.

Lukukinkereillä ukko äityi joskus papille laskettelemaan raamattua. Kerran Rattosjärvellä rovasti vaati häntä lukemaan, mutta äijä penkillä istuen vain esteli:

— En mie saata nyt lukea, olen niin syvissä ajatuksissa.

— Mitkästä ne sitten niin syvät ajatukset ovat? pappi naurahteli.

— Ovathan ne vain! Enkä mie juuri enää näekään lukea. Mutta saanko lukea raamatusta jonkun paikan ulkoa?

Sai ukko luvan ja luki:

— Hän paiskaa sonnan teijän kasvoillenne, teijän juhlapäiväinne sonnan, niin että se iäksi tarttuu.

Papeista oli äijällä omat mielipiteensä. Niinpä hän kerran, nähdessään papin ajavan kyydillä, arveli:

— Siinähän on halpa kyyti! Lutheerus sanoo, ettei *kaikki* papit maksa palanutta penninkiä. Kuinkahan vähän sitten *yksi* pappi maksaakaan?

Rattosjärven Taka-Heikissä oli ukolla iso, porstuaton pirtti, missä hän vanhoilla päivillään asui. Asuntoaan äijä tapasi kehahdella:

— On pirtissäni kokoa, mutta suuhuone mulla vasta suuri on!

Oikein hyvillään oli ukko, kun joku tuttava poikkesi häntä katsomaan. Ketteränä hän käpsähti puhuttelemaan.

— Kuule sie, rakas veli! hän haasteli, ja sitten kyseli:

— Miten sie, väärti rukka, nyt olet taas jaksanut?

Oikean erämiehen veri virtasi ukossa koko elämäniän. Vielä vanhana miehenäkin hän virkamatkoillaan kierteli kiveliöitä, viritellen pyydyksiä metsäneläville, jopa yli 80-ikäisenäkin käydä köppelehti lähimetsissä vanhaa virkaansa hoidellen. Ketterästi harmaan äijän suuri karvatossu vieläkin liikahteli: saattoipa ukko poikamaisesti juosta käpsäyttää vastamäkeäkin.

— Olen lapsuuvesta asti harjoitellut, niin etten pahassa paikassa viipyisi kauan, äijä sitten naurahdellen selitteli juoksutemppuaan.

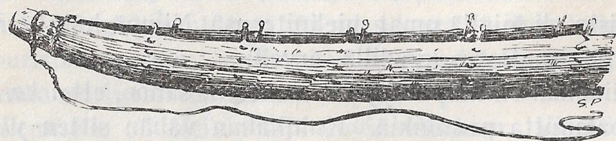
Joutoaikoinaan ukko veisteli aikansa kuluksi puulapioita ja auskareita sekä suksisauvoja, myöskennellen niitä naapureilleen. Ei häntä kyllä siihen mikään puute pakottanut, sillä ukon koti oli toimeentuleva ja pojat, kovia metsämiehiä ja karhuntuttuja hekin, pitivät hyvän huolen vanhasta harmaasta kotikarhustaankin.

Kun sitten ikäloppuna vaari tuli sokeaksi eikä enää saattanut lähteä rakkaita erämaitaan kiertelemään, täytyi satoja selkosia sa-

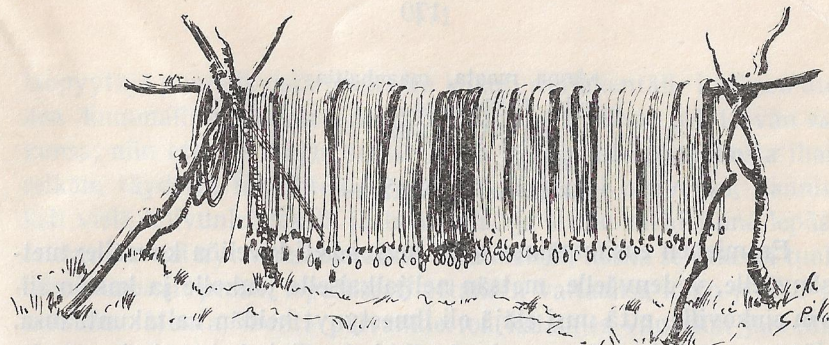
moilleen erämiehen totutella sauva kädessä haparoimaan pieniä kotipihasia. Kopeloi äijä sentään joskus lähimpiin naapureihin, istahtaen penkille vanhaan tapaansa tarinoimaan.

Ja suuri pahkapiippu päästeli vieläkin hiljaisia haikuja, jopa karvatöppöinen jalkakin yritteli verkalleen keikutella.

Pari, kolme vuotta ukko eli sokeana ja kuoli 85-vuotiaana kevättalvella 1912.

Sivakkamiehen veturi Kittilästä.

Nuotta uluilla. Raaskaltio, Enontekiö.

Kalapirtillä

Kalapirtti on vain matala, harmaa hirsihökkeli, jonka jo saattaa tavata Lapinkorven syrjäisimmilläkin metsäjärvillä. Vaikka se onkin vain suuren asumattoman erämaan pimeä savuinen pirtti, niin se kaikessa vähäpätöisyydessäänkin jo kertoo, että kaukaisimmatkin kiveliöt koluava ihminen on jo tämänkin korven ottanut pysyväisesti valtaansa. Erämaan yksinäinen esikoispirtti saattaa olla alkuna kokonaiselle korpikylälle.

Ensimmäisen otteen erämies teki jo silloin, kun jokea myöten sauvoen ja soutaen saapui suurelle metsäjärvelle koirineen ja kalanpyytövehkeineen. Koiralleen oli kalamies jo kotoa lähtiessään puhellut:

»Peili, Peili, koiraseni,
mitäs sinulle on ruuaksi annettu?
Luut lihoista, päät kaloista,
palanhet kuoret leipäsistä.
Annapa pääsemme järvikenthän,
kyllä sä siellä palaskin parannat!»

Järven päiväpaisteiselta rannalta, jossa oli tuuhea kuusi, erämies valitsi asentopaikan. Hän keräili kuivia oksia ja rungonkappaleita nuotiopuiksi, veisti tervaskannosta kolme kiehistä ja sytytti niillä nuotionsa sanellen:

»Anna maata, maanhaltia,
pyhä Pelthen isä,
pellettä levätäkseni,
aijakseni,
ijäkseni en pyyväkkää!»

Erämiehen ensimmäinen savu kertoi heti kiveliön kansalle: metsänväelle, vedenväelle, metsän nelijalkaiselle joukolle ja kaksin siivin siukoville, että uusi eläjä oli ilmestynyt heidän valtakuntaansa. Järvenrannan kansa sen ensinnä näki ja kuuli, ja kohta tiesi sen koko kiveliö, epäillen ja peloissaan katsoen uutta tulokasta. Mutta vesi oli viljaa täynnä, ja erämies viipyi asentokuusella, savunsa ääressä, monta päivänkiertoa. Kuuli kiveliö, kuinka ukko järvelle lähtiessään pyyteli:

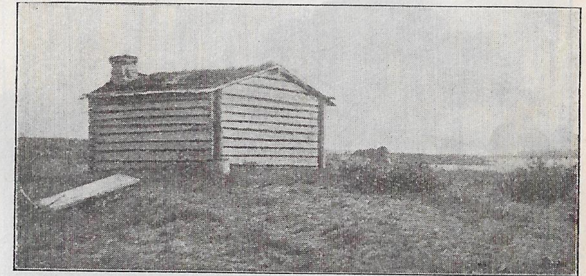
»Anna päivän paistaa,
että kala pysyy
liikkehellä järvessä!
Anna, kalajumala,
kaloja tälle vuorokauvelle!»

Verkoilla ukko pyyteli kaloja ja rannalla niitä korventeli ja söi, antaen koirallekin osansa. Mutta kalanruodot ja jätteet kalamies kanniskeli järveen, antaen vedelle takaisin sen, mikä siitä oli tullutkin. Erämies tahtoi siten pysyä hyvässä sovussa vedenväen kanssa. Järveltä pois lähtiessään ukko jätti haltiansa nuotiosijalleen pitämään vartiota, astui veneeseen ja sanoi soutamaan ruvetessaan:

»Susi matkan leikakhon,
karhu kuorman kantakhon!»

Tuli erämies sitten seuraavinakin kesinä kalajärvelle, laittoi jo havumajankin asentokuusensa alle ja nosti järvestä myötäänsä kalaa, korventaen sitä nuotiotulessaan ja syöden, sekä kuivaten vartailla ja suolaten astioihin, joita säilytti tuohien ja kivien alla kaalossa, hetteisessä rantakorvessa, kuusenjuurella. Astiat ja kuivat kalat latoi ukko sitten veneeseensä ja souti taas tiehensä.

Sitten erämaa sai nähdä uudet kummat. Kalamies tuli taas ja kävi äkäisesti metsän kimppuun, iskien suurella välkkyvällä kynnellään puuta maahan, raastaen kaatamansa kappaleiksi ja kieritellen kuusensa luokse. Suurena silmänä koko kiveliö katsoi, kun kalanpyytäjä puupölkyistä paukaten kokosi rantakentälle itselleen uuden kummallisennäköisen jättiläispesän, siirsi siihen pelottavan savunsa, niin että se majan seinäreijistä ja suuresta suuaukosta ihan reikäin täydeltä tulvahteli. Pesäänsä ukko vei neuvonsa, kanniskeli vielä koivunlehdeksiä ja heiniäkin, ja sitten meni sinne lepäämään. Arvasi nyt metsäkuntakin kalamiehen, koska se rakensi tuollaisen vankan pesän, lopullisesti ottaneen valtaansa koko järven ja kiveliön. Monta, monta päivänkiertoa kalamies viipyikin järvellä. Vasta silloin kun pohjoisen pimeät voimat rupesivat pitämään päivää yhä kauemmin vallassaan, jättäen vain pyöreämuotoisen Rahkoäijän ja pienet taivaannastat antamaan heikkoa valoa, kalamies taas lähti pois, tullakseen seuraavana kesänä uudelleen. Joka kesä, silloin kun vedenkansa vilkkaimmin parveili vanhoilla kisapaikoillaan, päiväpaisteisilla karikoilla ja rytirannoilla, sama erämies sitten saapuikin pesälleen pitkiksi ajoiksi. Ja aina, kun kalamies pois lähtiessään heitti asuntonsa autioksi, jäi sinne elämään hänen haltiansa, joka isäntänsä, rantakentän ensimmäisen tulentekijän, näköisenä piileskeli metsäpesässä, pitäen siitä hyvää huolta. Kukaan ei saanut hänen luvattaan sinne astua levähtämään. Milloin vain joku lupaa kysymättä tuli taitamattomasti ja heittäysi lavalle loikomaan, tuotti asennon haltia hänelle hyvin rauhattoman yön, jopa saattoi ylpeilevän vieraan karkoittaa kesken uniaan poiskin. Mutta siivon metsänkävijän, joka pirttiin astuessaan ymmärsi tervehtiä ja pyytää lupaa:

Kalapirtti Enontekiön Raaskaltiolta.

»Tähän mie nyt asetun,
jos saan rauhallista leposijaa»,

antoi haltia rauhassa viettää yönsä.

Suuret eivät kyllä olleet haltian hoitoon uskotut metsäpesän aarteet. Mustat seinät vain, maapermanto ja nokinen katto, leveä, ma-

tala, heinillä ja lehdeksillä peitetty makuulava peräseinän vieressä, sivuseinässä pieni ikkuna ja sen edessä pöytälauta. Mutta ovinurkassa oli musta kiuas, joka antoi savuisen lämpimän, ja seinänrakoon oli pistetty kalamiehen karkea puulusikka, joku verkonkäpy ja luupora. Siinä oli haltian huomaan uskottu erämaan pirtin koko omaisuus, ei kuitenkaan niin mitätön kuin miltä näytti. Sillä sammalettujen seinien ja turpeilla peitetyn katon suojaama, lämmittävä kiuas oli asujaimettomassa kiveliössä useasti paljoa enemmän arvoinen kuin suurikin tavaranpaljous. Monelle metsienkiertäjälle pirtinhaltia antoi syksyn kylmillä sadesäillä kotoisen lämmön ja hyvän unen, kun hän vain vaelsi oikeassa erämaan hengessä. Omistajan puolesta ovi kyllä oli kaikille avoinna, kunhan kulkijaimet vain haltian kanssa sopivat.

Entisten kalamiesten aitta Turtolan Vuoskujärveltä.

Tällaisia pieniä järvenrannan pirttejä rakentelivat Lapinkorpeen jo etelästä nousseet erämiehetkin. Viljavien kalavesien rannoille kohosi niitä pitkin kiveliöitä aina Ounas- ja Pallastunturien ylpeille maille asti. Kullakin kylällä, jopa joskus talollakin oli kaukaisessa erämaassa oma kalavetensä ja pikku pirttinsä, johon riennettiin kesämajoille parhaaksi pyyntikaudeksi. Niinpä Karungin ja Ylitornion kalamiehet kulkivat joka kesä suurella Jierisjärvellä Keimiötunturin juurella. Järven saarilla ja niemillä oli heillä useita kalapirttejä, sekä pikku aittoja, joissa säilyttivät saaliinsa ja pyytöneuvonsa. Samoin taas Lapin kiveliöiden muilla metsäjärvillä oli toisilla etelänmiehillä kalakenttänsä ja saunansa. Näitä entisten kalaukkojen eräpirttejä on vieläkin joku pystyssä, ja heidän vanhoja kala-aittojaan nähdään monessa metsäjärven kylässä talojen tavara-aittoina.

Samaan vanhaan tapaan sitten Lapinkorpeen asettuneet lantalaisetkin saivat kalapirttinsä erämaajärville. Etelän erämiesten kalavedet joutuivat joko suosiokaupalla taikka väkivalloin anastettuina paikkakuntalaisille, jotka taas vuorostaan jakoivat ne kyliä ja taloja myöten. Niinpä kalainen Molkojärvi Sodankylän rajoilla sekä sen läheiset vedet, Saarijärvi, Kinisjärvet, Pelttojärvet ja Mustalampi, olivat jo entiseen aikaan Kittilän Alakylän vanhojen

Siianpyytäjä Tornionjoen Matkakoskella. Karunki.

ukkojen parhaita pyytövesiä. Saarijärvellä vieläkin kyhjöttävät Mokon ja Jääskön äijien vanhat kala-aitat. Suuri Kelontekemä taas oli, paitsi järven ranta-asukkaiden, myöskin Kaukosen miesten ja Kittilän kirkonkyläläisten yhteisiä viljavesiä. Lisäksi oli kirkonkylän taloilla vielä omat erikoisjärvensä. Pieni Särkijärvi Hangasojan tienoilla oli Marjalan ja Sattasen nimikko, Salmen talon hallussa oli Pyhätunturin takainen Kukasjärvi, ja Välitalolla oli Kuusajoen alajuoksulla oleva Kuusajärvi. Vanhan Ollilan kalavesiä oli Loukisenjoen keskijuoksulla Sotkajärvi kaltioineen, Angelmajärvi, Kuivasalmenjärvi sekä syrjempänä Sinermä-, Riiko- ja Kortejärvet. Riikojärvessä myöskin Pietula ja Välitalo kävivät seurapyynnissä, ja Aakenusjärvessä, Aakenustunturin takana, Anttila ja Salmi vetivät Aakenuksen äijän kanssa osanuottaa. Ounasjoki taas lohennousuineen ja siikoineen oli koko jokivarren talokkaiden suurena kalaväylänä.

Tornion- ja Muonion jokilaaksolla oli samoin mahtavana lohi- ja siikavetenä valtava rajaväylä, jossa jokaisella manttaalimiehellä oli oma osuutensa. Metsäjärvet niinikään oli jaettu kansaa myöten. Niinpä esim. Turtolan kirkonkylä entiseen aikaan pyysi nykyisin jo heinämaaksi laskettua Paamajärveä, saaden kaikenlaista kalaa, jopa rökkäitäkin niin runsaasti, että Paamajärven pyytäjiä ruvettiin pilkaten sanomaan »Turtolan rökhäiksi». Mutta ikivanhalla kestikievarin pitäjällä, Laurilla, oli ihan »hallituksen antama» yksinoikeus pyydystää Paamajärveen laskevasta Siikajoesta siikaa, jota talo tarvitsi matkustavaisille herroille. Syksyisin kutuaikoina Lauri sai kalapadoistaan siikaa tynnyrittäin, niin että sitä riitti sekä herrojen pöydälle että omaankin kaaraan, jopa myytäväksikin.

Muonion yhteisenä kalavetenä oli Jierisjärvi, josta väylän rantakylätkin Ylimuoniota myöten kävivät kalansa nostamassa. Tämä monien tunturien joka puolelta saartama suurjärvi, johon jo entisinä aikoina aina Tornion tienoilta vaellettiin kalanpyyntiin, olikin muoniolaisille niin tärkeä kalakaukalo, että ukot pitivät sitä jopa seurakunnan hoitoon kuuluvana, keskustellen ja päätellen järven kalanpyynnistä kirkonkokouksissaan. Niinpä jo 1826, lokak. 15 p:nä kirkonkokouksen pöytäkirjaan ukot ovat punoneet ankarat säännökset ja pykälät, kuka saa ja kuka ei saa kalastaa Jierisessä, joka on »kaikkein paras kunnan alueella olevista kalavesistä». Älysivät silloisetkin äijät jo taitamattoman kalanpyydön vahingollisuuden, »jonkatähden seurakunta yksimielisesti päätti, ettei kukaan, oli se kuka hyvänsä, saa käyttää tiheämpää verkkoa kuin 7 kertaa korttelissa, muuten menettää pyydyksensä ja saa maksaa sakkoa köyhäinkassaan 3—16 riikintaalaria». Päätettiinpä vielä, ettei »kenelläkään maanomistajalla ole oikeutta kellekään muulle vuokrata osaansa tähän kalaveteen, vaan on hänen joko itse taikka palkkaamansa, hänen pöydässään syövän väen siellä kalastettava». Ja sitten lopuksi »älköön kukaan irtolainen, mäkitupalainen taikka huonemies uskaltako mihinkään aikaan vuodesta kalastaa siellä saamatta seurakunnalta siihen lupaa; jos joku rikkoo tätä vastaan, saa hän maksaa sakkoa 10 Rd. ja kadottaa kalanpyytöneuvonsa.» Tämän kalapöytäkirjansa päätti kirkonkokous: »Että tätä säädöstä seurattaisiin, niin pyytävät kunnan miehet, että tämä tuomioistuimen edessä lähemmin tutkittaisiin ja sitten Keisarin korkeiden viranomaisten kautta armossa vahvistettaisiin ja vuosittain huhti- ja toukokuussa saarnatuolista

julkiluettaisiin.» Jierisjärven itäpäähän ei Muonion miehillä kyllä ollut sananvaltaa, sillä se kuului Kittilän alueelle, ja siellä kävivät pyydössä Kittilän Sirkankylän miehet.

Enontekiössä kalastelivat lantalaiset oman pitäjän rajoissa joka järvessä, johon vain saattoivat heittää nuottansa ja verkkonsa. Samoin lappalaisetkin, vaikka heillä kyllä vanhastaan oli ollut omat kalasaivonsakin, joista vain niiden omistajat saivat pyytää.

Läheisillä järvillä, kotoa käsin kalasteltaessa, jolloin vain käymäseltään viivyttiin nuottaretkellä iltakausi aamupuoleen yötä, ei tavallisesti kalapirttiä tarvittu. Pyytömiehet levähtivät vain kalanuotion ääressä vanhan rantakentän ikuisen asentokuusen alla, jossa jo entisetkin kalaukot polvi polvelta samoin olivat apajain välissä nuotiolla viivähtäneet. Saattoi jollakin kalakentällä olla hirsistä kyhätty, neliseinäinen avokattoinen majakin, räppänäkota, taikka pyöreä, tuohipeittoinen pirrikota, jonka keskipermannolla voi polttaa nuotiota. Niissä vanhat kalavaarit, joilla ei ollut enää muuta virkaa kuin pyytää vedenviljaa ja kutoa verkkoa, väliin oleilivat viikkokausia yhteen menoon, milloin nukkuen nuotion ääressä, milloin käyden verkkoja laskemassa ja kokemassa. Työnnettiin järvestä joskus ikä-äijän pyydykseen marraskin, mahdottoman suuri hauki taikka muu tavaton kala. Siitä äijä arvasi, että viimeistä kesäänsä hän nyt viettää vanhalla kalakentällään. Niinkuin sitten tapahtuikin. Seuraavana kesänä oli vaarin kalakenttä autiona, vaari itse autuaiden kalakentillä. Särästön Pekkakin Kaukosessa sai neli-leiviskäisen lohen martaakseen, ja kuoli jo syksyn saapuessa. Kaikissa kalakentissä ei kyllä joka vaari tullut toimeen. Saattoi järvikentässä olla niin ankara haltia, ettei kalamies osannutkaan noudattaa hänen

Putaan ukko ja Marjalan äijä Ounasjoen kalapirtillä.

mieltään. Voi helposti käydä, niinkuin kävi Lakkapään äijälle Ylitornion Ehonjärvellä. Ukon parhaillaan unia vedellessä tuli haltia ärjäisemään:

— Jos et sie, lorvi, ala lähteä siitä pois, niin mie viskaan koivista järvhen!

Vaari-parka köpperöi kiireesti pois, eikä siitä hänelle sen pahempaa seurannut kuin että muutkin sitten rupesivat häntä haukkumaan »Lorvi-äijäksi».

Ehonjärvellä kyllä olikin hyvin häijyksi tunnettu haltia, »Ehonjärven Priita-Stiina», joka toisinaan piti tavatonta pauketta ja jyrinää kotipaikallaan, ja eukon järvessä olivat kalatkin hyvin mustanpuhuvia.

Joka kentällä ja asentokuusella oli oma nimensä. Niitä oli Yrjänänkuusia, Luusuankuusia, Äijänkenttiä, Matti-äijän valkamoita, Koinukuusikoita ja Pieruniemiä. Ikivanhat, isien käyttämät lepokuuset olivat niin pyhitettyjä, ettei niitä saanut ruveta väkivalloin sortamaan. Kelontekemäjoellakin oli muuan asentokuusi, jonka hyvin roskainen nimi suututti Kujalan muoria, niin että hän hakkasi kuusen maahan. Mutta muori tuomittiin käräjissä laittamaan samalle paikalle kota, jossa kotikuusensa menettäneet miehet voivat asennoida. Eikä muori muutenkaan saavuttanut tarkoitustaan, sillä hänen rakentamaansa kotaa ruvettiin haukkumaan entisellä roskanimellä.

Kalapirtti ja -aitta Kittilän Aakenusjärveltä.

Pienillä kiveliöjärvillä, joihin sopi ainoastaan muutamia osamiehiä, kyhjötti useinkin vain yksinäinen kota taikka yhteispirtti, jossa koko järven pyytökunta saattoi asustella. Tällaisella pikkujärvellä kalamiehet monesti yhtyivät seurapyytöön vetämään osanuottaa. Niinpä kiskoivat Salmen ja Anttilan miehet Aakenus-ukon kanssa osanuottaa Aakenusjärvellä. Aakenus-äijällä oli puoli nuottaa sekä vene, toisilla yhdessä toinen puoli ja vene, ja työhön pani Aakenus

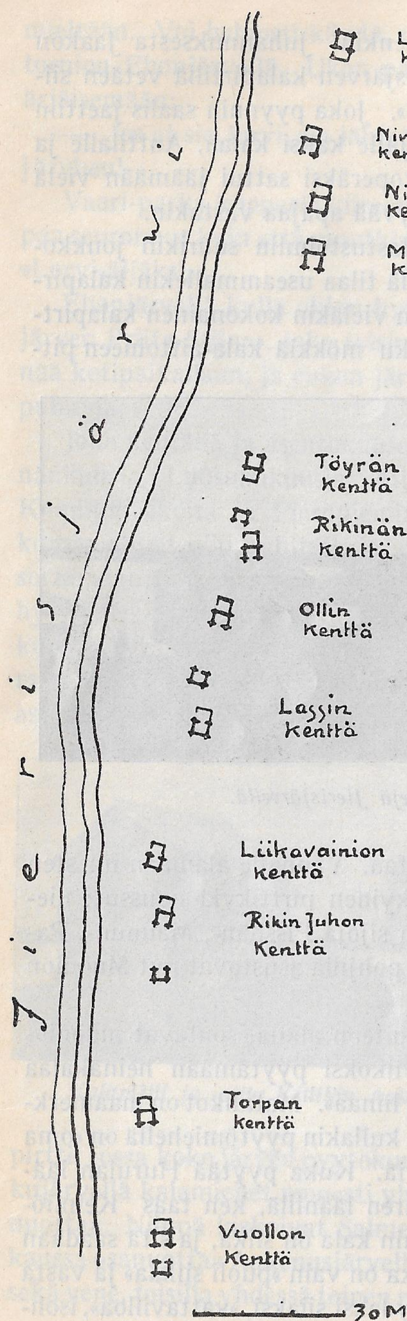
kaksi miestä, toiset miehen kumpainenkin. Juhannuksesta Jaakon tienoille osamiehet asustivat Aakenusjärven kalapirtillä vetäen siikaa, ahventa ja haukea »heinäkalaksi». Joka pyynnin saalis jaettiin sitten osuuden mukaan: Aakenus-äijälle kaksi kalaa, Anttilalle ja Salmelle kala kummallekin. Jos jakoperäksi sattui jäämään vielä joku ylimääräinen kala, ennusti se hyvää apajaa vastakin.

Isoille metsäjärville mahtui kalastustoimiin suurikin joukkokunta, ja järven rantakentillä oli kyllä tilaa useammallekin kalapirtille. Jierisjärven Keimiöniemellä on vieläkin kokonainen kalapirttien kaupunki, toistakymmentä pikku mökkiä kala-aittoineen pitkässä rivissä pitkin niemen länsirantaa. Vanhalle alamaan miesten pohjustamalle rannalle on tämä nykyinen pirttikylä noussut; niemellä nähdään vielä entisten pirttien sijoja Pissilän-, Maunun-, Pajalan- ja Kaulinkentillä. Ja samoilla pohjilla asustavat nyt Muonion kalamiehet.

Keimiöniemen kalapirttejä Jierisjärvellä.

Jo kesäkuun lopulla, ennen heinänteon alkua, soutavat muoniolaiset suurjärvelleen muutamaksi viikoksi pyytämään heinäkalaa sellaisilta matalikoilta, joissa »nuotta liinaa». Matalikot on maamerkkien mukaan jaettu eri »lääneihin», ja kullakin pyytömiehellä on »oma lääninsä», jossa saa nuottineen hääriä. Kuka pyytää Hurulan läänillä, kuka Salmen, Koskaman, Saaren läänillä, ken taas Keimiöniemen läänillä. Kesäpyynnin parhain kala on siika, ja sitä saadaan sekä isoa että pientä: »sapakkaa», joka on vain »puoli siikaa» ja vasta kolme, neljä vuotta uituaan tulee täydeksi siiaksi, »vattaviiloa», isoh-

Kemiöniemen kalakentät.

koa vanhaa siikaa ja vielä isompaa »selkäviiloa» sekä kaikkein suurinta siianrutimoa, »ruotokiskoa». Nousee joukossa kyllä ahventa ja haukeakin sekä muuta huonompaa »risukalaa», mutta särkeä ei ole koko Jierisessä.

Mutta vasta syksyllä on Jierisjärven varsinainen pyytöaika. Elokuun lopulla, Perttulin aikana, »kun repo lyöpi koipensa koijuun», kun koivunlehti alkaa käydä ruskeaksi, lähtee Muonio kymmenin miehin Keimiöniemen pirttikyläänsä ja viipyy siellä viisin, kuusin viikoin, Mikkeliin saakka, jopa jotkut ahkerimmat pyytömiehet niin hiljaiseen, että vesien jäädytyttyä saavat jalkaisin astella takaisin. Kaksi täyttä miestä, »taukomiehet», kummallakin puolikasvuinen poikanen — joskus tyttökin — »puittioina», on joka pyytökunnassa sekä nuottaveneet tarpeineen ja eväineen. Osa eväistä, kuivat leivät ja suolat, kalansuolaamistakin varten, on tavallisesti jo talven aikana hevospelillä ajettu kalakentän aittoihin.

Syyspyynnissä ei noudateta kesäistä matalikkojen »lääninjakoa», vaan syksyiset pyyntipaikat, »arpa-apajat», jaetaan nuottamiehille arpomalla. Parhaat kalapaikat ovat aivan kalakenttien edustalla, kuusi suurta »pääapajaa»: Karinkuru, Kanto, Kivi, Lakka, Alakuru ja Ylikuru, joiden lasketaan ulottuvan selälle noin 120 syltä rannasta käsin ja ovat oikeita »valtahautoja», viisi, kuusikin syltä syviä, jopa Ylikuruun liittyvä Honganhauta yhdeksää. Pääapajien ohella on vielä kymmenkunta vähävaraisempaa »syrjäapajaa»: Ulkulahti, Hietaperä, Ala- ja Yli-Soukka, Karistenranta, Ylinen- ja Alanen-Rasa, Kuusi, Koivu ja Puutto.

Heti kalakentälle päästyä toimitetaan apajien arvonta. Joka pyytömiehellä on oma puupalikkansa, »kilkulansa», mikä on merkitty omistajan nimellä. Muuan kalamiehistä pistelee piilossa kilkulat kintaisiin, yhden kuhunkin, ja toinen ottaa kintaat, heittelee ne yksitellen lattialle osamiesten eteen, nimitellen apajat »järjestyksen jälkhin, myötäpäivhän auringon jälkhin», toisen toisensa perästä: Tässä on Karinkuru . . . Kanto . . . Kivi j. n. e., ja kenen kilkula on millekin apajalle nimitetyssä kintaassa, hän saa sen ensi-illakseen. Jos pyytäjiä on enemmän kuin pääapajia, arvotaan syrjäapajia lisäksi, mutta jos pyytömiehiä sattuu sama määrä — taikka vähemmän — kuin pääapajia, jaetaan »syrjät» yhdessä valtahautojen kanssa.

Vain yhden illan saa kukin vetää samaa apajaa; toisena päivänä vaihtuvat haudat, niin että ensi apajan, Karinkurun, vetäjä saa osakseen Kannon, Kannon kalamies Kiven j. n. e. viimeisen apajan porkkailijan päästessä kokemaan Karinkurua. Samalla tavalla taas seuraavinakin iltoina kalamiehet järjestyksessä kiertävät apajalta apajalle, niin ettei kukaan tule jäämään huonommalle osalle. Sillä toinen apaja on »enempää kuin puolta parempi kuin toinen. Toisesta tulee monta puolikkoa, toisesta ei kun nelikko». Kanto on kaikkein kalaisin valtahauta, hyvä on myöskin Karinkuru, samoin Ylikuru, mutta muut eivät ole niin viljavia.

Pyyntiaikana sattuu monesti tulemaan pirttiniemelle lisää kalamiehiä, ja silloin on toimitettava uusi arpominen sekä alettava kiertokulku uudelleen. Hyvässä sovinnossa kaikki tapahtuu, sillä »sovinto on laki». Joka sen rikkoo ja menee luvatta toisen apajalle hänen vuorollaan vetämään, saa korvata tekemänsä vahingon maksamalla vuoronomistajalle sen kalamäärän, minkä on hänen haudastaan hyötynyt. Parasta onkin aina pysyä sovinnossa, sillä monta kertaa on nähty, että »viha viepi viljan maasta, kateus kalatkin

ve'estä.» Kerran rupesivat muutamat kalamiehet riitelemään ikivanhoista pyyntivesistä, eikä koko aikana saatu niistä apajista kalaa edes niin paljoa, että olisi voitu keittää. Muista apajista kyllä saatiin, jopa oikein venelastittain. Mutta kun riita loppui, niin ihan varsin ruvettiin saamaan kaloja riidellyistä apajistakin.

Joka ilta, »kun päivä alkaa kahelle karvalle» — Perttulin aikana se tapahtuu 6—7 aikana — mennään nuotalle ja tavallisesti ehditään saman illan nimiin vetäistä pari apajaa. »Silliä» ja siikaa saadaan enimmin, ja joskus tulee nelikkomäärin »rökhäitäkin», jotka kyllä vain heitetään Keimiöniemen isännän suljutynnyreihin pellonhöystöksi. Pyhäiltanakin toisinaan, kun on hyvä ilma, mennään vesille, vaikka »ei pyhä kyllä ole niinkuin jyvä, että se keskipaikalta olisi paksumpi, vaan se on yhtä paksu kummastakin päästä». Mutta lauantai-iltana varotaan vetämästä yli puolenyön. Silloin saattaa hyvinkin käydä, niinkuin Antin Juhanille ja Ranta-Matille, jotka Jierisjärvellä Keimiötunturin alla kiskoivat nuottaa sivu pyhäisen puoliyön. Ei tullut pyydykseen kuin yksi hauki, ja silläkin oli vain yksi silmä otsassa. Miehet vatkasivat hauen takaisin järveen sanoen: »Et tule toista kertaa!» Sitten heittivät toisen apajan: ei tullut yhtään muuta kalaa kuin yksi hauki ja silläkin vain yksi silmä otsassa. »Et tule enää kolmatta kertaa!» manasivat miehet, viskasivat kalan järveen, soutivat yli selän Tulkinsaaren luo ja heittivät siellä kolmannen apajan. Kun apaja nostettiin, niin ei tullut yhtään muuta kalaa kuin yksi hauki ja sillä vain yksi silmä otsassa. Järveen vatkasivat miehet kamalan kalan ja soutivat kiireesti kenttäänsä.

Valtahautojen ja syrjäapajien ulkopuolella, järvenselän matalikoilla, on verkkomiesten alue. Siellä he saavat pyydystellä, mutta nuottamiesten vesille ei heidän ole lupa tulla, eivätkä nuottamiehetkään »asetuksen jälkhen» saa mennä 120 syltä etemmäksi rannasta. Verkkomiehet pyytävät silliä »kööteillä», jotka ovat niin »tärkkiä» verkkoja, että on kaksitoistakin »kalvonta korttelia». Sapakkaa saadaan »jataverkoilla», joissa on viisi kalvonta korttelissa, sekä isompaa siikaa »väljäköillä», jotka ovat niin harvoja, että on vain kolme kalvonta korttelissa.

Silloin kun on hyvät ilmat, saa kalapirtin asukas olla yhtämittaa toimessa: vuoroin järvellä kalaa nostamassa, vuoroin taas sitä puhdistamassa, pesemässä ja suolaamassa, ja »kalat on kuin hopea astiassa». Hyvän saaliin aikana pyytömiehen täytyy monta kertaa »samoilla silmillä mennä toisia kaloja pyytämhän», kun ei ole joutanut nukkumaan edes silmän täyttä, ja hyvin usein käy kalankorjaajalle niin, että nukahtaa työnsä ääreen ja kala putoaa kädestä. Mutta tuulisäillä ja huonon saaliin sattuessa »saa nukkua enemmän kuin jaksaa». Silloin on kyllä aikaa käydä naapuripirteissäkin, jopa iltakaudet istuskella muisteluksia haastellen piisissä roihuavan honkatulen ääressä.

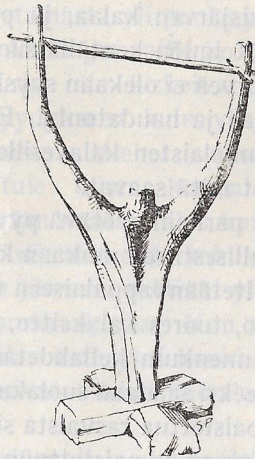
Pyhisin kokoontuu kalakansa Keimiöniemen isoon pirttiin »rukuuksia» pitämään. Virsiä veisaten vietetään pyhäinen hetki, ja talon vanha isäntä, Keimiö-Antti, lukee postillasta päivän saarnan.

Monin kymmenin puolikoin ja nelikoin suolataan silliä ja siikaa kala-aittoihin talven särpimiksi, jopa myytäväksikin. Aina Kolaria myöten noudetaan Jierisjärven kalaa, ja pyyntiaikana käyvät jo Kittilän kauppasaksat Keimiön kentällä suolakalan ostossa. Kittilän puolinen osa Jierisjärveä ei olekaan syyskalan pyyntiin sovelias, sillä se on hyvin matalaa ja haudatonta. Eivätkä Kittilän miehet saa tulla rajan yli muoniolaisten kalavesille, omilla matalikoillaan vain kesäisin pyytelevät mitä saavat.

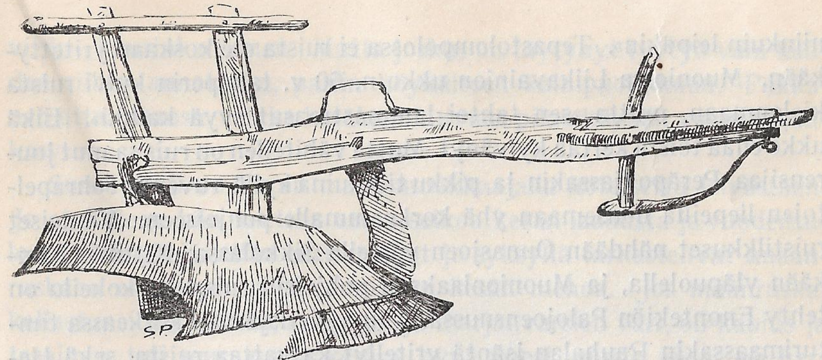
Kala on kalamiehen parhain syötävä pyytöretkellä. Järvi ruokkii saamamiehensä tavallisesti sen mukaan kuin hän tekee työtäkin. Illalla kalalta tultua keitetään lappalaiseen tapaan parhaista ja isomuksista kaloista tauro, tuores kalakeitto, joka syödään vahvaksi maatameno-ateriaksi, ennenkuin kellahdetaan pitkälleen pirtin lavalle. Väliin taas vaihteeksi saadaan suolakalaa sekä tulen loisteessa lapintapaan vartaassa paistettua rasvaista siikaa.

Kylläännyttyään tauroon ja paistettuun kalaan persoutuu kalapirtin ukko laittamaan herkullisia »sillikakkoja». Perattuja tuoreita sillejä survoo kalamies kaukalossa »puutöötillä» hienoksi, sekoittaa sotkuunsa jauhoja sekä hiukan suolaakin, tehden paksun taikinan, josta leipoo pienehköjä ohuita kakkuja. Sitten leipoja keittää teoksensa kiehuvassa vedessä ja voilla voideltuina ne syö, ja »niin ovat makeita kuin hunajakakko». Samalla tavalla survoo pirtin asukas kalanmätiä, sotkee jauhoja ja keittää »mätikakkoa», Toisinaan taas panee kalamies mätiä semmoisenaan pataan ja keittää »mätipuuroa» eli »laamenpuuroa», johon pannaan jauhoja »kahmalomitta miestä kohen». Paksu puuro syödään voisilmän kanssa, ja »se on luja nälkää vasten».

Kalapirtillä oleskelun viimeisenä iltatyönä on tuliaisten laittaminen kotiväelle. Kalamiehellä pitää olla pyytönsä mukaiset tuomisetkin. Ukot valitsevat saaliistaan kaikkein isoimpia tuoreita siikoja, yhden jokaiselle talon eläjälle, leikkaavat niihin viiluja, valavat suolavedellä ja sitten paistavat vartaassa, niin että rasva tiukkuu. Tällaisia tuliaisia kotonaolijat jo odottavatkin, varsinkin lapset juoksevat jo vastaan kysymään: »Oletko paistia paistanut?» Leivättä vain kalamiesten »paistia» pistellään ensimmäisiksi maistiaisiksi. Ja sitten rupeaa emäntä heti laittelemaan sillikakkua sekä keittämään isoista siioista tauroa kalapirtillä olon päättäjäisateriaksi.

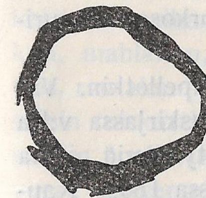

Verkkoluoli Kittilästä.

Vanha »veltta» Kolarin Sieppijärvellä.

Leipäwilja

hra on Peräpohjan ja Lapin tärkein oman pellon vilja, josta saadaan jokapäiväinen leipä, ja tounpano on peltomiehen varsinainen kylvönteko. Etelän laajat ruispellot ovat pohjoisissa vaara- ja tunturimaissa supistuneet kovin pieniksi, ja pienenevät yhä pohjoisempana. Entiseen aikaan ei Peräpohjan pieniä peltoja paljon haaskattu rukiille. Karungissa mainitaan vain jonkun isännän heinäkuussa vähäisen heittäneen ruista ja sen sitten seuraavana kesänä korjanneen; Ylitornion Kainuunkylässä joku kylvi syyspuoleen »juurheista». Kolarissa »Käräjä-Kreeta rupesi ensin ruista viljelemhän» sekä sitten muuan Vaattojärven ukko kokeili rukiilla, ja Sieppijärvellä Kurun äijä hoiteli kaksivuotista ruista saaden aina siemenet uuteen kylvöönsä. Kittilän kirkolla Putaan talossa on jo ennen nykyisten ukkojen muistantaa annettu alaa rukiillekin, ja siitä talosta ovat naapuritkin aina saaneet hyvän siemenen, jopa sitä on joskus kuljetettu eteläänkin. Kaukosessa on jo vanhastaan ruista vähän viljelty, onpa joskus kokeiltu Kyrössäkin ja nähty, että »se kasvaa

niinkuin leipäkin». Tepastolompolossa ei ruista ole koskaan yritettykään. Muoniossa Liikavainion ukko n. 60 v. takaperin kylvi ruista kielonmaan, mutta »sen tahtoi lammastraasut syyä kaikki». Eikä ukko enää toista kertaa kylvänyt. Mutta vähitellen on ruis saanut juurensijaa Peräpohjassakin ja, pikku tilkkuina kyllä, ruvennut ohrapeltojen liepeillä nousemaan yhä korkeammalle pohjoiseen. Viimeiset ruistilkkuset nähdään Ounasjoen varrella Sikkolassa, Kittilän Könkään yläpuolella, ja Muonionlaakson pohjoisin ruispelto-kokeilu on tehty Enontekiön Palojoensuussa. Onpa Jierisjärven korkeassa tunturimaassakin Rauhalan isäntä yritellyt kasvattaa ruista, sekä Hetassa Ounasjärven rannalla muuan ukko parina kesänä kylvänyt viitisen kiloa, ja siemenet on tullut, jopa vähän leivänapuakin.

Mutta ohra »se on aina ollut täällä päävilja». Ja on vieläkin. Ohrapeltoja muokataan vielä Tepastojoen varrella Tepastolompolossa ja Puljussa sekä ylhäällä Ounasjoen mailla Peltovuomassa, Vuontisjärvellä ja Hetassa, missä kuusikaan ei enää menesty. Muonionjoen päällä on takavuosina kylvetty jokapäiväistä leipää vielä Kuttaisessa, Kaaressuvannossa, jopa Maunussakin, mutta ylempänä ei leipä enää ota kasvaakseen. Ei myöskään Pokan Pekan kuivissa pelloissa Kitisen latvoilla enää nähdä leipäviljaa, ja surullisen pienet ovat ohratilkut Loma-Tuokonkin karussa rantakentässä Porkosen tunturierämaassa.

Pienet ovat kyllä aina olleet ylimaiden leipäviljapellotkin. Varakkaan kolarilaisen Simun Tuomaan perunkirjoituskirjassa v:lta 1804 mainitaan talossa olevan siemenohria kuusi tynnyriä, sama määrä myöskin Sieppijärven Kankaan perinnönjaossa 1869. Kaukosen suurimmat talot kylvivät 7—8 tynnyriä, ja Ylitornion Nuotiorannan Yliantin isännän muistiinmerkinnöissä vv. 1868—71 näemme talon vuotuisen ohrasadon olleen 65—90 tynnyriä (ruissato 7—8 tynnyriä). Pienet ovat nykyisetkin laitimmaiset leipäkentät. Tepastolompolon isoimmat »suurviljelijät» siementävät maansa kuudella, seitsemällä ohrapuolikolla, Peltovuoman parhaat peltomiehet kylvävät viisi, kuusi puolikkoa, ja Isonkyrön rukiisten leipämiesten jälkeläiset tunturien Kyrössä, Kittilässä, ovat tyytyväisiä peitettyään pikku peltoonsa yhden ohratynnyrin, jopa vain kolme, neljä kieloakin. Eikä pohjoinen tunturimaa palkitse raatajaansa suurilla sadoilla. Tepastolompolon parhaissa taloissa saadaan parhaina vuosina 40 puolikkoa eli 6—7 jyvää, ja Peltovuomassa on tavallinen tulo

viisin-, kuusinkertainen. Mutta joskus on täytynyt tyytyä vain kahden riihen annokseen, pariin köykäiseen kahupuolikkoon. Pakkanen ottaa osansa, taikka kesäinen kuivuus pilaa köyhän maan viljankasvun.

Suuri huoli on karun maan muokkaajalla kotoisesta leivästään. Jo etukäteen hän koettaa ottaa selkoa kesän laadusta ja vuodentulosta. Niinpä Kittilän entiset ukot jo syksyllä tarkastelivat »maanruskaa», ennustaen siitä seuraavan kesän menoa. Jos maanruska, kellastuneiden lehtien, ruohojen ja marjanvarsien väri, oli kaunis ja tasainen, tuli seuraavana kesänä hyvä vuosi, mutta jos se oli harmahtava ja rumannäköinen, seurasi huono leiväntulo. Samoin myöskin, jos syksyllä mättäiden kuopat jäivät kuiviksi, saivat lapset seuraavana vuonna itkeä leipää.

Pitkän talven varrellakin seurattiin aina talven kulkua ja otettiin siitä kesänmerkkiä, sillä »ilma nouattaa puolen vuuen päästä samaa ilmaa». Talvipäivän seisauksen, »pesäpäiväin», aika, jolloin päivä juuri joulun alla »menee pesän perhän», vastasi kesäpäivän seisausta, ja »millaiset pesäpäivät, sellaiset juhanneksen aikaiset ilopäivät.» Jos pesäpäivinä ilmat olivat umeat, niin ei keskikesällä ollut paljon poutaa. Sitten seurasivat synkät sydänkuut — vanhankansan »annakattomana aikana» oli kuukausilla omat nimensä: sydänkuut, vaahtokuu, mahlakuu, kesäkuu, haravakuu, mätäkuu, sirppikuu, joutsikuu, routakuu, kalakuu —, jolloin otettiin merkkiä Paavalista. Jos silloin tuiskutti tien tukkoon, tuli nöyrä vuosi, jos peitti puolen tietä, saatiin puoli vuotta, mutta jos tie pysyi puhtaana, annettiin hyvä vuosi. Talvenselän isot kinokset kyllä ennustivat täysinäisiä jyvälaareja, ja keväiset hevoshanget tiesivät, että tulee virheetön vuosi. Vanhan Marian kattolumet olivatkin Erkkinä vielä maassa aidan tasoilla. Tärkeänä kesänmerkkinä olivat myöskin talvella vaarojen rinteillä liikkuvat »keijavaiset», sellaiset tiheät »höyrykeijut», jotka vaaran laidalla ilmassa keijasivat, »niinkuin olisi taivas ollut irti». Kuuden kuukauden kuluttua »keijavaispäivästä» oli kesällä ankara pakkanen, sitä kovempi mitä enemmän keijavaiset liikkuivat ja hyppäsivät vaaran rinteellä.

Huomioon otettavia olivat vielä vanhat merkkipäivät. Suvipäivien ja niiden välisten öiden jälkiseuraukset kyllä tiedettiin. Jos silloin kylmäsi, niin ei tahtonut tulla kesää ollenkaan, mutta jos merkkiöinä suvesi, keikahti niin suotuisa kesä, että olisi pitänyt

olla kaikki kankaatkin kylvössä. Markuksen yön jos pani pakkaseksi, riitti kylmää verkonlautasiin asti, ja kun kylmäsi Yrjön päivää vasten, kesti kaaloa kevätilmaa niin kauan kuin oli riekon kokoinen lumiläikkä metsässä. Helluntain paisteet olivat »koko kesän paisthet», eikä silloin enää paistetta kesäksi riittänytkään. Erkki taas sisälsi sen, että mitä sinä päivänä oli enimmin, sitä kesässä vähimmin. Jos siis Erkkinä oli lämmin poutapäivä, seurasi kylmä sateinen kesä.

Jotkut vanhat kalamiehet osasivat keväällä hauenmaksasta ennustaa kesänlaatua. Raavaan keväthauen maksa sisältää näet koko kesän juoksun. Maksan lävitse kulkee tumma verisuoni, jolla on suuri merkitys. Jos se jos akin kohdassa tulee pinnalle tummana ja laajana, niin kesäkin on samoina aikoina sateinen, mutta jos suoni on syvällä sekä maksa lihava ja kaunisvärinen, niin on kesäkin samoilta osilta lämmin ja kuiva. Hyvää vuodentuloa tiesivät myöskin lihavat komeat kevätkalat.

»Mettäkunnastakin», metsäneläviätä, otettiin vuodenmerkkiä. Kun riekko vaihtoi varhain valkeansa ruskeaan, tuli kesäkin varhain, ja kun peipponen rupesi »sylkemään»: »yyvit, yyvit!» saatiin kylmiä ilmoja. Käki kukkui

»Leipää lehthen, hallaa hankhen,
kovaa vuotta koivunurphan.»

Mutta jos metson »persesulista» loppuu valkea väri, seuraa maailmankin loppu, jolloin ei enää tarvitse huolehtia kynnöstä eikä kylvöstä.

Muutamille vanhankansan ukoille ilmoitti itse maanhaltia vuodentulon. Niin Liikavainion Kallallekin Muoniossa ilmestyi yöllä Olostunturin metsämajaan hyvännäköinen, harmaa luppopartainen äijä tervehtien ja sanoen: »Jop' on hauska yösija!» Sitten äijä haasteli vuodentulosta, että »tuloo hyvä vuojentulo nyt». Tulikin niin hyvä vuosi, ettei miesmuistiin oltu sellaista saatu.

Jos kaikki talven ja kevään merkit kertoivat hyviä sanomia kesästä, niin silloin jo

»Huhtikuussa humahti,
toukokuussa tomahti,
kesäkuussa keikahti,
heinäkuussa heilahti,
elokuuss' oli elävät päivät.»

Silloin päästiin jo toukokuussa pellolle kylvöntekoon.

Keväinen kylvönpäivä muuten noudatti metsänkylvöä, sillä »mettänkylvöllä ja pellonkylvöllä on yhteyttä». Metsäkin nimittäin toimittaa kylvönsä, jopa kaksi ja kolmekin kertaa jo kevättalven kuluessa, aina samaan aikaan kuukauden perästä. Kun sattuu lauha ilma, ja »huue putoaa puusta», rupeaa metsä kylvöntekoon, varistaen helpeisiä siemeniään ja havuneulasia kevähangille. Kuusi käy kylvön etupäässä, ja mänty seuraa vähän myöhemmin perässä. Ensimmäisestä metsänkylvöstä on aina kymmenen viikkoa pellonkylvöön. Toisinaan sattuu metsänkylvö jo maaliskuun alkupäivinä, ja silloin pellonkylvökin joutuu hyvin aikaisin toukokuulla, mutta toisinaan metsän kylvönteko myöhästyy, ja silloin myöhästyy peltomiehenkin touonpano. Ovatpa vanhat panneet merkille, että kylvöillä on vielä enemmänkin »yhteyttä». Jos metsä kylvää siemenensä tiheään, silloin peltomiehenkin pitää heittää jyvänsä avonaisin kourin, mutta jos metsä heittelee hangelle harvat siemenet, saa pellonkin siementää harvaan. »Harvapa oli mettänkylvö, nyt saa pellotkin kylvää harvhan», sanoi Tepastonkin ukko tarkastellessaan metsän harvaa siemennystä.

Liikavainion Kalla. Muonio.

Entisaikaan ajettiin lanta pellolle jo talvella. Sitä myöten kuin navetasta »sontalimppuja» — lehmänlanta luotiin »loorista» ikkunan kautta ulos ja »leivothin» tunkiolla pyöreiksi, kolmea korttelia leveiksi, kolmea, neljää tuumaa paksuiksi »limpuiksi» — karttui tunkioon, vedätettiin ne kuormakasoihin pitkin peltoa. Laskiaisena, jolloin ei saanut kirvestä liikuttaa, ettei eläimiin tulisi jalkavikoja, ajoivat miehet vain sontaa pellolle. Pitipä silloin, jos tahtoi viljamailleen menestystä, viedä pellolle jokaisen elävän lantaa, mitä talossa oli, kissasta alkaen talonväkeen asti. Keväällä sitten, kun maa

oli sulanut, levitettiin lanta ja pelto »veltattiin» puisella »veltalla», jossa oli rautainen »nokka» ja »kaltto». Syyskyntöä ei toimitettu, kevätkyntö eli velttaus vain. Miehet velttasivat — joillakuilla oli valkea paita päällä, — ja naiset lapioilla korjailivat vikapaikkoja, kirren vierustoita ja pellonreunoja. Jotkut vanhat äijät käyttivät vielä sahraakin, jolla rovaniemeläinen vieläkin möyrii maansa. Niinpä Äijälän Sakukin Turtolassa kynti sahralla, ja ruumiin käsi oli vielä sahran lempiraudassa, ettei peltoon olisi tullut rikkaruohoa.

Tyttö kääntää lapiolla pellonreunaa. Kittilän Kaukonen.

Uudispeltoa tehtäessä ei ennen käytetty kuokkaa. Lapiolla vain »leikattiin» maa, käännettiin nurin »vaolle» ja pieksettiin palasiksi. Kannot väännettiin ylös kangilla. Eikä ojia ennen kaivettu, vaan koko törmä sai olla samana peltona. Ja samaan peltoon aina joka vuosi heitettiin leipävilja, eikä maa juuri koskaan joutanut olemaan mahona.

Maata, kaikkein elättäjää ja »äitiä» pidettiin pyhänä. Viljaa varten, sekä muuten tarpeen tullen, voitiin sitä kyllä kyntää ja kaivaa, mutta tarpeetta ei sitä saanut pidellä pahoin. Niinpä Kittilän ukko kielsi lapsiaan, kun ne pieksivät kepillä maata:

— Ei saa äitin rintoja pieksää!

Ja muoniolais-emäntä varoitti, kun lapset suotta kaivelivat maata:

— Ei saa maanäitiä niin pahoin raajia!

Heti velttauksen jälkeen oli pelto siemennettävä, sillä »se laskee henkensä pelto, jos ei heti mennyt kylvämhän», oli Kolarin ukko tutkinut. Kynnökseen vain siemen heitettiin ja puisella oksapiikkisellä jäsenkarhilla peitettiin peltoon. Hevoseton hettalainen vedätti oksikkaista männynrungoista kyhättyä karhia porolla — ja tekee samoin vieläkin.

Paikoin oli tapana riihittää toukosiemenet vasta keväällä. Kittilän Kaukosessa ahdettiin syksyllä viimeinen riihi täyteen ja kuivattiin, ja vasta keväällä ennen touonpanoa puitiin »kevätriihi». Siten saatiin peltoon aivan riihikuiva hyvä siemen. Vanhoissa hyvissä taloissa säästettiin aina siemen omasta pellosta, niin ettei niistä vilja koskaan kadonnut. Kolarin Marrasjärvelläkin pysyi sama »isäin siemen» talossa miespolvia. Jos joskus sattui tulemaan välipää, hankittiin uutta ohransiementä »ylhäältä päin» Norjasta, »Ruijan alaa», joka oli kaikkein joutuisinta, vaikka se tekikin lyhyen tähän, eikä siis antanut oikein hyvää satoa. Rukiin siemen, etelän vilja, piti taas hankkia alhaalta, ei kuitenkaan Kemiä etelämpää.

Touonteon aloittaminen, ensimmäinen »kylvöpäivä», jolloin ensimmäinen kynnös siemennettiin, oli tärkeä päivä. Silloin tarjottiin talonväelle aamiaiseksi parempaa ruokaa kuin tavallisina työpäivinä, jopa oikein »juhlaruuat». Parhain syötävä oli »kylvöjuusto», jonka emäntä jo talvella oli vartavasten varannut aitan siemenviljalaariin, useammankin, jos talossa oli paljon väkeä. Niistä kukin sai osansa. Oli pöydässä vielä lihaa, »kampsukeittoa» ja »plättyjä», jopa isoissa taloissa viinatkin sekä ryyppykupit puhtaasta hopeasta. Muoniolaistalossa syötiin kylvöpäivän aamiaiseksi verestä haukikeittoa, vartavasten hankittua. »Nyt keitethän verestä kalaa, nyt alethan peltoa tekemhän», sanottiin. Ja Karungissa sai talonväki silloin »fiiliä».

Koko Peräpohjassa oli entisaikaan viljan kylväminen aivan yleisesti naisten työnä. Talon emäntä, vanha emäntä, taikka talon muori sen toimitti, sillä »se oli kohta niinkuin emäntä-ihmisten virka». Kun miehet olivat saaneet pellon muokatuksi, tuli emännän vuoro astua vakkoineen kynnökselle. Kylvötyötään piti kolarilais-emäntä »niin tähellisenä», että sairaanakin meni pellolle siementä heittämään, isännän vain astellessa vieressä kantaen kylvövakkaa. Milloin talossa ei ollut kylvöön kykenevää naista, pyydettiin naapurista. Kolarin Sieppijärvellä oli Kaisa-Kreeta Joona vanha tottunut »kylväjämuori». Hän kävi toisissakin taloissa kylvämässä, palaten aina isojen tuliaisten kanssa. Samoin Karungin Kukkolan Kourilehdon Matilla-muori entiseen aikaan, n. 80 vuotta takaperin, kävi kylvämässä koko törmän pellot. Kylän kylväjämuoreja olivat myöskin Tervahaudan vanha emäntä, joka Karungin Korpikylän viimeisenä kylvömuorina vuosikymmen takaperin kuoli satavuotiaana, sekä Mettävainion Kaisa Ylitorniolla ja Vähän-Erkkilän Pekan-Anna Kaakamossa. Samanlaisia taitavia kylväjämuoreja oli ylhäällä Muo-

niossakin sekä Kittilässä Ounasjoella. Kallon erämaakylässä hoiti kylväjänvirkaa vanha Klaavun ämmi, jonka piti huolehtia koko kylän pelloista. Vielä nytkin näkee jonkun vanhan emännän kylvövakkoineen astelevan tuoksuvalla toukopellolla. Rovaniemelläkin Tapion Mantereen emäntä mainitsi, että »meän elämässä olen ollut mie aina kylvämässä», Kittilän Kaukosessa siementää Sakrilan ämmi omat peltonsa, ja Sieppijärvellä useat emännät astelevat äitiensä jälkiä.

Sakrilan ämmi kylvämässä. Kittilän Kaukonen.

Entisillä kylväjä-emännillä oli vartavastinen kylvöpuku. Niin oli ennen vanhalla Tanon emännällä Kolarin Äkäslompolossa samoin kuin hänen äidilläänkin valkea »kampriisipaita», pitkähihainen, alle polven ylettyvä, »niinkuin on herroilla nukkumapaita», jonka hän aina pisti päällensä, kun astui vakkoineen pellolle. Ja valkean huivin eukko sitoi päähänsä. Muulloin ei paitaa käytetty, vaan »piethin se tilalla toishen vuothen, panthin leiphon aitanorthen». Samoin monella muullakin emännällä. Toiset taas käyttivät tavallista valkeaa paitaa. Tiina-Kaisa Jaako Kolarissa veti ylleen miehensä puhtaan paidan, jotkut pistivät vain vyölleen valkean esiliinan ja sitaisivat päähänsä valkearantuisen huivin. Valkeaa ja puhdasta vain piti olla, »ettei silmä ottanut», oli se sitten vaikka hurstipaita, kuten Ylitornion Kainuunkylän kylvömuorilla. Sillä jota valkeampana ja puhtaampana kylväjä oli, sitä valkeampaa tuli vilja sekä sitten leipäkin.

Oli hauskaa nähdä, kun keväisillä päiväpaisteisilla toukopelloilla emännät ja vanhat muoritkin liikkuivat valkeissa verhoissa. Kun touot tehtiin samalla viikolla yht'aikaa kaikissa taloissa, niin »se oli

kylhäisessä kylässä kaunis nähä, kun emännät oli pellolla valkeassa paijassa. Ei ne ennen kolosti pruukanhet kylvää. Mutta nyt ne ovat niin mustat mököt, kun kylvävät.» Juurista punottu taikka haapalevystä taivutettu, kielon vetoinen ymmyrkäinen kylvövakka oli sangasta jokaisen »kylvömiehen» kädenmutkassa riippumassa. Naisille se oli kyllä raskasta työtä, »kun piti iso vakka käsivarrella kaalata peltoa päiväkauen».

Hartaina astelivat valkeat kylväjät toukopellollaan. Toiset tunsivat, että »niin se on, niin juuri kun mitä henkeä antais, kun tulee vakka käthen». Muutamat, niinkuin Muonion Liikavainion vanha emäntä, sanoivat ensimmäistä kourallista heittäessään: »Jeesus siunakhon!» taikka Karungin Kukkolan muori: »Jeesus siunahkon, että minun kylvöni menestyis!» Turtolan Matinlompolon vanha »äitimuori» taas pyöräytti vääntönäverillä peltoon reiän, pannen siihen ensimmäiset siemenet sekä lukien Kaivo-Ollilta oppimansa hiirenloitsun, jonka oli »latinalla» kirjoittanut raamatun laitaan. Turtolan Orajärven emäntä heitti »vastahavon taakseen alta käen» kolme ensi kourallista pitkin pyörtänön laitaa ja pellonrajaa sanoen: »Linnuille . . . hiirille . . . jäniksille!» Sillä »osa se annethin niillekin, ja tytykhön itte kukin osaansa». Rovaniemen Lohinivan kylväjä viskasi taakseen katsomatta kourallisensa vasemman olan ylitse pyörtänölle sanoen:

»Siellä on teän osa,
älkää koskeko pelthon!»

Viljan sato riippui paljon siitä, miten kylväminen toimitettiin. Vanhat näet tiesivät:

»Joka piopuolella kylvää,
se piopuolella leikkaa.»

Siementä piti vatkata täysin kourin, sillä vanhoille oli sanottu:

»Kun täysin kourin viskaa,
niin silloin saapi
täysin kourin ottaa lyhettäki.»

Mutta vaikka olisi täysin kourin kylvänytkin, eivät kaikkien touot sittenkään menestyneet samalla tavalla. Toisilla oli näet »käenala» paljon parempi ja siunaavampi kuin toisilla, sillä »käenalassa on niin suuri merkitys».

Touonpanon loputtua pidettiin talossa puolipäiväinen lepohetki, ja paikoin syötiin silloin vasta tehty kylvöjuusto. Emäntä jakoi siitä palan jokaiselle, ja kahvia juoden sitä haukattiin. Paikoin syötiin »selvä puuro» illalliseksi.

Sitten sai toukopelto jäädä pitkän kesäpäivän kasvatettavaksi. Ja Taivaan Herra antoi aurinkonsa paistaa ynnä pilvensä sataa sekä hyville että pahoille. Poutakesinä tahtoi viljaa vaivata kuivuus, ja vanhoihin viljelyksiin tunkeutui »peltotauti», kiusallinen itsepintainen rikkaruoho — saapunut etelästä Tornionjoen kautta jo Ounasjoelle ja Kierinkiinkin —, joka otti isäntävallan pellossa rehottaen niin leveästi, ettei leipä noussutkaan. Useasti kulki ukkonen mailla, ja oikein kovasta ukoniilestä satoi peltoihin turilaita, isoja mustia »nelisnurkkaisia matoja, jokka kulki huonosti koikkaamalla, vaikka oli vattanalus täynnä jalkoja niinkuin nisiä». Vanhat tietomiehet »kierrättivät» ukonilmaa, ajaen sen käymään syrjäpuolitse. Uimaniemen Karuliina-muorikin hyppi lattialla syljeskellen ja manaten ukkosta:

»Mene vuorhin ja vaarhoin jylmäämhän!
Kehtaakkin tulla tänne
syntisten paskain päälle jylmäämhän!
Mene vuorhin ja vaarhoin,
siellä on tilaa jylmätä!»

Silloin kyllä, kun ukkonen liikkui mailla, vilja valmistui nopeammin.

Ahkerasti tarkasteli peltomies kesällä taivaanmerkkejä. Mielissään hän oli, jos päivänpalauksen aikana vaarat alkoivat kauniisti sinertää, sillä hän tiesi silloin odottaa lämmintä kesää. Mutta jos vaarat sinertivät jo ennen päivänpalausta, oli kylmä kesä tulossa. Taivaan pilvistä maanukko näki vastaisten tuulien laadun ja suunnan. Ohuet hattarapilvet muodostuivat usein »tuulenkouriksi» ja »-kynsiksi». Silloin tuulet parhaillaan »riitelivät» taivaalla, ja sen puolen tuuli sai ylivallan, mihin käsin kourat viittasivat. Mutta kun pilvien punaiset kruunupäät keikahtivat idän puoleen perähankuroilleen, seurasi siitä pitkällisiä sateita. Anuntin vanha Pekka Kainuunkylässä oli pannut merkille, että kun suvituuli ajoi höyryjä pohjoiseen, niin kahdeksan vuorokauden perästä vesi nousi joessa. Tunturimaissa näet höyryt roiskahtivat sateena alas, tullen sitten tulvana jokea myöten takaisin. Monet muutkin luonnonmerkit olivat vanhalle pellonomistajalle tuttuja, luonnonkirjaansa hän luki monesti paremmin kuin painettua sanaa. Almanakka oli sentään usealle tuttu kirja. Siitä seurattiin »planeettain» liikkeitä, jotka aina merkitsivät ilmojen laatua. Niinpä »jos Jupiteeri meni liki aurinkoa, niin tuli kylmä silloin», samoin myöskin, »jos Merkkurius oli alimiten tai ylimiten yhessä auringon kanssa, tahtoi olla pohjatuuli ja kylmä ilma». Monta kertaa kyllä saatiin suuttuen viskata pois koko kirja ja todeta, että »Oulun jumala valehtelee».

Vaikka viljapelto olikin varattu taivaanlintujakin vastaan, pystytettiin pellonvartijaksi monesti »variksenpöläkkeitä». Vaaterökäleistä seipäisiin laitettuina kummituksina ne seisoivat kuin pelottavat noitaämmät keskellä leipämaata kädet levällään heilutellen raasujaan.

Syyspuoleen, kun aurinko ei enää jaksanut valvoa viljankasvua yli öiden, pääsi hallakin hirvittelemään. Toisinaan sentään tuli jo kesällä, kun vilja parhaillaan kääri tuppea ja kohta aikoi näyttää hiustaan, »tuppihalla» ja turmeli syntyvän tähän, niin että se sellaisenaan kuivui kuoreensa ja menetti kasvunsa. Syksy oli kuitenkin pelottavampi. Mutta jos elokuu ensikerran taivaalle ilmestyessään heti romotti komeana ja täyteläisenä, ei ollut pelkoa hallasta, niinkuin silloin, jos se ensiksi näyttäytyi vain »puolirajasta». Piti kyllä muistaa, ettei maininnut kuuta oikealla nimellään. Kittilän Priita-Stiina Kinisjärvikin aina varoitti lapsia haukkumasta kuuta niin kauan kuin pellot olivat leikkaamatta, käskien sanomaan vain »Rahkoksi». Silloin ei halla niinkään ahdistellut viljaa. Samoin kielsi eukko nimittelemästä tähtiä tähdiksi, »kakaroiksi» kehoitti vain sanomaan. Vasta leikkuun loputtua sai sanoa tähdiksi ja kuuksi, sitten ei enää ollut vaaraa. Jaakolle, joka etelässä monesti liikkui kylmänä miehenä, ei pohjoisessa päivä vielä antanut valtaa, mutta Lauri oli jo tunturimaissakin pelottava äijä, sillä varsin usein se päästi pakkasen maille. Mutta jos hänkin meni siivosti ohitse ja vei vielä Klaarankin hyvästi mukanaan, oli hyvin kuljettu. Vanhakansa tiesikin:

»Klaaran kun säästyy,
kyllä sitten pelto säästyy.»

Silloin leipävilja oli saanut rauhassa kasvaa ja tulla »kolmelle karvalle», jolloin se oli valmista leikattavaksi, ja »siitä tuli elo kuin nisu». Valmistuessaan pääsi vilja ensin »vesimaitojyvälle», jolloin sisus jo oli kuoren pituinen, vaikka niin pehmeä, että puristettaessa ruiskahti

ulos; sitten se tuli »kovalle maitojyvälle», niin ettei sisus puristettaessa enää puikahtanutkaan ulos. Ja viimein pääsi vilja »verhinsä», saaden punaisia rantuja jyväänsä ja ollen valmis sirpille. Jos vielä siitäkin elo sai seisoa pellossa, tuli se »kälvinheksi» ja niin kypsäksi, ettei enää pakkanenkaan voinut sille mitään. Yhdeksässä viikossa sanovat vanhat ohran toisinaan joutuvan valmiiksi, muistelevatpa muutamat muoniolaiset, että leipä olisi joskus ennättänyt seitsemässäkin viikossa laarista laariin.

Ohralyhteitä vartaille asetettuina. Kittilän Rautuskylä.

Keskellä Lapin ja Peräpohjan pitkällistä heinäntekoa jouduttiin leikkuupellolle. Toisien heiluessa vielä viikatteineen heinän kimpussa, toiset jo alkoivat keikkua sirppi kädessä viljasaralla.

»Päivän jälkhen Perttulin
ei kukaan peltoansa piä,»

oli Kittilän Kyrön ukonkin tietona. Silloin täytyi myöhäisimmänkin jo viedä sirppi pellolle, niin että sai

»Kiukurainen, kaukurainen
joka pellon paskantaa.»

Vanhat ketterät muorit ja kotiemännät sekä lapset ensiksi joutuivat leikkuupellolle, kun muu väki oli heinätöissä, mutta sitten kiireen tullessa siirtyivät sirppiin sekä miehet että naiset. Toiset kyökyttivät edellä leikaten viljaa lyhteiden osiin, vanhat ukot käpsehtivät perässä niitä sitoen. Voitiin myös iltapäivällä toimittaa yhteinen sitomistyö. Lyhteiden siteinä käytti ylitorniolainen ruisolkia, jotka olivat olleet joulupirtin lattialla. Sitomat asetettiin aluksi, 4—9

lyhdettä, kuhilaisiin — »kolmosille», »nelosille», »kuutosille» tai »kaheksisille» — sekä sitten, kun olivat niissä kuivuneet, koottiin pyöreille kykäille sekä pitkäkäisiin aumoihin. Sitten myöhemmin on opittu laittelemaan lyhteet pystyille vartaille taikka haasioihin, korkeisiin, moniorsisiin »rakennuksiin», joita varsinkin Tornion—Muonion laaksossa näkee kaikkialla riihien luona aina Hettaan asti. Lyhteitä aumaan taikka haasioon pannessaan turtolalainen siunasi:

»Jeesus siunakhon!
Hiukka hiiren hamphasen
ja somero suolenmukhan!»

Leikkuutyönkin aloitti vanhakansa siunaten. Vanha kolarilaismuori sanoi ensi kouralliseen tarttuessaan:

»Jeesus siunakhon!
Vihhaa olkia, äläkä minun käsiäni!»

Kieringissä vanha isäntä itse aloitti leikkuun sanoen:

»Jeesus siunaa työtäni!»

Ja »se oli niinkuin juhlatilaisuus; kaikki oottivat niin kauvan, sitten vasta kumarruit, kun isäntä oli ensin ottanut». Kaukosessa Sakrilan vanha muori aloitti leikkuun, eikä kukaan saanut tarttua työhönsä, ennenkuin muori oli saanut kokoon muutaman lyhteen. Ensimmäisenä leikkuupäivänä lämmitettiin illaksi sauna, palattiin pellolta vähän varemmin kuin muina päivinä ja käytiin kylpemässä ja sitten illalla pistäydyttiin naapurien töitä katselemassa.

Ohralyhteitä »rakennuksilla». Ylitornion Kauliranta.

Siunaten alettu työ menestyi hyvin eikä sirppikään koskenut käteen. Jos kalvonen leikatessa tuli kipeäksi, hiveltyi, sidottiin siihen poronjalasta otettu luunuppinen suoni taikka villalankainen hivel-

lysrihma. Kipeytynyttä selkää ja sivuja taas painelivat taitavat hierojamuorit. Mutta molkojärveläisen ja kierinkiläisen sivut eivät tulleet ensinkään kipeiksi, koska he kolme ensiksi katkaisemaansa kortta pistivät vyöhönsä, hameen taikka housujenkauluksen alle. Joskus leikkaajat yrittivät kiertää toistaan »saareen», »nälkäsaareen». Kaukoselainen huusi silloin:

»Marru on saaressa,
tule auttamhan!»

Leikkuun loppuessa koetettiin myös pitää vara, ettei olisi jouduttu viimeisiä korsia katkaisemaan. Viimeisen korren leikkaaja sai päivitellä: »Kun minun piti kaikki leikata . . . Onko ihme, jos minun selkäni on kipeä?» Toiset taas ennustivat, että viimeisen viljan ottaja jää vielä toisenakin vuonna leikkaamaan. »Sie leikkaat vielä ensi vuonnakin!» sanottiin hänelle. Vieläpä leikkuun lopettaja sai seuraavana kesänä leikkuun aloittaa.

Sirppiä ei koko leikkuuaikana saanut tuoda pirttiin, sillä silloin olisi tullut halla, ja »pakkanen syönyt pellot». Asetettiin sirppi vain, jos kartanoon tuotiin, johonkin reikään aitan, tallin taikka navetannurkassa. Eikä saanut pellolla koskaan antaa sirppiä toiselle kädestä käteen, vaan piti viskata se maahan, josta toinen sai sen ottaa. Jotkut teettivät sepällä sirppinsä ponteen pikku renkaan, »sammakonpöläkhen», joka leikatessa helisi ja pelotti pois sammakot leikkuumiestä säikäyttämästä.

Leikkuun loputtua »sirpit panthin pathan», kuten sanottiin, tarkoittaen, että keitettiin »sirppipuuro» ja »piethin pienet peihaiset». Muoniolaisemäntä keitti sirppipuuron ensi riihen uudisviljasta ja kutsui sitä syömään nekin, jotka olivat palkkaväkenä olleet leikkaamassa, »ja ittellisvaimot pi'it sen hyvänä». Sanottiinpa hänellekin, joka oli viimeisen korren katkaissut: »Pitää vain sirppipuurolle tulla, kun leikkasit viimeisen pellon!» Mutta jos joku leikkuuaikana oli sirpillä haavoittanut sormensa, hän »menetti sirppipuuronsa». Kalaa ja perunoita oli myös sirppipuuron kanssa pöydässä, Kolarissa lisäksi viiliäkin, ja Kaukosessa tasattiin »sirppijuusto», ja »se oli leikon loppu».

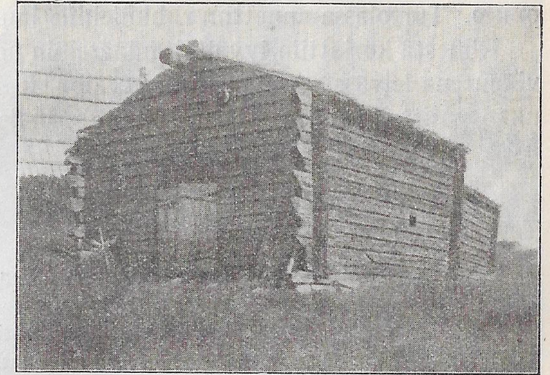
Kittilässä vietiin sirpit talveksi aittaan. Siitä saatiin arvoituskin:

»Kesät viuhkaa, vauhkaa,
talvet aitanlaarissa makaa!»

Monesti jo leikkuuajan lopulla ankarat jumalanilmat ja pohjoistuulet häiritsivät sirppimiestä. Toisinaan nousi pohjoisesta taikka idästä pilviäppöjä, paksuja harmaita heuvaleita, jotka kuuron toisensa jälkeen ropsivat vettä taikka roiskivat lumirääntää leikkaajain selkään.

»Åppöjä sataa,
pakkanen tulee,
leikata pitää,
olla Jumalan kanssa kilpasilla,»

sanelivat leikkuumiehet. Jotkut sitoivat porontaljan selkäänsä, etteivät hartiat olisi kastuneet.

Vittikon vanha riihi. Muonion Kätkäsuvanto.

Monesti olivat karun maan muokkaajien leiväkset niin lopussa, että täytyi jo ennakolta kovalla kiireellä ehättää eloa riiheen ja puida »nälkäriihi». Käsikivillä ensi hätiin pyöräytettiin viljat ja keitettiin nälkäisille vatsoille uutispuuro.

Sitten pitkin syksyä toimitettiin tavallinen riihitseminen. Varstoilla puitiin eli tapettiin viljat, joita oli lattialle ladottu »krateihin», »ristakoilla» eli »ränsillä» seulottiin oljet pois ja sitten jyväkasa, »rusa» eli »riiho», viskattiin »piolla», niin että »seinhäisjyvät» erosivat »raihaisjyvistä» ja ruumenista. Lopuksi pohdettiin käsipohtimella pöly pois ja seulalla seulottiin »virnhet» erilleen.

Riihiaikana kävivät mökinmuijat, »riihimorsiamet», ainakin Kittilässä, isoisten luona riiheltä riihelle, tehden tulen riihen luo, keittäen kahvit ja tarjoten sitä juuston kanssa mustille riihimiehille. Palkkioksi riihenomistaja antoi eukkojen pussiin jyviä.

Viimeisestä riihestä heitettiin paikoin viimeinen lyhde, parikin, puimatta. Latvoja vain rusattiin seinään, niin että enimmät jyvät karisivat pois, sitten nostettiin lyhteet takaisin orsille, lyhde kumpaankin peräloukkoon. Karunkilainen sanoi niitä »hiirenlyhteiksi», tarkoitetuiksi hiirille ruoaksi, »ettei hiiret sitten aittoihin tule», yli-

torniolainen ja Turtolan mies taas tahtoi, että »hiirikin saa joulumurkinan». Sanottiin myös, että lyhteet heitettiin »pääsiäisämmiksi»: toinen lyhde oli »pääsiäisämmä», toinen »pääsiäisäijä». Lyhteet saivat olla nurkissaan seuraavaan vuoteen, kunnes riihi oli puhdistettava uutta puintia varten. Siellä »ne olivat niinkuin oottamassa toista viljaa, ettei pääse katkeamhan, jotta anna sitä hyvää on seuraavhan vuothen.»

Sitten viimeisestä riihestä päästyä tuli »työloppu», ja saatiin »varttapuuro», eli »puintipuuro», käsikivillä jauhetusta viljasta keitetty puuro. Turtolassa annettiin riihimiehille juustoakin.

Riihestä korjattiin jyvät aitanlaareihin pitämään talonväkeä talvikautena leivässä. Siunaten ja varaten ne sinne pantiin. Turtolan ukko variseteli hiukan viljaa aitanparren alle hiirille, sanoen:

»Tämä on teän osa,
ja teän pitää tytyä siihen!»

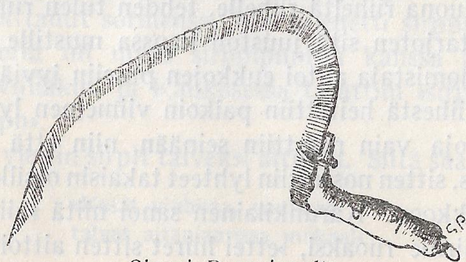
Tepastolompolon vanha emäntä manasi:

»Hiukka hiiren hampahaseen,
kauna kakertajan kurkhun!
Kala nielläkses, toinen kottistaakses!
Jos kosket, niin kohta kuolet!»

Riihityön päättyessä olivat maanraatajan kaikki kesätyöt ja toimet päättyneet. »Maanäiti» oli palkinnut raatajalapsensa: heinät olivat suovissa, sauroissa ja ladoissa, nauriit ja perunat kuopassa sekä viljat aitanlaareissa. Oli taas päästy siihen aikaan vuodesta, jolloin joutuivat

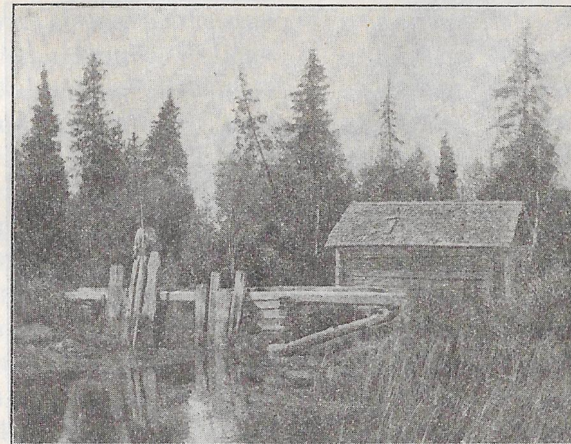
»Nauriit kuophan,
mies sauhaan,
ja poro karhakhan.»

Ja pellonmuokkaaja sai taas ruveta ennustelemaan syksyn ilmoista seuraavan kesän laatua.

Sirppi Rovaniemeltä.

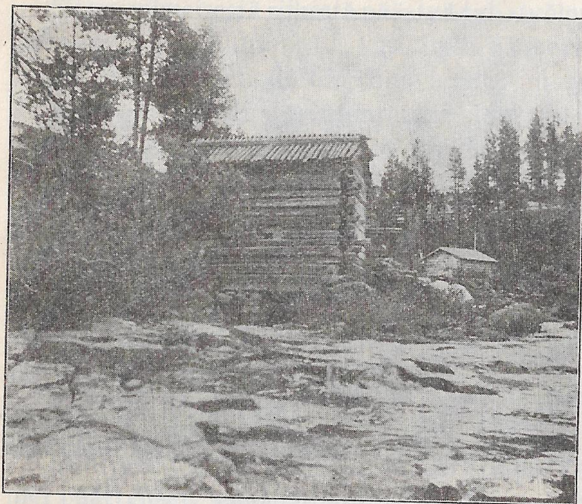
lyhyemmäksi, mikä taas päästään poltettiin, määräten kullekin järjestyslukunsa. Joku otti tikut kouraansa, asettaen niiden päät piipottamaan peukalohangastaan. Siitä sai jokainen ottaa tikkunsa, ja kenelle sattui ykköseksi merkitty, hän voitti ensi vuoron. Halutuin oli kuitenkin sellainen käyttövuoro, johon sisältyi pyhäpäiväkin, sillä pyhää ei päiväläskuissa otettu lukuun, mutta vuoronomistaja sai, jos halusi, kietkuttaa myllyä silloinkin.

Samoihin aikoihin, kahdeksattakymmentä vuotta sitten, kun Kuusankoskeen saatiin kylänmylly, pari Venejärven ukkoa, Nikunmaan Niku ja Juhan-Erkki Vettainen, lapinäijien jälkeläinen, rakensivat oman yhteismyllynsä pienen Kutujoen suuhun, Venejärven yläpäähän. Hekin hankkivat kivet Kaukosesta, ostivat Kaukosen Matti-vainaalta tekemättömät kivet, maksaen ruplan kappaleesta, itse takoen ne sitten valmiiksi. Hyvän myllyn äijät saivatkin, ja käyttivät sitä aina viikon vuorollaan. Korjattuna ja uudistettuna jauhattaa se leipäviljaa vieläkin, jopa koko kylällekin, kun kolme, neljä vuotta takaperin suuri kevättulva hävitti Kuusankosken vanhan yhteismyllyn. Markka-parin tynnyristä maksavat osattomat jauhatuspalkkaa, kun saavat siinä itse käyttää viljansa.

Kutujoen mylly. Kolarin Venejärvi.

Samanlaisia yhteismyllyjä oli monessa muussakin metsäjoessa. Niesajoen suussa Kolarissa kävi yhteen aikaan neljä osamyllyä. »Suumyllyä» käyttivät Juurakkovaaralaiset, »Jokijalan myllyä» Jokijalan miehet, »Saaren myllyn» omistivat Kolarinsaaren Simu, Rautio, Lantto ja Tiensuu, ja »Ylinen mylly» oli Luttusen ja Ristimellan yhteishoitoja. Kittilän Sirkan, Könkään ja Hossan taloilla, Erkkilällä, Niemelällä, Korvalla ja Hossalla, oli ennen yhteinen härkinmylly Myllyjoessa.

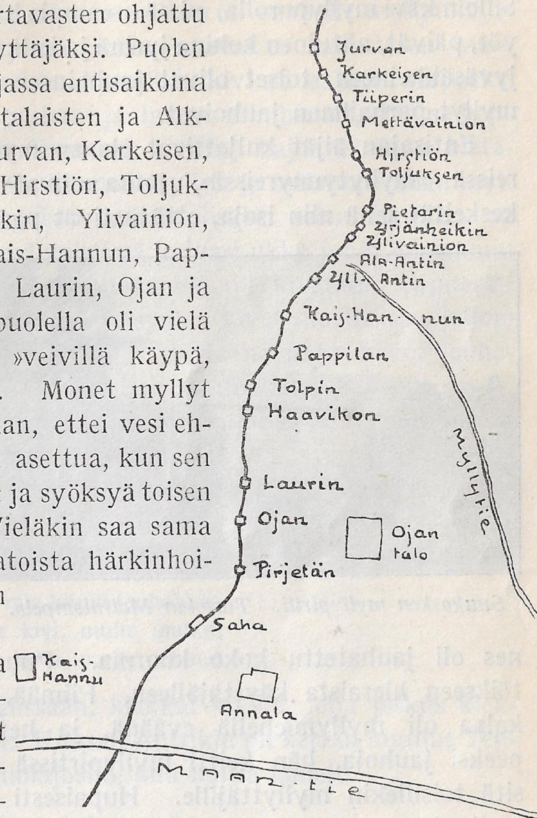
Mutta yhteismyllyt eivät tahtoneet koskaan pysyä oikein hyvässä kunnossa, vaikka joka vuosi miehissä niitä kohennettiinkin. Yhteismyllyssä oli »jokainen oma myllärinsä», ja kaikenlaiset tökeröt toljakkeet, jotka eivät osanneet laitosta hoitaa, kävivät sitä kietkuttamassa, niin että mylly lopulta »linkutti ja hiekkui» ja kivet kitkuttivat tylsinä, jopa joskus »perserauvat loppuivat ja härkin jauhoi sammakkopenkin päällä». Eikä yhteismyllyssä saanut jauhattaa, milloin olisi parhaiten tarvinnut, vaan piti aina odottaa omaa vuoroansa, mennä jo illalla myllypirttiin vartomaan ollakseen heti valmiina, kun määrätunnilla, aamuyhdeksältä, vuoro vaihtui. Niinpä monet ukot rakensivatkin oman pikku hierimensä, jota saivat mielin määrin kietkuttaa. Sillä »se on eullinen, kun on ittellä mylly ... Sie saat siinä itte jauhattaa eläimillekin rehuviljaa, virnhet ja kaikki».

Kittilän Alakylän miesten myllyjä Pahtajoessa.

Täten yksinäiset korpimyllyt saivat tovereikseen toisiakin samanlaisia harmaita kalkuttajia. Läheiseen, hyvää myötämäkeä laskevaan puroon saattoi koko kylä nostaa myllyjänsä, itse kukin oman härkkimensä sopivaan nikaraan pitkin joen vartta. Niinpä nähdään Kittilän Alakylän tienoilla, Pahtajoen suussa, neljä lähekkäistä Alakylän miesten myllyä. Kolarin Vaattojärveen laskevassa, synkässä Kenttäojassa kalkuttaa neljä vanhaa »maailmanaikaista» Vaattojärven kyläläisten jauhajaa. Ylitorniolla oli vielä vuosikymmen takaperin Mustastajärvestä Luomajokeen laskevassa, jyrkässä Myllyojassa Kainuunkylän ukoilla toistakymmentä metsänaapperoa, joka talolla oma hoitonsa: Kannalan, Maijasen, Lovikan, Mustanjärven, Olkkurin, Kuurusen, Anuntin, Tynin, Ajon, Vittikon ja

Kiviniemen myllyt, niin lähekkäin toisiaan, että vain »syltäkymmenen oli pisin väli». Ja Ylitornion Nuotiorannan Liekkaanoja eli Annanoja, joka Reväsjärvestä tullen laskee kylän lävitse komean, »viittäkymmentä metriä» korkean myötämäen metsänlaidasta Tornionjokeen, oli kuin vartavasten ohjattu kylänäijien vesikivien käyttäjäksi. Puolen kilometrin matkalla oli ojassa entisaikoina kokonaista 18 nuotiorantalaisten ja Alkkulan ukkojen myllyä: Jurvan, Karkeisen, Tiiperin, Metsävainion, Hirstiön, Toljuksen, Pietarin, Yrjänheikin, Ylivainion, Ala-Antin, Yli-Antin, Kais-Hannun, Pappilan, Tolpin, Haavikon, Laurin, Ojan ja Pirjetän. Myllyjen alapuolella oli vielä nuotiorantalaisilla pieni »veivillä käypä, yksiteräinen raamisaha». Monet myllyt olivat niin lähellä toisiaan, ettei vesi ehtinyt edellisen ryöpyistä asettua, kun sen jo täytyi koota voimansa ja syöksyä toisen ruuhen puristuksiin. Vieläkin saa sama Annanoja käyttää kahtatoista härkinhoitoa sekä Jolman ukon pärehöylää.

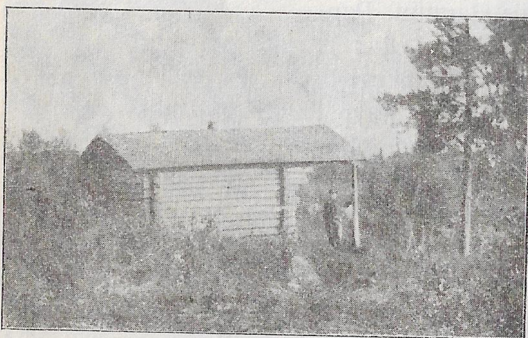
Annanojan myllyt v. 1830 piirretyn kartan mukaan. Ylitornion Nuotioranta.

Mainiota myllyojaansa parantelivat nuotiorantalaiset ja Alkkulan miehet jo toista sataa vuotta takaperin: menivät ja kuopaisivat Reväsjärvestä siihen lähes puolta kilometriä pitkän »kaivoksen», saaden siten puroonsa voimaa ja kukin itselleen hyvän myllypaikan. Aikoja myöhemmin, sarkajaon jälkeen, aikoivat Armassaaren kylän miehet tehdä saman tempun, menivät yöllä ja kaivoivat Reväsjärvestä ojan omalle puolelleen, saadakseen hekin vettä neljään, viiteen myllyynsä, jotka olivat Koskiojassa, etelään Reväsjärvestä. Mutta nuotiorantalaiset pääsivät hätään, ja kaivoksella syntyi tuima temmellys, jossa kanget ja ojankaivuaseet heiluivat tappelu-

aseina. Oikeudessa sitten tuomittiin armassaarelaisten kaivos tukittavaksi, ja sanotaan sitä vieläkin »Varkhanojaksi».

Syksyllä, lyhyen kesälevon jälkeen, kun riihestä ruvettiin saamaan oman pellon eloa, alkoi härkinmyllyjen ahkerin työkausi. Silloin kävi myllypurolla, missä useampia härkkimiä oli kieppumassa, yöt, päivät, alituinen kohina jyrinä ja kalkatus. Toiset ukot tulivat jyväsäkkeineen, toiset olivat jauhoineen lähdössä, ja kolmansille myllyt parhaillaan jauhoivat.

Entisajan äijät kuljettivat eloaan myllyssä puuastioissa, pyöreissä »myllytynnyreissä», jotka olivat »ankanmallisia, kupukat keskeltä» sekä niin isoja, että vetivät pari tynnyriä. Pohjat vain lyötiin kiinni, pari tynnyriä työnnettiin reslaan ja lähdettiin ajaa koluuttamaan myllylle.

Suukosken myllypirtti. Turtolan Matinlompolo.

Yökaudetkin pidettiin myllyä työntouhussa. Tavallisesti jouduttiinkin myllyyn iltapäivällä, ja sitten annettiin kivien jyrytä yhteen mittaan, kunnes oli jauhatettu koko kuorma. Puurojauhot sai mylly ensi töikseen hieraista käyttäjälleen. Piimää, voita, leipää ja suolakalaa oli myllymiehellä eväänä, ja heti, kun oli saanut tarpeeksi jauhoja, hän keitti myllypirtissä »myllypuuron», tarjoten sitä toisillekin myllyttäjille. Hupaisesti kului jauhattajain aika myllypirtissä, silloin kun siellä sattui olemaan koolla useampia käyttäjiä. Varsinkin pimeinä yökausina, kun päre palaa rätisti piisin pielessä ja ulkoa kuului myllynsauvakkojen kalkutus ja kolkutus, vanhat äijät äityivät saarnaamaan toinen toistaan kolompia muisteluksia lapinäijistä ja lentonoidista, lihatontista, manhonväestä ja äpäristä, köyryistä, riettaista ja metsäperkeleistä. Äijien saarnaa kuullessa nuorempia jo rupesi vistottamaan, niin etteivät yksin uskaltaneet edes ulkona pistäytyä, sati sitten mennä myllyä hoitamaan. Päresoitto kädessä siellä kiireesti kaksissa miehin käväistiin.

Mutta monet ikäukot, myllyn ja metsän ja kaikkien haltiain

tutut, saattoivat kyllä yksinäänkin yökausittain oleskella vanhalla myllyllään ja törmän pirtissä, eikä pimeä korpi heitä pelottanut. Puuroa vain ukot keittivät pirtin piisissä, pistelivät sitä piimän ja voisilmän kanssa, loikoilivat »lavittalla» ja aina väliin kävivät myllyä hoitamassa. Tuttua ja rakasta soittoa oli vanhalle myllynkäyttäjälle jauhavan kiven jyrinä, johon sauvakko kalkuttaen takoi tahtia. Jo äänestä äijä heti kuuli, milloin kivi oli laskettu tarpeeksi »iholle», niin että se antoi parhaat jauhonsa, niin hienot, että ne kouraan puristettuina »jäivät limpuksi, eivätkä hajonhet kuin hietakakko». Sellaisia olivat vain huonon myllyn ja taitamattoman myllärin tuottamat jauhot, joista kaiken lisäksi »elonmakukin» oli hävinnyt. Lämpöisessä myllypirtissä kuivasi ukko jyvät ennenkuin kaatoi ne myllyntuuttiin. Ja kunnossa hän piti kivetkin. Tasateräisillä kivenhakoilla hän nakutteli tylsyneet kivet »uuellensa», jolloin ne taas hyvästi tarttuivat viljaan. Hartaana ukko kaapi jauhokoukulla myllyn jauhaman leipäviljan »lautomelta» kokoon, sipaisi linnunsiivellä loputkin, ja leveällä lastalla ajoi säkkiin, jonka suun oli oksahaarukalla pingoittanut avoimeksi.

Myllynhaltian kanssa ikä-äijät olivat hyviä tuttavuksia. Kolarin ukko suostutteli haltiaa, pyydellen:

»Mene kiville kiekkumhan,
että mie hiiniä jauhoja saan!
Sulle kivi, mulle jauhot,
sulle kova, mulle pehmeä.»

Siitä myllytonttu oli mielissään, kiekkui kivillä, jopa joskus kiekkuessaan laski lauluksikin. Kuusan Anttikin oli kerran kuullut Tepsan myllyssä, Kittilän Kuolajoella, kun haltia lauleli:

»Lipluta, lelluta, lellu,
lipluta, lelluta, lellu!»

Huoletta voivat ukot heittäytyä pirttiin nukkumaan, sillä haltia kyllä tuli ilmoittamaan, milloin myllystä rupesi jauhaminen loppumaan. Kurtakkokosken vanhassa myllyssä tuli Kittilän Alakylän Klaavun äijälle vanha pikkuturkkinen vaari sanomaan:

— Nouse sie, äijä! Mylly pääsee!

Äijä nousi, kaatoi tuuttiin lisää, pannen jälleen nukkumaan. Vähän ajan päästä taas pikkuturkki-vaari tyrkkäsi kylkeen, nykäisipä jalastakin ja sanoi:

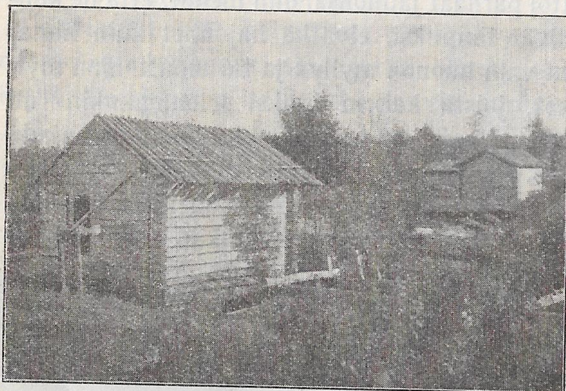
— Äijä ylös!

Ja mylly oli taaskin sillä rajalla, että oli pudottanut viimeisetkin jyvänsä kivensilmään.

Kuusankosken vanhassa yhteismyllyssä oli haltioina kaksi tytärtä. Ne kerran tulivat Tuomas-äijää herättämään, puhellen keskenään.

— Pitäis herättää tuo äijä, kun mylly pääsee, toinen sanoi.

— En uskalla, se kirvaa, toinen arveli.

Suukosken myllyjä Turtolan Matinlompolosta.

Herättivät kumminkin, ja äijä kirosi, jolloin tyttäret pelästyen katosivat. Mutta uskottomia myllymiehiä ei haltia viitsinyt herätellä, muuten vain joskus ilmoitti olemassaolostaan. Niin Muonion Könkään myllykotaan ilmestyi Muotkan Antille kerran vanha ämmä ilkaillen ja kysyen:

— Onko täällä kosoittamista?

— Tuossa on kosoittamista! Antti vastasi, vatkaten tulikekäleellä.

Vanhoilla ukoilla oli tapana myllypirtillä ollessaan aikansa kuluksi kiskoa päreitä. Monille äijille oli »myllyreisu oikein pärhen kiskomareisu». Myllypuron rantakankaalta vain hakattiin silkosyinen petäjä, vietiin kappaleita pirttiin sulamaan, ja sitten pitkin iltaa, yötä ja aamua kiskottiin pärettä. Pari, kolme kupoa piti vuorokaudessa tulla kasaan. Ne olivat sitten hyviä myllypirtin tuomisia talon emäntäväelle. Mutta joku määrä kuivia päreitä piti heittää myllypirtin orsille, että »seuraavallekin tulijalle oli aluksi». Jotkut ukot kutoivat päreistään ruumen-, olki- ja akanakoreja, muutamat väänsivät vitsoista »lehmänperhäisiä», ja pyytöhenkiset miehet kävivät yöllä tuohustamassa.

Hyvin täytti virkansa hyvästi laitettu härkinmylly tottuneen

myllyttäjän hoidossa. Riihikuivaa taikka myllypirtissä kuivattua viljaa mylly jauhoi kolme, neljä tynnyriä vuorokaudessa. Pirjetän mylly Annanojassa päästi uudekselta kahdeksankin tynnyriä päivän ja yön tietämissä, vaikka nyt jo vanhana tyytyykin kolmeen. Myllyssä kyllä olikin ennen 8-kortteliset kivet.

Mutta kiveliön harmaa jauhaja oli hyvin herkkä ja oikullinen metsäläinen, joka pian oppi tuntemaan hoitajansa. Toisten käsissä se hyvälläkin vedellä kävi vetkoon, kitisi ja linkutti, antaen vain vähän jauhoja, nekin karkeita kuin hiekka. Mutta toisten hoidossa härkin taas pyöri kuin väkkärä tuulessa, kivet soivat eri äänellä, sauvakko kalkutti iloisesti tuutin laidassa, ja mylly antoi hyviä jauhoja miltei puolta enemmän kuin huonolle käyttäjälleen.

Leipäviljansa härkinmyllyn käyttäjä jauhatti aina kuorinen, sillä suurella vaivalla raadettujen pohjoisten peltojen vähäisiä leiväksiä ei kannattanut vielä kuorimalla vähennellä. Kun vain elot käytettiin muuten hyviksi, lähti niistä kyllä kunnollinen jokapäiväinen leipä, jopa hyvä pyhäpäivien rieskakin. Ryyneiksikään ei härkinmyllyssä koskaan yritetty kuoria leipäviljaa. Mutta joskus turtolalainen rupesi tuhlaamaan ja teki ryynejä — kirnussa. Pani tavalliseen voikirnuun paksun varapohjan sekä asetti pohjan alle vielä kolmannen pohjakappaleen, kaasi kirnuun ohria ja survoi ja sysi niitä rautakangen rengaspäällä, niin että pölisi. Pohtaen, puhaltaen ja siivellä sipoen hän sitten ajoi akanat pois viljasta, saaden hyviä pyhäpäivän puuroaineksia. Itselliseukot, Kruutin Kreeta ja Maija-Leena, olivat entisaikaan Turtolan Kirkonkylän emäntien ryynimylläreitä. Parin, kolmen kapan pusseja he saivat taloista survoakseen, kun uutinen oli saatu, taikka suuret pyhäpäivät, kinkerit taikka häät olivat tulossa.

Saivat härkinmyllyt monesti jauhaa leiväksi muutakin kuin puhdasta jumalanviljaa. Sattui tulemaan nöyrä vuosi, niin että pelto antoi raatajalleen enimmäkseen vain olkia ja akanoita. Silloin survottiin petkeleillä olkia isoissa ruuhissa »kalhoiksi», pantiin vähän jyväkahuja joukkoon ja jauhatettiin myllyssä. Masentunein mielin silloin ukko käytteli myllyään ja söi karkean myllypuuronsa. Ei vanha myllykään tuntunut pääsevän oikeaan vauhtiinsa eikä ääneensä: voimakas kivien jyrinäkin oli muuttunut väsyneeksi kahisemiseksi.

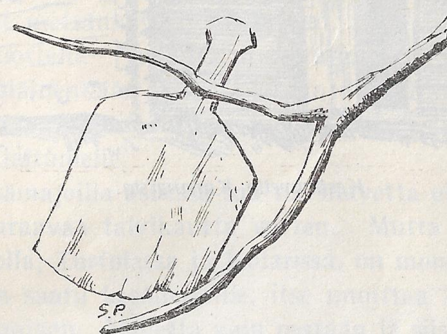
Sivullisetkin myllyttömät saivat isännän luvalla, sovitusta maksusta — kappa tynnyristä — käyttää härkinmyllyssä viljansa, ja jokainen koetti parhaan taitonsa mukaan itse olla myllärinä. Joskus isännät ottivat vakituisen ukon yhteismyllyänsä käyttämään. Sellaisia entisajan mylläreitä oli Kittilässä Sirkan, Könkään ja Hossan miesten yhteismyllyssä vanha Mylläri-Aapo. Vanhoja myllynkäyttäjiä on myöskin Nuotiorannan Mylly-Pekka, lähes 80-vuotias Pekka Strålberg, joka on viisikymmentä vuotta hoitanut Annanojan härkkimiä, useampaakin yhtaikaa, pappilankin myllyä kolmen rovastin aikana, saaden palkkaa virastaan puoli kappaa tynnyriltä joka härkintä kohden.

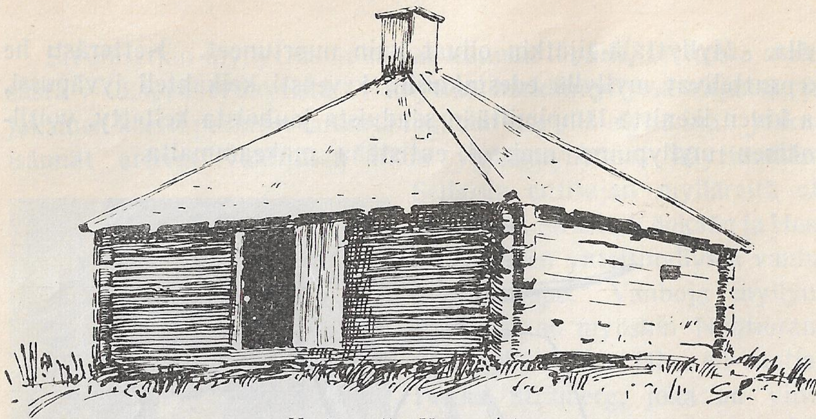
»Mylly-Pekka», Pekka Strålberg, vanha mylläri Ylitornion Nuotiorannalta.

Talveen saakka, joskus lähelle joulua, myllyt ahkerasti kietkuttivat, kunne puro kokonaan jäätyi, ja härkimenkin niin hyyti ja jääti, ettei se enää jaksanut pyöriä. Vain jotkut väkevät purot pysyivät sulina yli talven ja käyttivät myllyään. Talvi olikin härkinmyllyn levon aikaa. Silloin se metsäkurussaan kyhjötti kuin kontio paksun lumen peitossa, härkinhoitokin kokonaan vahvan jääkerroksen sisässä. Muorit ja vaarit saivat taas ruveta vanhaa kinnasmyllyänsä pyörittämään, jos talon syksyllä käytetyt jauhot rupesivat loppumaan.

Mutta kun tuli kevät, hanget sulivat ja metsäpuro ryskäytti jääpeitteensä pois ja keväisin voimin alkoi hurjana temmeltää myötäleessään, heräsi härkinmyllykin, yhtyen virran keväiseen menoon. Väkkäränä alkoi härkin kieppua, niin että kivet ihan mieletönnä ulvoivat ja sauvakko takoi kuin vimmattu täysin voimin. Vanha haltiaäijäkin nousi piilostaan ja kivillä kiekkuen alkoi iloisesti laulella. Myllyttäjä-äijätkin olivat kuin nuortuneet. Ketterästi he kepsuttelivat myllyllä edestakaisin, keveästi keikahteli jyväpussi, ja kiven ikenistä lämpimiltään saaduista jauhoista keitetty, voisilmäinen myllypuuro maistui entistään makeammalta.

Jauholasta ja säkinsuuhaarukka Enontekiön Periläkosken myllystä.

Kesänavetta Karungista.

KESÄKENTÄLLÄ

Pitkän pimeän talvikautensa saa navettakunta kytkyt kaulassa seisoa yöt päivät seinän ja »loorin» välissä, jauhaen eteen työnnettyjä eväitään, hauteita, olkia ja jänkäheinää — entisaikaan apatettiin karjaa myöskin ihmislannasta keitetyllä hauteella —, antaen hoitajalleen korvaukseksi maitoa sekä kymmenin kuormin »sontalimppuja» pitkin hankien peittämää peltokenttää, vieläpä ison limppukasan navetan taaksekin.

Mutta suven tullen saa sarvikansa jättää talvisen asuntonsa koko kesäkaudeksi ja muuttaa kesämajoilleen. Miltei joka talon karjakunnalla on oma kesänavettansa peltojen takana, kiveliön veräjillä. Se on matala neliömäiselle pohjalle rakennettu hirsimaja, jonka laajan kartiokaton huipusta kohoaa puinen ilmatorvi. Sisustus on hyvin yksinkertainen, niinkuin ainakin vaatimattomien eläjien kesäasunnossa. Alustana on useinkin vain maapermanto, päällyksenä ilmatorveen päättyvä vesikatto, parret sivuseinien vieressä ja ainoana

ikkunana peräseinän sontaluukku. Mutta navetan luota alkaa heti metsien, lehtojen, vaarojen ja jänkien valtakunta, jossa kesäasukkaat saavat mielinmäärin kuljeskella etsien ruokapaikkoja, kalistella kellojaan, ammua ja möyriä ja pitää muuta kesäniloa, kunhan vain illan tullen muistavat keikutella kesämajan veräjille vartomaan hoitajiansa. Sinne saapuvatkin emännät lypsinastioineen ja tuomisineen, kytkevät metsänkävijät navettaan, jossa toimitetaan lypsäminen ja iltajuottelu. Pimeässä asunnossaan saa karja rauhallisen yölevon, syöpäläinenkään ei siellä kovin kiusaa, kun vielä ilmatorvikin laittaa vetoa. Aamulla taas käyvät naiset karjan lypsämässä ja laskemassa laitumelle.

Karjan kesämajoilla asuessa saa talvinavetta olla vapaana tuulettumassa seuraavaa talvikautta varten. Mutta rajaväylän varrella, Ylitorniolla, Turtolassa ja Kolarissa, on monen talon tapana, kun lehmät on saatu kesämajoille, itse muuttaa kesäasunnolle — lehmien talvisuojaan. Navetta vain pestään ja siistitään, jopa paikoin parsien väliseinät ja aperuuhet korjataan pois, seinät ja katto valkaistaan kalkilla, ikkunoihin asetetaan verhot, pöytä raheineen tuodaan seinän viereen ja ruoka keitetään navetan muuriin laitetussa hellahoidossa taikka piisissä. Viileässä, pieni-ikkunaisessa karjanasunnossa onkin helteisenä kesäpäivänä paljon raittiimpi oleskella kuin avarassa kuumassa pirtissä, johon aurinko paahtaa isojen ikkunain täydeltä. Yöksi siirrytään levähtämään aittoihin ja luhteihin.

Tällainen on Peräpohjan karjan kesänvietto aina Kolarin ja Kittilän maita myöten.

Mutta toisinaan ei karjan kesämajaa ole nostettukaan kiveliön portille metsän ja viljelyksen rajamerkiksi, vaan on se rakennettu itse kiveliöön, keskelle karjan käyntimaita, parin, kolmenkin neljänneksen päähän ihmisten asuinsijoilta. Varsinkin Ylitorniolla on monilla taloilla kesäkenttänsä eli karjakenttänsä viljelyksiä ja peltoja rajoittavien metsäisten vaarojen itäisillä, korkeilla takamailla, ja samoin muutamilla Karungin ja Turtolankin taloilla. Tavallisesti ovat saman kylän talot rakentaneet metsänavettansakin yksille maille lähekkäin toisiansa, joskus samalle kentälle naapureiksi, niin että kiveliöön on syntynyt samanlainen pikkuinen metsäkylä navettoineen, pirtteineen ja maitoaittoineen kuin Pohjanlahden rantaruotsalaisilla on takamaillaan. Tällainen, Alkkulan kymmenkunnan

talon karjakylä on Reväsvaaran takaisessa kiveliössä. Kaulirannan Vanhaisella, Antinmaalla, Kohkolalla ja Tuomaalla on yhteinen pieni kesäkenttänsä Suolamaan kankaalla Ison-Himovaaran takalistolla. Kainuunkylän muutamilla taloilla on sellainen Luomajoen rannalla. Paloisten taloilla oli ennen monet kesäkenttänsä Kiimavaarassa, ja Sakarinlaessa oli kiviniemeläisten karjakenttä.

Toukokuun lopulla kesä ennättää nousta jo Peräpohjaankin, avaten navetan ovet karjalle ja valmistaen laitumet ja metsämaat ottamaan vastaan jokakesäisiä vieraitaan. Entisillä emännillä oli suuri huoli silloin, kun karja oli ensi kerran päästettävä navetasta kesälaitumilleen, sillä navettakunta oli talvikauden saanut olla emännän ja kartanonhaltian hyvissä hoidoissa, mutta nyt se oli laskettava kiveliöön metsäkunnan armoille. Ja koko metsähän sekä metsäkansa oli tavallisesti vihamielinen kyläkansalle ja kaikelle, mikä kylään kuului. Siksi emännän piti monin tavoin varata karjansakin metsää ja sen tuhoa vastaan. Jo laskiaisena hän varoi antamasta väelleen karjanviljaa, etteivät kesällä syöpäläiset söisi lehmiä, ja navetan hän sulki jo päivänäöliä, että metsäkin kesällä laskisi karjan aina aikaisin iltalypsylle. Ja laskiaisvellistä emäntä leipoi »kakon», jota keitti vellipadassa, kuivasi sen »muurinhalsilla», sitten vei talteen aittaan siemenvilja-astiaan, jossa lehmänkellokin oli talvikorjuussa. Pääsiäisaamuna emäntä sitoi kellon lehmän kaulaan, mursi puolet laskiaiskakosta, hakkasi puukolla sen murusiksi, pani sekaan jyviä sekä kolme hypeellistä tuhkaa kolmelta kotiliedeltä, sitten pivostaan syötti joka lehmälle, sanoen:

Lehdeksiä kannetaan metsästä. Kittilän Kallonkylä.

»Tule aikaisin kotia,
tähän talhon ja kartanhon!»

Erkinpäivän tienoissa laskettiin karja navetasta, ja silloin tehtiin viimeiset, kaikkein tärkeimmät varaukset. Maanantaina ei kyllä saanut karjanlaskua toimittaa, koska se »ei ollut kuin koirantappopäivä» ja »fanginpäivä», vieläpä »ennen vanhaan Ruottissa hirttopäivä». Karjaa laskettaessa piti joskus talon isännänkin olla toimessa, mutta metsän tavat tunteva vanha emäntä oli päätietäjänä — ellei emäntäkään kyennyt, täytyi kutsua joku taitava tietäjämuori apulaiseksi. Virsikirja ja tulisoitto kädessä kiersi emäntä navetan veisaten:

»Armon iiton enkel,
Herra! hyvill' hengill',
Vartioillas meit' varjele,
Torju päältäm perkele.»

Kytkyen »perhäinen» asetettiin navetan kynnyksen sisäpuolelle ja rautakanki ulkopuolelle — Ylitornion Ala-Antissa oli talon ukko itse niitä laittelemassa — sekä palava taulakappale rautakangen viereen. Rautakankea asetettaessa sanottiin:

»Olkhon niin kova maa jalkaisti alla,
niinkuin on se, jonka yli menet!»

Sitten joka lehmälle annettiin laskiaiskakkoa, tervattiin niiden suuhoito ja karja laskettiin ulos. Muurahaispesää vain vatkattiin lapiolla jälkeen pitkin navetan lattiaa, sanoen:

»Niin monta kuin tuossa on muurahaista,
olkhon kesällä karjalla kothinajajaa!»

Keskellä pihamaata oli heinä-ämpäri, jonka pohjalle oli kätketty kaikki talon avaimet. Kun lehmät kokoontuivat nuuskimaan ämpäriä, kiersi emäntä, kantaen käsissään hehkuvia »koijukekäleitä», kolme kertaa koko karjan, asetti sitten kekäleet ristiin kujan laitaan ja lähti astumaan lehmäin edellä metsäveräjälle, eikä kukaan saanut ajaa karjaa. Laskiessaan lehmiä veräjästä emäntä saneli:

»Mettän Ukko, mettän Akka,
mettän kultainen kuningas,
ota oksa pihlajainen
sujuta suvikuntainen,

sio koiraa kaksi kiinni
kultaisilla viljoilla,
läpi luun, läpi laan,
läpi kahen leukaluun,
ettei mettän kuningas
koske minun eläimiini.»

Mutta Marjosaaren Keisun muori luki jo navetan edessä metsän manauksen:

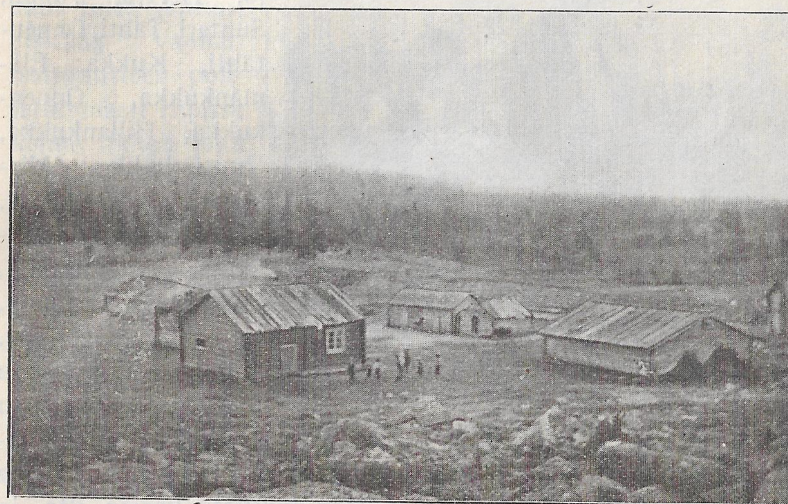
»Mettän muori, mettän Vaari,
mettän kultainen kuningas,
älä roiski roimahäntiä,
äläkä paruta paskasääriä!
Kätke kyntes karvoihisi,
hamphat ikenhisi!
Maa yhteinen, ruoka erittäin!»

Ylitornion Vittikolla itse talon vanha vaari toimitti karjanlaskun, meni metsäveräjälle ja siellä, karjan lähdettyä kiveliötä kiertämään, lankesi polvilleen maahan ja kumarrellen metsään päin teki metsänvaarin kanssa salaisia liittoja, joita ei kukaan saanut olla kuulemassa.

Sitten kun karja näin varattuna oli omin päin muutaman päivän käynyt kotimetsää, voitiin se jo viedä kaukametsäänkin kesäkentän laitumille. Kaulirantalaiset menivät Suolamaan metsäkentälle tavallisesti kesäkuun ensi päivänä, jolloin kesä jo rupesi olemaan parhaassa alussaan ja kiveliökin saattoi tarjota karjakunnalle vapaan elatuksen.

Karjanhoitajina seurasi metsämaahan useinkin talon vanha emäntä, jopa toisinaan isäntäkin liittyi emännän matkaan, taikka talon miniä perheineen, taikka palkattiin joku mökin eukko sinne »kenttävaimoksi». Niinpä olivat Suolamaan metsäkylän asukkaina muuanna kesänä Kohkolan vanhat, emäntä ja isäntä, Antinmaan vanhat, Mäen Alpiina lapsineen Tuomaan talosta sekä Toolasen Kaija, joka jo toistakymmentä kesää oli ollut Vanhaisen kenttävaimona hoitamassa parikymmenlukuista karjaa. Parissa pienessä karjapirtissä kenttäläiset asuivat, toisessa Antinmaalaiset ja Mäen Alpiina, toisessa Kohkolan vanhat ja Toolasen Kaija, ja neljän talon puolisatainen karja vietti yönsä kolmessa isossa navetassa: Vanhaisella ja Kohkolalla oli kummallakin oma navettansa, Antinmaalla ja Tuomaalla yhteinen.

Hyvin yksinkertainen on kiveliön karjapirtti, eikä suinkaan niin kansallisen kodikkaaksi laitettu kuin rantaruotsalaisten hauskat »fäbodat». Pieni piisi vain ovinurkassa, pöytä ikkunan edessä, pari vanhaa sänkyä nurkkapuolissaan, seinällä joku hyllylauta virsikirjoineen ja Laestadiuksen postilloineen sekä kahvimyllyineen ja -kuppeineen, piisin otsalla kahvipoltin, piisissä musta kahvipannu ja keittokattila, lattialla joku jakkara, rikkinäinen tuoli ja piisin vieressä puukasa. Ikkunoissa on puoliverhot, ja seinät päällystetyt joskus sanomalehtipaperilla. Pirtin edessä on pieni porstua talon

Suolamaan kesäkenttä. Ylitornion Kauliranta.

tavaroineen, ja sen perässä pikku koppero kirnua ja maitoastioita varten. — Pihan takana ovat kentän maitoaitat ja kellarit, joka talolla omansa, sivulla leveät matalat navettahoidot, ja aittain takana kentällä isot karjamuurit sekä savuavat tulisijat, joiden vieressä vasikat, nuorukaiset ja muut joutilaat iltakausina seisoskelevat räkkää paossa. Syrjimpänä metsän reunassa kyhjöttää pieni nokiotsainen sauna, jota ilman ei kesäkentänkään asukas voi kiveliössään tulla toimeen.

Neljänneksen, parin päässä käy karja kiveliössä, ja illalla, kuuden, seitsemän tienoissa se palaa kotikentälleen. Mutta milloin karja ei rupea ajalleen saapumaan, käyvät kenttäukot apulaispoikineen sitä

kiirehtimässä. Illalla on kentällä koko elämä ja monenlainen mekastus, kun monikymmenlukuinen karja saapuu ammuen, möyrien ja kellojaan kalkatellen. Siinä on monennimistä maitomuoria: Haluna, Heluna, Ihana, Kasuna, Omena, Viikuna, Huhtikki, Mustikki, Maatikki, Mielikki, Lumikki, Lemmikki, Lystikki, Siistikki, Kaunikki, Kyllikki, Tiistikki, Tuorikki, Mansikka, Liinapää, Punakorva, Mustakorva, Palmu, Pulmu, Seiju, Säily, Ilo, Lykky, Lahja, Perjo, Kirjo, Hertta, Vappu, Sunteri, Tähti, Onnentähti, Kukka, Elämänkukka, Onnenkukka, Hillankukka, Ruusunkukka, Alleruusu, Finneruusu, Kultaruusu, Kultakaula, Kultavilja, Kultasilmä, Kruunu, Hertinna, Kreivinna, Minervä, Äpyli ja Rakkaus. Navettaan kytketään karja lypsettäväksi, annetaan eteen juomaa ja tuoresta kauraa, jota varta vasten on kentän viereen pikku peltoon kylvetty karjan ilta- ja aamuannoksiksi, »palkaksi, että lehmät paremmin tulisit mettästä».

Lähdössä lehmiä noutamaan. Suolamaan kesäkenttä, Ylitornio.

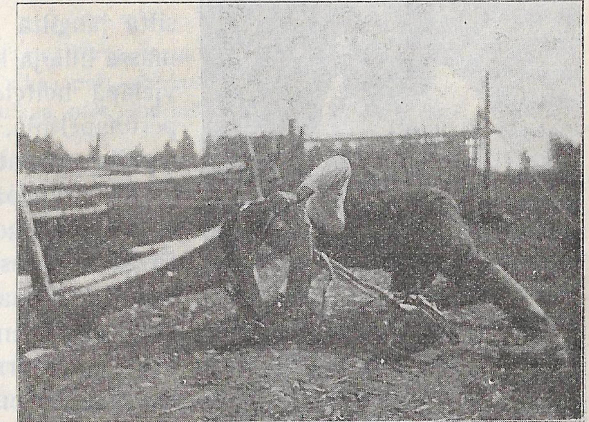
Mutta »laiska puulaaki», nuoret vasikat ja varhain poikivat lehmät, jotka ovt niin »röntynhet», etteivät jaksa muun karjan mukana kuljeskella kiveliöissä ja rämpiä jänkiä, oleskelevat vain läheisillä ahoilla ja kenttävainioilla pirttiväen huolehdittavina. Kun sitten lehmä sattuu poikimaan, pitää emännän siunata se kiertäen päresoitolla kolme kertaa ristiluitten, häntäluun ja kupeitten kautta lukien »Herran-siunauksen» ja »Isä-meidän» ja tehdä karrella risti peräpuoleen, vetäistä joka tuumesta kolme kertaa maahan maahiaisen ja muiden osa ja sanoa:

»Siin' on maahiaiselle,
siin' on kathensilmhän,
siin' on onnenrenkhaseen!»

Sitten pitää lypsää korvan täysi vasikalle ensi annokseksi, vasta sen jälkeen ottaa oma osansa. Kolmannella juotolla emäntä antaa vasikalle nimen ja kopauttaa juomakupilla otsaan sanoen:

»Siin' on sulle nimi!»

Kenttäemännän pitää osata hoitaa lehmien pienet sairaudetkin, joita aina silloin tällöin sattuu, milloin metsän tuottamina, milloin pahansuovien ihmisten lähettäminä. Jos kulo ajetuttaa lehmän tuumet, niin että niistä vain tulee »kuria», etsitään vanhan lasturantteen pohjalta maan rajasta kolme tikkua joka tuumelle, lypsetään niihin maitoa ja peitetään tikut takaisin samaan paikkaan, paistetaan tuumia vielä vanhalla messingillä, tervalla ja voilla ja sidotaan lehmän kaulaan oikein paikatut, vanhat »prakut». Verta lypsävän lehmän maitoa pitää viedä salaa saunan kiukaaseen, ja kun lehmä pudottaa märepalansa, tehdään heinistä, sammalista ja lehmän vasemman lavan karvoista märepallukka, työnnetään se elukan poskeen ja sanotaan:

Rovaniemen ukko kutsuu länkien lävitse lehmiä metsänpeitosta.

»Syö, paarna, tuota,
niin kauan kuin löyät oman palasi!»

Mutta kun metsä ottaa lehmän haltuunsa ja peittää, niin ettei sitä kukaan löydä, vaikka elukka saattaa olla ihan lähelläkin vain petäjää kiertämässä, täytyy turvautua tietomiehen apuun.

Hupaisesti kuluu kesäinen aika metsäkentällä. Ukkonenkaan ei sattunut panemaan lehmiä keväällä talvinavettaan, eikä ensimmäinen kesän vesisade tullut etelätuulella, jolloin maito olisi mennyt etelään, ja siten on saatu hyvä lypsykesä. Karja antaa maitoa,

ja emännät kirnuavat voita kerran toisensa perästä — ennen hapatettiin maito »fiiliksi» ja kirnuttiin siitä voita, mutta jo pari vuosikymmentä on osattu käytää »meijeriä», separaattoria. Kotolaiset käyvät pari kertaa viikossa noutamassa voita ja piimää, tuoden samalla metsän asukkaille kotoisia eväitä sekä kahvia ja tupakkaa.

Joutoaikojen välitöinä tekevät kenttäläiset kymmenittäin luutia, vispilöitä ja vastoja, suorivat lehtiä ja taittelevat niitä suuriin suoviin, käyvät marja-aikoina läheisiltä jängiltä ja vuomilta poimimassa hilloja kotiinkin vietäviksi, vieläpä hoitelevat kentän pieniä perunapeltoja, joista jo heinäkuun lopulla saavat mieluista ruoanlisää. Pyhäpäivä on metsäkentällä suuri levon ja rauhan päivä. Ei kuulu edes kaukaista kirkonkellojen kumahtelua, karja vain soittaa huomenkelloa ja härkä vetäisee aamuvirren, varikset pitävät saarnaansa, punakalottinen palokärki vastaa kankaalta lukkarina luikaten, ja metsän lukemattomat lintuset laulavat kiitosvirsiä sekä tuhannet hyönteiset surisevat ja pörisevät seurakuntana. Hiljainen tuuli humisee kankaan punoittavassa männikössä ja kiitää yli pyhäisessä autereessa värisevän kiveliön, ja kaiken yllä kaartuu korkea sininen taivas. Metsäpirtin kansakin, toimitettuaan aamuaskareensa, istuu asunnossaan viettäen sunnuntailepoa. Vanhat isännät ja emännät veisaavat virsiä, ja joku lukee postillasta päivän saarnan, jota toiset ristissä käsin kuuntelevat. Hiljainen hartaus täyttää kiveliön pirtin, ja koko ympäristö yhtyy täydestä sydämestään saarnan loppuhuokaisuun:

Kohkolan emäntä valmistaa voita. Suolamaan kesäkenttä, Ylitornio.

»Vaella niin vakaisesti elämän tiellä, ettei Kristuksen nimi tulisi sinun tähtes pilkatuksi pakanain seassa. Ja koska sinä viimein tulet siihen templiin, kussa sinä saat ijankaikkisesti rukoilla ja palvella

Jumalata, niin seiso alimmaisessa siassa, siihen asti, että se suuri Herra, joka sinua kutsunut on ihmeelliseen valkeuteen, sanoo sinulle: ystäväni, astu ylemmäksi, niin tapahtuu sinulle kunnia taivaanvaltakunnassa. Amen.»

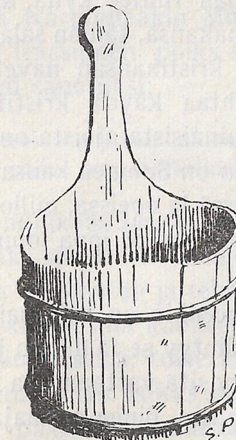
Kirkkaina pyhäpäivinä tulee toisinaan kyläläisiä vieraisiin metsäläisten pikku pirteille, ja pirtti tarjoo vierailleen, mitä pirtillä on: kahvia, voita, leipää ja viiliä.

Ja tyyninä kesäiltoina kajahtelee heleästi yli kiveliöiden, kun Antinmaan ämmi kentän lähivaaralta karjaansa kutsuen huijauttelee:

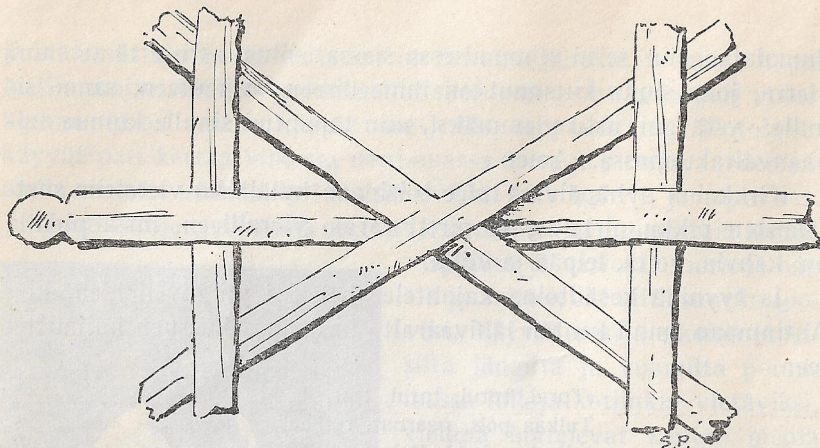
»Tprui, tprui, tprui, tpruui!
Tulkaa pois, paarnat, tulkaa,
tulkaa pois, kultaisen, tulkaa!»

Syksypuoleen asti viipyy pikkupirtin asukas karjakuntineen kesäkentällään. Kylä tekee heinänsä, leikkaa leipäviljansa, syö karjakentässä tehdyt sirppijuustonsa ja tuo uudisleipää metsäpirtillekin, ja karjakansa yhä asustaa metsänväen armoilla. Mutta kun yö rupeaa tulemaan kovin pitkäksi ja pimeäksi ja metsäkin alkaa vieroksua kylänväkeä, käyden yhä kitsaammaksi ja tylymmäksi, palataan kaikkine hoitoineen kotoisiin turviin. Syyskuun ensimmäinen päivä, armottoman syksyn alku, on Suolamaan kansan vanha muuttopäivä. Silloin heitetään pienet pirtit ja koko metsäkenttä kiveliön hoiviin, tavarat ahdetaan rattaille ja karja ajetaan Ison-Himovaaran suurta metsäistä myötälettä alas jokilaaksoon ja kotikartanoon, tutuille kotipihasille.

Kotivainioilla ja lähiniityillä saa karja sitten kuljeskella syksyiset päivänsä ja yökautensa oleskella talvinavetan vanhassa tutussa hinkalossa jauhaen märepalaansa sekä muistellen metsäkentän kirkkaita kesäpäiviä.

Lypsinkiulu Kittilästä.

Painajaisristi Enontekiöltä.

PAINAJAINEN

Tämän rienaajan tuntee kyllä, ainakin nimeltään, koko Suomen vanhakansa, tämän salakähmäisen yökyöpelin, joka pelehtii kristikansan navetoissa ja talleissa, jopa toisinaan kehtaa käydä kristityn ihmisenkin kimppuun. Jo muinaisista ajoista on painajainen tunnettu, ja yhtä kauan on Suomen kansa hyökkäillyt sen kimppuun entisten isien hengessä ja opeissa, milloin puukoin ja pyssyin, milloin taas ankaran sanan avulla, jopa lopuksi ristillä ja jumalansanallakin.

Kaukaiseen Lapinkorpeenkin on painajainen osannut. Samana kammottuna kyöpelinä esiintyy se täälläkin ja samaa ikuista taistelua polvi polvelta on käyty sitä vastaan. Ja täällä, suurien kiveliöiden ja pitkän talviyön maassa, öinen rienaaja on »vasittu olija vieläkin».

Vanha kiveliön asukas tietää kyllä, mitä lähtöä on tämä arka olio, jonka pitää vain pimeydessä, kaiken ristirahvaan nukkuessa, olla liikkeellä. Painajaisen pahna on monenlainen.

Useasti ovat painajaiset kastamattomien, metsään vatkattujen, salattujen ja murhattujen lasten sieluja, »äpäriä», jotka toisinaan kiveliöissäkin pimeinä öinä nälkäänsä ja alastomuuttaan valittaen kamalasti rääkkyvät ja uikuttavat. On joskus kuultu öisestä metsästä surkeaa huutoa:

»Isä kenkää, äiti sukkaa,
hako jalkaan pistää!»

Mattilan Karuliina, mökineukko Ylimuoniosta.

Tällaisten hylättyjen kiveliön raukkojen sielut tulevat toisinaan painajaisina kyläpaikkoihin etsimään pyhän kasteen saaneelta kansalta lepoa ja apua. Samoin myöskin kesken saatujen, metsään taikka muualle siunaamattomaan maahan heitettyjen lasten heikkojen turvattomien sieluraukkojen täytyy liikkua painajaisinakin. Monet vanhat ihmiset ovat joutuneet lapsipainajaisen kiusattavaksi. Niinpä Mattilan Karuliinaakin Muoniossa tuli kerran painamaan pieni »oikein traasuinen poika-sikiö», joka katosi vasta sitten, kun Karuliina sai sanotuksi:

»Jesus siunakhon minua,
ja pahat pois matkoihinsa!»

Kittilän Sirkan eukkoa niinikään rasitti pikkuinen sikiö, jonka eukko otti kiinni, kysyen: »Mikä sie olet?» Ja se oli siunaamaton, pois heitetty lapsi, jonka osana oli »lentää ja tehä pahaa ihmisille».

Monesti myöskin uskottomana kuolleen ihmisen »rauhaton sielu eli henki» paneutuu painajaiseksi, tulee kyliin ja laskeutuu navettaan lehmän selkään lepäämään taikka menee talliin hevosella ratsastamaan, uskaltaapa pirttiinkin ahdistamaan nukkujaa. Monta kertaa onkin nähty, kun on pimeässä menty navettaan, »ihmisen

mallisen» kyöpelin keikkuvan lehmän selässä. Rauhattomalla, vaivatulla sielulla »on somempi siinä viettää aikaansa kuin aina olla liikkeellä, ja siinäkin ottaa synneissään helpponsa». Kittilässäkin muuan »isäntä-raukka» kävi aina öisin hevosellaan ratsastamassa, niin että elukka oli aamulla valkeassa vaahdossa. Kerran meni renki yöllä talliin ja näki isännän kahdareisin istuvan hevosen selässä. Renki karjaisi:

— Sinäkö, perkele, tääll' olet, vaikka olet kuollut?

Isäntä-raukka lähti laukkomaan kirkkomaata kohden ja renki perässä manaten:

— Kyllä mie sinut, kun sie, rietas, kuollut olet....

Isäntä katosi arkkuunsa, mutta renki avasi arkun ja roivasi ruumiin suulleen, pistipä vielä suuren puukon sen lävitse. Eikä mies enää tullut kiusaamaan hevosta.

Eläväkin ihminen saattaa tulla painajaiseksi. Varsinkin »vaimonpuoli, kun se ajattelee miehen päälle, että hänen pitäis tuo saaha, tulee painamhan yöllä». Mutta kun mies panee peitteekseen naisen hameen taikka vyöliinan, ei painajaisnainen rohkene tulla kiusaamaan. Muonion Kutunivan isäntää, kun hän nukkui yksinään, painajainen aina vaivasi, mutta kun hän makasi emäntänsä selän takana, ei rienaaja uskaltanut yrittääkään. Saattaa myöskin mies tulla naista ahdistamaan. Vanha Posti-Iisko köppänäkin Kolarissa tuli kerran kiusaamaan Koivuniemen muoria, niin että »oli niinkuin liekissä koko huone», eikä muori voinut edes isoa varvastaankaan liikuttaa, sati sitten antaa ääntä, että olisi saanut painajaisen pakenemaan.

Maahiaisen tyttäretkin rupeavat joskus miehen painajaiseksi. Tepastollakin muuatta miestä kiusasi öisin naisenhaamu, joka tuli pirttiin seinän lävitse poranreiästä. Viimein mies vuoli tapin, ja kun painajainen taas tuli, iski mies tapin seinään. Silloin ilmestyi tyttöihminen sängyn viereen seisomaan. Mies otti tyttären piiaksensa, jopa lopulta emännäkseen ja sai hänen kanssaan neljä lasta. Mutta kerran mies vetäisi tapin seinästä, sanoen:

— Tuosta reiästä sie olet tullut.

— Olisit antanut nytkin sen olla liikuttamatta! eukko karjaisi ja katosi reiän kautta ikiteilleen.

Mutta miltei useimmin esiintyy painajaisena »kaikkein kelvottomus Riethan enkeleistä», jonka joku pahanelkinen ihminen on otta-

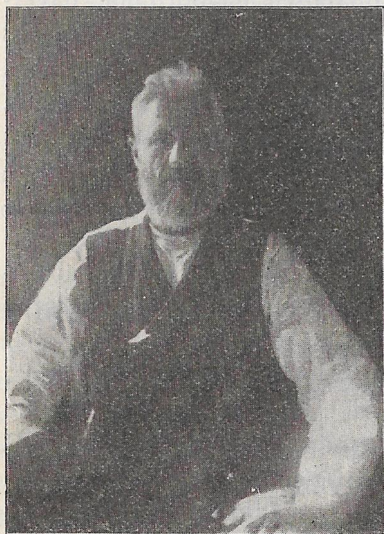
nut apulaisekseen. Kateus ja pahansuopaisuus, viha ja kostonhimo saattavat ihmisen turvautumaan Riettaaseen. Omia aikojaan ei kelvoton Rietaskaan kehtaa puuttua painajaisen öisiin töihin, eikä hänellä yksinään ole siihen voimaakaan, mutta kristityn ihmisen yhtiömiehenä hän kyllä voi ja mielellään rupeaa rienaamaan sekä menee, minne vain lähetetään. Riettaan osamiehenä ei kyllä ole turvallista olla. Siinä virassa saattaa helposti käydä niinkuin eräälle Kieringin emännälle pannessaan painajaisen naapuritalon navettaan. Molko-äijä antoi rienaajalle kyydin takaisin, ja silloin Rietas painoi lähettäjänsä, joka juuri oli navetan muuripataa pesemässä, päälleen kattilaan, niin ettei hän muiden avutta päässyt sieltä ylös.

Yö on pelottavan painajaisen paras toiminta-aika. Silloin vain saattavat äpärien ja muiden vainajien sielut olla liikkeellä, ja ainoastaan pimeyden turvissa uskaltaa kateuden ja kostonhimon nostama, arka yökyöpeli salakähmäisesti hiipiä retkillään. Mutta valon ilmestyessä täytyy vainajien paeta, ja Rietaskin silloin säikähtää sekä suurena pelkurina menee kiireesti piiloon. Valon kadottua rientää rienaaja kuitenkin heti uudelleen työhönsä.

Navetassa painajainen kaikkein ahkerimmin häärii, ja lehmällä ratsastaminen on sen mieluisinta työtä. Jostakin lävestä, useinkin »perhäisenreiästä», se pääsee puikahtamaan sisään, ja toisinaan sillä on navetassa vakituinen partensa, jossa se aina kiusaa, muutti siihen minkä lehmän hyvänsä. Pahasti pitelee painajainen elukkaa. Se on aina palavissaan, märkänä ja vaahdossa, sekä semmoisessa vaivassa, että oikein saaloo, toisinaan taas höyryää ja »haisee nakulle», lopulta käyden keltaiseksi karvaltaan ja menettäen maitonsa, joskus alkaen lypsää vertakin. Samoin rienaa painajainen hevostakin, pitäen sitä myötäänsä märkänä ja höyryssä.

Vaikka painajainen vain kähmiikin pimeässä, on se monta kertaa yllätetty, ja saatu nähdä, minkälainen kuvatus se on. Ja kyllä se onkin vaikka minkänäköinen. Kittilän Kiistalan eukko näki painajaisen niinkuin tulitikun tulena kiiluvan lehmän lapain päällä, ja Tepaston muori keksi sen tähtenä pyörivän elukan sarventain yläpuolella. Tepsan Junnu sattui huomaamaan, kuinka »monihärinen tähti liikkui ja kulki värväämällä lehmää vasten ja asettui lehmän selkhän». Mutta Kurtin Eeva Kieringissä yllätti rienaajan, joka oli »kuin juusto ja hyrräsi ja paloi navetankatossa kuin viinavalkea», ja Kelontekemän Jans-Päkkiä ahdistava painajainen oli niinkuin

kirnunmäntä, reiäkäs valkea reuhkana, joka nousi ja nousi ja viimein työntyi läpi seinän. Turtolan Pellossa heilui painajainen hevosen selässä valkeana »traasuna», ja Rovaniemen Lohinivassa se häiläsi lehmän päällä niinkuin valkea nenäliina. Kieringissä oli painajaisen nähty miehenkokoisena moskataikkona ratsastavan lehmällä, Enontekiön Ylikyrössä taas isona heinähankona. Monesti esiintyy painajainen myös jonkun eläimen muodossa. Mikkolan Alperttiakin Kittilän Kyrössä kiusasi rienaaja, joka riepsahti kuin riekonkokoinen valkea haamu, ja Muonion Kutunivassa yllätti Möykkysen Juljus kiusaajan, mikä lintuna katosi seinän reikään, ja kun Juljus paiskasi puukolla perään, jäi reikään märkä pilkka. On nähty painajainen koiran ja ketunkin haamussa. Kittilän Korvan emännälle tuli lapsivuoteessa maatessaan vasikanpää rinnoille rötköttämään, ja kun emäntä kävi siihen kiinni, jäivät hänen kainaloonsa ihmisen jalat. Vaaran Aapon kimppuun Tepastolla kävi nukkuessa jänis, piiloutuen lopuksi saappaaseen lattialla. Aappo pääsi lopulta niin tolkulle että sieppasi saappaansa, alkaen mäikyttää sitä seinään ja hyppiä sen päällä. Kun äijä viimein uskalsi kurkistaa kenkäänsä, oli jänis sieltä hävinnyt.

Kaukosen Tuomas, tietomies ja parantajaukko Kittilän Kaukosesta.

Painajainen on tavattoman itsepintainen ja häpeämätön. Se ei vähällä heitä rienaamistaan, vaan palaa toimeensa yhä uudelleen, vaikka se joskus yllätettäisiinkin, ellei sille osata näyttää kovempaa mahtia. Taitoa ja voimakeinoja sekä kovia sanoja tarvitaan rienaajan pelottamiseen, niin ettei se enää uskalla kertoa jälkiänsä. On joitakuita niin kovaluontoisia ukkoja, että pelottavat painajaisen vain omalla mahdillaan. Kittilän Kaukosen Tuomaankaan ei tarvitse tehdä muuta kuin mennä navettaan ja »luonnon kiivahuella» astella käsiään viuhtoen perästä oveen, ja heti pitää painajaisen ikipäiviksi

paeta siitä huoneesta. Eikä Turtolan ukoltakaan uskottoman vainajan haamu vaatinut enempää: kerran kun sai halolla päähänsä, niin siitä uskoi, eikä enää toista tullut ottamaan.

Tuli on jo vanhastaan ollut kaiken pahan poistaja, ja sitä ruma yökyöpelikin pelkää. Ei tullut se enää Kurtin Eevan pirttipöksään, kun muori ajoi sen ulos, potkaisten oven auki ja lennättäen piakalla kuumaa tuhkaa perään sekä kiroten:

»Älä kerro jälkiäs,
piru rukka, minun pesääni!»

Sieppijärven muori taas pisteli tulitikkuja navetan hinkaloon sekä seinänrakoihin. Unarin emäntä kylvetti lehmää poltetulla vastalla, ja Kolhon Hanna Turtolassa kiersi ja poltteli lehmää päresoitolla. Pyssyn tulta ja pamausta rietas myös kammoo. Turtolan Pellossakin, kun painajainen ratsasti hevosella, pamautettiin pyssyllä läpi tallin, jolloin kiusaaja lensi valkeana raasuna navettaan. Pyssymies painoi perässä ja paukautti navetan lävitse. ja silloin rietas uskoi ja hävisi. Ylitorniolainen karkoitti painajaisen ampuen kaksi kertaa sontaikkunoista ristiin navetan lävitse, Kieringin ukko ampui itse painajaista, niin että jäi punainen pilkku seinään, sillä »on pirussakin niin paljon verta».

Puukko on painajaisesta kolo ase, »siitä se on kaikkein arin», samoin kuin kirveestäkin. Pekkalan ukko Yli-Kyrössä vatkasi painajaista puukolla, niin että se tarttui oveen, jolloin ukko vielä terästi:

»Heilu, sen oma,
siinä huomenaamhun saakka!»

Kyrön Heikki iski puukon seinään sänkynsä yläpuolelle, »sillä se saapi vaimojen ajatukset päältä pois, eikä painajainen uskalla tulla, pelkää, että puukko putoaa päälle». Samasta syystä Karungin eukko löi puukon lehmän kohdalle navetan seinään. Mutta kun Kaukosen ukko pani tuppivyön hevosen kaulaan, ei painajainen sitä säikähtänyt, ratsasti vain kuin ennenkin ja pudotti tyhjän vehkeen pois. Kinis-Riikka Kittilän Molkojärvellä karkoitti rienaajan Vierelän navetasta, paukauttaen kirveellä hinkalon laitaan, kiroten ja noituen:

»Pirun nakku,
konit minun vastapoikinhen lehmäni!»

Monia muitakin vanhankansan päteviksi koettelemia keinoja on jo vanhoista ajoista käytetty. Ukonsärkemää puuta on Vanhakehno aina kammonut, ja sitä painajainenkin pelkää. Turtolan Matinlompolon muori pyyhki painajaisen rienaamaa lehmää ukonsärkemällä puulla, jauhoipa puuta vielä lehmän parteenkin, ja »sillä se vain lähti . . . pölkäsi se sitä». Vielä parempi oli, jos teki, niinkuin Kittilän kyröläinen ja Enontekiön palojoensuulainen, ukonsärkemästä puusta ristin, ripustaen sen lehmän kohdalle navetan kattoon »heilaamhan»; ja kun Molkojärven sekä Kelontekemän ukko laittoi kolme ristiä, vielä puukolla piirtäen jokaiseen, IESUS RISTUS, niin rietas ihan kauhtuen pakeni koko kartanosta. Kelontekemäläinen laittoi lehmälle kytkyen ja peräisen tuomesta, ja Tepsan Junnu piirsi tuomella kolme piirtoa lehmän kumpaankin lapaan, sillä »tuomessa on se mahala, joka ajaa painajaisen pois». Turtolassa ja Kolarissa saatiin painajainen pelotetuksi ripustamalla navetan kattoon, »sen kautta, missä eläin on», harakan taikka variksen raato. Karunkilainen kiinnitti lehmän yläpuolelle vanhan puntarin, ja rovaniemeläinen päreistä tehdyn »viiskloppisen». Hyvä oli myöskin vanha almanakka navetan katossa, vielä parempi vanha virsikirjanlehti, jossa oli kolme kertaa mainittu Kristuksen nimi. Kekseliäs Palon emäntä Kinisjärvellä vei peilin lehmän kohdalle navetan seinään, sanoen:

Kurtin Eeva, tietäjämuori Sodankylän Kieringistä.

»Häpiä, nakku, kun näet haamusti,
ettet minun lehmääni tule!»

Ja tämä oli jo liikaa häpeämättömälle riettaallekin: äijä jätti mieluummin Palon muorin navetan kuin kärsi nähdä rumaa naamaansa ja itseään lehmän selässä. Mutta Hattulan emäntä Kittilässä tervasi lehmän lapaharjan sanoen:

»Istut, kyllä, nakku, tervaan,
ettet lehmää paina!»

Tervaa Kurtin Eevakin vetäisi lehmän hartioihin, sitten itse räntsähti kahdareisin selkään ja karjaisi:

»Kehtaakko minun sijalleni,
sen kalkoroperä, istua!»

Parhaita keinoja painajaisen karkoittamiseksi on laittaa sille toimintapaikka muualla. Pitää vain ottaa heinätukko painajaisen kiusaaman elukan etujalkain alta ja pyyhkiä siihen lehmän selästä rienaajan jättämää vaahtoa, ja sitten heittää tukko kolmen tien haaraan, sanoen:

»Mene painamhan
muille maille kiviä ja kantoja!»

Taikka jos tahtoi saattaa sen lähtöpaikkaansa, piti vain sanoa:

»Mene lähimphin sukulaishis!»

Monet pistivät heinätukon salaa jonkun matkamiehen rekeen, kaustan alaisille puolille, ja silloin rienaaja meni kulkijan matkassa toisille seuduille. Kallojärven ukko pisti kerran painajaistukon Kätkä-Mikon rekeen, ja rietas oli niin äkäinen, että jo tiellä rupesi Mikon hevosta rasittamaan. Kelontekemän ukko heitti heinätukon naapurin tallin ylisille sanoen:

»Siell' on lavat, jokk'ei lotise!»

Tepastololainen vei tukkonsa salaa toisen talon navettaan, manaten:

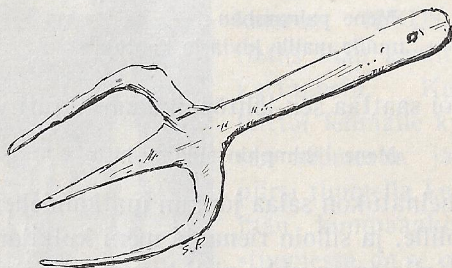
»Mene nyt, piru,
sinne lehmiä painamhan,
älä minun lehmääni paina!»

Painajaisen saattamisesta toisen navettaan oli kyllä vaara, että sai rienaajan takaisin, jolloin se oli entistään pahempi. Mutta ahkerasti silti vain ennen yökyöpeliä lennätettiin navetasta — ja tallista — toiseen. Siksi pitikin navetta jo etukäteen varata rietasta vastaan. Usean muorin navetankatossa oli alituisesti riippumassa painajaisristi sekä virsikirjan lehtiä, ukonrikkoman puun säröksiä, taikka puukko iskettynä seinään. Palon muorilla oli aina pieni peili lehmän edessä, ja Pellon eukko upotti hinkalon laitaan eläväähopeaa. Ei

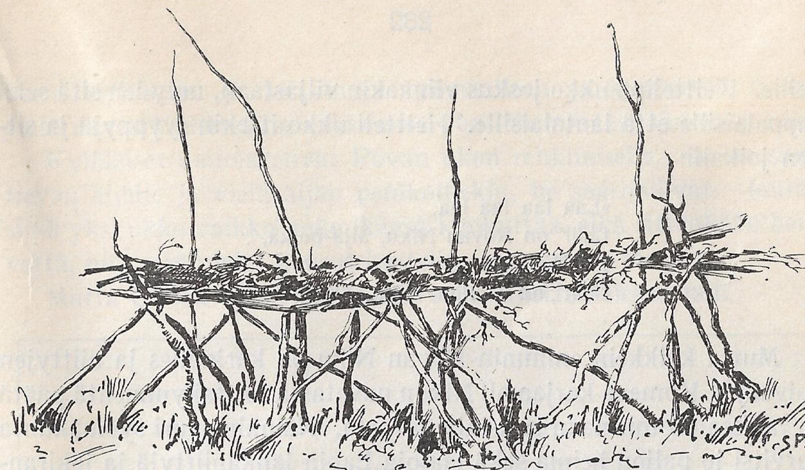
uskaltanut painajainen tulla navettaan, silloinkaan, kun lehmällä taikka vain vasikalla oli rautakello kaulassa. Mutta kun jo navettaa rakennettaessa oli pantu hopearaha harjavuolen ja päätyhirren väliin, niin ei öinen rietas päässyt siihen navettaan rienaamaan.

Mutta kaikkein paras oli sekä painajaista että muutakin pahaa vastaan, kun teki niinkuin Sieppijärven vanha äitimuori, joka aina iltaisin piirsi ristin lehmään ja navetanoveen, siunaten elukkansa:

»Herra siunakhon minun lehmäni,
ettei paha henki painajainen
paina minun lehmääni!»

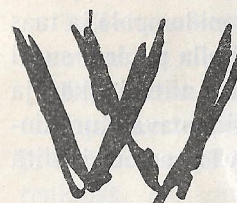

Moskataikko Muoniosta.

Heinäsauran lava Lapin tunturimaista.

Rowan Nikun järwenlasku

uontisjärvellä, suurien jänkien ja lukemattomien tievojen ja tunturien ympäröimässä erämaakylässä, Enontekiön pohjoisilla laidoilla, eleli entisaikaan Rovan Niku, Niilo Uollonpoika Keskitalo, kylän toiseksi vanhimman ja isoimman talon isäntä. Korkean rovan laidassa, ylempänä kaikkia muita kylän talonpahasia, oli ukon asunto, harmaa matala pirttirakennus navettoineen, talleineen ja aittoineen.

Uollon Niku oli uuttera mies, oikea »toimen äijä». Aina hän oli puuhassa, milloin kalastellen seutukunnan lukemattomissa tunturijärvissä aina Norjan-Lappia myöten, talvellakin nuottaa kiskoen, milloin häärien maatöissä ja jänkäniityillä. Ohraakin ukko viljeli, kylväen useita tynnyreitä vähäisiin peltoihinsa tievojen päivärin-

teille. Keittelipä ukko joskus viinaakin viljastaan, myyden sitä sekä lappalaisille että lantalaisille. Heitteli ukko itsekin ryyppyjä ja sitten joikaili:

»Laa laa laa laa,
tääll' on Rovan Niku, äijä-poika,
laa laa laa laa,
tääll' on Uollon Niku, äijä-poika!»

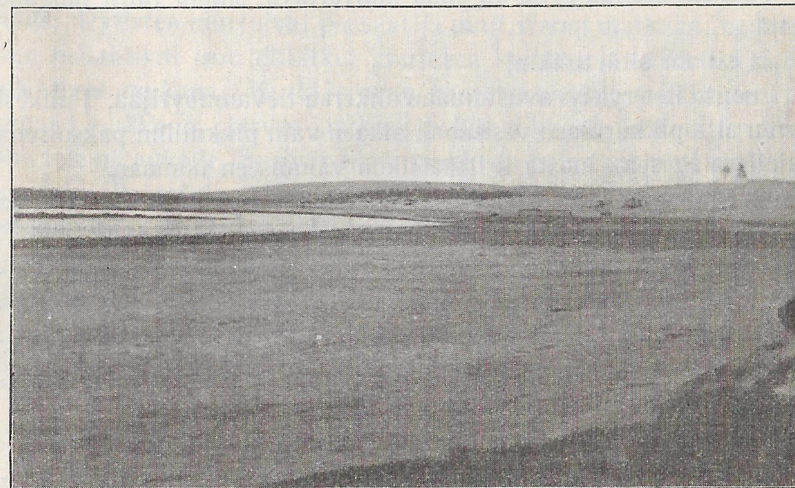
Mutta kaikkein enimmin Rovan Niku oli karjamies ja niittyjen raivaaja. Komeaa karjaa oli Nikun navetassa toistakymmentä päätä ja tallissa oli toisinaan kaksikin hevosta. Näinkin suuri syömäkunta tarvitsi jo paljon heiniä sekä laajoja Lapin jänkäniittyjä ja jokirantaraivioita. Olikin niitä talolle aikoinaan vallattu pitkin sydänmaita, jopa aina Kuortustunturin takaa, Pöyrisjoen kahta puolta, Kuortuslompolosta alkaen penikulmaa pitkältä ylöskäsin, aina Suvannon seuduille asti, parin penikulman päähän Vuontisjärvestä. Toisia jokivarsia, järvirantoja ja jänkiä oli kylän tienoilla.

Muuan sellainen lähiniitty oli Kurkkiojänkä muutaman neljänneksen päässä kylästä, Vuontisjärven eteläpuolella. Mutta Nikun mielestä suuri jänkä tuotti heinää huononpuoleisesti, ei kaikiste oikein niittovaivoja maksanut. Toimelias ukko tahtoi panna sen paremmin kasvattamaan karjankontua. Tuumi, tuumi kauan aikaa, jo viimein keksi keinon: päästää niitylle hiukan vettä, vaikkapa laskee koko jängän joksikin aikaa tulvan valtaan. Ukko tarkasteli seutuja, mittaili maita, tutki tievoja, ja koko asia näytti varsin helpolta. Jängän pohjoispuolella, pikkutievan takana, oli pieni lompolo ja taas vähän matkan päässä, korkean Kurkkiorovan toisella puolen, suuri Vuontisjärvi, jonka vesi oli monta syltä ylempänä niittyjänkää ja lompolon pintaa. Mitäpä muuta kuin kaivaa pieni kanava Kurkkiorovan poikki ja päästää Vuontisesta vähän vettä lompoloon ja siitä taas juoksuttaa jängälle.

Niku ryhtyikin työhön. Hän etsi heikoimman kohdan korkeassa rantatievassa, juuri Kurkkiorovan nokassa, tuskin puoli neljännestä Vuontisjärven luusuasta itään, iskien siihen kuokkansa, ja helposti rupesikin löyhään hiekkasärkkään syntymään koloa. Tieva oli kymmenien sylien levyinen, mutta itsepintainen ukko ahersi hikipäissään vuoden toisensa perästä, kuitenkin vain silloin, kun ei ollut muita hommia. Aina joutoaikoinaan kanavamestari asteli kuokkineen, lapioineen ja kirveineen työmaalleen ja kuoperteli tievan etelärinteestä aloitettua aukkoansa yhä lähemmäksi Vuontisjärveä.

Kyläläiset naureskelivat Rovan ukon rehkimiselle. — On siinä tievaa äijälle ja vielä äijän penikoillekin, he saarnailivat. Joutaa siinä yksi ukko vaikka koko ikänsä kyökyttää, eikä sittenkään heru vettä, niin että yhdet housut kastelisi, sati suuren jängän.

Mutta Uollon Niku, äijäpoika, vain tuherteli tievallaan.

Vuontisjärven entistä pohjaa. Taustalla, metsän vieressä töyrällä Vuontis-Jaakon talo.

Tuli sitten kevät 1861, ja Vuontisjärven vesi nousi tavallista korkeammalle.

Nyt katsoi kaivajaukko parhaaksi kiiruhtaa työtänsä, rytkäyttää ojan kerrassaan läpi tievan, iskeä vähän Vuontisjärven suonta ja laskea sen ylimääräisiä vesiä jängälleen. Kovalla touhulla hän renkinsä, Joosepin Mikon, kanssa myllersi, kuokki ja lapioi ennättääkseen ennen tulvan laskeutumista puhkaista jäljellä olevan kannaksen.

Oli muuan kirkas kevätpäivä, aurinko valvoi ja paahtoi jo yöt, päivät kaukaista Lappia, lämmittäen ja sulattaen kylmän maan routaista kamaraa. Jäät kelluivat vielä järven selällä, mutta rantavesi jo läikehti vapaana, miltei tievojen tasalla. Lukemattomat jänkälinnut, sirriäiset, suokulaiset, kurmitsat, viklat, kuovit, kaihdit,

ja taivaanjaarat pitivät jo äänekkäitä kevätkisojaan vetisillä vuomilla, ja sulissa rantavesissä uiskentelivat ylpeät tohtajat sekä monet muut vesilinnut. Kalamiehetkin taas hyvillä mielin soutelivat läikkyviä kevätvesiä laskien verkkojansa rantapuolille.

Ja Rovan Niku renkeineen rehki ja selkä köykyssä höyrysi kanavallaan. Varhaisesta aamusta asti olivat miehet ihan katketakseen möyrineet hiekassa.

Vain muutamia syliä oli enää murrettava: silloin tulisi jängälle vettä . . .

Ja silloin sitä tulikin!

Luonto itse ryhtyi avustamaan ahkeraa tievanmöyrijää. Puhkesi kirren alta pikkuruinen vesisuoni, alkaen vain pikkulillin paksuisena hiljalleen iloisena juosta lirittää ukon valmiiseen uomaan.

— Ohoh, johan se alkaa helpottaa! ukko hyvillään hymähti ja katseli myhäillen veden iloista pulppuamista.

— Höyräytethänpäs ja syyvhän tässä puuro ja katsothan, vieläkö tarvithan kuokkaa ja lapiota, ukko tyytyväisenä puheli rengilleen, käpsähti tievalle, kokoili risuja, teki tulen kanavansa reunalle ja rupesi keittämään puuroa. Miehet olivatkin jo nälissään, kun pitkän rupeaman olivat yhteen menoon puskeneet.

Mutta se puuro jäi Uollon Nikulta ja Joosepin Mikolta syömättä. Vaatimattoman vesisuonen takana oli valtava vedenväki. Iloisena lirittävä pikkulilli kasvoi yht'äkkiä leikkien hyppeleväksi puroksi, ja puro paisui samaa vauhtia vieriväksi virraksi, joka jo ahmien jyrsi ja raastoi Kurkkiorovan pehmeää hiekkaa, rientäen kohisten pitkin Niku-ukon aukaisemaa uomaa. Se oli kuin kansanrunojen merestä noussut peukaloinen, joka samassa hetkessä muuttui mahtavaksi jättiläiseksi.

Puuronkeittäjä unohti keittokattilansa. Ukko alkoi jo aavistaa, että taisi tässä jänkä ruveta kohta saamaan liikoja vesiä . . . Olisi ojamies jo mielellään tukkinutkin virranjuoksun, mutta siihen ei ihmisen mahdilla ollut enää sanansijaa. Apumieheksi käynyt luonto ei välittänyt enää ukon suunnitelmista, se seurasi vain omia mielitekojansa.

Vierivä virta kasvoi, kiihtyi ja raastoi itselleen yhä enemmän tilaa, murtaen hiekkatievasta kappaleen toisensa jälkeen ja vieden sen pauhaten matkassaan. Sinne vierähtivät rantakappaleen mukana Nikun kuokat, kirveet ja lapiot, mutta puurokattilansa ukko

ennätti siepata, kun Joosepin Mikon kanssa laukkasi etemmäksi tievalle katsomaan veden huimaa menoa.

Ja virta vain kiihtyi, paisuen pauhaavaksi koskeksi. Oli kuin vihastunut Vetehinen olisi ruvennut Vuontisjärvessä mieletönnä möyryämään ja raivoten ajanut tuhantista hurjaa karjaansa Kurkkiotievan ahtaaseen aukkoon.

Kohisten, jyristen, pauhaten ja paukkuen puskeutui yhä valtavampi vedenpaljous uomaan, ryöstäen lopuksi kangasta ihan lohkomalla. Rytisten murtuivat pensaat ja puut virran matkaan, humahtaen heilahtivat isot aihkitkin juurineen kuiluun ja keikkuen paiskelehtivat mukana. Kurkkiorovan suuret kivetkin molskahtelivat samaan joukkoon. Järven jäätkin lähtivät liikkeelle, ahtautuen suurina teleinä aukolle, lensivät siinä paukkuen palasiksi ja paiskautuivat rannalle taikka kiisivät jymisten koskea alas, villeinä survoen toisiaan ja rytkäytellen virrassa ajelehtivia puita murskaksi.

Kurkkiorovaan oli yht'äkkiä syntynyt vanhankansan kaamea Turjankoski,

»Johon puut päin putoovat,
kuuset latvoin lankeavat,
tyvin syösten suuret hongat,
latvoin lakkapäät petäjät.»

Koko Kurkkiorovan kangas voihki ja jymisi. Oli kuin valtava Herran voima olisi vapisuttanut koko kiveliötä.

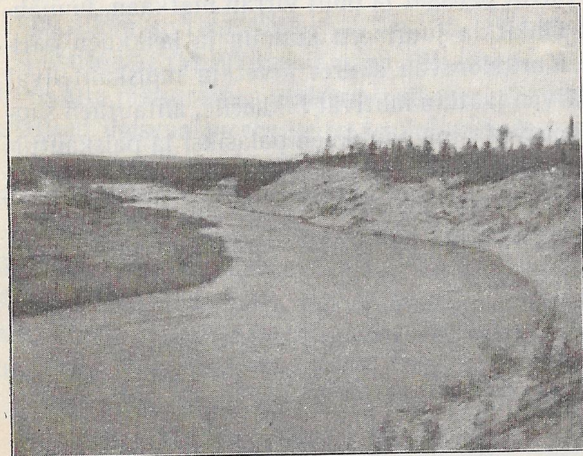
Mutta rovan harjulla seisoi renkeineen pelästynyt ojankaivaja puurokattila kourassa, kauhuissaan katsellen kuokkansa kamalaa jälkeä. Ja säikähtyneet jänkä- ja metsälinnut lentelivät peloissaan kirkuen. »Paa lukku, paa lukku!» tohtaja huuteli, ja kaihti kehoitteli: »Tee rippis, tee rippis!» Pahasuinen riekko kiroili tievalla: »Peuk, peuk, peuk, päk-päk-päk, peur-perrr-kele!» Mutta taivaanjaara vain kiekkuili kaiken yläpuolella naureskellen: »Myhy-hy-hy-hyy!»

Tievan vierinen lompolo sai muutamassa hetkessä ottaa vastaan niin suuren vieraan veden paljouden, ettei voinut sitä sisällyttää äyräittensä väliin. Se täyttyi, häkeltyi ja työnsi tulvan samaa vauhtia edelleen. Jänganpuoleinen rantatieva murtui, mennen suurine petäjineen, kaikkineen rytisten matkassa, niinkuin Kurkkiorovan nokkakin, ja hiekkainen tulva jäineen, puineen ja pensaineen rynnisti eteenpäin ryöpsähtäen Rovan Nikun niittyjängälle.

Jängälle tuli valtava vedenpaisumus.

Mutta tulva työntyi yhä eteenpäin, etsien tiensä ja syöksyen pieneen Markkajokeen, täyttäen sen ja virraten pauhulla Ounasjoen suureen väylään.

Kova jyminä ja pauhu kuului Vuontisjärven kyläänkin. Kyläläiset kuuntelivat kummissaan, arvellen sitä kaukaiseksi ukkosenjymyksi. Mutta kun jyminä ja pauke yhä kesti, tullen aina vain vahvemmaksi, he jo olivat aivan peloissaan. Kun sitten vielä, kirkkaana tyynenä kevätpäivänä, järvi alkoi liikkua ja möyrehtiä kuin ankarassa myrskyssä, ja vesi rupesi nopeasti pakenemaan rannoilta, maakin jytisi, ja seinät sekä ikkunat tärisivät, lattiaparretkin longahtelivat ja Vuontis-Jaakon talossa, järven töyrällä, vasta muurattu pirtinuuni, kylän ensimmäinen ulossavuava uunihoito, rysähti lattialle, silloin kansa jo kauhistui, luullen Herran tuomiopäivän olevan tulossa. Huutaen juoksi koko kylä kentälle, itkien ja parkuen tunnustelivat ihmiset toisilleen poronvarkauksiaan sekä muita syntejään ja taivaaseen nousi yhteinen armonhuuto. Ei kenenkään mieleenkään johtunut Rovan Nikun niityn kasteluhommat, eikä kukaan osannut ajatellakaan, että yksin Niku-ukko, toimen mieskään, kykenisi saamaan aikaan tällaista hirveää maailmanlopun merkkiä.

Vuontisjoen uusi, Rovan Nikun aloittama väylä.

Vuontisjärven suuri meno kuului vielä kauemmaksikin. Hetassakin, Enontekiön kirkonkylässä, lähes parin penikulman päässä, kuunneltiin sitä oikein peloissaan, kummastellen, mitä merkillistä siellä metsäkylässä nyt tuollaisella jytinällä hommataan. Muutamat rohkeimmat uskalsivat lähteä ottamaan asiasta selvää, mutta monet arvelivat kauhuissaan, että Herra on tullut tuomiolle Vuontisjärven kautta.

Mutta valloilleen laskettu, levostaan häiritty Vetehinen teki tehtävänsä ja voimalla ajoi lävitse uuden mielijohteensa. Se hylkäsi ikivanhan, vaivalloisen väylänsä, mikä Vuontisjärven lounaiskolkasta oli monien pahikkojen ja ahtaiden, jyrkkien kurkkioiden kautta, kallioseinien lävitse johtanut Ounasjokeen, ja valtasi itselleen uuden, helpomman kulkutien Niku-ukon viitottamaa suuntaa poikki Kurkkiorovan, halki lompolon ja Kurkkiojängän Markkajokeen sekä sen kanssa yhdessä Ounasjokeen, neljänneksen alemmaksi entistä laskupaikkaansa. Hiekkaiseen rovaan ja jängän rantatievoihin sai vahva virta helposti ajetuksi valtavan väylänsä.

Suuri Vuontisjärvi, joka yläpuolisine lompoloineen oli ennen hyvinkin viiden, kuuden kilometrin pituinen sekä kolmen, neljän levyinen, laskeutui vain paria, kolmea kilometriä pitkäksi, tuskin kilometriä leveäksi lammikoksi, jossa vaivoin haltiakaan enää viihtyi. Lompolo järven yläpäässä tykkänään katosi. Järven rantapuolet paljastuivat kilometrittäin hiekka- ja mutarapakoiksi, ja rapakoille jäivät kalamiesten vasta lasketut verkot kuivilleen, jalkaisin nostettaviksi. Kaloja oli kyllä verkoissa, mutta vielä enemmän, ihan valkeanaan, niitä paiskelehti järven jättämissä rapakkokuopissa. Paljain käsin niitä koottiin, minkä saatiin, sekä järvikuivalta että alapuolisten jänkien lätäköistä, mihin vesihyöky oli ne työntänyt. Hetan rättärikin ammensi eräästä kuopasta siikaa ja muuta kalaa kahdeksan puolikkoa.

Se olikin merkillinen kalansaalis. Uollon Niku, äijäpoika, oli tehnyt melkein kuin entinen Lapin suurnoita, joka joi järven kuiviin, lähettäen pyytäjät paljain käsin kokoilemaan kaloja konttiinsa. Mutta tämä olikin vuontisjärveläisten viimeinen suuri kalansaalis. Ennen oli Vuontisjärvestä vedetty kaloja viidellä nuotalla ja saatu joskus kymmenenkin puolikkoa kerralla, komeita lihavia siikojakin, leveitä louskanoita, jotka olivat niin tauroja, että »yhenkin kun keitti, niin auskari tuli rasvaa». Mutta siihen suuret saaliit loppuivat. Vetehinen vei parhaat kalatkin mennessään.

Kovin olivat kyläläiset, kun pääsivät maailmanlopun pelostaan, vihoissaan Rovan Nikulle, joka oli turmellut heidän suuren kauniin järvensä ja kalavetensä ja riistänyt läheiset kotirannat. Vuontis-Jaakon talokin, joka oli ollut ihan veden äärellä, jäi kauas järvestä niin korkealle mellalle, että taloon piti kaivaa »seittemäntoista syltä syvä kaivo, eikä sittenkään vesi tullut». Kylän entiset vetevät ran-

taniityt Pöyrisjoella »kuivit ja jäit kuin taivhalle». Monet kerrat Rovan ukko parka sai kuulla haukkumisia ja pistosanoja nolosta niityn kastelemisyrityksestään. Syyttivätpä jotkut ukkoa vielä siitäkin, että hän oli kaivaustyössään käyttänyt eläväähopeaa. Kerrottiin Nikun noutaneen tätä ainetta Muoniovaaran porvarilta, panneen sitä koiran pääluuhun, jonka oli kuopannut järvenrantaan Kurkkiorovan laitaan. Sitten oli nähty ukon vetävän jäljessään vanhaa tortin nukkarautaa poikki Kurkkiorovan ja rantatievojen, jolloin koirankallo elävinehopeoineen oli maata möyrien pyörinyt perässä kyntäen vedelle väylän. Muuten ei Niku olisi saanut vedelle semmoista menoa. Samalla tavallahan kaksi lapinäijää aikoinaan oli kaivanut koko Ounasjoen, astuen jäljekkäin tuntureista alamaahan päin, toinen edellä vetäen nukkarautaa, toinen perässä poron leukaluulla karhoten; ja näin oli ajettu valtava vesiväylä halki erämaitten.

Harmitti harkitsematon tekonsa Nikua itseäänkin. Meni järvi, meni vielä jänkäniittykin. Sillä rovasta ja rantatievoista raastamansa hiekan, puut ja kannot hajoitti vesi pitkin Nikun niittyjä.

Oman kylän vihat ja pistopuheet eivät olleet ainoat, jotka Niku sai niskaansa, vaan hän sai vihollisekseen koko jokivarren aina Kemiin asti. Tievoista ja jängistä kiskomansa hiekan ja turvetöryn tulva näet työnsi matkassaan jokisuulle saakka, niin että koko jokivesi oli sakeana vellinä, jopa ylijuoksulla niin paksuna, ettei aaltoa syntynyt. Lohet olivat juuri nousemassa maavesiin, mutta kun saivat joessa semmoisen mutasotkun vastaansa, niin »hulluina kääntyivät takaisin ja palasivat merhen». Kolmeen kesään ei merikala uskaltanut yrittääkään Ounasjokeen. Säikäytti savisotku jokivarren asukkaatkin, niinkuin luemme Vene-Aapon aikakirjasta. Kesäkuun 12 p:nä on ukko merkinnyt: »tänä Aamuna muuttu Vesi Joesa Saviseksi Ku Velli emme tiedä mistä se tullee mutta peliättävä on miten käynee kaloilekki.» Vielä 16 p:nä »aina on vesi yhtä savisena Se on imettä mistä se piisaa.» Sitten jo 23:ntena »vesi on selvenemässä oikein nyt ia karit kirkaita», ja Aapokin tietää syyn: »se oli Uontis Järven Velli Vesi Rovan nikun kaivos.»

Tästä suuttuivat jokivarren kalamiehet Vuontisjärven laskijalle, jopa niin että kerran Kittilän markkinoilla tahtoivat hänet, »hullun järvenkaivajan», tappaa. Ukkoparan täytyi peloissaan piileskellä ja kiireesti lähteä ajamaan tunturiensa turviin. Kotonaankin ukko vielä pitkät ajat piileskeli peläten, että lannanmaan miehet tulevat hänet tappamaan.

Kantelivatpa jokivarren asukkaat Rovan Nikun tihutyöstä Oulun maaherrallekin, mutta maaherra ei puuttunut Lapin miesten laskuhommiin. Ja sittenhän jokikin jo taas sai kirkkaan vetensä, ja kala rupesi jälleen nousemaan maavesiin. Mutta vielä vuosikausienkin perästä alapuolen asukkaat aina pilkaten kyselivät Hetan miehiltä:

— Vieläkö siellä Lapissa nyt aiotaan suuria järviä laskea?

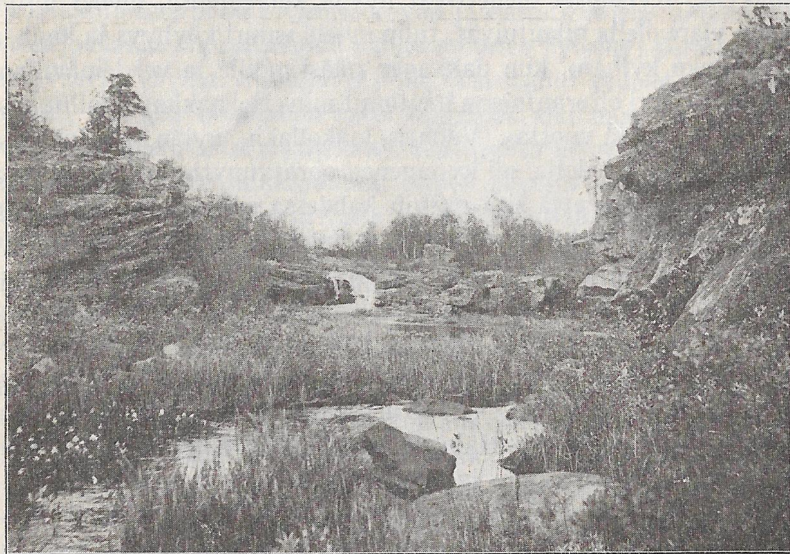
Suurimman vahingon järvenlaskusta sai kuitenkin Vuontisjärven kylä. Kyläläiset menettivät hyvän kalavetensä, monet niityt järven yläpuolella pilautuivat, tulipa vielä »suuri köyhyys ja kauhea nälkä koko kylhän», kun pakkanen pääsi maille ja vei leipäviljan. Sillä suuri järvi oli »rantojaan hautonut niin ettei pakkasta tullut koskaan eikä nöyrää vuotta». Vuontis-Jaakollakin, kylän vanhimmalla ja rikkaimmalla talolla, oli kymmenen ohratynnyrin leipämaa, joka tuotti viljaa, niin että sitä puitiin kahdessa riihessä ja säilytettiin viidessä aitassa, jotka kaikki olivat täynnä kaikenlaista rikkautta. Ja talossa elettiin niin mahtavasti, että poroahkioilla vedäteltiin hopeariksejäkin, joita säilyteltiin monissa metsäkätköissä. Mutta järvenlaskun jälkeen köyhtyivät Vuontis-Jaakonkin pellot, ja niiden mukana meni viimein koko talon rikkauskin. Jonkunlaiseksi korvaukseksi menetyksistään sai kylä jopa neljänneksittäin uusia heinämaita. Entinen järvenpohja nimittäin rupesi pian työntämään vahvaa luhtaa rantapuoliin sekä pilli- ja mantoheinää kuivemmille maille.

Parhaat heinämaat muodostuivat järven länsi- ja pohjoisrannoille, ja joutuivat ne vuontisjärveläisten omiksi. Rovan Nikukin sai menettämänsä Kurkkiojängän sijaan kappaleen järviniittyä. Hettalaisetkin hyötyivät järvenlaskusta, sillä heidän pienet niittynsä Vuontisjärven entisen laskuväylän rannalla sekä Joentekiäisissä, missä Vanhajoki yhtyy Ounasjokeen, paljon laajenivat, ja kun kevättulva vieläkin joka vuosi niitä kostuttaa, on tämä entinen jokivarsi hettalaisten rehevimpiä heinämaita. Mutta lapinmies ei ole oikea maamies, eikä niittymieskään. Vuontisjärven entinen pohja oli alussa puhdasta, puutonta ja lakeaa heinämaata, jossa vuontisjärveläisen viikate pääsi vapaasti heilahtelemaan. Mutta vähitellen rupesi niitty omin valtoinsa, lapinmiehen vastaan sanomatta, työntämään puuta ja pensasta, ahdistaen viikatetta yhä rannemmalle, ja nyt ovat vain enää kapeat rantapuolet heinämiehen hallussa.

Järven itäsivulla ulottuu entinen pohja leveänä, enimmäkseen hiekkaisena aukeana kenttänä aina vanhaan rantatörmään, joka jyrkkinä tievoina ja melloina kohoaa useita metrejä korkealle. Tie-

vojen harjuilla ja takana ovat kylän vähävaraiset talot ja pikku mökkipahaset.

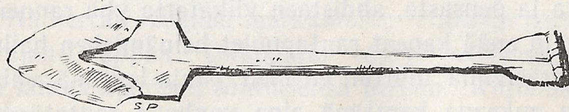
Vuontisjärven entinen laskuväylä, Vanhajoki, on nyt melkein kuivanut, vain siellä täällä on joitakuita vesilätäköitä, ja ennen mahtavasssa Kurkkiossa tirisee pikku puronen jylhien pystyjen kallioiden välisessä louhikossa. Pitkän matkan kulkee joen vanhaa pohjaa Hetasta Vuontisjärveen ja Peltovuomaan vievä kylätie.

Vanhan Vuontisjoen Kurkkio.

Mutta sitä mahtavampana virtaa uusi, Rovan Nikun »tortin nukkaraudalla ja koiran pääkallolla» uurtama väylä. Kurkkiotievassa, missä Niku-ukko aikoinaan sai katsella jättiläistemmellystä, on jyrkkien hiekkatöyrien välissä komea koski. Kylätien kohdalla, missä silta vie yli joen, on virran leveys puolisensataa metriä, ja aukko minkä vesi on uurtanut tievaan, on satakunta metriä leveä. Tästä vaeltavat laajan perukan viljavat vedet aina suurta Pöyrisjärveä myöten.

Ja tämän on saanut aikaan Rovan Niku, äijäpoika, toimen mies.

Vanha lapio Kittilästä.

Taikaesineitä: käärmeenkäräjäkiviä, puunliika ja karhunhammas.

KASSAN SALKKO

Ylitornion ja Turtolan välisillä sydänmailla, Raanujärven perukoilla, Pessalompolon Vuonorovassa eli vuosisatain vaihteessa vanha Kassan Salkko, paikkakuntansa parhain tietäjäukko.

»Horsi», Fors, oli ukon oikea pohjanimi, vaikka häntä kylän kesken sanottiin »Kassaksi», koska hän nuorena ollessaan oli palvellut renkinä Kassankorvassa, Ruotsin puolella väylää, Pajalasta vähän matkaa alaspäin. Rajan takaa oli äijä lähtöisinkin, Matarengistä, mutta muutti sitten myöhemmin Suomen puolelle joutuen lopulta pienen talon isännäksi Pessalompolon Pessanpäähän, josta oli nainut Vuonorovan tyttären. Toimitteli Salkko maalarinammattiakin, ja maalariksi piti häntä mainitakin sekä vielä mieluummin mestariksi, ellei sanonut »Horsiksi». Mutta siitä oli äijä äkäinen, jos puhutteli häntä Kassaksi. Jolangin ukollekin, joka kerran tuli kysymään veljelleen apua »Kassalta», Salkko tiuskasi vihaisena:

— Ookko sie nähnyt Jolangissa miestä, joll' on lakki saaphaina ja saaphat lakkina?

Ja niin väkevänä kohdistui Salkon viha Jolangin mieheen, että hänen veljensä tuli pian nöyräpäiseksi. Itse avunetsijään ja nimittelijään se ei voinut pystyä, kun hän oli vahvempiverinen veljeänsä.

Ruotsin puolen tietäjäpahnaa lienee Salkko ollut jo alkuaankin ja sitten matkansa varrella saanut lisäoppia pohjanpuolen viisailta.

Niinpä hän tullessaan rengiksi Kassankorvaan joutui aivan oikeaan paikkaan. Talon isäntä oli mahtava tietomies, vaikka renki ei sitä alussa äkännytkään. Mutta sattuipa kerran karhu tulemaan talon karjaan, ja elukat rupesivat pitämään metsässä hirveätä meteliä. Renki juoksi hätäyksissään lennättämään isännälle, että karhu on karjassa. Mutta isäntä sanoi vain rauhallisesti:

— Mitä sie minun karjastani tahot? Anna olla!

Eikä metsästäkään sen enempää kuulunut: illalla tuli koko karja terveenä kotiin. Renki riensi heti kummissaan isännältä kysymään:

— Mitä sie tahot, kun neuvot minuakin?

— Olet tulevankin vuuen renkinä, maksan rahapalkankin, isäntä vain sanoi.

Ville Palomaa parantaa koskemaa. Kolarin Kurtakko.

Salmo oli renkinä, ja isäntä johdatti hänelle monet muutkin tietonsa ja taitonsa, eikä ainoastaan sitä, miten karja varjellaan karhulta. Ja täällä tuli Salkosta sekä »Kassan» Salkko että tietomies, jolla oli valta metsän ja maan elävien, tautien ja kaikkien »poikkipuoleisten», sekä näkyväisten että näkymättömien, ylitse.

»Pakanallisista» toimistaan huolimatta oli ukko uskovainen kristitty, joka osasi hyvin lukea, jopa raamattukin, »iso kirja», oli hänellä hyvin selvillä. Niinpä Salkko saattoikin sanoa saarnamiehille, kun he kerran tulivat häntä ahdistelemaan noituudesta:

— Noo, pruukaanhan mie parannella ja lukia raamatunsanoja.

Raamatunsanoja Salkko paljon käyttikin ja »poikkipuoleisissaan» monesti vetosi pyhään kirjaan, ottaen sieltä voimallisimmat, asiaan sopivat manauksensa. Raamatun mahtavat lauseet tietäjän suulla jämäyteltyinä olivat monta kertaa paljon tehoisammat kuin monet muut vanhoilta opitut mahtisanat. Niinpä ukko koskemaa ja vammaa pyörryttäessään otti »ainhet» ukkosen särkemästä puusta taikka ukonkivestä, jauhoi niitä kahviin, antoi sairaalle ja sanoi:

»Tämä paisuma parantukhon,
niinkuin Peeharoanin paisumat paranit
Mooseksen rukouksen voimalla!»

Kaksi osaa juotti Salkko sairaalle, mutta kolmannen vatkasi ulos, kirkolle käsin, sanoen:

»Mene tuulissa, joista olet tullutkin!»

Sillä koskemat ja vammat liikkuivat ilmassa ja paikalle sattuessa »pystyivät» ihmiseen. Vammaa, joka saattoi kasvaa kuukausimääriä, ei kyllä saattanut pyörryttää muuta kuin alakuulla, mutta koskemaan voi vaikuttaa milloin tahansa, ennenkuin se oli päässyt kolmen vuorokauden sivuitse.

Käärmeen pistännän Salkko paransi manaamalla kahviin:

»Sinä tulisilta käärmeiltä purtu ihminen,
parane niinkuin Israelin lapset paranit korvessa,
kun he katsoit sen Moosekselta yletyn
vaskikäärmhen kautta,
ja he paranit!
Ja parane sinä samoin!»

Kolmeen kertaan ukko lausui nämä sanat pyörittäen sormellaan kahvia sekä madon puremaa paikkaa, antoi sitten kaksi osaa kahvista sairaalle ja kolmannen viskasi ulos.

Vuotavan verenkin »Horsi»-ukko seisotti raamatun voimalla. Toiset tietomiehet kun manailivat:

»Seiso, veri lihassas,
niinkuin sen sielu helvetissä,
joka eholla taholla väärän valan tekee!»

niin Kassan tietäjä vain äyskäisi:

»Seiso, veri, lihassas,
niinkuin vesi seisoi Joortanin virrassa
Mooseksen rukoussanojen voimasta,
josta Israelin lapset menit yli Joortanin!»

Painajaisenkin Salkko ajoi ulos raamatulla. Ukko kutsuttiin avuksi eräälle painajaisen kiusaamalle ihmiselle. Salkko meni painajaispirttiin tehden perässään ristin oveen, ettei kiusaaja pääsisi sitä tietä ulos. Sitten hän sieppasi äkkiä tulen ja näki ikäänkuin ihmisen haamun häilähtävän turkin takana seinässä. Salkko kaivoi naskalilla pienen reiän akkunan nurkkaan ja karjaisi:

»Mene pois, saatana,
sillä kirjoitettu on:
Herraa sinun Jumalaasi
pitää sinun kumartaman
ja häntä ainoata palveleman!»

Ja painajainen pakeni eikä enää tullut.

Kaatumavikaisia, jotka tulevat »pölästyksen kautta», Salkkoäijä paransi saunassa pesemällä. Pyhäyönä kahdentoista ja kolmen välillä, jolloin juuri kirkonovet olivat auki ja kirkonväki homeisin naamoin istui kirkonpenkeissä pitämässä kirkonmenoa, kuunnellen pappi-vainajaa, joka saarnasi, niin että home naamasta tippui, vei ukko potilaansa saunanlämpöisiin ja siellä hänet pesi ja kylvetteli, että sairas oikein hikoontui. Pesuveden Salkko oli noutanut karipohja-lähteestä, johon oli jättänyt hopearahan maksuksi. Pestessään ukko luki Isä-meidän ja Herran-siunauksen ja sanoi:

»Tämä ihminen puhistukhon
niinkuin meidän Herramme Kristus
puhistethin vanhan ryövärin huonhessa!»

Sitten sai sairas viinaryypyn, johon oli sekoitettu ukkosen särkemästä puusta otettuja karppuja. Pesuveden vei tietäjä kolmen tien haaraan, viskasi sen kirkolle käsin sanoen:

»Menkää tuulhin,
joista olette tulhekkin!»

Raamattuun vedoten Salkko saattoi nostaa itse perkeleenkin apumiehekseen varasta taikka muuta pahantekijää rienaamaan. Tekipä Tievan Mikko kerran sellaisen tyhmyyden, että niityllä joi varkain viilipiimän Kassan äijän leilistä, eikä tunnustanut eikä anonut anteeksi syntiänsä, vaikka miehissä tutkittiin. Silloin Salkko sanoi: »Vielä se mies makustelee toistekin fiilipiimää!» Ja salassa ukko pyörähti vasemmalla kantapäällään kolme kertaa ympärinsä noituen:

»Se sama perkele
joka sinun pani varastamhan,
vaivakhon sinua
niinkuin niitä pirultariivatuita
Katareenin kaupungin eustalla!»

Ja sen jälkeen tuli Tievan Mikkoon sellainen tauti, että hän aina »makusteli» suutansa niinkuin olisi jotakin syönyt, jopa meni toisinaan aivan hengettömäksikin, ja viimein hän kuukahti kalapadolta koskeen ja hukkui.

Näin kolosti ei sentään käynyt Kentän Aarolle, joka sai rienaajan kimppuunsa varastettuaan metson Salkon oppipojan, Matinlompolon Pekan, satimesta. Aaron kättä rupesi paikalla pakottamaan, mutta hän meni heti Kassalta pyytämään apua. Salkko paransikin käden, mutta kielsi:

— Älä sie mene enää siltä mieheltä varastamhan!

Kassan äijä tiesi kamalammankin keinon »perkeleen» nostamiseksi. Piti vain mennä talvihautaan avaamaan arkku, painaa neulalla ruumiin rintaan päällekkäin tupakanlehti, kampriisipalanen ja puhdas paperilappu, ja sitten ottaa pikku pussiinsa puulastalla vainajan kasvoista hometta — käsin jos olisi koskenut, olisi paha tarttunut ottajaan — ja sanoa:

Mie pyyvän pahantekijätä vaivaamhan!

Pussi piti viedä riihen pohjoisnurkan alle ja sieltä pois lähtiessä raapaista kolme tulitikkua, ettei »perkele» päässyt tulemaan perässä. Kun sitten tarvitsi aineitaan viljellä, piti panna niitä pulloon, kaataa viinaa päälle ja sitä viinaa antaa vihamiehelleen, niin heti rupesi »perkele» vaivaamaan häntä.

Salkko saattoi kyllä vanhankansan sanoillakin manata tauteja sekä muita pahoja, tulenvihoja, maata, kasvannaisia, pistoksia, juoksuvammoja, hammastautia, matoja, vaaksiaisia, luteita, ukkosta. Aineita ja välikappaleita hän aina tarvitsi sanojensa vahvistamiseksi. Tulenvihoja hän paineli raudalla, maata pyörrytti maalla, juoksuvammoja valeli vedellä, kasvannaisia siveli lepännesteellä sekä tuulenpesällä, joka oli otettu nilanaikana. Vaaksiaisen hän häpäisi paljastamalla sen synnyn sekä uhaten tylsyttää sen terävän nokan »kurren piiksiluulla», ja luteet hän karkoitti pois työntämällä yhdeksän

»punarokkista» perä edellä pulloon, vieden pullon kolmen tien haaraan ja manaten:

»Perkele teät viekhön niin kauas,
että yheksäs kirkonkello lakkaa kuulumasta!»

Mutta karkoittaakseen rupitautia, kamalaa rokkoa, joka oli samoin kuin rutto ja punatautikin porton sikiöitä, ukko taas tarvitsi raamattuakin muiden manaustensa rinnalla. Hänet kutsuttiin kerran Meltosjärvelle ajamaan rupitautia pois pojasta. Salkko meni ja ja ärjäisi pirttiin tullessaan:

»Tännekö sie, huora, tulit?»

Sitten ukko kiersi haravanäverillä seinäoksasta jauhopurua ja antaen niitä sekä »karmeliittiä» kahvissa sairaalle, sanoi:

»Tämä sairas parantukhon samalla tavalla
kuin se pakana Naima parani Joortanin virrassa
profeetta Elisan voimalla!»

Ja rupitaudin täytyi erkaantua pojasta, mutta ukon huomaamatta se pääsi pujahtamaan arkkuun vaatekääröön. Siellä sen ei kuitenkaan ollut hyvä olla, koska itse tuli yöllä ukolle sanomaan, missä hän piileskelee, ilmoittipa nimensäkin, joka oli Maria Seremon, ja sitten pyysi, että mestari Horsi veisi hänet toiselle puolelle järveä, Honkurin uunin taakse. Salkko meni ottamaan vaatekäärön aikoen hukuttaa sen Honkurinnivaan, mutta järvellä nousikin suuri tuulispuuska, joka repäisi käärön ukon käsistä ja lennätti sen puolen penikulman päähän Pakisjärvelle.

Heti seuraavana päivänä tultiin Salkkoa noutamaan Pakisjärvelle parantamaan rupitautia. Salkko meni vihapäissään ja pauhasi siellä:

— Vai tänne sie, huora, taas olet tullut!

Ja taas ukko ajoi rupitaudin pois manaten lopuksi:

»Mene nyt niin kauas,
etten minä enää kuule!»

Eikä rumaa rupitautia sen koommin kuulunut.

Isännän valta oli Salkolla metsän eläviin, karhuunkin. Hän osasi, niinkuin vanha mestarinsakin, Kassankorvan äijä, lumota kontion, niin ettei se koskenut karjaan. Pääsiäisaamuna varhain hän meni navettaan ja pyyhki karhun sydämellä ja »munhaiskuulla» jokaisen lehmän selän päästä häntään asti, sanoen:

»Älä sie, jumalanvilja,
omaa ruumistas vihaa!»

Samalla tavalla Salkko varasi lehmät laitumelle laskettaessa. Eikä kontio koskenut ukon karjaan.

Kerran asusti Pessalompolon takamailla oikein pahantekijä karhu, joka tappoi paljon elukoita, osuen lopulta Salkonkin karjaan, jolloin heti alkoi aidan takaa kuulua möly. Akka hätäysi, mutta ukko sanoi vain:

— Pane sie kahvi kiehumhan! En mie lähe rautasuulla peon kanssa tappelemhan.

Akan täytyi keittää kahvi, ja vasta sen juotuaan lähti Salkko astelemaan metsään. Siellä karhu parhaillaan tapella möyrysi suuren härän kanssa. Ukko istui mättäälle, pisti piippuunsa ja rupesi sauhuja vedellen katselemaan komeaa rytäkkää. Eikä karhu häntä huomannut, sillä tapellessaan eläimien kanssa ovat sen silmät aina ummessa. Viimein Salkko meni lähelle ja puhalsi piipunsavua kontion nokkaan. Säikähtyneenä kavahti karhu takajaloilleen, karjahti ja katsahti kiukkuisesti ukkoon, joka äyskäisi:

— Mitä sie minun elävitteni kanssa västäät? Mene keinoosti!

Ja karhu lähti nolona laukkaamaan metsään.

Matinlompolossa asuva Alatalon Mikkeli-äijäkin tahtoi varjella karjaansa karhulta ja teki Kassan ukon kanssa »akortin», että kun viiden vuoden aikana hänen lehmänsä tulevat aina ajallaan kotiin eikä kontio niihin koske, antaa hän Salkolle tiineen »nuorukaisen». Eikä kontio koskenut Mikkelin karjaan, vaan joka ilta saapuivat lehmät määrätunnilla kotiin. Karjan edellä asteli aina näkymätön olento emännän haamussa, avaten veräjän ja laskien lehmät tarhaan.

Mutta määräajan kuluttua tuli Mikkeli-äijään omarakkaus, eikä hän täyttänytkään lupaustansa. Silloin heti karhu kävi hänen karjassaan, tappaen aivan aidan takana tuntuvan nuorukaisen ja syöden siltä tuumet.

Jälkeenpäin Salkko sitten vain tiedusteli Matinlompolon mieheltä, oliko siellä kylillä nähty outoa vierasta, jonka hän täältä kolmen penikulman päästä oli pannut sinne tulemaan Miekojärven, Kaaranekseen ja Suukosken kautta.

Tulenkin isäntä oli Kassan Salkko. Kerran polttavana kesäpäivänä syttyi Vuonorovassa metsäpalo. Liekit jo lehottivat männynlatvoihin saakka ja suurella hälinällä kiirehti koko kylä kuokkineen ja lapioineen sitä sammuttamaan.

— Mihin teillä nyt sellainen hoppu on? Salkko vain pihaltaan huuteli kylänväelle.

— Näethän sie! Vuonorova palaa! Sie palat tänne ittekki! toiset hädissään päivittelivät.

Lähti Salkkokin muiden perässä painelemaan palopaikalle, sanoen siellä miehille:

— Ei tartte siinä reuhtoa! Mie sammutan sen!

— Sie rietasko sen sammutat? kirosi sammutustyötä johtava metsänhoitaja.

Mutta Salkko lähti astelemaan ympäri paloa, ja ukon askeliin tyrehtyi koko tuli, polttaen vain askelten välimaihin kanervikkoon kuin sahanhampaita. Tässäkin ukko käytti omia keinojaan. Pulloon oli hän ottanut maasta ukonpilveä, sinistä lahopuuta sekä juhannusyön kastetta, ja siitä pullosta voiteli hän kenkänsä pohjat, ennenkuin lähti kiertämään paloa, astellessaan lisäksi tiputteli vielä pullosta silloin tällöin maahan joitakuita noppia.

Ei Kassan ukosta vesikään »huolinut». Kerran hän lähti astumaan yksiöistä jäätä myöten Pessalompolon ylitse Honkurin puolelle ja putosi sulaan. Kylän ihmiset sen nähdessään kovassa hädässä laukkoivat rannalle ja kiirehtivät köysineen ja muine neuvoineen auttamaan. Mutta äijä vain huusi heille:

— Ei täällä härkää ole! Oottakaahan, kunhan panen piiphun!

Ja totisesti, äijä pisti piippuunsa ja pani savuksi, kömpi sitten jäälle ja lähti astumaan. Ukko oli varannut itsensä vettä vastaan, niin ettei se uskaltanut häntä »hukittaa», vaikka hän olisi joutunut millaiseen vesivaraan. Syksyllä ensi kerran jäälle mennessään hän oli piirtänyt kolme ristiä eteensä ja pannut vettä päänsä päälle sanoen:

»Vesi, jos sie viet minun henkeni,
niin ole vastaava tuomiopäivänä
minun sieluni eestä!»

Samalla tavalla Salkko varasi itsensä keväällä, kun meni ensimmäisen kerran sulille vesille. Sitten ei kesävesikään hukuttanut.

Salkko saattoi lumota pyssynkin, niin ettei sen kuula pystynyt häneen. Silloin »kun ryssä lähti Franskan avuksi» ja otti miehiä sotaan, olivat kaikki kovin peloissaan, mutta Salkko-ukko tyynnytteli heitä:

— Ei tartte pelätä! Kyllä luojilla on sivullakin sijaa.

Ja sitten Kassa kertoi, kuinka hän ennen sotaväessä ollessaan näytti kerran koko joukolle kummat. Oltiin ampumassa tauluun, ja kapteeni sanoi:

— Kuka ottaa ja viepi minun lakkini tuonne taulhun, johon kakstoista miestä ampuu niin paljon kuin ennättää? Hän saapi kunniamerkin.

Miehet olivat ihan kauhuissaan.

Mutta silloin Salkko lähti ja vei lakin tauluun, vaikka kaksitoista miestä ampua paukutti niin paljon kuin ikinä ennätti. Eikä tullut mieheen hiuksen hukkaa. Kaikki ihmettelivät, ja kapteenikin kysyi, millä voimalla Salkko sen teki. Mutta Salkko ei sanonut hänelle taitojansa, eikä ilmoittanut, että hän pyssynpanoksia saadessaan oli ottanut alimmaisesta panoksesta luodin hampaittensa väliin sekä viskannut ruudin olkansa ylitse taakseen sanoen:

»Se sama Jumala, joka varjeli
ne kolme miestä tulisessa pätsissä
kuningas Nepukkanetsarin käsistä,
sama Jumala varjelkoon myös minut
kaikista vihollisteni nuolista!»

Salkko tunsi, niinkuin ainakin suuri tietäjä, kaikkien »ainheijen» sisällyksen ja luonnon sekä niiden voiman ja vaikutuksen. Hän oli tutkinut, että maassa on »semmoinen näkymätön osa», joka saattaa tarttua ihmiseen tuottaen sairautta. Oli hän myöskin huomannut, että toinen maa on paljon myrkyllisempää ja pahempaa tarttumaan kuin toinen; varsinkin muutamat jängät ampuvat kuin nuolia ihmisiin ja eläimiin. Samoin myöskin vedessä on oma tarttuva osansa, »vaikka ei siinä ole mithän näköä», ja toinen vesi saattaa olla toista myrkyllisempää. Niinikään ilmakin on toisin vuoroin paha ja raskas sekä hyvin kärkäs antamaan tauteja. Ukkonenkin siinä liikkuu milloin heikompana milloin tylympänä. Ukkosen ankaruus kyllä riippuu siitä, monennellako tähdellä se kulloinkin kulkee. Ensimmäisellä tähdellä kulkiessaan ääntelee ukkonen hyvin laimeasti, mutta viiden-

nen tähden merkeissä on se jo kerrassaan karkeaääninen. Myöskin puut ovat hyvin erilaatuisia. Toisista tarttuu hyvin helposti puunvihat, mutta toisista taas ei tartu mitään pahaa. Eikä kaikki rautakaan ole yhtä karkeaa. Joku rauta saattaa olla niin karkeaa ja myrkyllistä, että siitä heti jää vihat, kun sillä vähän loukkaa, mutta toinen ei anna raudanvihoja, vaikka tekee pahankin haavan. Niin on myös ihmisiäkin monenlaisia. Toinen on heppäisempi kestämään pahaa, mutta toinen on kivempi. Kivaveriseen eivät pahat pysty, mutta heikkoveriseen tarttuvat helposti kaikki poikkipuoleiset.

»Kassan Kaija», Lintulahden emäntä, Kassan Salkon tytär. Turtolan Konttajärvi.

Kaikenlaisista maan kasveista ja puista otti Salkko-ukko voima-aineita, niinkuin ukonsärkemän puun sälöä, tuulenpesää, ukonpilveä, »merenlöyttyä», ukonkiveä ja monia muita väkeviä välikappaleita. Niitä hänellä oli aina mukana taskussa taikka pikku pussissa, ja niitä hän useasti tarvitsi sanansa vahvistukseksi.

Vanhaksi ukoksi asti pystyi Salkko tietäjän toimiin. Vielä ikämiehenäkin oli ukko niin luonnokas, että yksinään pani kenkään pahankurisen hevosen, jota ei monissa miehinkään saatu hallituksi.

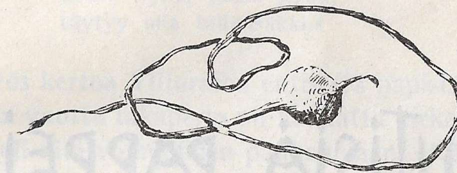
— Mikäs se semmoinen hevonen on, jota ei kenkään saaha? Salkko vain ihmetteli, vetäisten kolme solmua marhamintaan sekä pyyhkäisten kämmenellään hevosen lautasia. Värähteli elukka vain, mutta ei jalkaansa liikuttanut, kun ukko napsi nauloja kavioon.

Mutta sitten lopulla ikäänsä Salkko tuli sokeaksi eikä enää kyennyt tietäjöimään. Ei ollut hänestä enää maalariksikaan, vaikka parhaina päivinään oli ollutkin »kauhean hyvä ruusaamhan», eikä talon-

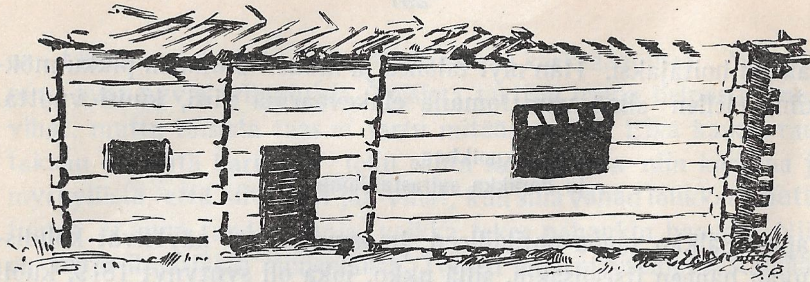
sakaan hoitajaksi. Hän myi talonsa ja muutti asumaan pikku mökkiin, elellen siinä varattomana eläkevaarina viisi, kuusi vuotta.

»Hiiri kuolkhon,
ja harakka sairastakhon!»

tapasi Salkko sanoa potilailleen, ja samat sanat näyttivät kohdistuvan häneen itseensäkin, sillä ukko, joka oli syntynyt 1819, kuoli vasta toistakymmentä vuotta takaperin lähes 90:n ikäisenä.

»Hivellyssuoni». Poronjalasta otettu pikkuluu suonineen.

Vanha pappilan asuinrakennus Ylitornion Kainuunkylästä.

ENTISIÄ PAPPEJA

Lapin ja Peräpohjan laajoissa erämaapitäjissä, joissa enin osa seurakuntaa asusti hajallaan kiveliöissä, oli sielunpaimen kaikkein tärkein henkilö. Niinkuin kiveliöiden kansa poropalkisessaan raitioi tuhantisia tokkiaan, kooten ne toisinaan kaukaisistakin tunturimaista porokaarteillensa pykällyksiin, niin seurakuntain sielunpaimenetkin, kukin omassa »paliskunnassaan», raitioivat hajallista laumaansa. Niinkuin poropaimenet merkitsivät pykällyspuihin lovilla ja piirroilla tokkansa pääluvun, niin sielunpaimenetkin pitivät »pykällystä» laumastaan, merkiten monenlaisilla koukeroilla suuriin kirjoihinsa oman palkisensa pääluvun, kokosivat tuon tuostakin erämaihin hajonneen kansansa omille »kaarteilleen», jopa toisinaan itsekin matkustivat kiveliöön laumansa luokse.

Sielunpaimen oli syrjäisen erämaaseurakunnan kaikki kaikessa. Kansa piti häntä »raitionaan» sekä hengellisissä että monesti maallisissakin asioissa. Siksipä useat, varsinkin muita erikoisemmat seurakunnan paimenet, jäivät vuosikymmeniä, jopa jotkut satojakin vuosia, elämään kansan muisteluksissa. Vielä yli parinsadan vuoden kuluttua juttelee tunturimaan asukas muisteluksia »Herr'-Vuolevista», Olaus Sirmasta, joka Enontekiön ensimmäisenä vakinaisena pappina eli 1600—1700-lukujen vaiheilla, samoin toimeliaasta »Herr'-Erkistä», Erik Grapesta, joka sata vuotta myöhemmin vaikutti samassa pitäjässä. Muistellaan ylimaissa vielä »Vikelius»-pappiakin, joka Ison vihan aikoina pakolaisena piileskeli Muonion ja Hetan sydänmailla, asustaen Ruotsin puolellakin Naangijärvellä, »Vikeliuksen kentällä» kalamiesten puittiona. Pakoretkellään oli pappi kirjoittanut erääseen saurapieleen:

»Nyt suurus suustani puonnut,
hyvä leipä leuoiltani.
Söisin kyllä, joisin kyllä,
täytyy olla tällänsäkki.»

Muistetaan myös kertoa Ylitornion entisestä papista »Viiklunnista», joka toistasataa vuotta takaperin on haudattu kirkonkuoriin parren alle. Wiklund oli niin voimallinen pauhaamaan, että sanankuulijatkin saivat saarnainnon ja mennen tainnoksiin alkoivat myös pauhata. Siitä kuningas aikoi erottaa papin virastaan, kutsuen hänet Tukholmaan tutkittavaksi. Wiklund meni, ja kuningas käski hänet heti saarnatuoliin, lähettäen hänelle sinne paperin, jossa piti olla muka saarnanteksti. Pappi otti paperin, käänteli sitä sanoen:

— Tyhjä on tämä puoli, ja tyhjä on tämäkin puoli . . . ja tyhjästä loi Jumala taivaan ja maan.

Mutta sitten kun pappi alkoi saarnata, niin siitä syntyi sellainen pauhaaminen, että kuninkaan täytyi lopulta hänet keskeyttää. Kuningas tarjosi papille parempaa paikkaa etelässä, mutta hän ei huolinut, vaan palasi jälleen omaan seurakuntaansa. Sama pappi sanoi sitten kerran Ylitornion kirkossa saarnatessaan:

— Niin tosi kuin minun sanani on, niin totta ei minun ruumiini pidä lahooman!

Eikä lahonut papin ruumis. Kirkon lattiaa korjattaessa avattiin hänen arkkunsa, ja siinä lepäsi voimakas pauhaaja aivan entisellään, »hiuslakki» päässä, paita päällä, housut ja sukat jaloissa. Paita vain oli selkäpuolelta lahonut.

Kaukaisissa ylimaiden pitäjissä viettivät erämaan kansan paimenet kovin yksinäistä elämää, ollen melkein tykkänään erotettuina muusta maailmasta. Kesäisin päästiin heidän valtakuntaansa vain veneillä sauvoen kymmenin penikulmin vastavirtaa, ja talvi painoi

heidät paksujen hankien taakse. Niinpä monesti kävikin, että Lapinkorpi otti koviin kouriinsa etelästä tulleen jumalansanan julistajan, pitäen omanaan, minkä oli saanut, ja painaen hänet viimein kalmatievaansa. Eikä ainoastaan pappia yksinään, vaan toisinaan hänen koko sukunsa. Vähävaraisina, niukasti palkattuina, erämaan yksinäisyyden taamomina, eivät monetkaan eliniäkseen Lappiin sortuneet sielunpaimenet jaksaneet toimittaa lapsiaan opinteille, vaan perilliset joutuivat pesän hajottua jatkamaan papin pahnaa seutukunnan lantalaisina, jopa joskus lappalaisinakin. Varsinkin tyttäret opinteiden osattomina monesti jäivät vertaistaan vaille ja painuivat ylimaiden lantalaissukuihin. Niinpä tuli Koutokeinon Tornensis papista — kuoli 1705 — Tornensis niminen lappalaissuku, joka vieläkin jutaa Norjan-Lapin ja Enontekiön tunturimaita. Samoin koko joukko lantalaisia pohjoisissa rajaväylän pitäjissä juontaa lähtönsä vanhan Grape papin pahnasta.

Berndt Ferd: Cajanus
Kapellan i Enontekis Lappmark

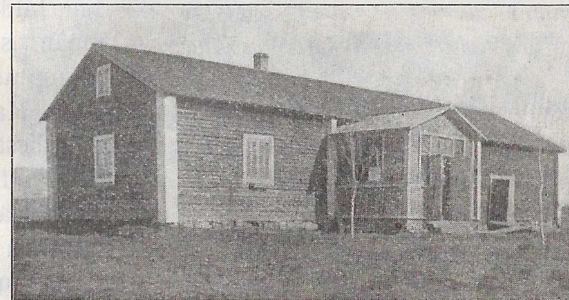
Pastori Cajanuksen nimikirjoitus v:lta 1860.

Perimmäiseen Lappiin, Hetan tunturiseutuun, maatui miltei koko sukuineen Cajanuskin, joka oli Enontekiön kappalaisena 1858—66. Vanha pappi sai sijansa Palojoensuun kalmatievassa, ja viime vuosisadan lopulla kuollut vanha leski-rukka, joka oli oikein »tuomiorovastin tyär», haudattiin Hetan kirkkokumpuun. Papin ainoa elossa oleva poika painui lantalaisemäntineen jo nuorena Ameriikkaan, nuorin tytär, Ida, palasi etelään, mutta vanhemmat tyttäret jäivät Lappiin lantalaisemänniksi. Hilman vangitsi rättäri Juhan-Petteri Välitalo, joka sitten muutti poliisiksi Iittoon, korkealle Könkämäenon latvoille, ja »Ruusaan, joka oli oikein kaunis, valkiaverinen ja pyöreäposkinen», tarttui toinen veli, Joeli Välitalo, pienen talopahasen isäntä Vuontisjärveltä. Vuontisjärven Välitalossa asui papinleski vanhuutensa päivät. Täällä kaunis Ruusakin kuoli »lehmän alle, kun oli lypsämässä».

Matth: Kolström

Mathias Kolströmin nimikirjoitus v:lta 1819.

Satakunta vuotta takaperin eli Muoniossa Mathias Kolström, joutuen hänkin, samoin kuin useat jälkeläisistäänkin Lapinmaan multiin. Kolström oli itsekin lapinsyntyjä. Kolarilaisen mestaritakojan, Uollo Raution, veli, Juho Rautio, muutti Tornioon sepäksi ja pani siellä poikansa »papinkoulhun». Tornion alkeiskoulussa kävi poika 1770—80 luvuilla, ja muistaen kolarien kotiseutua otti nimekseen Kolström, kävipä »tutänttinä» ollessaan usein entisessä kotikylässäänkin, asustaen Raution vanhan kartanon perätuvassa. Lappiin palasi lapinsynty papiksi päästyään, tullen 1788 Muonion ensimmäiseksi saarnaajaksi sekä 1812 Muonion ja siihen yhdistetyn Enontekiön kirkkoherraksi. Kahden suuren seurakunnan vähälukuista metsäkansaa paimensi papinkoulun käynyt sepänpoika kuolemaansa asti, joka tapahtui 1829.

Muonion entinen pappilarakennus.

Kolström oli »hyvä saarnamies». Hän sai pauhata milloin Lätäsenon Markkinakummun — sitten Palojoensuun — kirkossa, milloin taas Muonion pienessä kirkkotuvassa, joka seudun ensimmäisenä saarnahuoneena seisoi Uollontörmällä, Jierisjoen pohjoispuolella, joutuen sitten jo saarnaamaan Muonion uudessakin, 1817 valmistuneessa temppelissä.

Pyhäpäivinä pauhasi pappi kansallensa, mutta muina viikonpäivinä hän keitätti sille viinaa. Pappilassa oli vakituinen viinakota, jossa toinen kirkonmies, unilukkari ja papin renki, Jierisjärven Iisakki, hääri keittomestarina. Tihuntijyvistä laski unilukkari viinaa, myyden sitä sekä lappalaisille että lantalaisille, vain kodasta käsin puolentynnyrin astiasta kauhalla mitaten. Pappi itsekin joi ahkerasti ja myi. Oli hänellä joskus kinkerimatkoillakin viinakauppa matkassa, ja varsinkin lappalaiset olivat siitä hyvillään. Kun pelottava yhteenotto papin ja Sanan kanssa oli suoritettu, saatiin unilukkarin keitoksista hyvät virkistyshetket, ja porontaljoilla pirtissä maaten pappi vain naureskeli, kun lappalaiset päissään oikein rähisivät. Keitettiin pappilassa viinaa talollistenkin viljasta. Lei-

viskän kun vei leipäviljaa unilukkarille, sai sen viinakannuna takaisin.

Papinrouvan, Brita-Lisa Valbomin, sanotaan olleen »Ruottin Arjepluukasta», ja perhettä oli pappilassa neljä poikaa, kolme tytärtä sekä papin rouvan sisar, Beata-Caisa, jolla oli yksinäinen poika, Erik. Vanhin poika, »Pelle», kävi hiukan koulua ja toimi sitten Muoniossa »ymppääjänä». Mutta kerran hän meni hautausmaalle kuolleitten luiden kanssa pelehtimään saaden kalmanväen kimppuunsa, niin että »tuli hulluksi ja kuoli pirhuihin». Toinen poika, »Kalla», ei käynyt mitään koulua, kulki vain kylillä ja soitteli häissä, laski viimein alas Kemiin ja kuoli siellä. Mutta Mathias Adolfista tuli pappi, joka isänsä jälkeen oli jonkun aikaa Muonion paimenena, muuttaen sitten Karunkiin ja sieltä Tervolaan, jossa kuoli 1864. Pappi tuli Emanuelistakin, »Mannesta». Jo kouluaikanaan, ollen vain »tutäntti ja maisteri», meni hän joskus »papan sijasta pauhaamhan». Pari, kolme kertaa katsahtaen avattuun raamattuun, rukatti hän kirkkoon ja paukutti sitten niin voimallisesti, että sanat kuuluivat kylään saakka. Ylitorniolla oli Manne ensin apulaispappina, sitten Enontekiön »koulupappina» (1834—49), kulkien Ruijassakin saarnaamassa. Hetasta muutti koulupappi kappalaiseksi Utajärvelle, jossa hänen, lapinmiehen, oli »niin ikävä että kuoli» 1852.

M. A. Kolströmin nimikirjoitus v:lta 1831.

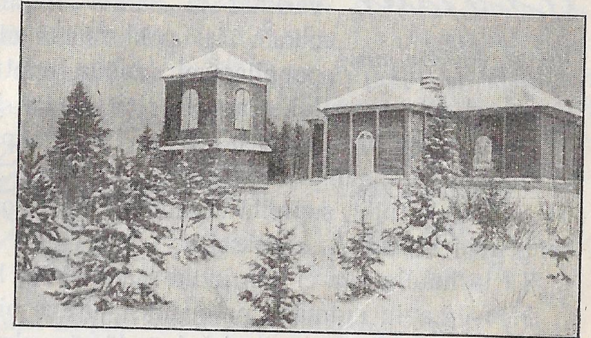
Manne Kolströmin nimikirjoitus v:lta 1848.

Es. Castrénin nimikirjoitus v:lta 1838.

Pappilan tyttäret saivat ottajansa omalta kotiseudultaan. Vanhimuksen, Kaisan, vei nimismies Kock, nuorimuksen, Luisan, korjasi Norjasta tullut kauppias, Knobblock, »mainion hyvä mies,

joka rakensi ensimmäisen talon Muoniovaarhan», Ruotsin puolelle väylää, mutta muutti sittemmin Tornioon sepäksi. Keskimmäinen tytär, Heta, joutui Hietasen Iisakille, joka oli vanhan sotamiehen, Johan Örnin, poika, saman Örnin, jonka kimppuun Kolström pappi kerran vihoissaan hyökkäsi, sanoen: »Nyt mies Jumalalla freistathan!» Hietas-Iisakki omisti papin tyttären mukana hänen papillisen sukunimensäkin, ja samoin teki taas Iisakin vävykin, Juho Anttila, pelastaen siten vanhoista Köngäsen ruukin sysikolareista johtuneen sukunimen unohtumasta. Ja sitä lyytä on Kolströmejä Muoniossa vieläkin.

Vanha Kolström pappi ei suinkaan ollut ainoa viinaa viljelevä sielunpaimen. Silloiseen aikaan oli niitä Lapinkorvessa muitakin samanlaisia, pahempiakin. Niinkuin Esaias Castrénkin, »Essa», joka Kolströmien jälkeen oli jonkun aikaa Muoniossa sijaispappina. Kun »Essa» saarnatuolissa kumartui rukoilemaan, ja seurakunta painoi päänsä penkkiin, kyykähti pappi alas, jolloin sormien välitse vilkuileva seurakunta näki pullonpohjan heilahtavan saarnatuolin laidan ylitse. Turtolan Frosteruskaan (1826—47) ei ryyppäämiseltään tahtonut aina joutua ajallaan kirkkoonkaan. Lukkari Jurva pani jo virret taululle ja rupesi odottaessaan veisaamaan, parkuen vihoissaan niin ankarasti, että huuto kuului »puolivälhin Turtolaa ja Pelloa». Lukkari oli sitä enemmän vihoissaan, koska hän tiesi, että

Turtolan kirkko.

»Lukkaria pitää Jumalan luua,
mutta pappeja saapi pieksämällä.»

Viinaa viljeli »Krankkakin», joka neljä, viisi vuotta oli Turtolassa Frosteruksen sijaisena. Hän ryyppi ahkerasti tullen yhä punaisemmaksi ja saaden nimekseen »Punainen Krankka». Ja Mellin, ollessaan pari vuotta (1857—59) Turtolaa kaitsemassa, kävi tuon tuostakin kontti selässä Matarengistä asti viinaa noutamassa.

Mutta ei tarvitse kovin »lastata» näitä entisiä erämaiden paimenparkoja. Siellä he muun maailman unohtamina joutuivat juromaan yhtämittaisessa yksinäisyydessä, miltei ainaisessa arkipäivässä ja taas talven tappavassa pimeydessä. Eikä entisaikaan painettu pappia, vaikka hän jonkun ryypyn ottikin. Samanlaisia sielunpaimenia oli ennen kyllä lannanmaassakin. Ja laumansa parasta koettivat nämäkin kiveliöiden raitiot harrastaa. Mellinkin saarnasi kirkossa kuin paras pappi ja »haukkui juopot, varkhat ja kaikki», sekä messusi, »niin ett' oikein kirkon katto kohoili». Kranck taas piti pappilassaan koulua, opettaen Turtolan poikia lukemaan, kirjoittamaan ja lukua laskemaan. Ja pyrkiessään Frosteruksen jälkeen Turtolan papiksi Kranck vaalisaarnassaan voimallisesti julisti:

C. F. Pfaler.

Rovasti Pfalerin nimikirjoitus v:lta 1854.

— En ole tullut suurella viisaudella enkä korkealla opilla, mutta hengen ja voiman korotuksella.

Tästä huolimatta ei hän kyllä saanut kuin kaksi ääntä.

Nousi Lapin erämaan paimeniksi joskus oikeita toimenmiehiäkin, jotka jaksoivat pysyä virkeinä elämän yksitoikkoisuudessakin. Sellainen oli C. F. Pfaler, joka ensin Turtolassa ja Ylitorniolla vaikutettuaan kohosi väylää ylemmäksi, Muonioon, viihtyen täällä neljätoista vuotta (1854—68).

Pfaler oli rovasti ja »se mies sieti rovastin nimen». Kirkossa hän messusi, niin että se solkena kuului kylän taloihin, kun kirkko »oli lentävänä reikänä, akkunat rikki ja ihmiset istuit pöykkyri päällä kirkossa». Tätä pöykkyripeskien kansaa pappi ankarasti järkäytteli saarnoissaan. Varsinkin ahdisteli hän viinakauppiaita, juomareita, vieläpä liiallisesti koreilevia naisiakin. Kun vaimoväki pitkissä, lattiaa laahaavissa silkkinauhoissaan koreili kirkossa, saattoi rovasti huutaa:

— Niihin nauhoihin ensinnä helvetin tuli tarttuu!

Ja kun Vestolan herra Turtolassa töllisteli vain kirkonkattoon, sovitti pappi saarnaansa:

— Muutamat saarnan aikana laskevat nauloja kirkonkatosta . . .

Kovilla piti rovasti nuorta väkeäkin rippikoulussa. »Nykyisten pappien rippikoulu on kuin kirppasilla oloa» Pfalerin kouluun verraten. Kesäisin rovasti piti kylän nuorille pyhäkoulua. Helluntaista lähtien kävivät lapset joka pyhä iltapäivällä pappilan pirtissä, ja

rovasti luetti heillä päivän evankeliumin, kysellen ja selitellen luettua tekstiä. Ottipa pappi joskus poikia tukastakin ja »kolhautti päätä seinhän», kun he salaa kurkistelivat kirjaansa.

Rovastin rouva oli »niinkuin yksi mainio talonpojan emäntä». Hän teki itse vaatteet koko väelleen, ja rouvansa ompelemassa puvussa kävi rovasti kirkossakin. Ja pappilan työmiehen, Muusan Heikin, kehnoa joukkoa papinrouva elätti, vielä paikaten lasten kurjat vaatteet, jopa kengätkin. Hyvin »talonpoikaista ja alhaista» oli pappilan nuori väkikin; kolme »pröökynää» ja viisi »tutänttiä». Vaikka pojat olivatkin »tutänttiä», häärivät he kesällä kotona ollessaan aina työssä. Useasti lähti koko pappilan perhe vierailemaan kylän taloihin. Varsinkin kun pidettiin kinkereitä lähikylissä, oli

Joh. Imm. Bergh
Kapellan i Kolari.

Pastori Berghin nimikirjoitus v:lta 1867.

rovastin koko väki parhaina vieraina. Ja silloin »koko kinkeriväki syrjää myöten oli päivällisellä syömässä maitovelliä, voita, leipää ja kalaa».

Koko perheineen muutti rovasti Pfaler sitten tunturien maasta Nurmekseen, jossa kuoli 1879. Ei jäänyt hänen sukuaan Lappiin, muuten vain hyvä muisto.

Mutta nousi Lapinkorpeen joskus toisenkinlaisia toimenmiehiä, jotka viihtyivät kyllä yksinäisyydessäänkin, joutumatta silti juopottelevien joukkoon.

Tuohikontti selässä tallusteli Kolariin kesällä 1862 pitkä, laiha, kaitakasvoinen nuori mies, jonka vaalea tukkakin roikkelehti takinkauluksen peittona. Jaakon majataloon mies astui, kellauttaen konttinsa portaille ja painuen pirtin penkille istumaan.

— Mistäs tämä mies on? emäntä kysyi.

— Tulin vain tänne papiksi! vieras vastasi.

Mies oli »Pärki-vainaa», Johan Immanuel Bergh, joka sitten oli vähäväkisen Kolarin sielunpaimenena kahdeksan vuotta.

Yhtä vaatimaton kuin uusi paimen oli kontti selässä Kolariin tullessaan, oli hän sitten aina edelleenkin. Virkansa hän hoiti tun-

nollisesti, rippikouluakin piti aamusta iltaan, kahdeksan tuntia joka päivä, ja olikin oppilaille ankara mies, niin että »toisellainen oli silloin lukutaito, vaikkei ollut kouluja». »Kristittyjen», laestadiolaisten seuroissa, jotka näihin aikoihin jo rupesivat olemaan parhaassa vauhdissaan, ei Bergh käynyt, mutta ei hän koskaan heistä lausunut moitteen sanaakaan eikä kieltänyt laumaansa seuroihin menemästä. Yksikseen mies vain vanhassa pappilassaan asui kolmen rengin ja kolmen piian kanssa, viettäen hyvin vaatimatonta elämää. Ei tarvinnut hänelle monia ruokia laitella. »Pilkkumhin vain panthin maitoa ja puukauha vierhen, ja pappi otti itte kaapista voita ja leipää ja siinä kaapin vieressä pureskeli.» Monesti ryyppi pappi samasta suuresta pahkamaljasta väen kanssa. Vain silloin kun sattui vieraita tulemaan, pantiin lautaset pöydälle ja keitettiin siikaa ja syötiin »niinkuin herskapissa ainaskin». Mutta vieraiden lähdettyä korjattiin lautaset ja ruuat kaappiin, ja siikojen jäännökset pisteli pappi kylmiltään. Kahviakin pappi keitätti pappilassa kävijöille. Palvelija vain toi kahvin sisään ja isäntä itse kantoi tarjottimella sen vieraalleen. Harvoin kävi pappilassa vieraita, paitsi mitä pitäjäläiset pistäysivät asioillansa. Eikä pappikaan puolestaan ollut ahkera kylää juoksemaan, hyvällä »Liinikollaan» vain silloin tällöin ajeli asioillaan. Kuusi kertaa vuodessa Bergh kävi Muoniossa saarnaamassa, leikkauttaen samalla matkalla pitkän tukkansakin.

— Jo taas on Pärkin pää Muoniossa keritty! huomasivat heti kolarilaisetkin, kun pappi palasi saarnamatkaltaan.

Kotonaan asteli Bergh aina vanhassa lyhyessä viheriäpäällyksisessä naisen turkissa, joka oli halvasta hinnasta lyöty hänelle Jaakon mamma-vainajan huutokaupassa, ja päässä oli tavallisesti »iso lakkikopra, semmoinen törilö».

Kerran yritti »Pärki-pastorin» vieraaksi eräs ummikko ruotsalaisneiti, »pitkäraatoinen tuomarinpassaaja» Köngäsestä. Nimismiehen kanssa ajoi naapurimaan tytär majataloon, kutsuttaen sinne pastorinkin ja tarjoten hänelle hyvät illalliset. Aamulla lähti ummikko vastavuorolle pappilaan, mutta pappi makasi vain nukkumakamarissaan eikä ollut koko tyttärestä tietääkseenkään. Ja nimismies sai kyyditä tuomarinpassaajansa saman tien takaisin Köngäseen.

Vihainen olikin pappi naisväelle ja halveksi koko heidän sukuansa,

vaikkei hän rauhan miehenä tahtonut suinkaan olla kellenkään epäystävällinen.

Mutta lehmistä pappi piti, ja »Lehmä-papiksi» häntä Kolarikin nimitti, sillä »ei Pärkillä ollut muuta epäjumalaa kuin lehmät».

Niitä olikin pappilan kahdessa navetassa kokonainen karja, kolmekymmentäviisi lypsävää. Kolme piikaa, sadan markan vuosipalkalla, mikä olikin hyvä raha siihen aikaan, oli karjaa ja pappilan taloutta hoitamassa. Sammun Matilla oli emäntäpiikana, Koivumaan Eeva ja Sammun Mykkä-Maija apulaisinaan. Tavaton työ oli palvelijoilla suuren karjan hoitamisessa ja ruokossa. Ihmislantaa käytettiin siihen aikaan rehun lisänä vielä pappilassakin. Luisteita kerättiin tallista ja navetasta ja pantiin suureen, viiden tynnyrin vetoiseen navettakattilaan sekä lyötiin lantaa joukkoon. Sitten keitettiin, ja »puuta paloi pa'an alla niinkuin haminassa, ja sonta kuohui päällä niinkuin vilttihattu». Joka päivä pappi itsekin kävi navetassa karjaansa katsomassa. Heittäen viheriäpäällyksisen turkkinsa pöntön laidalle hän siirtyi lehmältä toiselle silitellen ja puhutellen jokaista nimeltään ja tiedustellen palvelijoilta elukan vointia. Siivosti piti palvelijain kohdella karjaa; pahankuristakaan lehmää, joka lypsettäessä yritti potkia, ei saanut pieksää.

— Ei, ei saa sitä piiskata, se on vanha elävä! pappi heti kielteli.

Mykkä-Maija oli talon voinhoitajana — lisäksi hän taitavana ompelijana neuloi papille »paijat ja krajit ja liperit leuan alle». Maija sai kirnuta kaksi kertaa joka päivä: toinen kirnu oli jo uunin kupeen »halsissa» lämpenemässä, kun Maija toista huisutti. Karkeat suolat survoi eukko puntarin perällä hienoiksi voisuoloiksi, ja monet tynnyrit keräytyi voita Maijan varastoon. Sieppijärven Filppa kävi tuon tuostakin ostamassa voin, toimittaen sen sitten Ruijan markkinoille. Kirnupiimä syötettiin takaisin lehmille, ja muun piimän, mikä ei mennyt omaan väkeen, antoi pappi ilmaiseksi köyhille. Jos joku halusi piimää ostaa, sai sitä kymmenellä pennillä kannun, ja kirnupiimä maksoi seitsemän penniä.

Paikkakunnan tapaan ruokki pappi väkensä. Arkipäivisin elettiin enimmäkseen piimällä, leivällä ja suolakalalla, mutta pyhäaamuisin syötiin viiliä ja voita. Kesällä teetti pastori heinää puolella voinaulalla viikkoa ja miestä kohden. Mutta kerran kun väki oli Pohjasenvuomalla heinänteossa, loppui voi kesken. Silloin Teuran Aapo vuoli puupalikan »räknäten» ja kirjoittaen puukolla siihen

»latinaksi», että 8 LUOTIA TULI VOITA VAIN HENKELE, ja pani palikan tyhjään voirasiaan, joka lähetettiin pappilaan. Siitä pappi suuttui, niin että aikoi ajaa koko väen pois, mutta pian hän leppyi, ja käski antaa voita kylliksi.

Saadakseen suurelle karjalleen tarpeeksi kontua, vuokrasi Bergh pappilansa maiden lisäksi vielä Pellikan talon, osti Ristimellan talon väylän varrelta sekä Kivijärven Erkiltä hänen kuivaamansa Kivijärven niityn ja Kuusiniemen uudistalon ja vielä Teurajärven Jussalta Teurajärven metsätalon. Kivijärven niityille rakennutti Bergh latoja, Teurajärveen uuden pirtin ja Kuusiniemeen kokonaisen talonkartanon navettoineen, kaikkineen. Tänne Teurajärven kulmille, penikulman päähän kirkolta, hyville laitumille vietiin pappilan karja koko kesäksi; vain viisi lehmää heitettiin kotihoitoihin.

Kolarin entinen pappila.

Paljon sai köyhän Kolarin vaatimaton, mutta toimekas pappi tuloja karjastaan ja maistaan. Monet kerrat kävi Sieppijärven Filppa noutamassa voikuormansa, ja pelloista saatiin ohria niin paljon, että syksyisin oli parikymmentä riihtä puitavana. Seurakuntalaisilta sai pastori palkkaa ohrakielon sekä pari naulaa voita joka talosta. — Kolarilaisten piti lisäksi »ruokkia rovasti Alkkulhan», ja siihen meni m. m. naula voita joka lehmästä, ja voi piti olla puhdasta kesävoita, sillä Alkkulan Heikel rovasti varoitti kerran kolarilaisia:

— Älkää te sekoittako talvivoita kesävoihin! Ei minun vahingokseni, mutta teidän sielujenne vahingoksi.

Hyvin viihtyi ja vaurastui Bergh Lapissa hoitaen suurta lehmäkarjaansa sekä vähälukuista poropaimenien, sysi- ja tervakolarien metsäkuntaa. Eivät saattaneet seurakuntalaiset sanoa paimenestaan pahaa, eivätkä »kristitytkään» voineet häntä moittia muusta kuin, ettei hänellä ollut »Pyhää Henkeä».

Kahdeksan vuotta tämä yksinäinen mies kaitsi Kolaria. Kova »päätauti» häntä viime vuosinaan usein vaivasi, eikä se heittänyt, vaikka Kankaan muori kävi silloin tällöin kuppaamassa.

Sitten 1870 myi Bergh koko lehmikarjansa huutokaupalla ja muutti kappalaiseksi Pudasjärvelle, jossa jo seuraavana vuonna kuoli.

Hyvin muistaa vielä vanha Kolari »Pärki-pappinsa», vaatimattoman miehen, joka »oli hyvin kousi mies eikä mikää herra . . . eikä kantanut löönääkään monelta».

Ja tämä on parhaita tunnustuksia, mitä lapinukko saattaa virkamiehestään antaa. Mutta vielä parempi olisi, jos hän voisi tähän lisätä:

— Ja sitten hänellä vielä oli Pyhä Henki.

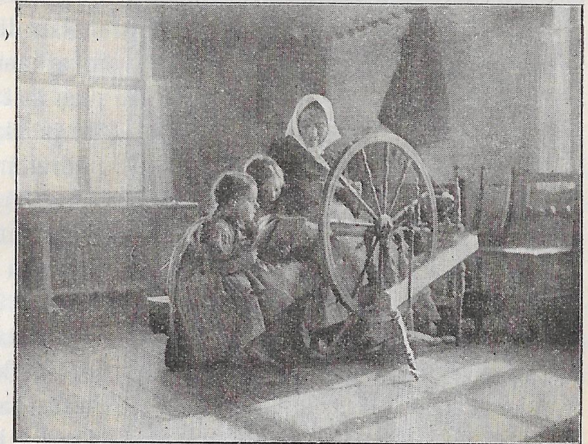
Jakkara Pellon vanhasta rukoushuoneesta.

Wanhoja Koulumestareita

Tavaton työmaa oli punakantisessa aapeluksessa Lapinkorven kansallakin. Raskaan nuottaveneen soutaminen, riihenpuinti ja porometsässä hiihtäminen oli monelle kiveliön kasvatille kymmentä kertaa helpompaa kuin aapiskoukeroiden oppiminen. Sitkeimpienkin tervasjuurakoiden särkeminen tapahtui paljon keveämmin kuin tyhmännäköisen aapiskukon munittaminen. Juurakoista selviytyi otsan hiellä sekä höyryävillä hartioilla, mutta kukkoa ei aina saanut munimaan hiellä eikä tuskallakaan. Satojen poromerkkien pykälien, pistelten ja linnunvarpaiden tunteminen oli monin verroin helpompaa kuin aapisen parinkymmenen koukeron muistaminen; villin porolauman kokoaminen heittämällä suopungin laukkaavan härän

sarviin taikka tolvaavan nulpon takakoparaan kävi kuin kirpanlyönti mutta koota sanoja aapeluksen mustista sarvipäistä oli monelle niin tylsää työtä, että kirjan näkeminenkin jo kammotti. Mutta pelottava pappi juroi kirkolla kuin painajainen, pitäen kamalia lukukinkereitään joka vuosi, ja sitten vielä oli kiusana hirveä rippikoulu, jota ilman ei saanut edes seurata Jumalan käskyä: »Lisääntykäät ja täyttäkäät maa!» Sillä »sitä varten se rippikoulu käyvhänkin, jotta jouvuthan Jumalan käskyjä täyttämhän». Niinpä piti kiveliön kansankin oppia täyttämään Jumalan käskyjä oikeassa järjestyksessä, ja metsien pirteissä tapahtuivat aapisen ääressä samat paukkaamiset, joita jo satoja vuosia oli toimitettu sadoissa, tuhansissa kodeissa.

Aapiskirjaa oppimassa. Kolari.

Kotihan oli vanhankansan ensimmäinen ja ainoa koulu, jossa muun taidon ja tiedon ohella annettiin aapistaitokin. Siellähän vanhaan tapaan

»Isä ennen iitä neuvoi,
äätä äitini opetti.»

Kuuden, seitsemän, kahdeksan vuotisena työnnettiin aapinen »sikiön» kouraan. Isä ja äiti taikka talon vanha ämmi olivat mestareina, monesti myös vanhemmat veljet ja sisaret. Vitsa oli usein uhkaamassa halutonta ja raskasoppista vekaraa, toisinaan taas kukon munima »sokkeripala» taikka vehnäpalanen houkuttelemassa. Monta kertaa saivat vanhemmat päivitellä työläälle lukumiehelle: »Pakana sinusta tulee, kun et sie koskaan lue . . . Et vielä tuntis iitäkää, vaikka keppi käessä vasthan tulis.» Saattoi sellainen vastahakoinen »pakananalku» viimein etsiä kirjansa jostakin uuninsopperosta ja ruveta tunnustelemaan: »Mikä se sitten on tuo pöyryäpää-puus-

tain tuolla kirjan rämmeen laijalla?» — »Koo se on koo! Se on niinkuin Salmen ämmin piippu», piti silloin opastajan osata neuvoa. Joskus oli lukumiehellä päiväksi »läksy kirjasta ja verkosta»: piti niin ja niin monta kalvoskertaa kutoa verkkoa sekä oppia kirjasta ulkoa määrätty kappale. Mutta monta kertaa siinä tukkahamara heilahti, ennenkuin aapinenkaan oli nuoressa päässä, mitä sitten vielä kun piti päntätä »pitkä kirja», jossa kaiken muun kamalan lisäksi oli »peesalmit ja athaanaasius». Vanhempien lasten paukatessa aapista ja katkismusta useasti nuoremmat jo oppivat monet luvut ulkoa, vaikkeivät »iitä tuntenhet». Ja niin polvi polvelta jatkui kirjanoppineisuus Lapinkorvessakin.

Kaukaisen kiveliön eläjiä. Pöntsän Oskari ja Miina. Kittilä.

Mutta syrjäisillä seuduilla ja kaukaisilla perukoilla, joista vain kerran, pari vuodessa jouduttiin kirkollakaan käymään, tahtoi aapistyöskentely jäädä aivan sivuansioksi. I:n saattoi isä juuri osata ja äiti ä:n tuntea, mutta miten niistä sitten saatiin koko puhdasta jumalansanaa, joka sentään oli »kuin tikkatienä taivhashen», se kävi jo monelle ylivoimaiseksi. Jotkut saattoivat kyllä »lukia mäykyttää Uutta Testamenttiäkin, mutta jos pari sanaa lukivat oikein, niin jo kolmas meni väärin». Toiset taas »lukivat kuin tuohta reppiin, eivätkä ollenkaan ottanhet prikuista vaaria».

Ylivoimaiseksi kävi sellainen seurakuntalainen monesti sielunpaimenellekin. Tuli nuori pari pyrkimään kristilliseen avioliittoon, eikä edes aapinen ollut päässä. Niinpä tapahtui Kolarissakin entisaikaan, että Juustovaaran perukalta mies ja nainen tulivat pappilaan kuulutuksille, mutta miesparka ei saanut kirjasta irti sanaakaan.

— Mikset sinä ole häntä opettanut? pappi torui morsianta.

— Mikä mie olen vanhaa miestä koulaamhan, kosk'ei kirkkoherrakaan ole saanut sitä oppimhan, morsian sanoi.

— Mutta minä en anna kuulutusta! kirkkoherra uhkasi.

— Me naimme sitten ilman? Kymmenen pelikuorman päästä jos me toisen kerran Juustovaarasta tulemme tänne, niin meitä on silloin jo kymmenen pyytämässä kuulutusta.

Eikä paljon opineempi ollut Teurajärven Mikkokaan, kun hän Rauhalan Kaisan kanssa astui papin eteen anomaan naimalupaa.

— Mistä sinä olet? pappi kysyi.

— Teurajärvestä!

— Mistä Teurajärvestä?

— Teurajärven läänistä, josta paljon rökhäitä saahaan. Viisi meitä on veljestä. Juhani on vanhin, mutta mie olen paras, mulla on tamppikangashousukki. Ja mie olen Mikko!

— Entäs tämä morsian?

— Mie olen Kittilästä sen ison kehrurin tyär, joka Nuurperivainaalle kehräsi puoli leiviskää aivinoita . . . ja Kallosta Klaavun äijä, joka myötäänsä tupakkaa puree, pitäis olla minun isäni. Mie oon Kaisa Rauhalasta . . . Eikö se pastori minua tunnekkaa?

— Osaatteko te lukea?

— Jo vain!

Mikon piti lukea vanhasta virsikirjasta: »Kristus valo valkeuden . . .» Mutta kirjaimet eivät pysyneet paikoillaan niin paljon, että Mikko olisi saanut ne oikein kiinni. Niinpä hän lukikin:

— Kivi . . . kivi . . . kirstus . . . valo . . .

Tuli Kaisankin vuoro. Hän sai koettaa ulkolukutaitoaan synnintunnustuksessa. Ja Kaisa yritti:

— Minä vaivainen sinä syntinen minä vaivainen sinä syntinen minä vaivainen sinä syntinen . . . En muista enempää, pappi rakas, vaikka tapettaishin . . .

— Ei tule mitään naimisesta! Ette osaa panna lapsia kirjalle, täytyi papin sanoa.

Pois saivat teurajärveläiset lähteä, morsian päivitellen, kun meni turhaan puhemiehelle uudet sukat, ja sulhanen surkeillen, kun tuli juotetuksi hänelle kortteli hyvää rommia, ja vielä tärvääntyi hyvä luokopäivä. Sillä naimisiin he sittenkin menivät niinkuin juustovaaralaisetkin, ja papin täytyi lopulta panna heidät kuulutuksiin.

Tällaisten huonolukuisten vanhempain lapsista ei sitten suinkaan sukeutunut suuria kirjanoppineita. Sai sen pappi monet kerrat nähdä kinkereilläkin. Saattoi siellä astua kirjan ääreen sellaisiakin lukumiehiä kuin Ylitornion Kaulirannan poika, joka kauan aikaa turhaan yriteltyään viimein kivahti papille:

— Pi... pi... piru vie, siinä on sinullekin räknäämistä! Kihisee kuin kusiaispesä!

Vähiin tahtoi monesti jäädä lasten lukutaidon huolehtiminen rintamaillakin ja kyläisissä kylissä. Leivän takia piti raataa yhtä päätä aamusta iltaan, eikä lukemisesta lähtenyt mitään leivänapua. Eikä liioin aapisen sen seitsemiä koukeroita jokaisen pojan-palkeen ja tyttö-hattaran päähän saanut helposti ajetuksi. Mutta pappi painoi päälle ja piti kovilla, kun kinkeripäivänä jouduttiin pöydän ääreen tiliä tekemään. Muutamat papit olivat hyvinkin ankaroita. Castrén pastorikin Ylitorniolla »tasaisen illan kokonhan piti kinkeripäätöstä ja palavaa pyyhki», pauhaten:

— Jumala vaatii meidän kämmenpohjista teidän sielunne!

Ankarasti pauhasi Holmströmkin, jopa toisinaan työnteli taitamattomia vekaroita pöydän alle. Ja entisaikaiset papit olivat kaikkein huonoimpia lukumiehiä pistäneet jalkapuuhunkin. Kirkonporstuassa kaikkien katsottavana olivat kirjantuntemattomat saaneet istua kyköttää, ja kirkkomiesten oli vielä pitänyt ohitse astuessaan sylkäistä. Sillä tavoin oli Roju-Ellinkin metsiä kiertävälle »rotokunnalle» kerran opetettu aapistaidon tärkeyttä. Toisia metsäjurrikoita taas oli käytetty rippikoulussa vuosikausittain, niinkuin kolarilaista Taapa-Oskariakin, joka oli saanut junnata kymmenen vuotta, ennenkuin oli päässyt aikaihmisten kirjoihin.

Mutta oli kylässä aina joku joutava ukko taikka muori, joka oli niin kirjantaitava, että saattoi opastaa muitakin lukutaidon vaikealla alkutaipaleella. Heidän luokseen vanhemmat lähettivät lapsiansa oppimaan, silloin kun eivät itse joutaneet niiden kanssa paukkaamaan taikka kun lapset olivat niin visapäisiä, ettei kotoisin voimin saatu heihin aapista istutetuksi. Pieni maksu, ruokatavaraa, vaatetta sekä joitakuita lantteja annettiin opetuksen korvaukseksi.

Ja nämä vanhat ukot sekä eukot olivat entiskansan kirjanoppineita opettajia ja koulumestareita. Heidän pikku mökkinsä olivat jonkunlaisia »vapaita opistoja», joiden oppiaineena oli aapisto,

tavaus ja suora-luku sekä oppikirjoina punakantinen aapinen ja pitkä katkismus.

Sellaisia opetusmestareita oli Kaukalon vaari Turtolan Juoksengissa. Äijän mökki kykötti kuin vuoripeikon asunto yksinäisellä rantakalliolla Kattilakosken Kaukalonkorvassa, Tornionjoen törmällä. Se oli kolo paikka kaikille lähiseutujen kovapäisille pojille. Sillä Kaukalon kirjallinen ukko oli yksitotinen suuri äijänrutimo, oikea visapäisten kehvelien koulumestari, jonka pelottavaa naamaa ei leikki liikuttanut. Kovapäisimmät lukumiehet aina lähetettiinkin Kaukalon mökille saamaan älyä, ja opinhaluisia — taikka oikeammin opinhaluttomia — saapui joskus väylän takaakin, Ruotsin puolelta. Eväspussi selässä pojat sinne aamulla astuivat, paukkasivat vaarin kanssa päiväkauden ja taas illalla palasivat kotiin tyhjine pusseineen, mutta pää täynnä aapista. Oli äijällä omat tapansa saada haluttomimmatkin vekarat totisella aikomuksella tarttumaan kirjaansa. Niin saattoi hän saavia tehdessään ärjäistä vieressään istuvalle lukumiehelle:

— Tämän saavinpohjan paukautan päähäs halki, jos et opi!

Niskan Petteri ja Kommeksen Olli olivat kerran vaarin luona opiskelemassa, vaikka he mieluummin vain »tyyräilivät» sivakoilla jokitörmästä alas kuin hikoilivat mökissä aapisen ääressä. Mutta loppui pojilta tyyräilyhalu, kun äijä äkäpäissään haki heidät pirttiin, jyräytti ison pölkyn lattialle, sieppasi suuren kirveen, jota rupesi kiukkuisesti hiomaan. Sitten kohotti äijä kirveensä, ärjäisten:

— Nyt sikiöt! Toinen pittää täsä tehtämän: luettaman taikka kuoltaman!

Lukuhalun pojat sillä kertaa saivat ja lukumiehiä heistä tuli, sillä kirves ja pölkky olivat sitten aina lattialla uhkaamassa.

Helpotuksen huokauksen monet pojat päästivät, kun Kaukalon kamala äijä viimein kuoli. Mutta eivät he silti Kaukalonkorvan mökistä päässeet. Sinne jäi yksinään elämään ukon ainoa tytär, Kaukalon Akaatta, ruveten isänsä sijaan kovapäisten koulumestariksi. Akaatta, pitkäleukainen eukko, jonka pitkä nenäkin nolpotti suun päällä, oli melkein yhtä pelottava kuin vanha äijäkin. Vanhana piikana hän asui mökissään pitäen siellä »rukuuksia» arki-iltoinakin. Polvillaan kyköttivät rukoilijat lattialla, ja Akaatta luki ulkomuististaan rukousta ääneensä, häärien samalla kahvin keitossa taikka kolistellen uunin takaa puita piisiin. Ankarana opasti Akaattakin pieniä lukijoita, ja

tyttäriäkin lähetettiin hänen luokseen. Niin pelkäsivät lapset vieläkin Kaukaloa, ettei toisinaan tarvinnut muuta kuin muistuttaa siitä, kun jo laiskatkin saivat erinomaisen lukuhalun.

Kaukalon kouluajan jälkeen oli Turtolan Juoksengissa koulumestarina Puskan Kaisa, vanha leskimuori, joka asui pienessä pirtissään Myllymäen maalla, Ratasjärvellä. Kaisa oli pikkuinen mummu, mutta terhakka ja pysty kuin tikku, hyvänluontoinen ja ahkera jumalansanan viljelijä, jopa »oikein kristitty ihminen oli Kaija-riepu». Mummu kulki joskus taloissakin lapsia panemassa kirjalle, mutta kotipirtissään hän alituisesti harjoitti lukemisentaitoa, ja opetuslapset astuivat hänen luokseen kirkolta asti, aapiset ja katkismukset mukanaan. Kaisa ei kyllä antanut lapsille kammoa, sillä »hän ei huutanut eikä räyhännyt, vaan oli aina siivo ja taijolla opetti». Lapset menivät mielellään hänen kouluunsa, ja »pojankläpitkin häntä rakastit». Jälkeenpäinkin Kaisan oppilaat aina Ameriikasta asti monesti muistivat raha-avustuksilla ja muilla lahjoilla vanhaa opastajaansa. Kymmenet vuodet Kaisa omasta halustaan ohjaili nuorten lukutaitoa, saaden palkakseen vain vanhempain vapaaehtoisia antimia. Kerran sentään mummu sai odottamattaan »etelästä» sata markkaa. Muori oli koko seudun rakastama. Ei kukaan mennyt hänen pirttiinsä käymään viemättä muorille tuomisia, lapsetkin sinne monesti juoksivat pikku lahjoineen. Lopun ikäänsä eli Kaisa kunnan hoidokkina Tervahaudan talossa, ja kun hän pari, kolme vuotta takaperin kuoli »satakymmenellään», saatettiin hänet hautaan kahdellakymmenellä hevosella. Sattuipa vanhalle lastenopettaja-mummulle niin sopivasti, että joutui haudassa lepäämään kahden lapsenarkun väliin.

Karungin vanhoja opettajia oli Juho Viita, jo kuutisenkymmentä vuotta takaperin kuollut köyhä äijä, joka kulki taloissakin totuttamassa pientä väkeä aapiseen ja katkismukseen. Ukko ei kyllä »Kristuksesta tiennyt mithän», mutta oli silti niin kirjanoppinut, että saattoi huonompiansa opettaa.

Ylitornion Kainuunkylän kirjalle-panijana oli entiseen aikaan Eeva-Priita, pikku mökin eukko hänkin. Tarkka opettaja oli Eevamuorikin. Lukumiesten piti istua tuolilla siivosti »kuin nunna ploosterissa», ei saanut edes jalkojaan heilutella, ettei muisti menisi. Helposti muori silloin ropsi vitsalla sääriin, määräten lukijan istumaan »lapintoolissa» eli jalat tuolin alle vedettyinä. Tunnollista

työtä eukko teki, vielä jälkeenpäinkin hän aina kinkerien edellä kulki kuulustelemassa opetuslastensa lukutaitoa. Kinkereillä muori sitten tarkkaan kuunteli, miten hänen valvattinsa osasivat, ollen hyvin iloinen, kun pappi kiitteli heidän lukutaitoansa.

Turtolan Järvikylillä sekä Kolarin puolellakin vaikutti vanhan polven nuoruuden aikoina Ruuhi-Joopi, jota sanottiin myöskin »Ruuhi-piispaksi». Sillä Joopi, vaikka olikin lyhyehkö tummaverinen ukonkäppyrä, oli kirjantaitava ja kristitty mies, selvä puhumaan, jopa »aivan profeetallinen mies kansapuheissaan». Ruuhijärvellä eli ukko talonisäntänä, mutta sitten vanhana miehenä hän rupesi opettamaan kylän lapsia. Joopi kulkea kapsutti saarnamiesten matkassa, pysähtyen milloin mihinkin kylään panemaan lapsia kirjalle aapisesta alkaen. Vanhempien neuvoja Joopi ei opetuksessaan suvainnut, sanoen vain, että »sikiöt ei opi, jos vanhemmat sekaupi». Iltaisin ukko kokosi ympärilleen aikuista väkeäkin, tutkistellen sen kanssa »raamatun nytheitä» sekä pitäen rukoukset. Vanhana Joopi tuli päästä vialle ja sai hyvin surullisen lopun. Lähti ukko kerran astelemaan Ruuhijärveltä Vuoskulompoloon, mutta eksyikin metsään ja paleltui kuoliaaksi.

Kallonkylän kasvavaa kansaa. Kittilä.

Kolarin nuoren väen lukutaitoa hoiti myöskin Kassan Tiina-Kaisa, toimien Sieppijärven taloissa. Tiina-Kaisa oli kirjallista lähtöä, oikeinpa papillista pohjasukua, kotoisin Kolarin Jokijalasta, Lapinniemen Erkin talosta, johon Tiina-Kaisan, Frosteruksen jälkipahnaa oleva äidinäiti oli naitu Haaparannalta. Siksi Tiina-Kaisa

oli aivan omiaan kirjanopettajaksi, ja hänellä olikin sellainen taito, että »vaikka olis sikiöt kuinka huonot olhet, niin kirjalle pani».

Muonion ja Enontekiön aapistelua hoiti ennen vanhaan »Koulu-Heikki», Heikki Syväjärvi, joka oli kotoisin Kittilän Kallonkylästä. Heikki ei kyllä ollut edellisten kaltainen vapaaehtoinen opettaja, joka sai toimestaan palkkaa, minkä vanhemmat suvaitsivat antaa, vaan hän oli oikein virkamies, varsinaista palkkaa nauttiva koulumestari, Lapin katekeetta, joka virkansa puolesta paukutti kahdessa laajassa seurakunnassa. Kesänpuolet ukko muurauslastoineen asteli taloja myöten rakennellen uuneja, saaden parikymmentä kopekkaa päivältä sekä ruoan ja kahvin, ja talvenpuolet taas kierteli kyliä pitkin opettaen viikon, pari kussakin pysähdyspaikassaan. Vanhankansan koulumiehiä oli Heikkikin, iso turpea vanhapoika, joka opetti, niinkuin oli häntä itseäkin opetettu. »Talkka-koulua» oli ukon koulunpito. Siellä kirjaa taitamattomat vekarat »pitkää tavia klonkkasivat, ja tikulla piethin tavia». Koulumestari oli kyllä hyvä kirjamies, vaikkei osannut nimeäänkään kirjoittaa. Oppilaitaan hän ohjasi »puustaimia» tuntemaan selitellen:

Vuontisjärven poikasia. Enontekiö.

— Oo on niinkuin ovi, koo on kuin pesäkoukku, ärrä on avaimen näköinen ja ii on kuin vittasavirikko, mutta tee on niinkuin tikka, joka seisoo järvellä ja on risti päässä. Tuo on ee, jolla on reikä päässä, ja tuo on ällä, ja se on niinkuin halko . . . Se on uu, joka on päältä auki, ja ännä, joka on alta auki, ja ämmäkin on alta auki, mutta se on leveä ja siinä on kolme kriipua.

Ja sitten vengattiin pitkää tavia:

— Ii sano ii, ässä ää sää, ii-sää!

Jopa joskus yritettiin:

— Ämmä . . . ämmä . . . sano ämmä . . .

Mutta silloin mestari tarttui ohjiin sanoen:

— Ei ämmä mithän sano, ämmä on vain ämmä! Ää sanoo ja ii sanoo ja aa sanoo, ja oo ja uukin sanoo, kun net on yksin, mutta ämmä ei sano koskaan mithän.

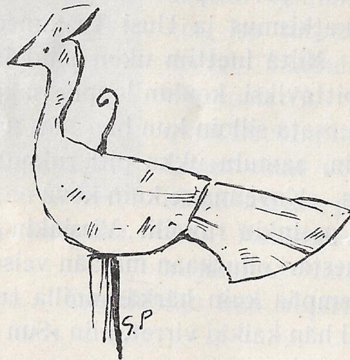
Heikki oli »urhoollinen ja hyvä mies ja mahoton vireä ja saura opettamhan». Kynttilän valossakin hän pimeällä piti koulua ja lasten piti »kristillisesti istua talkuttamassa». Eikä ukko ollut mikään ankara koulumestari. Haturasta hän joskus pudisti, taikka nipisti nenästä tai korvasta, joskus taas »knipillään» ampaisi otsaan taitamatonta ja tottelematonta vekaraa, ja se kyllä koski kipeästi, kun iso mies isolla kynnellään nipsautti. Oli ukon seinällä kyllä vitsakin varoittamassa sikiöitä kovin ylpeilemästä. »Se on siellä Mooses!» ukko muistutti oppilaita osoittaen vitsaa. Joskus sentään sattui, että täytyi vitsa päästää virkaansa. »Nyt täytyy käyttää Moosesta!» sanoi ukko ottaen vitsan seinältä. Mutta jos pahantekijä rupesi rukoilemaan armonpuolta, saaden ukon lepytetyksi, pani Heikki vitsan pois puhellen: »Mooses saapi sitten olla tuolla ja vahata tyhjään.»

Koulussaan Heikki opetti »puhasta jumalansanaa eikä mithän muuta». Aapinen, katkismus ja Uusi Testamentti olivat »talkkakoulun» oppikirjoja. Niitä luettiin ukon johdolla, ja niistä saatiin kotiläksyjä ulkoa opittaviksi, koulun loppuessakin mestari vielä antoi läksyt, jotka piti osata silloin kun hän taas uudelleen tuli kylään paukkaamaan. Illoin, aamuin ukko piti rukoukset, joita talonväkikin tuli kuulemaan. »Kovenna se kuin kova on, ja pehmitä se kuin pehmiä on», Heikki useinkin rukoili. Virsiäkin rukouksissa veisattiin, vaikkei koulumestari ollutkaan mikään veisuumestari. Hänellä »ei ollut nuottia enempää kuin härkäsonnilla tuolla aijan takana». Samalla nuotilla veti hän kaikki virret, niin »Sun haltuus rakas isäni» kuin »Koko-maailmankin».

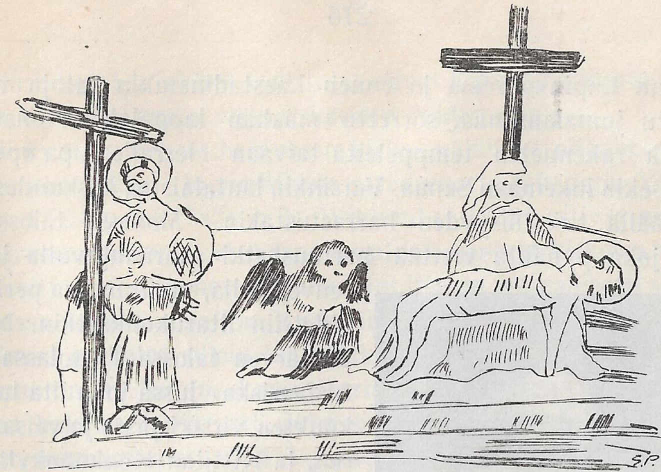
Joutui Heikki kerran rippikoulussakin opettamaan. Rovasti Pfaler jätti hänet muutamiksi tunneiksi kouluunsa »komentamamieheksi». Mutta isot pojanmollit ja aikuiset tyttäret eivät osanneet vanhalle »Koulu-Heikilleen» antaa sellaista arvoa kuin hänen uusi asemansa olisi vaatinut, vaan kovin ylpeilivät ja tekivät koiruutta. Ei auttanut sekään, että Heikillä oli päällään pitkä musta »virkatakkinsa». Pystyttivätpä muutamat pojanvintiöt äimän ukon tuoliin ja sitten vain rähähtivät nauramaan, kun koulumestari pitkää

takkiaan kohottaen istahti alas ja samassa parkaisten hypähti ylös. Rangaistiin kyllä ylpeileviä koulunkävijöitä, koulumestari itse sai heitä rovastin nähden »pieksää havolla», mutta tuli ukko huomaamaan, ettei hänestä ole papin paikalle. Keksi ukko syynkin. »Pitäis minullakin olla joku lekku leuan alla, niin paremmin tottelisit», hän päivitteli.

Mutta Heikillä ei ollut mitään lekkua leuan alla, eikä hän siis kyennyt rippikoulun komentamamieheksi. Hänellä oli vain pitkä kulunut takkinsa, jonka virka-arvoon kuului talkkakoulun komentaminen, aapiston paukkaaminen ja pitkän tavin klonkkaaminen. Sen takin virkatoimiin Heikki kyllä kykeni, ja sen virkaa hän uskollisesti hoitikin kuolemaansa asti tarvitsematta lekkuakaan leukansa alle. Vähäisiä alkutaitoja vain olivat hänen opetuksensa, mutta sittenkin oli hänet pantu »paljon päälle»: antamaan kristinopin alkutietoa Perä-Lapin kahden laajan seurakunnan nousevalle polvelle, »eikä paremmalla halulla voi opettaa ihmisten lapsia, kuin Koulu-Heikki opetti».

Kukkoviiri Muoniosta

Vanha maalaus Pellon kirkkotuvasta.

Muisteluksia Kristillisyyden alkuajoista

»Muutamat sanovat, että evankeliumi on tullut Lapista, toiset sanovat, että se on tullut Kittilästä, kolmannet sanovat, että se on tullut Gellivaarasta, ja neljännet sanovat, että se on tullut Suomesta, mutta me Jumalan lapset sanomme, että se on tullut taivaasta.»

Näillä sanoilla aloittaa koko Pohjan puolessa tunnettu ylitorniolainen saarnamies, vanha »Raution Junnu», Juhani Rautio, »Ilmoituksensa Esikoisten Seurakunnasta», jossa hän kertoo, kuinka Jumala itse saarnasi Eedenissä ensimmäisen evankeliumin, saaden aikaan seurakuntain esikoisen, Aatami, Eeva ja Aapeli sen jäseninä, ja kuinka evankeliumi sitten levisi yli maailman, kunnes se viimein suuren herätysmiehen, Lars Levi Laestadiuksen, kautta pääsi valaisemaan pimeitä Pohjan periäkin.

Olihan Lapinkorvessa jo ennen Laestadiustakin satoja vuosia saarnattu jumalansanaa, sorrettu maahan lappalaisten metsäjumalia ja rakennettu temppeleitä taivaan Herralle, jopa opetettu kansa itsekin lukemaan Sanaa. Varsinkin lantalaisten keskuudessa oli siellä täällä kristillisyyden harrastustakin. Monessa talossa oli tapana joka pyhäilta viettää hartaushetki saarnanluvulla ja virrenveisuulla, muutamissa perheissä pidettiin iltarukouksetkin. Niinpä Orajärven talossa Turtolassa »elatusfaariska» Jussa joka ilta luki rukouksen virsikirjasta ja veisasi virren, ja Kittilän Könkäänkylän Jokelan vanha Mikko-isäntä oli niin harras, että piti joka vuosi »kymmenen pyhää liiempää», pyhittäen m. m. neljä päivää sekä joulua että pääsiäistä ja helluntaita, »mille vain oli neljä evankeliumia». Ahkerasti ukko viljeli Sanaa lukien raamattua ja Wegeliuksen postillaa ja joka pyhä piti hartaushetken sekä lauantai-iltaisin polvirukoukset koko väkensä kanssa. Ja niin uskottiin, että »ihminen tulee autuaaksi, kun hän vain lukee Sanaa, käy kirkossa ja nauttii välikappaleita».

Juhani Rautio, saarnamies Ylitornion Kaulirannalta.

Mutta tällaiset hartauden harjoittajat olivat vain »kirkkojumalisia ja oman vanhurskauden päälle luottavia» sekä kadotuksen lapsia. Yhtä kelvottomia olivat lappalaisetkin, jotka eivät edes lukeneet, joivat ja joikasivat vain riettaan opettamia rallatuksia, varastivat ja tappoivat toistensa poroja, minkä ennättivät, vieläpä salassa palvelivat riettaita epäjumaliaan ja harjoittivat noituutta. Niinpä sanookin Raution Junnu saarnassaan: »Kansat Pohian Maalla olit kuolleen uskon ja oman vanhurskauden pimeydessä. Kaikki katumattomat huorat ja varkaat, juomarit, viinaporvarit, korttimiehet, pelarit, tanssimiehet, koreat, ahneet, toiselle väärintekijät, sapatinrikkojat ja väärät todistajat olivat leipossa ja valoit kuolleen uskon liivaa ja oman vanhurskauden töiden oppia.»

Oli kyllä jo kerran heräyksen kirkas välähdys pilkahtanut pohjoiseen pimeyteen. Jo puolitoista sataa vuotta takaperin Ylitornion papit, I. Grape († 1783) ja N. Wiklund († 1785), pitivät niin väkeviä parannussaarnoja, että sanankuulijat menivät kirkossa tainnuksiin ja sitten ulos kannettuina alkoivat itsekin voimallisesti saarnata. Kansassa tapahtui paljon heräyksiä, ja »jumalanlapsia kutsuttiin maailman joukolta silloin lukijaisiksi». Näitä samoja lukijaisia oli sittemmin m. m. kuulu »Lapin-Mariakin, heräyksen tilassa sielulleen rauhaa hakeva» lapintyttö, joka sitten, rauhan ja elävän uskon jo saavuttaneena, tapasi 1844 Åselessa Laestadiuksen ja »johdatti hänet, joka jo oli herännyt mies, evankeliumilla uskomaan syntinsä anteeksi», saaden hänessäkin täydellisen heräyksen sekä elävän uskon, niin että Lapin suuri herättäjä sai kokea silloin »valon välkähdyksen ja taivaan ilon esimakua».

Siitä lähtien vasta alkoi pimeässä Lapinkorvessa varsinainen herätystyö. Kirkkojumalisuuden ja isäntäkristillisyyden, kuolleen uskon ja oman vanhurskauden sekä noituuden, epäjumalain palveluksen ja kaikkien pahennusten mustaan korpeen ilmestyi Laestadius mahtavana huutavan äänenä, ruveten vaikuttamaan »lainsaarnalla niinkuin Johannes Kastaja Juutean korvessa, ja ihmiset heräsit synnin unesta ja tunnustit syntiänsä niinkuin Johannekselle Juutean korvessa. Ja sitten johdatti Laestadius taivaasta annetulla evankeliumilla heränneitä ihmisiä uuden syntymisen kautta Esikoisten seurakuntaan uskomaan syntinsä anteeksi Jeesuksen Kristuksen veressä. Ja alkoi leviämään Jumalan valtakunta, vaikka saatanan joukko eriseuraisten ja Jumalan kieltäjien kanssa seisoi vastassa.»

Näin kuvailee vanha sananjulistaja, Raution Junnu, evankeliumin valon suurta aamunkoittoa, joka sitten paisui valtavaksi uskonnolliseksi heräykseksi vyöryen yli koko Lapin ja Pohjois-Suomen. Eikä tämä ole vielä kovin kaukaisten aikojen asia. Pohjoisten seutujen vanhimmat eläjät vielä hyvin muistavat sen ajan, jolloin »kristillisyys» voitti ensimmäiset tunnustajansa Suomen puoleisissa kylissä.

Ruotsin-Lapin Kaaressuvannossa, korkealla Muonionjoen yläjuoksulla, oli Laestadius sielunpaimenena, silloin kun hän aloitti voimakkaat herätyssaarnansa, saaden pian ympärilleen pienen »mettä-

tokan», joka kuitenkin nopeasti kasvoi, »vaikka saatanan joukko seisoikin vastassa». Sanankuulijat kyllä alussa kauhistuivat hirveitä lakisaarnoja, joissa »koko seurakunta upotettiin korvia myöten turmioon, niin että vain sormenpäät näkyivät». Mutta pian ylpeimpienkin tekohurskaiden oman vanhurskauden rakennus romahti, ja he joutuivat suureen synnin hätään. Saatiinpa jo pian nähdä ensimmäiset »armonmerkitkin»: tapahtui joulukuun alkupäivinä 1845, että muuan lapineukko, tullen armoitetuksi hyppäsi ilosta korkealle ja tunsi taivaallista riemua. Kohta tämän jälkeen Herran Henki kävi kuin humaus yli koko seurakunnan, joka joutui valtavaan hurmiotilaan, »liikutuksiin», jolloin väkevät valitukset ja ilohuudot voittivat mahtavan saarnankin pauhun. Hartaimpia uskonmiehiä rupesi Laestadius sitten lähettämään aposteleinaan ympäri maakuntaa herättämään erämaiden kansaa synninunesta. Niinpä lapinlasten koulumestari, Kuttaisessa syntynyt »Koulu-Jussa», Juhani Raattamaa, »valaistu mies», josta sitten tuli opettajansa voimakkain uskonjulistaja, lähetettiin Jukkasjärven Lainiolle, toinen veli, Pietari Raattamaa, Täräntöön, Erkki-Antti Juhonpieti Pajalasta Tornion ja Muonionlaaksoon, sekä Naimakan Matti, Kelottijärven Jussa ja »Parka-Heikki», Heikki Parkajoki, Muonionalustan Muoslompolosta, Kittilän suureen erämaahan. Nämä Lapinkorven uuden herätyksen ensimmäiset apostolit kulkivat paikasta toiseen kooten seutukunnan lapset opetettavakseen, »muuten kun ei ollut lupa Sanaa julistaa», ja »kouluihin» saapuivat aikuisetkin ihmiset kuulemaan opetusta, joka tavallisesti muodostui ankaraksi herätyssaarnaksi. Lähetysmiehillä oli alussa mukanaan Laestadiuksen kirjoittamia »saarnakarttoja», joita he kansalle lukivat, innostuen pian itsekin omasta puolestaan puhumaan. »Kouluiksi» sanottiin alkuaikoina tällaisia tilaisuuksia, vasta myöhemmin ruvettiin niitä nimittämään seuroiksi.

Pian vierähtivät viestit tunturientakaisesta uudesta uskosta ympäri erämaita herättäen kaikkialla kovaa pelkoa. Varsinkin Koutokeinon kamalan mellakan (1852) jälkeen kuunteli kansa kauhtuen sanomia lapinuskosta, joka »villitautina» oli tuntureista lähtenyt painumaan alamaita kohden. »Ihmiset kun olit niin laillisia, etteivät käsittänhet evankeliumia, niin siitä semmoista villitystä tuli kuin Koutokeinossakin» sekä sitten pelkoa ja epäilystä oikeasta uskosta. Luultiin, että »villiuskon» ja »kovan uskon» saarnamiehistä »tarttuu villi ja koirantauti, vesikauhu eli muu sellainen vika». Mielettömänä

»taikauksena» puhuttiin siitäkin, että »ihmiset antaa toisilleen syntiä anteeksi». Sananjulistajia pelättiin kuin pororuttoa eikä kaikiste uskallettu antaa heille edes yömajaa. Enontekiön Vuontisjärven Keskitalon Marja-Stiina vatkoi vettä ja tuhkaa saarnamiesten silmille, ettei heistä tarttuisi koirantauti, ja Vuontis-Jaakon Priita »laittoi ne rahalla pois ja pesi pirttinsä». Mutta Peltovuoman Eiran Sammu-äijä raahasi Ies-Pietin tovereineen tukasta pihalle, kun he ensi kerran tulivat villioppeineen hänen pirttiinsä, ja Ylitornion suruttomat heittelivät Erkki-Anttia kylmettyneillä hevosenkikaroilla.

»Mutta heräys kulki väkevällä voimalla, sillä Laestadiuksella ja hänen lähetysmiehillään oli väkevä henki.»

Jo kristillisyyden varhaisimpina aikoina saapui uskon sanoma Muonioon, joka oli rajan tällä puolen, Kaaressuvannon läheisenä naapurina. Autiomen 80-vuotias Kalla-ukko sanoi olleensa vielä avuton lapsi, kun Raattamaa ensi kerran ilmestyi Ylimuoniota herättämään, pitäen »lapinlasten kouluaan» Ylitalossa ja Lantolla. Aikuisetkin menivät kuulemaan, tulivat tunnossaan lyödyiksi ja pian seurasi muutamia heräyksiä. Kävi Muoniossa sitten Erkki-Antti Juhonpietikin lähetysmatkoillaan pitäen »koulujaan» Tapanilla, jossa jo oli usko omistettu.

Erkki-Antti ja Raattamaa olivat Kolarinkin ensimmäisiä herätysmiehiä. Väylän takana käytiin heitä kuulemassa ja päästiin uskon omistamiseen. Alkuaikojen »pääkristityitä» Kolarin Jokijalan seutuvilla olivat Siuko-Pekka ja Putaan Eeva-Maija, Sieppijärven suurkylässä taas Kankaan Tiina-Kaisa ja Iivarin vanha Iisakki-isäntä emäntineen.

Turtolan suuressa Pellonkylässä tapahtui ensimmäinen heräys jo 1849. Pellon Välimaassa asui vuokralaisena muuan »kraatari» Iisakki Juuso, nuori naimaton mies, hyvä lukija, mutta »perin korea ja ylevämielinen, kulkien puettuna kuin riikinkukko ja ollen nuoren väen eelläkävijänä kaikessa suruttomuuessa». Työn puutteessa lähti kraatari kerran Pajalaan etsimään elatusta, sattuen siellä käymään kirkkoonkin juuri silloin, kun Laestadius piti voimakkaan vaalisaarnansa »kalanpyytämisestä», josta muuan suruton kirkosta tullessaan pilkaten sanoi: »Aikanen pappi kun saarnasi mä'änneistä kalapuolikoista!» toisen taasen arvellessa: »Jos tuo mies hyväksi rupeaa, niin sen parempaa miestä ei ole Köngäsen pöntössä ollut, jos pahaksi,

niin ei tee mithän!» Mutta Iisakki sai saarnasta omantunnon loukkauksen, niin että kesällä palatessaan Pelloon takaisin hämmästytti koko kylän: koreasti puettu hilpeä ja iloinen suruttomuuden harjoittaja oli muuttunut hiljaiseksi, vähäpuheiseksi mieheksi, joka kävi puettunakin kuin kerjäläinen ja oleskeli enimmäkseen yksinään. Talvella joulun tienoissa Juuso taas lähti Pajalaan, mennen kuulemaan Raattamaata, joka piti lapinlasten koulua Kangoksessa, pitäjän pohjoisnurkilla, ja siellä hän sai valkeuden. Kevät-Marian tienoissa Juuso taas palasi Pelloon, ilmoittaen pitävänsä iltarukoukset Mäki-Jolman pirtissä. Kyläläiset ihmettelivät, mitkä rukoukset ne ovat, joita arkina pidetään, mutta menivät sentään kuulemaan »kraatarin rukuuksia». Mutta kraatari saarnasi ankaraa lakia, näyttäen raamatun perustuksella suruttoman elämän kauheuden ja riettauden, niin että kuulijoista tuntui »kuin olisi ilmiliekki leimunnut». Muutamat saivat jo piston tuntoonsa ja tulivat heräykseen, niinkuin nuoret Antti ja Maria Jolma ja Jaukkurin Maria sekä vanhemmista ihmisistä Välimaan emäntä ja Tupa-Maria, pienen mökin eukko Mäki-Jolman maalta. Iisakki jatkoi iltarukouksiaan talvella talojen pirteissä, kesällä kylän kirkkotuvassa, ja sanankuulijoita oli aina huone täynnä sillä seurauksella, että pian tapahtui kylässä suuret heräykset.

Näihin aikoihin Laestadiuksen lähetysmies, Erkki-Antti, »koko Tornion jokivarren kansan herättäjä», jo liikkui Ruotsin puolella koulujaan pitäen — 1851 meni hän ensi kerran saarnamatkoillaan alaskäsin Tornionlaaksoa. Väylänmukassa, Pellon pohjoispään kohdalla joen takana, oli Erkki-Antilla vuokrattuna huone, jossa hän talvella puhui paikkakuntalaisille. Sinne pellolaisetkin ajoivat eväät mukanaan, viipyen matkallaan koko päiväkauden. Kesällä taas syyspuoleen Erkki-Antin »koulut» olivat Näittenkankaan kylässä, Pellon Nivanpään kohdalla, ja sinne taas koko joukolla soudettiin. Ja »silloin oli semmoiset ajat, että tuota korkeat pienet lapsetkin saarnasit yli kansan ja imheellisillä sanoilla raamatusta profeteerasit. Ja toteutui raamatun sana: 'Lasten ja imeväisten suusta olet sinä kiitoksen valmistanut.» Moni vanhus on sen omin silmin nähnyt ja omin korvin kuullut.

Ihmeelliset ihanat ajat olivat kyllä pellolaisilla niinkuin muillakin uskovaisilla siihen aikaan. Suuri herättäjä asui itse Pajalassa — Laestadius oli Pajalan rovastina 1849:stä kuolemaansa asti 1861

— ja pauhasi Köngäsen kirkossa, johon usein joukolla ajettiin taikka soudettiin kuulemaan hänen väkeviä saarnojansa. Niissä olikin niin jumalallinen voima, että koko temppeli tuli liikutuksiin, jopa suruttonkin sielu tunsi sen voiman tunkeutuvan itseensä. Ensin saarnasi Laestadius suruttomille, jotka eivät sietäneet jumalanlasten liikutuksia, ja sitten hän puhui omilleen. Saarnamiehellä oli erinomainen, komeä ääni ja hän puhui harvakseen. Kun hän pauhasi suruttomille, tapahtui se niin rajusti, että saarnaaja toisinaan oikein karjui. Hän veisautti virttä: »Ah suruton koskas synnistä lakkaat», ja veisasi itsekin, alkaen matalalla äänellä, joka helähti kuin kanteleen soitto, mutta kun tultiin nousupaikkaan: »Ah! herää! herää, aika on jo tull'», kajahti ääni kuin kirkonkello. Mutta kun Laestadius rupesi saarnaamaan kristityilleen, jotka kirkonporstuassa ja ulkona olivat odottaneet vuoroaan, oli hänen puheensa niin ihanaa ja hellää, että jo sivullinenkin kuuli, kenelle hän puhui. Rovasti saarnasi, »niin laupiaasti, että syän sulasi ihmisiltä». Vain silloin kun sattui liikutuksia, hän koroitti äänensä aina sen mukaan kuin liikutukset yltyivät. Vaikka satojakin ihmisiä kirkossa huusi ja voihki ja iloitsi sekä hyppi penkeillä ja lattialla, niin että permanto tärisi, kuului sittenkin saarnaajan puhe. Ääni lensi pauhaajain ylitse kohoten kattoholviin ja painuen seiniä myöten alas, niin että jokainen sen selvästi kuuli. »Kartasta» Laestadius aina saarnasi, mutta »kun se loppui, niin sitten vasta paras tuli . . . ihmiset tulit liikutukshin ja tanssasit aivan.» Saarnaaja »itte ei tullut liikutukshin, kun hän oli järkevä mies».

Hyvin muistavat vielä Pellon vanhat rakkaan herättäjänsä, monet ovat saaneet kuulla hänen äänensä, jotkut väylän takana ennen asuneet ovat ihanimmassa nuoruudessaan olleet hänen rippilapsiaan. Niitä on vielä Jolman 80-vuotias Tiina-Kaisa, joka 14—15:n ikäisenä kävi Pajalassa rippikoulunsa. Pappilan pirtissä piti rovasti koulua, jossa pojat ja tytöt yht'aikaa olivat oppimassa. Kysellessään hän tuli seisomaan eteen ja vastatessa piti aina katsoa häntä silmiin sekä sanoa mielipiteensä, »vaikka se mikä olis ollut». Ellei osannut sanoa mitään, kysyi rovasti: »Joko sinuun on mennyt mykkä perkele?» Niinpä rovasti kysyi kerran Tiina-Kaisalta: »Mikä sinulla on rakkainta maailmassa?» Tiina-Kaisa vastasi: »Raha!» — »Eikö muuta?» rovasti kysyi. »Pakkaa ne pojatkin», Tiina-Kaisan täytyi tunnustaa, jolloin rovasti naurahti: »Mäkitalon pojat vissiin?» Mutta Tiina-Kaisa sanoi: »On nekin komioita, vaan on niitä muuallakin!» Use-

asti tapasi Laestadius kysyä: »Mikä kiusaus sinulla on ensin ollut, kun tänään heräsit?» Joskus innostui rovasti puhumaan kukista ja eläimistäkin. Niinpä hän kerran »teki selvää jäneksestä, miten se elää», jolloin oppilailta pääsi nauru, »ja mujahti se ittekin». Raamattua luettiin, ja sitä piti osata, kun rovasti kyseli. Polvirukoukset pidettiin koulussa aamuin, illoin. Juhannuksena ripille laskettaessa sitten rovasti sanoi: »Nyt olen minä parhaani teille selittänyt, Uuden ja Vanhan puolen. Nämä seinätkin voivat sen tuomiopäivänä todistaa».

Fiina-Kaisa Jolma, talon vanha emäntä Turtolan Pellosta.

Suomen puolelle ei Laestadius tullut saarnaamaan. Kerran hän palatessaan etelästä käväisi Turtolan pappilassa, jossa silloin asui pastori A. J. Nyman (1848—57), heräämätön mies, vaikka niin Sanalla valaistu, että antoi kristityille rauhan. Pappilassa keskusteli Laestadius talonväen ja paikkakunnan isäntien kanssa, mutta ei ruvennut seuroja pitämään.

Näiltä ajoilta on alkuisin Turtolan kirkonkylän esikoisuskovaisen, kolme vuotta takaperin lähes 92:n ikäisenä kuolleen kirkonisännän, Heikki Laurin, heräys. Turtolan kirkolla oli kyllä jo 1840-luvun alkupuolella uskoa harrastavia eukkoja, Kyrön Sofia, Uksuan Sofia ja Ollin Priita, jotka »jumalansanan lukemisen kautta olit tulhet vakuutukshen». Mutta oikean armon ja uskon omistamiseen tuli Uksuan Sofia vasta sitten, kun hän kerran omin silmin sai nähdä Jeesuksen haavoissaan, sekä Kyrön Sofia erään ankaran ukonilman säikäyttämänä. Kun sitten Erkki-Antti todisti Kyrön Sofialle synnit anteeksi, niin hän »iloissaan lauleli kuin lintu». Alkupään kristittyjä oli myöskin Matin vanha muori, Leena-Stiina, joka hartaan uskonsa ja suoran luonnonlaatunsa takia oli kaikkein ensimmäisiä ihmisiä uskovaisten joukossa. Leena-Stiina oli toimekas muori, joka aina hääri ahkerana kotitöissä, hakkasi puitakin, joskus panna rytisti

aitaakin. Mutta kun tuli seurat, vaikka Pajalassa asti, lähti muori nyytti kainalossa sinne astumaan »ajaen Matin muorin Laukilla», niinkuin paikkakuntalaiset leikillään sanoivat. Oli muorilla aina tarpeen tullen viisas ja sattuva sana. »Jopa teit oman vanhurskauven turkhin ison reijän!» sanoi hän sille, joka toisia syytteli. »Muistakaa risut polttaa!» neuvoi hän niitä, jotka syntiään tunnustamatta jättivät parannuksensa kesken. Mutta päivitteli muori kerran sairastuessaan: »Nyt minulle tulee kuolema, eikä taivhashen ole piikin reikää.» Vanhana muorina lähti Leena-Stiina Ameriikkaan »tutkimhan lastensa kristillisyyttä», ja sinne hän kuoli.

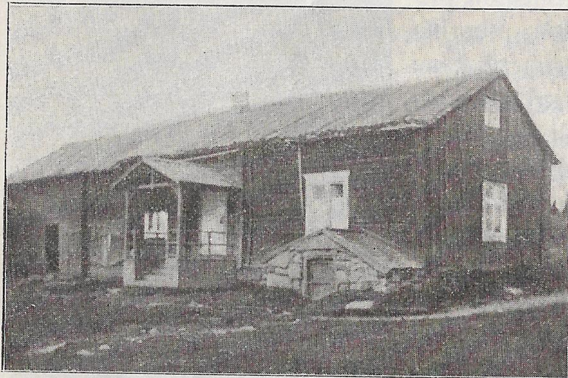
Iisakki Matti, Turtolan kirkonkylän vanhimpia isäntiä.

Jo aikaisin pääsivät muutamat ylitorniolaiset uskon osallisuuteen. Erkki-Antti kulki täälläkin väylän takana »kouluaan» pitäen, ja sinne Suomen puolelaisetkin menivät uteliaina kuulemaan. Siellä sai heräyksensä jo 19:n ikäisenä nuotiorantalainen Heikki Antti, joka pari vuotta takaperin kuoli 90:n täyttäneenä. Toista vuotta täytyi Heikin yksinään tunnustaa uskoa, mutta sitten hän sai kanssaveljikseen Iisakki Huhtasaaren ja Pietari Torikan, ja pian tapahtui heräys Päkkilässä, jossa emäntä, piika ja kaksi poikaa uskalsivat omistaa uskon. Nämä paikkakunnan »ensimmäiset matkamiehet» toimittivat sitten ensimmäiset seuranpidot Ylitorniolla 1852:n vaiheilla. Torikan Pietari kävi yöllä noutamassa Erkki-Antin väylän takaa, ja Torikan pihapirtin pienessä peräkamarissa sitten lukon takana yön aikana kaikessa salaisuudessa kristittyjen piskuinen joukko kuunteli Erkki-Antin puhetta ja piti keskustelemuksiaan. Ennen päivänkoittoa Torikka taas kyyditsi saarnamiehen omalle puolelleen.

Näin levisi, etupäässä Erkki-Antin vaikutuksesta, elävä kristillisyys Tornionlaaksossa jokisuuta kohden aina Karunkiin ja Alator-

niolle. Seitsemisenkymmentä vuotta sitten ruvettiin jo Karungissakin tunnustamaan uskoa.

Jo 1840-luvun lopulla saapuivat ensimmäiset saarnamiehet, Naimakan Matti ja Kelottijärven Jussa, Kittilään, tullen Könkään Jokelaankin tunnettua raamatunmiestä herättämään. He eivät kuitenkaan saaneet ukkoa vielä omistamaan uskoa, vaikka hän sallikin miesten saarnata pirtissään, jopa tunnusti, etteivät he väärin puhuneet. Mutta sitten tuli Parka-Heikki järkyttävine saarnoineen, sanoen Jokelan Mikolle suoraan, ettei hänellä ollut uutta syntymistä, ja vielä piipulla pöytää naputellen päällisteli:

Torikan piharakennus. Ylitornion Nuotioranta.

— Kyllä se niin on, Jokela, että kun minä olen kulkenut tätä seurakuntaa ympäri, niin ne on aina kysynhet, mitä Jokela tykkää tästä heräyksestä. Ja niin se on, että koko Kittilän seurakunta makaa sinun päälläs!

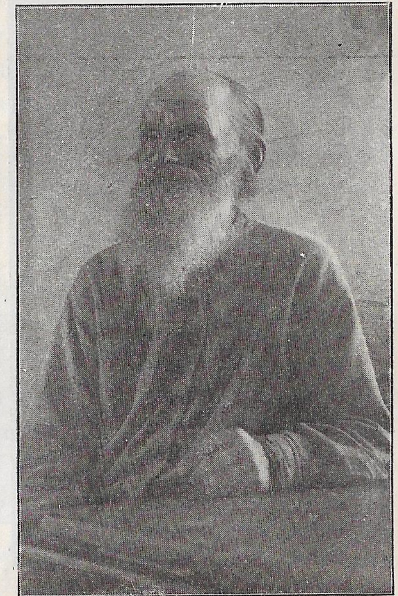
Silloin Jokelan Mikon »oman vanhurskauven rakennus kaatui», ja hän syntinsä tunnustaen omisti uskon, ja pian seurasi muitakin hänen mukanaan, kun Parka-Heikki kierteli Kittilää.

Samoihin aikoihin olivat »isot heräykset» Kittilän kirkollakin, jossa »Jumala sai sijansa ensin Välitalossa». Erkki-isäntä, naimaton keski-iän mies, joka »oli ollut vaivatussa tilassa jo kauan», tuli kirkonkylän heränneitten esikoiseksi, sitten seurasivat toiset veljet, Juhani ja Olli sekä Pietulan Erkki ja Maria ynnä Salmen Maija-Leena. Kaukosen kylässä sanotaan seuroja pidetyn Kiviniemessä, ja ensimmäisiä uskovaisia olleen Kiviniemen Aapon, Juhan-Erkki Suutarin, Hyötylän Heikin sekä Kaukosen ukon poikineen. Kittilän Alakylässäkin Parka-Heikki kävi lyömässä kansan omaatuntoa. Suuri heräys nuortenkin keskuudessa tapahtui täällä eräiden lihallisessa suruttomuudessa pidettyjen tapanintanssien jälkeen. Oli kova

jumalanilma ja lumipurku, mutta kylän kansa vain tanssi ja rallatti, ja Vähänkarin Aapo, vanhanpuoleinen mies, veteli viulua. Kun tuuli oikein jyskäsi, ilvehtivät tanssijat:

— Jyskäämme mekin, kun Jumalakin jyskää!

Mutta silloin repäisi ja jyskäytti myrsky nurkkia, niin että koko huone jymähti. Siitä tanssijatkin pelästyivät, että »Jumala näyttää vielä jotakin pahempaa», tulivat tunnoissaan lyödyiksi ja rupesivat pian sen jälkeen tunnustamaan uskoa. Vene-Aapon päiväkirjassa näemmekin merkinnän v:lta 1862: »Alku uodesta Eli talvela Rupesi kaikki Ala Kyläläiset yksimielisesti uskon hariotukseen. Herra Itse vahvistakoon heitä uskosaan.» Ja tammik. 6 p:nä 1864 on ukko taas merkinnyt: »Uskovaiset kasvaavat herran pelvosa Edes aina.»

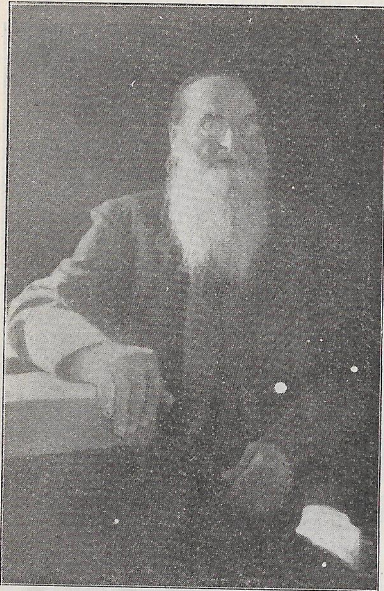

Fredrik Paksuniemi. Kittilä, Köngäs.

Kittilästä käsin levisi usko Sodankylän Kierinkiinkin. Kittilän kirkonkylän suurissa heräyksissä joutuivat vaivanalaiseen tilaan myöskin kierinkiläiset, Jooseppi ja Matleena Martin, tullen kylänsä ensimmäisiksi uskovaisiksi. Parka-Heikkikin sekä muut saarnamiehet kävivät sitten Kieringissä, ja 1860-luvulla tapahtui kylässä suuria heräyksiä. Mikkolan vanhukset, Pekkalan ukko, Raution Olli ja Juho Plantin omistivat ensimmäisinä syntien anteeksi antamuksen ja saivat uuden syntymisen armon.

Ensimmäisten lähetysmiesten rinnalle nousi pian muitakin sananjulistajia, jotka kiersivät ympäri pohjoisia erämaita, aina Jäämerta myöten, puhuen »jumalan armosta katuvaisille syntisille» ja saaden uskovaisten alkuaan pienoisen joukon kasvamaan yhä suuremmaksi. Sananjulistajat olivat järjestään Pohjanperän miehiä, monet jo Suomenkin kiveliöissä kasvaneita. Niitä oli sodankyläläinen Heikki Syväjärvi, joka kuoli Muhoksella 1909, niitä oli Kittilän Alakylän harras saarnamies Olli Puljula, joka kulki etelässäkin saar-

namatkoillaan, sekä vielä kuulut Hanhivaaran veljekset, Jokelan Mikon pojat, Fredrik Paksuniemi ja vielä elävä, 90-vuotias Pietari Hanhivaara, »Hanhi-Pieti», jotka kymmeniä vuosia ovat vaeltaneet sekä pohjoisessa että etelässä — käyneet aina Pietarissa asti — saarnaten evankeliumia, milloin peskipukuiselle tunturikansalle, milloin orsia myöten ahdetulle lantalaispirtille, milloin täpötäytiselle kaupungin seuratalolle. Varhain nousi lantalais-saarnamiesten avuksi lapinukkojakin, niinkuin Antin Pieti, joka oli Kaaressuvannon lappalaisia, Nutti-sukua, ja Ies-Pieti, pienoinen kaaressuvantolainen Vasaran äijä, oikein harras uskovainen ja niin innokas saarnaaja, että puhuessaan unhotti koko ympäristönsä. Kittilän markkinoillakin Pieti kerran yltyi pauhaamaan, huomaamatta vähääkään, että koirat sillä aikaa tyhjensivät hänen poronliha-ahkionsa. »Na, ne on vain koettelemuksen merkkejä!» arveli ukko katsellessaan ahkiotaan, jossa vain luut olivat jäljellä. Ei osannut pieni lapinäijä oikein selvää suomea. Lapiksi murtautuivat hänen sanansa, ja lappia tuli usein sanatokkaan, niin etteivät kuulijat aina kaikkea ymmärtäneet. Veisuukin vääntyi lapin sanontatapaan; niinpä saattoi Pieti laulaa:

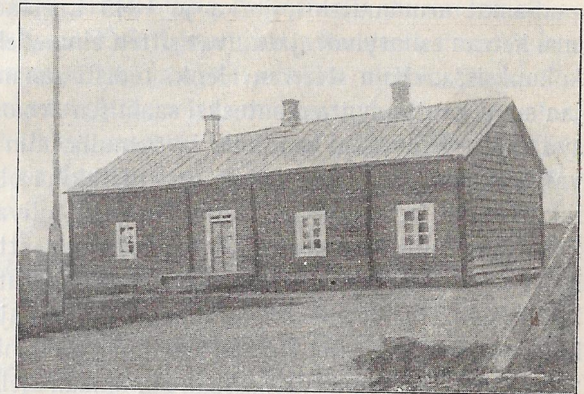

Pietari Hanhivaara, »Hanhi-Pieti». Kittilä, Hanhimaa.

«Jolla raitis ruumis on,
Terveus kans' hiva,
Mielell', kielell' kiittakoon
Herraa armiast', pihaa.»

Mutta selväjärkinen raamatun mies Pieti oli, jopa niin että »ruhtoi pastori Laitisenkin Enontekiöllä ja saatti hänet uskhon.»

Alkuaikoina ei väylääntakaisia saarnamiehiä suvaittu Suomen puolella. Parka-Heikkikin lähetettiin vangittuna Kittilästä Ouluun, josta hänet passitettiin Haaparannalle. Sitten kyllä myöhemmin saivat saarnaajat vapaasti levittää oppiansa. Useissa kylissä oli varakkaita, hartaita uskovaisia taloja, joihin saarnamiehet ohjasivat matkansa, viivähtäen siellä väliin viikkokaudenkin, jolloin koko kylän väellä vietettiin seuroja ja kuultiin saarna toisensa jälkeen. Sellaisia »kristittyjen majataloja» oli Tapani Ylimuoniossa, Lantto Kolarissa, Iivari Sieppijärvellä, Puranen Pellossa, Lauri Turtolan kirkolla sekä Ala- ja Yli-Antti Ylitornion Nuotiorannalla, Välitalo Kittilän kirkolla, Kiviniemi Kaukosessa ja Puljula Alakylässä. Enontekiön Peltovuomassa tuli kristittyjen seurapaikaksi Eiran Sammuäijän talo, vaikka äijä ensi kerralla antoikin Ies-Pietille ankaran lähdön. Mutta sitten Sammu tuli uskoon, ollen sen jälkeen aina avosylisimpiä saarnamiesten vastaanottajia.

Purasen talo Turtolan Pellosta.

Kristillisyyden alkuaikoina, kun eivät Ruotsin sananjulistajat saaneet saarnoineen astua tälle puolen, rakensivat Ruotsin lappalaiset oman »koulupirttinsä» autiolle Ruosterannalle, vastapäätä Ylimuonion suurta kylää. Omin lupinsa vain lapinukot kaatoivat kuninkaan komeaa petäjäoutaa, lennättivät poroillaan puita kokoon ja rupesivat rakentamaan saarnapirttiä. Asiasta tuli kyllä oikeusjuttu sakotuksineen, mutta teko meni lapinäijien taitamattomuuden nimiin, joten huone saatiin rakentaa valmiiksi. Siitä tulikin erinomainen seurapirtti metsien kansalle. Se oli iso, yli nelisylinen, kolmi-ikkunainen huone, pienine kamarihökkeleineen, jossa oli piisitakka, pöytä ja muutamia jakkaroita saarnamiehiä varten. Pitkät lankut oli pirtissä sanankuulijain istuinsijoina sekä pöytä tuoleineen puhujan paikkana. Tänne sitten monet vuodet kokoonnuttiin kuulemaan armonsanaa; varsinkin juhannus, keskikesän valoisa viikko, oli Ruosterannan suurten seurojen aika. Täällä Raattamaa, Erkki-Antti ja

Parka-Heikki kävivät pauhaamassa, ja joskus tuli itse Laestadiuskin puhumaan, ja silloin juti kansaa pirtille joka suunnalta, kahta puolta väylää niin paljon, ettei kaikki mahtunut seinien sisällekään. Toisinaan oli Laestadiuksen mukana Pajalan lukkarikin, Nivan Heikki, jolla oli erinomaiset äänen lahjat, niin että hänen mahtava veisuunsa kaikui yli satalukuisen laulavan lauman. Mutta jos sattui joukossa olemaan täräntöläinen Vinsan Kreeta, päästeli hän virttä niin väkevästi, että voitti itse lukkarinkin. — Tämä Ruosterannan vanha seurapirtti on nykyään Ylimuonion Lanton talossa asuinpirttinä.

Samat armonmerkit, jotka jo 1845 Laestadiuksen saarnatessa ensi kerran esiintyivät, jatkuivat sitten aina edelleenkin uskovaisten kokouksissa. Kun »Herran Henki todisti sanankuulijoille saarnaajan suun kautta syntien anteeksi saamisen armosta», meni se heidän sydämeensä täyttäen sen ilolla ja riemulla, niin että kuulijat tunsivat tulleensa armoitetuiksi, ja »sen merkkinä oli se, että he tulivat liikutukshin ja hyppivät». Siitä myöskin tulivat sydämet iloisiksi, kun sanankuulijat »pääsivät yhthen syämhen, että ovat oikialla tiellä». Varsinkin naiset olivat herkkiä saamaan liikutuksia. Angelin Eeva Peltovuomassa hyppeli niin, että menehtyi, ja Pajalassa muuan vanha leskieukko ratkesi niin kovaan riemuun että kuoli. Muutamat herkät vaimot rupesivat liikutustilassaan puhumaan kielilläkin, ja »se oli niin soma kieli, ettei sitä tietomiehetkään ymmärtänhet.» Mutta kun saarnamies oikein järkäytteli tuntoja, saattoivat vanhat vakaat ukotkin järähtää, hypähtää ylös ja ilontunnossa kähmiä toisiaan, jopa joskus ryöpsähtää istuinpenkillekin, niin että se rätkähtäen katkesi. Tällaista menoa eivät suruttomat voineet käsittää, vaan tämä oli heille loukkauksena, »heillä kun oli ittellä niin hirveät raaot sisällä, että ne pitivät ittensä mahottomana sellaishen armontunthon». Sentähden uskottomat saattoivat pilkata uskovaisia ja sanoa, että heidän jumalanpalveluksensa on kovin koloa ja ryöppeätä. Niinpä kerrankin, kun uskon alkuaikoina Kolarin Lantolla pidettiin seuroja, pirtin ollessa tupaten täynnä, poikasia vielä orsillakin istumassa, suruttomat oviloukossa vain nauroivat, kun Nikkarin Priita, »jonka pää oli kuin hautakurikka», suuri piippu suussa hyppi lattialla, sekä Ranta-Maija ja Halingon Maria käsiään heilutellen tanssivat, huutaen oviloukkolaisille:

»Te ruumenet ja roskat,
pakanat ja paskat!
Minä taivhan kultalaattialla tanssaan!»

Mutta saarnamies, eukkojen mielentilan ymmärtäen, koroitti vain ääntään ja sanoi:

— Jumalan kunniaksi hypäkkää!

Joskus tulivat uskovaiset naiset liikutuksiin kuunnellessaan »uskottomankin papin» saarnaa. Niinpä Jolangin Kaisa Rovaniemen kirkossa ja Leppäniemen Priita-Stiina Ylitorniolla hurmiotilassaan häiritsivät papin saarnaa. Eukot joutuivat oikeudessa vastaamaan «seurakunnan pahentamisesta», ja »Priita-Stiina viethin Oulun linhan». Enontekiön kirkosta rättäri vei riemuitsevan lapinmuorin ulos, mutta muori ojensi kätensä sanoen: »Tässä on minun laihat käteni! Pane sie vain kiinni, jos sinulla on suurempi oikeus kuin Jumalalla, joka minua hallitsee!»

Oppi-isänsä Laestadiuksen voimakasta, väkeväsanaista saarnatapaa tavoittelivat ensiajan sananjulistajatkin. »Tähänkin pirthin on kuollehen uskon liiva valunut Äkäsjokea myöten!» julisti Erkki-Antti kerran Kolarissa saarnatessaan. Erkki-Antti olikin hyvin ankara sanoissaan ja »paha nimittelemhän ja haukkumhan niitä, jotka eivät tunnustanhet uskoa». He olivat »riettahan ja synnin orjia, pirun palvelijoita, kuollehen uskon palvelijoita ja huorapukkeja». Yhtä väkeväsanainen oli Parka-Heikkikin, hänenkin suustaan saivat suruttomat suoraan kuulla, mitä he olivat. Raattamaa ei käyttäyt niin kovia sanoja eikä nimitellyt, vaikka hän pauhasikin väkevästi ja »opin eksytysten tuulia ratkoi jumalansanalla». Ei myöskään Antin-Pieti haukkunut pahoin, enempää kuin Ies-Pietikään, joka »satakielisenä miehenä saarnasi raamatusta». Mutta sananjulistajilla oli kaikessa karkeudessaan ja haukkumisessaan hyvä tarkoitus. Sillä »ensin piti hajoitettaman, kukistettaman ja revittämän, sitten istutettaman ja rakennettaman».

Koutokeinolaista villitystä ja väkipakolla käännyttämistä esiintyi alkuaikoina kyllä alamaissakin. Uskoon tulleet tahtoivat ensiinnoissaan »tehä jumalanlapsiksi kaikki suruttomat», ja kun eivät sanat eivätkä tuomitsemiset kylliksi vaikuttaneet, täytyi käyttää

voimakkaampia välikappaleita. Niinpä Angelin Pirkko ja Eeva Kittilän Puljussa polttivat Könkään Israelin parran ja todistivat: »Näin helvetin tulikin polttaa kun menet kaotukshen!» Turtolan Matinlompolossa uskovaiset kärventelivät suruttomia päresoitoilla, huutaen: »Maista kotitalos leipää!» Ottivatpa muutamat uskovaiset jonkun pakanan kiinnikin ja upottivat vähäksi aikaa kaivoon, kun eivät päresoitollaan saaneet häntä parannuksen tekoon. Parkajoessa, Ruotsin puolella Vara-Jussan Kallaa myös tuikittiin tulisoitolla ja sitten suljettiin kellariin oppimaan synnintuntoa. Turtolan Rattosjärvellä tarttuivat uskonsisaret pieneen Leppä-äijään, rutistaen hänet kaulasta reenjalaksen alle, mutta kiva äijä siinäkin vain kätisi: »No, sakna vie, kun mie tästä aisan saan, niin kyllä mie teille näytän!» Kova kiista uskovaisten ja Erkki-Antin kanssa tuli Myllytuvan äijälle Jarhoisissa. Äijä, raamatun mies, väitti, että Jumalaa voi kyllä rukoilla yksinäänkin hengessä ja totuudessa ja saada anteeksi semmoiset syntinsä, joita ei ole tehnyt kanssaveljiään vastaan. Mutta kristityt, ollen toista mieltä, nutistivat äijän lattiaan ja panivat piipunöljyä suuhun, sanoen: »Pitää antaa lohikäärmhelle myrkkyä!» Kun äijä ei sittenkään luopunut uskostaan, ajettiin hänet ulos.

Ihanana kuvastuu vanhojen muisteluksissa vieläkin se aika, jolloin elävä kristillisyys vietti ensimmäisiä vuosiaan Pohjan erämaissa. Monesta tuntui silloin kuin pitkän pimeän talven perästä olisi päästy keväiseen kirkkauteen. »Uskovaiset elit erilhän maailmasta, ja suruttomat elit erilhän, ja kristillisyys oli silloin arvossa eikä välitetty muusta.» Kokoonnuttiin yhteisiin seuroihin, joissa kaikki olivat veljiä ja sisaria. Sinne saapuivat saarnamiehet, joita talossa mielihyvin hoidettiin ja taas kyydittiin toiseen seurapaikkaan. Seuratalon vieraanvaraisuudessa elivät pitkämatkaiset sanankuulijatkin, joiden luokse taas vuorostaan satuttiin joutumaan vieraiksi toisella kerralla. Saarna kuultiin toisensa jälkeen, ja saarnan loputtua useasti seurasi »tiskuteeraus». Jos uskovaisilla oli eri käsityksiä raamatusta, niin niistä keskusteltiin, »tiskuteerathin», että päästäisiin yksimielisyyteen, »ja niitä oli miehiä ja naisia, että tuntui, niinkuin ne olis kaikki kirjat läpi lukenhet.» Kristillisyys olikin silloin paljon hartaampaa ja raamatullisempaa kuin nyt, raamatun sanaa seurattiin silloin enemmän ja käytettiin omassa keskuudessa raamatunmukaista kuria.

Niinpä eivät kristityt saaneet ruveta keskenään käräjöimään, vaan piti antaa riita-asia omasta piiristä valittujen miesten ratkaistavaksi ja tyytyä heidän tekemäänsä päätökseen. »Joka ei sitä totellut, suljethin pois seurakunnasta.» Vähiin jäikin käräjöiminen; Kittilässäkin siihen aikaan kerran »meni käräjät läpi yhtenä päivänä». »Juoppoudesta ja kortinpeluusta ja syntimenosta oli ankara rangaistus.» Jos ei uskovainen, muistutuksista huolimatta, tahtonut niistä parantua, joutui hän suruttomain joukkoon. Muutamat pitivät »rapamahan palveluksena» kahvinjuontiakin sekä herkkuruokien syömistä, heittäen senkin synnin pois.

Ei saanut totinen kristitty myöskään »koreilla» vaatteillaan. »Mustankengän-saappaat» ja »littosverkavaatteet» olivat synnillisiä. Itse Laestadiuskin kävi vain sarkavaatteissa ja lapikkaat taikka kallokkaat jalassa, poltellen suurta pitkävartista piippua. Korvarenkaatkin olivat pahat, samoin »tällineula». Tällineulan käyttäjää saattoi toinen kristitty moittia: »Senkö kanssa vaihetit Vapahtajan? Halphanpa myit! Juutas myi Vapahtajan 30:llä hopeapenningillä, mutta siepä taijat myyä vielä halvemphan.» Synnillistä koreutta oli sekin, että käytti hevosellaan kulkusia taikka aisatiukua.

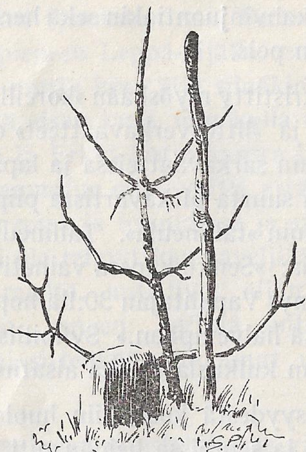
Lastenkin kristillisyydestä koetettiin huolehtia. Aikaisin totutettiin lapsia kirjalle, ja seuroissa heidän piti vanhempain mukana istua kuulemassa saarnaa sekä olla saapuvilla jokapyhäisissä hartaushetkissä, joita pidettiin milloin missäkin kylän talossa virsiä veisaten ja kuunnellen päivän evankeliumin lukemista taikka saarnaa Lutherin postillasta. Jo nuorena piti lapsen oppia tunnustamaan itsensä uskovaiseksi, häntä saatettiin kurittaakin, »kun ei tunnustanut, onko herännyt».

Näin levisi evankeliumin valo ja elävä usko »Pohian Maallekin». Lapin tuntureilta koottu pieni »mettätokka» kasvoi muutamassa vuosikymmenessä valtavaksi laumaksi, ottaen haltuunsa kolmen valtakunnan Lapin sekä pohjoiset kiveliöt miltei kaikkine lappalaisineen ja lantalaisineen, jopa lopulta kooten joukkoonsa jäseniä eteläisestä lannanmaastakin.

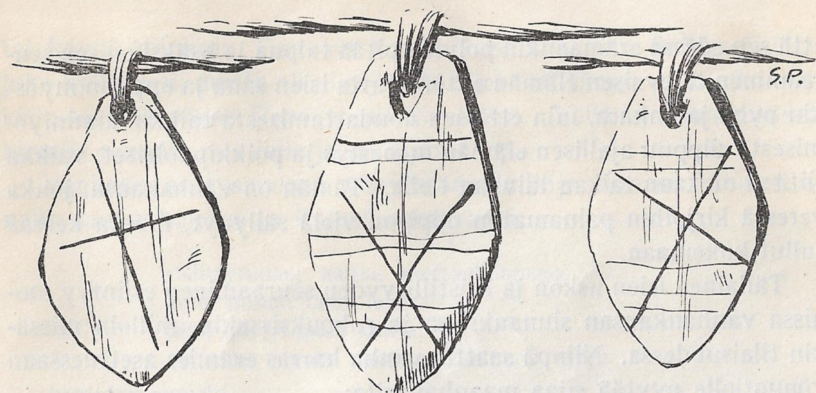
Jo vuosikymmeniä sitten ovat päättyneet esikoisseurakunnan ensimmäisten raitioiden etsintäretket erämaihin eksyneiden luokse. Hautaan he ovat jo vaipuneet samoin kuin heidän herättämänsä vanhanpolven esikoisseurakunta. Kalmatievaan kallistumassa ovat jo

nekin harvat, jotka jo varhaisessa nuoruudessaan saivat herätyksensä ensimmäisten lähetysmiesten kouluissa. Uusi polvi, jonka jo pienestä pitäen täytyi oppia tunnustamaan uskoa, on noussut sijaan. »Jumalan rauhalla» opetettiin sitä tervehtimään uskonveljiään ja -sisariaan.

Ja »Jumalan rauha» kaikuu Lapinkorvessa vieläkin.

Hautamerkki Palojoensuun kalmistosta.

Ristillä varattuja nuottalautoja Kittilästä.

Wanhankansan siunauksia ja kirouksia

Satoja vuosia seisonut kirkko on pannut Lapin ja Peräpohjan kansan kirjalle — vaikkakin se alussa kyllä tapahtui »pitkää tavia klonkkaamalla» — sekä saattanut sen jumalansanan ja Jumalan tuntemiseen, ja Lapin suuri herätysmies nosti erämaihin elävän uskon ja kristillisyyden harrastuksen. Mutta vuosisatojen takainen isien uskonus ja perimätieto on sittenkin jäänyt piilemään kiveliöiden kansan syvimmässä sielussa, josta se hyvin usein, asian sattuessa, nousee esiin. Monesti vieläkin ylimaiden kansa, jopa harras uskon tunnustajakin, toimii toisinaan tietämättään, »kahden herran palvelijana». Painettu, kirjoissa opittu ja saarnamiehiltä saatu jumalansana neuvoo tekemään niin ja niin sekä painamaton, vanhoilta kuultu isien sana puolestaan vaatii sillä ja sillä tavalla. Ja kumpaisiakin pitää kuulla. Sillä jumalansana on sentään niin korkea ja pyhä

että sen edessä erämaankin polvien pitää taipua ja lisäksi on sen seuraaminen tulevaisen elämän ehto. Mutta isien sana ja oppi on myöskin pyhä ja ankara, niin että sen noudattamisesta taikka laiminlyömisestä riippuu ajallisen elämän menestys ja poikkipuoleiset, vaikka siitä ei olekaan taikaa taivaan tielle. Tämän on vanhakansa, jonka veressä kirjoihin painamaton oppi on vielä säilynyt, monta kertaa tullut kokemaan.

Tällainen isien uskon ja kristillisyyden seuraaminen esiintyy monissa vanhankansan siunauksissa ja rukouksissakin, milloin missäkin tilaisuudessa. Niinpä saattoi vanha harras erämies asettuessaan yönuotiolle pyytää sijaa maanhaltialta:

»Tähän mie nyt asetun.
Saanko rauhallista yösijaa?»

Ja hakattuaan nuotiopuun hän puheli sille:

»Puu puhas, Jumalan luoma,
älä piuku, äläkä pauku,
lehä kuin leppä,
hoha kuin honka,
ole suloinen tultuani,
niinkuin myös lähettyäni!»

Sen jälkeen ukko iski ja sytytti tulen sanoen:

»Jeesus siunakhon valkiaistani!»

Ja makuulle mennessään metsänkävijä pyyteli:

»Maahiainen, maanalainen,
maata pyyän maatakseni,
ajakseni, en iäkseni,
Jeesuksen nimen kautta!
Herra siunakhon maata,
ja maahiaisen vuuetta!»

Kun erämies näin uskoi itsensä taivaanherran ja maanherran haltuun, sai hän nukkua rauhassa. Eivät häntä häirinneet kiveliöiden lukemattomat öiset kummitukset. Erämaiden entisten kiertolaisten, vanhojen lapinäijien hengetkin, jotka toisinaan pororaitoineen helisten ja paukkuen laskettelivat halki korpien, ohjasivat silloin kulkunsa ohitse.

Mutta jos ylpeillen heittäytyi levolle erämaan öiseen syliin, saattoi käydä niinkuin Turtolan Lankojärvellä Saaren Salkko-äijälle, joka kyllä tiesi, mutta oli niin ylpeä, ettei välittänyt, vaan aikoi väkisin viettää yönsä Repovaaran kiveliössä. Yöllä ajoi maanisäntä kovalla remulla nuotiolle ja oli äijän tappaa.

Vanhaan niittysaunaan yöpyessään kulkija siunasi jumalansanalla saunanhaltian ja itsensä sekä sanoi:

»Niittytupani haltia, mettänkuningas,
anna minun tässä levätä!
Sinä niittytupani haltia,
en minä sinulle mithän vahinkoa tehe.»

Jumalansanalla ja isiensanalla pystytettiin kotikin, tämänilmainen aherruspaikka ja leposija. Heti kun uuni, kotoisen lämmön antaja, oli saatu valmiiksi, sytytettiin siihen tuli. Kolmella kiehisellä piti ensimmäinen tuli virittää, sanoen:

Loukisen talon pihamaa. Vasemmalla vanha pirtti, perällä luhtirakennus ja talli. Kittilän Rastinkylä.

»Anna maata, maanhaltia,
pyhä Pelthen isä,
pellettä levätäkseni,
iäkseni ja ajakseni!
Jeesus siunakhon valkiaisen!»

Silloin sai hyvän ja levollisen kotosijan, jossa unikin oli aina rauhallinen sekä haltia suopeamielinen.

Mutta hyvä koti oli edelleenkin oikein hoidettava, että siinä hyvä haltia voisi viihtyä ja asunto pysyisi rauhallisena. Niinpä kotituli oli aina siunattava. Harras Sieppijärven muori sanoi joka kerta virittäessään valkean:

»Jeesu siunakhon valkiaistani
ja niitä kipeniä,
jokk' on katolle menhet,

ettei minun huonhelleni
mitään vahinkoa tulis!»

Ja Ylitornion Kuivakankaan vanha emäntä siunasi tulensa:

»Jeesus siunakhon!
Pysy pesässä, äläkä mene ulos
sopimattomalla tavalla!»

Ovesta saattoivat kaikenlaiset pahat astua huoneeseen rikkomaan kodin rauhaa. Sentähden oli se joka ilta sulettava siunaten. Kuivakankaan emäntä veti kädellään oveen ristin ja sanoi:

Sieppijärven emäntä siunaa pirttinsä oven. Kolari.

»Jeesus siunakhon minun oveni!»

Sieppijärven muori jättäessään kotinsa yksin sanoi ovea sulkiessaan:

»Herra siunakhon minua
ja minun oveani!»

Ja taas kotiin palattuaan, ovea avatessaan muori siunasi:

»Jeesus siunakhon minua
ja minun huonettani!»

Akkunoistakin voivat ainakin kateensilmät katsahtaa huoneeseen ja tuottaa jotakin onnettomuutta. Mutta paha ei pässyt niistäkään tulemaan, jos iltaisin ne siunasi:

»Herra siunakhon minua
ja minun klasiani,
ettei mithän paha
minun klashini ilmesty!»

Näin teki aina Sieppijärven »äitimuori» ja samoin Turtolan Pellon vanha emäntäkin. Mutta vielä nukkumaan mentäessä oli siunattava makuusijakin. Kuivakankaan ja Pellon muorit vetivät ristin vuoteeseen sanoen:

»Jeesus siunakhon minun vuotheni,
ettei pääse paholaiset
eikä pahansuovat!»

Ja nukkumaan ruvetessaan Karungin Kukkolan vanha Kreeta-Kaisa rukoili:

»Jeesus tule illalla
maata panettamhan,
aamuslla ylös herättämhän!
Jeesus seiso seinillä,
ole oven vartijana,
ettei vahingon enkelit
milthän kantilta sisälle pääsis!»

Vieläpä eukko muisti:

»Pyhä Henki pyssyni,
Maria miekkani,
pyhä risti rinnalleni,
pyhä risti pääni päälle,
katheita kaataan,
vastuksia voittaan!
Pyhimmäisiä ristin,
amen nukkumhan,
levolle laskemhan.
Ota tykös taivhashen,
sillä sinun on valtakunta,
voima ja kunnia iankaikkisesti!»

Tanon vanha Matilla-muori. Kolarin Äkäs lompolo.

Lapsetkin siunasi emäntä yön lepoon. Sieppijärven äiti kiersi vasemmalla nimettömällään vuoteen ja veti siihen ristin, sanoen:

»Herra siunakhon sinua
ja sinun vuojettasi!
Riisu kengät ja vaatteesti
ja mene niin alasti sänkhyn,
tiijä, saat autuuven hamhen,
koska taivhan kunnialla puetethan!»

Näi siunatussa huoneessa sai jokainen rauhallisen ja hyvän yön sekä levollisen unen. Mutta jos siunaukset jäivät tekemättä, voitiin rauha helposti rikkoa. Pellonkylän Torniakan muorikin kerran unohti

siunata ovensa, ja heti yöllä tuli käärme killistelemään porstuan oven raosta. Se oli suutarin akka, jolla oli niin suuri viha, että hän saattoi kirota ja tulla käärmeen haamussa kristittyä naapuriaan pelottelemaan. Tornakan muorin täytyi lähteä keskellä yötä sotimaan vihollista vastaan. Oven raosta hän sitä sylkäisi vihaisesti manaten: »Mene keinoosti!» Ja vielä seuraavana päivänä muori vakuutti asentopaikkansa käärmettä vastaan kiertäen rautakangella koko mökkivainionsa. Sillä käärme, vaikka sen haamussa olisi ihmisen vihakin, ei pääse matelemaan raudan, eikä raudanjäljenkään ylitse.

Rautakangella kiertäen varaa ukko pihansa käärmeiltä. Ylitornion Kainuunkylä.

Vain pahansuopa naapuri kyllä näin käärmeenä yritti yöllä luikerrella huoneeseen, mutta oikea kristitty tavallisesti kulki päivällä ja toivotti pirttiin tullessaan:

»Jeesus tänne!»

Tämä kelpasi talonväellekin, joka hyvillään vastasi:

»Jeesus hyvä!»

Samoin kuin tuli oli vesikin siunattava. Järvelle aikoessaan lausui Muonion vanha Liikavainion ukko:

»Jeesus siunakhon!
Susi matkan leikakhon,
karhu kuorman kantakhon!»

Ei koskaan saanut kerskuen lähteä vesille eikä siellä ilkkuen vihellellä, jos tahtoi välttyä onnettomuuksilta. Olivat näet kerrankin Muonion miehet koskea laskiessaan kerskuneet:

»Jos ei mennä päällisin puolin,
niin menhän alaisin puolin!»

»Minä kiellän kolmella vierhalla miehellä:
Isällä, Pojalla ja pyhällä Hengellä!»

Kateiden toimesta tuli »kortto» emännän kirnuunkin, niin ettei siinä tahtonut voita syntyä. Ylimuoniossakin oli emännän kirnu niin kovissa kortoissa, ettei tullut voille, vaikka kolme vuorokautta tehtiin työtä, välillä kirnu pestiinkin ja käytettiin tunkiolla korvasta pystyssä. Mutta selkeni kirnuus, kun Mattilan Karuliina tipautti siihen neljä suolakirppua, sanoen joka kirpulle:

»Kortto pois
ja Jumalan siunaus ruoaksi!»

Siunaten vei vanhakansa viljansa aittaan, samalla kieltäen hiiriä pilaamasta leivänaineksia, siunaten valmisti leipänsä ja siunaten sen nauttikin. Ruoalle ruvettaessa siunattiin ja ruoalta päästyä kädet ristiin asetettuina sanottiin:

»Jeesus ole kiitetty
ruoan ja ravinnon eestä!
Jeesus antakhon vastakin
ruokaa ja ravintoa!»

Pieni lapsukainenkin otettiin jumalansanoilla tämän maailman matkamieheksi. Kurulan muori Kittilässä mennessään »pirttivaimoksi» tervehti aina:

»Jeesus tänne,
Neitsyt Maria kolmanneksi!»

Lapsen synnyttyä sanoi kolarilainen »runsukummi.»

»Jeesus siunakhon sinua, äiti,
joka olet lapsen synnyttänyt,
ja sinua, lapsi,
joka olet tähän maailmhan syntynyt!»

Kun pienokainen rupesi ensimmäisiä hammaskipujaan tuskittelemaan, annettiin hänen suuhunsa vettä, sanoen:

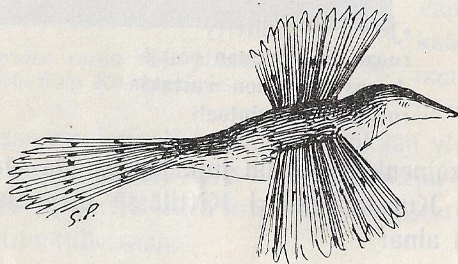
»Nimeen Isän, Pojan ja Pyhän Hengen!

Jumalan varjelukseen heitti matkamieskin kotinsa lähtiessään taipaleelle, ja silloin sai huonekunta olla rauhassa sekä matka voi hyvin onnistua. Varsinkin jos ei sattunut akka ensimmäiseksi tulemaan vastaan, eivätkä »pistiäiset» lennelleet yli tien, vaan sai

nähdä pehmeäliikkeisiä kuukkeleita tien varrella, puiden oksilla tirahtelemassa.

Jumalansanat ja siunaukset piti olla aina matkallakin varattuina, sillä monesti sattui taipaleella asioita, jolloin ne olivat tarpeellisia. Voi yhtäkkiä tulla vaikkapa ruumissaatto vastaan, ja vainajan matkassa aina vaelsi manhonväkeä, ruumiinhaltioita, jopa pahojen kuolijain mukana vielä kaikenlaisia pahoja kyöpeleitä, joita ainoastaan erikoiset »näkijät» saattoivat huomata. Manhonväki tarttui helposti heikkoveriseen ihmiseen, varsinkin jos sattui säikähtämään. Mutta rauhassa sai kulkea ohitse, kun sanoi:

»Jeesus siunakhon minua!
Hyvät tulijat tulkhon,
pahat tielle vaipukhon!»

Puusta vuoltu koristelintu Muoniosta.

SANA- JA ASIASELITYKSIÄ.

Siv.

5. kiveliö = asumaton suuri erämaa.
,, muistelus, lap. muihtalus = kertomus, tarina.
6. muistella, lap. muihtalet = kertoa asioita, tarinoita, tapahtumia.
,, seurapyytöön = yhteisvoimin ajamaan saalista yhtyivät useasti entiset erämiehet.
,, parttio = suuri joukko, esim. poroparttio.
7. »väyläksi» nimittää peräpohjalainen ja lapinmies isoja jokiaan, joita myöten entisaikaan kaikki kesäinen liikenne tapahtui.
,, kaltio, lap. kaltu = lähde, hete.
8. muotkia = vetää vene maata myöten järvestä toiseen t. kovan kosken ohitse.
9. niva, lap. njavve = kova virtapaikka joessa.
,, kuru = notkelma, rotko. Tunturimaissa useasti hyvin jyrkkäseinäinen.
,, raito, lap. raido = useampia poroja ahkioineen, taikka ilmankin, valjastettu ja sonnustettu peräkkäin.
,, jutaa, lap. johtet = kulkea, olla matkalla.
,, palas, lap. palkes = polku.
,, vuoma, murteellisesti »uoma», lap. vuobmi = suuri puuton suo.
,, jänkä, myös jänkkä, lap. jiegge = räme, suo, mutta ei niin suuri kuin vuoma.
10. sa'anpankko = satakruununen. Pankkokruunu = 1:50 kr.
11. »pahki mettäsä» = raivaamattomassa metsässä.
,, tattarainen = mustalainen.
,, kiveliökaira, kaira = jokien tai jokihaarojen välinen alue.
,, houvi = vouti, kruununvouti.
12. porohärkä = ajoporo.
,, sivakka, lap. savek = suksi.
,, yöpuu = suuren hongan rungosta tehty rakovalkea, jonka vieressä yökausi vietetään. Myös vain »honka».
14. Kulkukero, kero = pyöreäpäinen tunturilaki.
,, »Rikinä» = Regina, Muonion kirkonkylän vanhimpia taloja, ollut jo vanhastaan käräjäin pitopaikkana.
,, keino, lap. käino = tie.
,, aapa, lap. aahpe = suuri puuton suo, samoin kuin vuomakin.
,, lurikkapäinen = nuppipäinen.
,, pirrikota = (pyöreä) keilakota.
,, Kuolemanlaki, laki = paljas tasainen vaaran huippu, isompi kuin kero. Myös tunturissa on laki.
15. Kirkkojyrhämä, jyrhämä = syvä ja leveä suvantopaikka kosken alapuolella.

Siv.

15. tievahamara = pienehkö tieva. Tieva, lap. tievva = hiekkakumpu t. -mäki.
,, Possukoppa = Bosekop.
16. hamppuloude, loude, lap. loaudda = tunturilappalaisen kodan katevaate. Peräpohjan ja Lapin lantalaiset sanovat louteiksi myös isoja vaatekaistaleita, joita käytetään esim. kuormanpeittoina, maassa eloja riiheen pantaessa, aumatessa, y. m. s.
,, lannanvoita = lannanmaan voita. Lannanmaa = maata viljelevän kansan asuma-alue. Lantalainen, lap. laddelas = talossa asuva, maanviljelijä, myös: yleensä suomalainen.
,, leiviskä, vanha mitta, 20 naulaa = 8,5 kg.
17. Seurujärvellä asui ennen Jakolan Mikko, joka sitten muutti Patsjoelle, Höyhenjärvelle.
,, takkaposti = kantoposti.
,, nilja = linja, metsään hakattu raja-aukko.
20. piitta = poikki pirtin, sivuseinästä toiseen ulottuva, laenalainen sidehirsi.
21. lakeinen = savupirtin savuaukko, räppänä.
,, pirttirehto, rehto = rakennuksen kehä.
22. mellamooli = puolipäiväateria, väliateria, ruots. mellanmål.
,, pohjoisen napatähti = pohjantähti.
,, iltaveiki, lap. vaike = iltapuhde.
23. kalakenttä = kalamiehen asentopaikka kalajärven rannalla.
,, nokko = heinäkasa niityllä.
24. hopseeri = hoppavalssi?
,, Pastori Johan Nordberg oli Kittilässä 1828—70. Kuoli Kittilässä.
25. Taulaa tehtäessä känsän pehmeä sisus kuivattiin, keitettiin lipeässä, taas kuivattiin, sitten hierottiin käsin sekä puuvasaralla »piiskathin» (Kittilä). — Metsänuotiota sytytettäessä puhallettiin taulasta tuli kuivaan luppotukkoon, jota sitten heilutettiin, niin että se syttyi ilmi liekkiin.
,, naudakas = lehmänkoivista tehty karvakenkä, joka paulalla taikka vain nuoralla kiinnitettiin nilkkaan.
26. peltokarkea = pelloksi raivattu maa. Niittykarkea = heinää kasvamaan heitetty pelto.
,, sylkeä naurista = nauriin kylväjä pani siemenet suuhunsa ja puhaltamalla hajoitti ne peltoon.
,, lypsykaarre = aitaus, jossa ennen porojen lypsäminen toimitettiin.
27. kesäkenttä = porolappalaisen kesäinen oleskelupaikka.
28. kanttisyli = neliösyli.
,, römppäviikko = palvelijain vapaaviikko.
29. halstuoppi = puoli tuoppia (ruots. halfstop).
,, Pääkön Jussan vanhin tytär, Sofia, synt. 25. 12. 1844.
31. hiinisti = fiinisti. Kittilässä ja Tornion-Muonionlaaksossakin esiintyy f:n (v:n) sijassa h.
,, nuoruaiseksi = kaksivartiseksi.
,, prostina = pumpuliloiminen villakuteinen vaate.

Siv.

31. hoikemus = hoikin. Peräpohjan ja Lapin asukas käyttää useasti laatusanojen superlatiivia lappalaiseen tapaan: hoikemus, suurimus, nuorimus j. n. e.
32. höökäri = rikas, varakas.
,, puupirri = puukeila, keilamainen puuastia.
,, kangas = sarka.
33. kallokas = poron päänahasta, kallonahasta tehty karvakenkä.
,, jauhopuola = sianpuola (Arctostaphylos uva ursi).
,, kelta = lieko (Lycopodium).
34. pihkalehti = keskenkasvuinen tahmea lehti.
,, Nils Ekström, taloustirehtöri, oli Turtolassa nimismiehenä, omisti Vestolan talon ja rakensi 2-raamisen vesisahan talonsa lähelle Paamajoen kurkkioon, laittoipa viinapolttimonkin, jossa valmisti viinaa perunoista. Muutti myöhemmin Tornioon.
36. lattiaparret = lattiapuut.
39. nutukkaat = poronnahkakengät.
,, koipisaappaat = pitkävartiset poronkoipikengät.
40. jalo = etevä, mainio. Hyvin tavall. Peräpohjan ja lantalais-Lapin sana.
,, tolppa = $^1/_4$ kr. l. 25 äyriä.
,, räkkä = sääsket, paarmat ja muut lentävät kesän syöpäläiset.
,, ukoniili = ukkoskuuro.
,, pesäpäivät = talvipäivän seisahduksen aika.
41. huve = huude, lumi puiden oksilla.
,, riimottua = tulla kuuraan.
,, juotku = jakso.
,, takkala = lumi niin kosteaa t. kuivaa, että tarttuu suksienpohjiin.
,, äppö, ks. siv. 197.
,, lauttavesi = vesi niin korkealla, että lautta voi kulkea.
42. kuukumankirjainen kivi = valkeankirjava kivi. Kuukumankivi = valkoinen kivi.
,, »Lehti häpäisee havon» = lehti on isompi havuneulasta.
,, Jos käki kukkuu ennen Erkkiä, ei se ennusta hyvää kesää.
,, haaraoraalla = oraassa näkyy jo kaksi lehteä.
,, kääriä tuppeja = viljankorren lehdet alkavat kääriytyä tupeksi kehittyvää tähkää suojaamaan.
43. »peltoja liinahuttaa» = kellastuttaa.
,, kuostepohjoinen, kuoste = höyrypilveä pohjoisella taivaalla, ennustaa poutailmaa.
,, tuppihalla, ks. siv. 193.
,, »sirppihallaa» saadaan, kun vilja leikataan tuleentumattomana.
45. sihki = iso tuuhea petäjä.
46. tulikko-orava = vielä kesäkarvassa oleva orava.
,, rihma = vanha oravannahkain kauppamitta (muualla: kiihtelys), 40 kpl.
47. Sinetän saha Rovaniemellä Ounasjoen varrella, Sinettäjoen suussa.
,, romiaiset = kuuliaiset.

Siv.

48. rupuli = isorokko.
,, Alkkula = Ylitornio, jota kirkonkylänsä mukaan jokivarrella sanotaan vain Alkkulaksi. Samoin sanotaan Kolaria useinkin Jokijalaksi sekä Enontekiötä Hetaksi.
,, uskovaiset = laestadiolaiset.
50. kolmilaita = vene, jonka kummassakin laidassa on 3 lautaa; kaksilaidassa 2.
,, kananjatko = veneen emäpuun käyrä jatko perässä ja keulassa.
,, siestin = ensimmäinen kaari veneen perässä ja keulassa: peräsiestin, keulasiestin.
55. myötäle = myötämaa.
56. koste = tyyni suvantopaikka koskessa kiven, saaren, niemen suojassa.
57. Tuneldin maantieteessä v:lta 1762 mainitaan Köngäsen tehdas perustetun 1643.
58. Joris Deng oli hollantilainen, juoppoutensa takia virkansa menettänyt mies, joka lopulta joutui Köngäsen ruukin pehtoriksi.
,, Lappalaisia asusti ruukin alueilla, ainakin myöhemmin, esim. sukuja Suikki, Sieppi, Sevä, Marakatt, Gunnar, Poove.
,, Sieppijärven niittyjen valtauksesta ks. »Lapin muisteluksia» siv. 43—44.
,, Nautapuodin talo on vielä Tornionjoen itärannalla, nyk. autiona, omistaa muuan ruotsalainen.
,, Grapen jälkeläisiä oli m. m. Enontekiön Erik Grape, ks. »Lapin muisteluksia» siv. 223 j. s. Talonpoikaistunutta jälkipahnaa oli esim. Ylimuoniossa 1800-luvun alkupuolella seppä Peter Grape. Heikan muori-vainaja Ylitornion Kainuunkylässä oli tavannut kehuskella: »Olen Anter Krapin sukua Lyypäkin kaupungista.»
59. AIR = Abraham ja Jakob Rhenstierna.
60. kippunta, vanha mitta = 170 kg.
,, Steinholtz perusti Lapinkorpeen toisenkin rautatehtaan, Svansteinin ruukin Turtolaan, Ruotsin puolelle väylää. Tämäkin tehdas otti malmia Suomen puolelta, Turtolan ja Ylitornion sydänmailta, ja kerrotaan Kaaraneskosken tienoilla olleen malmin sulatusuuninkin. Vanha »malmitie», jonka pohjaa vieläkin näkyy Kirvesvaaran tienoilla, vei malmikentälle. Svansteininkin ruukki on jo hävinnyt.
63. tampulapoika = tampulaa, vesiruuhen sulkulautaa, hoitava poika.
64. lehmänperäin = ketju, entisaikaan väännetty vitsa, jolla kytkyt kiinnitetään seinään.
65. »raamatun nytheitä» = r:n ongelmia, pulmapaikkoja, joista väittelijät saattavat olla eri mieltä.
70. Jonas Ekströmin maanviljelyksestä ks. J. W. Zetterstedt, »Resa genom Sveriges och Norriges Lappmarker 1821» siv. 145.
,, Jällivaaran rautatie, Luulaja—Ofoten rata, aloitettiin 1884, valmistui 1903.
72. naulastooli = pieni reikäpäinen alasin, jossa lyödään naulojen kannat.
73. ryyppynaappu, lap. nahppe = pieni pahkasta koverrettu puukuppi, varsi toisinaan silattu koristellulla luulevyllä. Käytettiin ennen viinaryypyn ottamiseen.

Siv.

74. Aviovaara, Norjan-Lapissa, Tenojoesta 3—4 penik. länteen.
,, Yksityiset markkinat poistettiin 1788, jolloin kaikki markkinat tulivat vapaiksi.
,, Lapinukkojen viinapyynnöstä ks. G. A. Andersson, »Tietoja Sodankylän ja Kittilän vaiheista», siv. 201.
,, ottinki = pitkäkäs, pyöreä, leilinkaltainen astia.
,, ankka = pieni tynnyri, »keskeltä kupukka» (ehkä = ankkuri, joka oli 15 kannua).
75. siljo, lap. sialjo. Lappalaisilla tasainen kenttä esim. kodan luona.
77. komsiokäärö = komsiolapsi. Komsiossa, lap. kiedkam, puusta koverretussa, nahalla päällystetyssä, kuomuniekka kotelossa hoitelevat lapinäidit pikku lapsiaan.
,, pirrilakki = suippoperäinen lakki, nähdään esim. luvun loppukuvassa, joka on jäljennös Ruotsin lappalaisen tupen koristepiirroksesta.
78. väärti = kestiystävä.
,, lumikieppi = lumikuoppa, onkalo.
,, majavanhoito = majavanhavukset.
79. maitotshalmas = poron vatsalaukku, oik. kuninkaankypäri, joka on täytetty juoksutetulla, kuivatulla poronmaidolla.
,, punasvatsa = verivatsa, poron mahalaukkuun koottu, jäädytetty veri. Porohärän verivatsa maksoi pankkokruunun, vaatimen kruunun.
,, koipikengät = poron koipinahasta tehdyt karvakengät.
,, siepakat = poronkoivista tehdyt kengät.
,, ruijanraanu = Ruijan lappalaisten kutoma paksu villaraanu.
,, rouvot, lap. rouhko = nahkavällyt.
,, kesäytynyt = hapannut (kalasta).
,, meriahven, saita, pallas, ks. lukua Ruijanrannan kalaretket.
,, saitapari = kahtia pyrstöön asti halaistu saita.
80. ruistumppu = paksu ruisleipä.
81. kolinkki = koliikki.
,, hommatroppi = hoffmannintipat.
,, lautatroppi = lautaanum?
,, kaloleipä = olkileipä.
,, koljoontua = kesäytyä, hapata (kaloista). Niinkuin muuallakin Suomessa, hammastelevat Peräpohjan ja Lapinkin asukkaat naapuripitäjiensä todellisia taikka oletettuja erikoisuuksia: kittiläläiset syövät kaloleipää, muoniolaiset kesäytyneitä mateita, hettalaiset keittävät poronlihaa, tervolalaiset lohensuolivelliä, rovaniemeläiset elävät olkileivällä, kolarilaiset juovat paljon konjakkia j. n. e.
,, kaara = kalakaukalo.
,, jaara = pässi.
,, rökäs = kiiski.
82. naakia, lap. njahkat = hiipiä väijyen jonkun perässä t. jonkun luokse.
,, roitovalkea = iso nuotio.

Siv.

83. Sungussa, Äänisjärven rannalla, pidettiin entisaikaan suuret metsänriistan markkinat.
84. »Tintti kuusa . . .» Kittilän ukon ryyppymääritelmä.
88. Muistona entisestä hampun viljelemisestä on vielä esim. Kittilässä, Kirkonkylän tienoilla, muutamia »Hamppukaltioita», joissa ennen on hamppuja liotettu, ja Ylimuoniossa on Lanton maalla pelto, jota sanotaan vieläkin »Hamppupelloksi». Mutta sitten kun perunanviljelys tuli, »hamppumaat panthin pottumaiksi ja hampunviljelys lakkasi».
98. A. V. Ervastin mukaan (»Suomalaiset Jäämeren rannalla») oli Jäämerellä v. 1878 suomalaisia kalamiehiä seuraavat määrät: Kittilästä ja Sodankylästä yht. 250—300 henkeä, Inarista 150, Utsjoelta 50, Kemijärveltä 56, Kemistä 30, Yli- ja Alatorniolta 65, Rovaniemeltä 25, Kuolajärveltä 13, Kolarista 4, Oulun kihlakunnasta (enin osa Kuusamosta) 190. Pohjois-Suomesta yht. siis 800—900 henkeä.
99. V. 1865 oli Anderssonin mukaan suomalaisia kalamiehiä Ruijassa 1570.
100. hämpööri, norj. fembörding = isohko yksimastoinen kalastaja-alus.
„ otrinki = yksimastoinen avonainen purjevene, jolla kalastajat kävivät pyynnissä.
„ nuskat = kalanpyytöneuvot.
101. peesi = ent. norjal. raha, 5:60 mk.
„ ruijankieli = norja.
102. lota, norj. lodde = villakuore (Mallotus villosus).
„ tupuli = koho.
„ hyysä, norj. hyse = turskansukuinen kala (Gadus aeglefinus).
„ ruijanahven = Jäämeren ahven (Sebastes norvegicus).
„ pallas = Jäämeren kampela (Hippoglossus vulgaris).
„ vieko = ent. norjal. mitta, 2 vanh. leiviskää.
„ tainari, norj. stenbit = Anarrhichas lupus.
103. Merikissa lienee sama kala kuin tainari, vaikka kalaukot väittävät sitä eri kalaksi.
„ holkeri = Jäämeren hai (Laemargus borealis).
„ Holkeripankki, pankki = matalikko.
„ saita = turskansukuinen kala (Gadus virens).
„ kriili = meren pikku äyriäinen.
104. »Höijenin ukko» = Svend Foyn, kuuluisa norjal. valaanpyytäjä, aloitti valaiden suurpyynnin 1860-luvulla.
„ tamppi, norj. dampskib = höyrylaiva.
105. kuu = rasva.
107. Kalastuspaikkojen norjalaiset nimet: Anninjoki = Jakobselven, Navarinniemi = Naversodden, Kyyppi = Kiby, Ekreia = Ekkerö, Kallijoki = Skallelven, Kalkkikeila = Kvalnes?, Kiiperi = Kiberg.
108. hiila = viila, tarkoittaa tässä rumpukalikkaa.
110. jatka = l- t. 2-mastoinen purjelaiva.
„ Noa-Selma = Novaja-Semlja.

Siv.

117. rankinen = liinavaatteesta (t. harsosta) laitettu teltankaltainen sääskiensuoja, aivan tavallinen ja tarpeellinen Lapissa ja Peräpohjassa. Ripustetaan monesti huoneeseenkin sängyn yläpuolelle nukkujaa sääskiltä suojaamaan.
120. Kittilän asukkaat veivät entisaikaan toisinaan myyntilehmiä Ruijaan. Kerrankin Rastinkylän miehet emäntineen kuljettivat 17-lukuisen lehmikarjan ja sonnin Vesisaareen, myyden ne siellä huutokaupalla.
127. Hellantin liimatehtaasta ja liimankeiton harrastuksesta ks. H. J. Boström, »Anders Hellant», siv. 59 j. s.
„ tunturien elo = porokarja. Lappal. nimittää karjaansa eloksi, »äällo».
128. tokka, lap. tohkke = iso porolauma.
„ kaalo, lap. kaallo = kylmä kevät- t. kesäilma.
„ naamasarvi, naama, lap. naameh. Poronsarvia peittää kesällä kasvuaikana karvainen nahka. Syksyllä ja talvella karisee nahka pois, poro hankaa sarviaan puuta vasten jouduttaakseen puhdistumista. Paljaat sarvet ovat kelosarvia.
129. singuttaa = pingoittaa.
„ luova, lap. luövve = lava.
134. erakko = erämaa.
135. kuusenkoskus = kuusenkuori.
„ »Hongasta hoiskutettu . . .» arvoitus Kittilästä.
139. juuritauko = juuriköysi.
149. vuottua, lap. vuöhttut = näkyä jälki.
150. »Älä, jumalanvilja, päälle tule!» Karhun lumoussanat, samoin kuin alempana sekä seuraavalla siv. oleva. Mutta lause: »Koira se on, joka puree!» on karhun häpäisemistä. »Tule miehen päälle!» ovat yllytyssanoja.
„ kalve = katve, varjo.
153. kolosti = kolkosti, surkeasti, hullusti.
154. roustale = routainen maa.
155. kuupalkku = rasvakaistale.
„ rallitanssi = tanssi, jota toimitetaan vain laulun, »rallittamisen», mukaan.
„ karhun kurkkutorvea ja sappea käytettiin lääkkeiksi sekä taikomisiin.
159. sevikko = vetonuora.
„ pahtapesä, pahta, lap. pahte = jyrkkä kallioseinä.
162. virkapiiri = pyyntialue. Virkapiirin kiertäminen pyydyksiä kokien oli »virkaretkellä» käymistä.
„ rannio = eläimien tallaama polku.
171. Rahko, ks. siv. 193.
„ rytiranta = kaislaranta.
174. »7 kertaa korttelissa» = 7 silmää k:ssa.
175. kalasaivo, saivo, lap. saivva = kirkasvetinen syvä tunturijärvi.
177. nuotta liinaa = ulottuu pohjaan.
180. silli = muikku.
„ suljutynnyri = kalantotkutynnyri.
„ tärkki = tiheä.

Siv.

185. »Annakattoman ajan» kuukausien nimet eräältä Kittilän ukolta.
188. sahra = aatra.
,, jäsenkarhi = oksikkaista puukappaleista tehty nivelikäs karhi.
189. kampsukeitto = veritaikinasta tehdyistä kakuista valmistettu keitto.
190. leippoon = kokoon.
193. alimiten, ylimiten = almanakan »planeetta»-merkintöjen »alim.», »ylim.»
194. »Kiukurainen, kaukurainen . . .», arvoitus Kittilästä.
198. kottistaa, lap. goddet = tappaa, teurastaa.
,, »Mies sauhaan, poro karhakhan.» = mies hiihtämään, poro karhakkaan hankaamaan sarviaan puhtaiksi.
206. lihatontta = kiveliöissä asuva, ihmisiä syövä tarinain jättiläinen.
,, manhonväki = mannunväki, manalaiset.
,, äpärä, ks. siv. 223.
,, köyry = köyri, paholainen.
,, metsäperkele = metsänhaltia, paholainen.
,, vistottaa = pelottaa, kammottaa.
208. kirvata = kirota.
212. loori = seinästä toiseen ulottuva matala syvennys navetan lattiassa, lehmän takana.
215. »Armon liiton enkel . . .» vanha virsik. 193.
217. nuorukainen = nuori poikimaton lehmä.
219. lasturante = lastukasa puiden pilkkomispaikalla.
,, kuri = tuumista tuleva piimänsekainen maito.
,, prakut = housut.
,, paarna, lap. paarne = poika, ruots. barn = lapsi.
220. »Vaella niin vakaisesti . . .» Laestadiuksen Kirkko-Postilla, Luulaja 1876, siv. 382.
225. peräisenreikä = navetan seinässä reikä, jonka läyitse lehmän kytkyenperäinen on pistetty.
,, saaloa = huohottaa, vapista; porosta: läähättää.
,, nakku = naaras.
,, sarvenat = ristiluut.
226. moskataikko = puukoura, jolla lehmille keitettyä haudetta, »moskaa», ammennetaan muuripadasta. Ks. siv. 230.
227. piakka = pitkävartinen leipälapio, jolla leipiä käytetään uunissa.
,, konia = raiskata.
228. viiskloppinen = viisikulmio.
229. kausta = ketarain päähän sovitettu reenpohjan sivupuu.
231. rova, lap. rovve = harvametsäinen t. paljas kivikkoinen korkea maa.
232. lompolo, lap. luöbbal = pieni järvi, lampi, useinkin jokilaajentuma.
,, luusua = järven laskukohta, joenniska.
233. kaihti, lap. skaihti = tunturiräiskä.
234. taivaanjaara = taivaanvuohi.
,, tohtaja, lap. tohti = kuikka.
235. Lintujen laulun äänimukailut Enontekiön Hukka-Salkolta.

Siv.

237. pahikko = pahtainen maa.
,, kurkkio = jyrkkä, ahdas, louhikkoinen vesiputous.
,, Markkajoki on Suomen yleiskartassa (v:lta 1916) merkitty laskevaksi Pöyrisjokeen ylipuolella Vuontisjärveä, vaikka joki ennen Rovan Nikun järvenlaskua virtasi itsenäisenä vetenä Vuontisjärven itäpuolitse Ounasjokeen.
,, tauro = kalan rasvaisuus ja makeus.
238. tortti = rukki.
239. luhta = saraheinä.
,, pilliheinä = nurmikkolaji (Poa).
,, mantoheinä = useammat maanpinnassa kasvavat heinälajit, esim. siniheinä (Molinia) ja jotkut saralajit.
,, mella, lap. mielle = hiekkakumpu, tavall. vesien rannoilla.
241. nöyräpäinen = heikkopäinen.
243. ukonkivi = ukontaltta.
245. vaaksiainen = ampiainen.
,, piiksiluu = linnun rintaluu.
247. munhaiskuu = munuaisrasva.
,, rautasuulla = aamulla ennenkun on mitään nauttinut.
248. ukonpilvi = ukonilman jälkeen maasta löydettyä »pilveä», sammakonkudun kaltaista hyytelöä.
249. ukkonen eri tähdellä = mikä »planeetta» on merkitty almanakkaan sille päivälle, jolloin ukkonen kuuluu.
250. heppäisempi = heikompi.
,, kivaverinen, kiva = kova, vahva, tiukka.
,, merenlöytty = hylkeenrasva, meren ajama.
,, ruusata = maalata kukka- y. m. koristeita. Vanhat Tornionlaakson maalarit ovat olleet tavattoman taitavia »ruusaamaan», se nähdään kyllä vieläkin talojen vanhoista huonekaluista.
252. raitioida = paimentaa poroja; rautio, lap. raihte = poropaimen.
,, poropalkinen = poronhoitoalue, myös: paliskunta.
,, porokaarre = suuri aitaus, jossa porojen erottaminen, merkitseminen ja lukeminen, »pykällys», toimitetaan.
,, pykällyspuu = nelikulmainen puupalikka, johon entisaikaan porojen omistajat ja raitiot merkitsivät porojen lukumäärän.
253. Olaus Sirmasta ja Erik Grapesta ks. »Lapin muisteluksia»: Vanhan lapinkirkon tarina.
,, »Vikelius» = Johannes Wegelius, synt. 1693, kuoli Oulun kirkkoherrana 1764, oli Ison vihan aikana Lapissa pakoretkellä.
,, Wiklundista ks. myös siv. 277. Tarina tyhjästä paperista saarnaamisesta sekä lahoomattomasta ruumiista tavataan myös muuallakin.
,, hiuslakki = kalotti.
254. taamoa = murjoa, masentaa.
,, »tuomiorovastin tyär» = Maksanmaan kappalaisen Henrik Damsténin vanhin tytär.

Siv.

256. ymppääjä = rokottaja.
,, rukattaa, lap. ruohttat = kiirehtiä.
,, koulupappi = pappi, joka hoiti samalla katekeetan virkaa.
258. lastata = moittia, painaa.
,, juroa = olla paikallaan liikkumatta, jurottaa.
,, lentävänä reikänä = reikiä niin että linnut läpi lentävät.
,, pyökkyri = karkeakarvainen poronnahkaturkki l. peski.
,, kirppasilla, kirpanlyönti = poikasten leikki, jossa puupalikkaa, kirppaa, lyömällä lennätetään.
259. syrjää myöten = kaikki sekä köyhät että rikkaat.
261. luisteet = karjan ja hevosen syömättä heittämät rehunjäännökset.
,, halsi = uunin kupeeseen heitetty vartavastinen kolo, missä kirnua voitiin lämmittää. Nähdään vieläkin vanhoissa uuneissa.
263. kousi = kohtelias, vaatimaton, järjestyksen mies.
,, löönä = palkka.
264. poromerkki = poron korviin leikattu omistajan merkki.
,, suopunki, lap. suohppan = parikymmentä m pitkä silmukkanuora, jolla poro heitetään kiinni.
265. tolvata, lap. tolvastet = juosta kovasti (porosta).
,, nulppo, lap. nulhppo = sarveton poro.
,, takakopara = takasorkka.
267. tamppikangas = vanutettu sarka.
268. rotokunta = sukukunta.
269. Kaukalon vaari, Henrik Johan Kaukalo, oli synt. 1768 ja kuoli 1855.
,, tyyrätä = laskea mäkeä.
270. Puskan Kaisan »etelästä» saama satamarkkanen tuli Tammik. 14 p:n rahastosta.
,, satakymmenellä = yli 90:n.
273. saura, lap. saure = ripeä, kestävä.
274. Heikki Syväjärvi oli synt. 1805, kuoli 1883.
276. Vanhojen virsikirjojen evankeliumikirjassa oli neljä sekä joulu- että pääsiäis- ja helluntaipäivää ja jokaisella oma epistolansa ja evankeliuminsa.
277. Åsele, Ruotsin-Lapissa.
278. »Ihmiset kun olit niin laillisia . . .» = laissa kiinni.
279. Iisakki Juuso kävi myöhemmällä iällään Ameriikassa ja toimi sielläkin saarnaajana, palasi jälleen takaisin ja muutti Alatorniolle, jossa kuoli yli 10 v. takaperin.
281. »Ah suruton, koskas . . », vanha virsik. 408.
286. Olli Puljula kuoli 1911, Fredrik Paksuniemi 1921, Antin-Pieti 1898, Ies-Pieti viime vuosisadan lopulla.
,, Laitinen oli Enontekiön kappalaisena 1881—1897.
287. petäjäouta, outa, lap. vuövte = metsä.
290. »lohikäärmhelle myrkkyä»; tavall. käärmekin kuolee saatuaan suuhunsa piipunöljyä.

SISÄLLYS:

SAMULI PAULAHARJULTA

on ennen ilmestynyt:

Kansatieteellinen kuvaus asuinrakennuksista Uudellakirkolla Viipurin läänissä. (Suomal. Kirjall. Seura 1906.)

Matkakertomuksia Karjalan kankahilta. (Suomal. Kirjall. Seura 1908.)

Kuvauksia Hailuodosta. (Kansanvalistusseura 1914.)

Kuva tuolta, toinen täältä, kautta Suur-Suomen. (Kirja 1919.)

Kolttain mailta. (Kirja 1921.)

Lapin muisteluksia. (Kirja 1922.)

Kainuun mailta. (Tietosanakirja 1922.)

